Mobilitás és integráció
a magyar társadalomban

Szerkesztette **Kovách Imre**

Társadalomtudományi Kutatóközpont
Argumentum Kiadó

Mobilitás és integráció a magyar társadalomban

Szerkesztette Kovách Imre

Mobilitás és integráció a magyar társadalomban

Szerkesztette
Kovách Imre

Argumentum

Társadalomtudományi Kutatóközpont tk

Mobilitás és integráció a magyar társadalomban, 2020
Szerkesztette: Kovách Imre
Lektorok: Csurgó Bernadett, Megyesi Boldizsár, P.Tóth Tamás
Olvasószerkesztő: P.Tóth Tamás
Kötettervezés, borító és tördelés: Kovács Mariann
Betűtípus: Montserrat
Kiadó: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum
A kötet az MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt támogatásával készült.
ISBN 978-963-418-034-0

Tartalom

7 Előszó

9 Mobilitás és integráció

11 Pártszimpátia és a társadalmi mobilitás érzékelése
Huszár Ákos, Szabó Andrea

35 A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között. Közeledés vagy távolodás?
Huszár Ákos, Balogh Karolina, Győri Ágnes

59 A magyar társadalom integrációja 2015, 2018
Gerő Márton, Hajdu Gábor, Kovách Imre, Kristóf Luca, Szabó Andrea

89 A magyar társadalom politikai integrációja
Szabó Andrea, Gerő Márton

127 Területi mobilitás

129 Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai
Csizmady Adrienne, Győri Ágnes, Kőszeghy Lea, Rácz Attila

163 Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás
Dávid Beáta, Albert Fruzsina, Huszti Éva

193 Változott-e az ingázásban a nemek közötti egyenlőtlenség? Az ingázási időre ható tényezők és változásuk 1990 és 2011 között Magyarországon
Bakó Tamás, Kálmán Judit

221 Vissza a társadalomba

223 A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra
Rácz Andrea

249 Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában
Boza István, Csáki Anikó, Ilyés Virág, Köllő János, Kőműves Zsófia, Márk Lili, Mészáros Mercedes

293 Határon innen, határon túl

295 Magyar diaszpóra és az anyaország. Diaszporizáció és diaszpórapolitika
Papp Z. Attila, Kovács Eszter, Kováts András

325 Szolidaritás és társadalmi mobilitás.
Magyar bevándorlók jótékonysága és fizetett munkája a német bevándorlási rendszerben
Feischmidt Margit, Zakariás Ildikó

353 Absztraktok

361 A kötet szerzői

365 Abstracts

373 The authors

Szerkesztői előszó

A kötet egy többéves kutatási program[1] eredménye, amelyben több kutatóintézet munkatársai vettek részt.[2] Munkánk célja a magyar társadalom mobilitásáról, integrációs és dezintegrációs folyamatairól való tudásunkhoz történő hozzájárulás volt.[3] A közölt tanulmányok nem folyamatos fejezetek módjára követik egymást. Az összegző elemzés egy későbbi munka eredménye lesz. Az olvasó mégis egymással összefüggő elemzésekkel találkozhat, amelyek mind arra keresik a választ, hogy az integráció/dezintegráció mértéke és jellegzetességei hogyan befolyásolják a magyar társadalom egyenlőtlenségeit, milyen utak nyíltak az ezredfordulót követően a társadalmi hely megváltoztatására, az előnyök érvényesítésére, a hátrányok ellensúlyozására, vagy hogy azok leginkább oly módon összegződtek, hogy a változtatás valójában esélytelen maradt.

A jelentős új ismereteket közreadó első témablokk két tanulmánya szerint az európai összehasonlításban a zártabbak közé tartozó magyar társadalom objektív és megélt, szubjektív mobilitása közötti különbségeket erőteljesen befolyásolja a politikai irányultság, valamint, hogy a férfiak és a nők társadalmi helyzetének a változtatási lehetőségei összeségükben még mindig inkább a nők hátrányait mutatják. A magyar társadalom integráltságának a változását 2015 és 2018 között azzal a szándékkal elemeztük a harmadik tanulmányban, hogy megvonjuk a 2010-et követő korszak társadalomra vonatkozó kormányzati törekvéseinek a mérlegét, ugyanakkor bemutassuk az integrációt központba állító módszer és szemlélet társadalomszerkezeti mozgásokat és azok okait is regisztrálni és ele-

1 MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet, Politikatudomány Intézet, Kisebbségkutató Intézet, Gyerekesély-kutató Csoport), Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (Regionális Kutatások Intézete, Közgazdaság-tudományi Intézet), Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék.

3 Kovách I. (szerk.) (2020) *A magyar társadalom integrációs mechanizmusai.* Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum.

mezni képes előnyeit. A negyedik tanulmány elméleti igénnyel és kiemelkedő eredménnyel foglalja össze a magyar társadalom politikai integrációjáról való ismereteinket.

A második rész témái a területi mobilitás és az integráció összefüggéseinek, a kapcsolati tőke és a földrajzi mobilitás, valamint az ingázásra ható tényezőknek a bemutatása. A következő rész a szociális munka mobilitási és integrációs folyamatokba történő, korántsem magától értetődően pozitív beavatkozásáról, valamint a börtönből szabadultak visszaintegrálódásának a korlátairól szól adatgazdag és elmélyült elemzésekkel. A kötetzáró tanulmányok újdonságtartalma is jelentős: a nyugati magyar diaszpórák anyaországhoz kötődő és a befogadó államokhoz is kapcsolódó kettős integrációjának a dilemmáiba, motiválóiba vezetik be az olvasót.

A szerzők nevében is köszönöm P. Tóth Tamásnak a kötet olvasószerkesztőjének és lektorának, továbbá Csurgó Bernadettnek és Megyesi Boldizsárnak a kötet lektorainak szinte társszerzői jelentőségű munkáját; a tördelést, a kötettervezést, a borítót alkotó Kovács Mariann-nak, aki már a jelen kötetünket megelőző kiadványainkat is gondozta, a túlbecsülhetetlen szervezőmunkát vállaló Kocsis Veronikának és a pénzügyi adminisztráció végző Hős-Sztojka Enikőnek a segítségét és hozzájárulását a kötet elkészítéséhez.

Budapest, 2020 őszén

A szerkesztő

Mobilitás és integráció

Pártszimpátia és a társadalmi mobilitás érzékelése

Huszár Ákos
Szabó Andrea

Bevezetés

Dolgozatunk[1] fő kérdése, hogy mennyiben függ az egyének politikai pártállásától a saját társadalmi helyzetük alakulásának az érzékelése. Ez a kérdésfeltevés két alapvető előfeltevésen nyugszik. Egyfelől, abból indulunk ki, hogy nem magyarázható kizárólag az egyének objektív életfeltételeiknek alakulásával, hogy javulónak vagy romlónak érzik a társadalmi helyzetüket. Számos egyéb tényező is fontos szerepet játszhat abban, hogy valaki előrelépésként vagy éppenséggel lecsúszásként tekint a saját életére. Másrészt, azt feltételezzük, hogy különösen a mai Magyarországon a társadalmi pozíció, illetve a társadalmi pozíció változásának megítélésében jelentős szerepe lehet a politikai hovatartozásnak, egészen pontosan a politikai preferenciáknak. Tóka Gábor (2018a, 2018b) több elemzésében jelzi, hogy a Fidesz háromszori, egymást követő választási sikere nem független a lakosság gazdasági helyzetértékelésétől. Kutatásai során azt tapasztalta, hogy a lakossági fogyasztási mutatók és a tíz év óta kormányzó Fidesz támogatottsága között szoros összefüggés mutatható ki. Pontosan ugyanazt a gazdasági helyzetet a párthovatartozástól függően másképpen láthatja egy ellenzéki szavazó, mint egy kormánypárti. A politikai hatalom legitimációja szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy melyik narratíva lesz az uralkodó (a pesszimista vagy az optimista), hiszen – ahogy erre Tóka (2018b) utal – ezen választások tudnak eldőlni (lásd 2006-ot éppúgy, mint 2018-at).

Hasonló felvetések lehetségesek a mobilitás kapcsán is. A politikai hatalom marad fent tartósan, és akkor őrzi meg legitimitását, ha a társadalomban erősebb, határozottabb, vagy legalábbis harsányabban kinyilvánított az a vélemény, hogy Magyarországon a mobilitási csatornák nem zártak és végső soron mindenki számára nyitott az előrejutás lehetősége. Nem nyilvánvaló azonban, hogy a társada-

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

lom minden szegmensében azonos ezen érzet, és különösen nem nyilvánvaló, hogy politikai hovatartozás alapján mindenki ugyanúgy érzi-e a saját helyzetének alakulását. A pártos polarizáció elmélete (Patkós 2019) alapján ugyanis az feltételezhető, hogy a kormánypárti szavazók sokkal inkább érezhetik az előrejutás lehetőségét, mint az ellenzéki táborba tartozók.

A következőkben először a kérdésfeltevésünket, illetve az ehhez kapcsolódó hipotéziseinket mutatjuk be, majd pedig azt, hogy ezeket miként igyekeztünk tesztelni. Ezt követően ismertetjük az eredményeinket, elsőként a szubjektív mobilitás leíró statisztikai eredményeit bemutatva, majd pedig lineáris regressziós elemzés segítségével vizsgáljuk azt, hogy milyen tényezők, milyen módon hatnak a szubjektív mobilitásra. Írásunkkal a politikai viselkedés irodalmához éppúgy hozzá szeretnénk járulni, mint ahogy a szociológia társadalmi mobilitással, illetve ennek érzékelésével foglalkozó területéhez.

Objektív és szubjektív mobilitás

A társadalmi mobilitás a legáltalánosabb értelemben véve az egyének (illetve családok) társadalmi helyzetének a megváltozása (vö. Andorka 1982:7). A változás viszonyítási alapjának függvényében beszélhetünk intergenerációs mobilitásról, ha az egyének társadalmi pozícióját a szüleikével vetjük össze, illetve intragenerációs mobilitásról, ha az egyének saját korábbi társadalmi helyzete jelenti a viszonyítási alapot. A társadalmi helyzet változását több, különböző dimenzió szerint lehet vizsgálni (pl. foglalkozás, iskolázottság, jövedelem, vagyon), tanulmányunkban mi a társadalmi helyzet szubjektív érzékelése alapján tesszük ezt.

A társadalmi mobilitás szubjektív mutatói több szempontból hasonlítanak a mobilitás-vizsgálatok hagyományos mérőszámaihoz, néhány ponton azonban lényegesen különböznek. A legfontosabb különbség az, hogy míg az utóbbiak a leggyakrabban az egyének foglalkozási pozíciója alapján ragadják meg az egyének jelenlegi, illetve az előző társadalmi helyét, addig a szubjektív mutató a személyes vélekedéseket tükrözi. A társadalmi pozíció változásának, illetve az erről alkotott szubjektív képzeteknek az egymástól való esetleges elválása egyáltalán nem meglepő, a kettő ugyan összefügg(het) egymással, de mégiscsak két önálló jelenségről van szó (Merllié 2008, Kraus–Tan 2015, Huszár 2018).

A kérdés az, hogy milyen tényezők hatására, illetve milyen mértékben tér el egymástól a mobilitás és a szubjektív mobilitás. A mobilitás szubjektív érzékelése mögött munkáló mechanizmusok mibenléte, illetve ennek lehetséges következményei erősen vitatottak (Duru-Bellat–Kieffer 2008, Kelly–Kelly 2009, Kraus–Tan 2015, Merllié 2008, Harcsa 2018). A mechanizmusok szisztematikus értelmezésében talán Sarah Kelly és Clarie Kelly (2009) jutott a legmesszebb.

1. ábra
A szubjektív mobilitást magyarázó tényezők, illetve ennek következményei Kelly és Kelly (2009) szerint

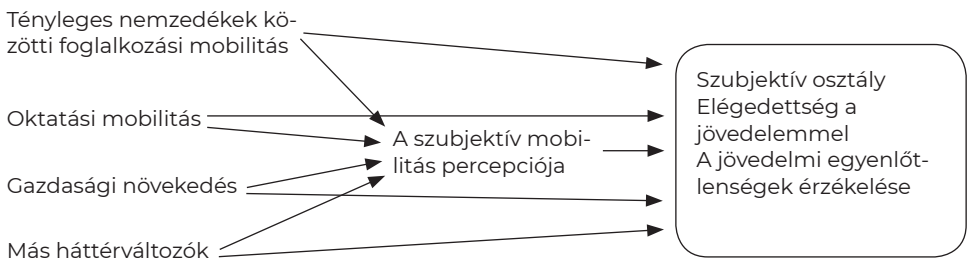

Forrás: Kelly és Kelly 2009.

A szerzőpáros szerint a szubjektív mobilitás egyrészt fakadhat az egyén valós társadalmi mozgásából, amennyiben változik az iskolai végzettsége, illetve foglalkozási pozíciója, másrészt a mobilitás érzékelésére hatással lehet a gazdasági növekedés, amely az egyén önálló mozgása híján, társadalmi csoportja kollektív elmozdulásának következtében is előidézheti a felemelkedés vagy lecsúszás érzetét. A mobilitás szubjektív érzékelésére ugyanakkor hatással lehet több egyéb szocio-demográfiai tényező is, amelyeknek a pontos hatómechanizmusait nehéz előzetesen feltérképezni.

Kellyék modelljének (1. számú ábra) különösen lényeges eleme, hogy ebben a szubjektív mobilitás érzékelése egyfajta közvetítőként jelenik meg, amely a háttérben meghúzódó társadalmi folyamatok függvényében hatással lehet az egyén társadalmi-politikai attitűdjeire, illetve politikai állásfoglalásaira is. Ebben az esetben nehéz az oksági összefüggések irányáról egyértelműen állást foglalni, de Róbert Péter (1999) magát a szubjektív mobilitást is egyfajta politikai attitűdként értelmezi. Ebben az esetben a válaszadók tulajdonképpen arról nyilatkoznak, hogy inkább felemelkedésként vagy lecsúszásként élik-e meg az életükben történt változásokat, amely összefonódik az ország, illetve a társadalom állapotának a megítélésével, valamint az ezzel kapcsolatos elégedettség mértékével.

A rendszerváltást követő első évtized végén készített munkájában Róbert azt vizsgálta, hogy a társadalom tagjai miként értékelik a saját társadalmi helyzetüket a szüleik, illetve saját maguk tíz évvel korábbi helyzetéhez képest, és hogy ezek az értékelések miként függenek össze a társadalmi mobilitás objektív folyamataival. A válaszadók 43%-a úgy vélte, hogy romlott a társadalmi helyzete a szüleiéhez képest, a tíz évvel korábbi – tehát közvetlenül a rendszerváltás előtti – időszakkal összevetve pedig 2/3-uk számolt be negatív irányú változásról. Róbert Péter azt is

kimutatta, hogy az objektív intergenerációs mobilitás mutatói nem jeleztek ilyen típusú törést a rendszerváltás után, inkább a korábbi mobilitási folyamatok folytatódását lehetett megfigyelni. A rendszerváltás első tíz évét jellemzően azok is inkább lecsúszásként élték meg, akiknek a foglalkozási pozíciója nem változott a szüleiéhez képest vagy éppenséggel javult. Némileg árnyalják a képet Balogh és Róbert (2008) későbbi, az intragenerációs foglalkozási mobilitásra vonatkozó vizsgálatai. Rámutattak, hogy a mobilitás szempontjából a magyar társadalom nyitottabbá vált a rendszerváltozást követően – különösen igaz ez a férfiakra. A 2000-es évek elejétől azonban az „ajtók bezárultak" és a felfelé mobilitás egyre ritkábbá vált.

A társadalmi helyzet változásának a szubjektív megítélése, illetve a politikai állásfoglalások ok-okozati kapcsolódása feltételezésünk szerint kétirányú lehet. Elképzelhető tehát például, hogy valaki azért szavaz egy pártra, mert úgy véli, hogy annak politikája nyomán javult a társadalmi helyzete. Lehetséges azonban az is, hogy mivel valamely párt támogatója, ezért nyilatkozik úgy, hogy javult a társadalmi helyzete, annak ellenére, hogy ezt foglalkozási, jövedelmi helyzete indokolná. A konkrét eredmények mérlegelése alapján becsülhetjük meg, hogy az ok-okozati összefüggésben melyik hatás szerepe lehet erősebb.

Vizsgálatunk kiindulópontjában azonban – ahogy korábban utaltunk rá – az a feltevés áll, hogy a mai Magyarországon a politika által erősen meghatározott értékválasztás befolyásolja a mobilitás szubjektív értékelését, és hogy a politikai hovatartozásnak önálló szerepe van abban, hogy ki miként értékeli a saját társadalmi helyzetének változását. Magyarországon 2010 óta egy politikai pártszövetség vezeti az országot kétharmados alkotmányozó többséggel a parlamentben. Ezért döntően befolyásolhatja azt a keretrendszert, amely az objektív mobilitás csatornáit (iskolarendszer, munkaerőpiaci döntések, közigazgatás) kialakítja. A médiakörnyezetet úgy tudja alakítani, hogy a társadalom egyes rétegei számára a mindennapi életről kialakított kép megfeleljen politikai szándékainak (Tóth–Szabó 2018). Másrészt Gerő Márton és Szabó Andrea több írása (2017, 2019, 2020) szerint Magyarországon a politika a többi – az egyszerűség kedvéért nevezzük objektív vagy stratifikációs – integrációs mechanizmustól nagymértékben függetlenül működik. A rétegződési sémák, a stratifikációs modellek és a szociodemográfiai tényezők sem bizonyultak használhatónak a politikai jellegű dimenziók, a pártválasztás és a politikai értékrend értelmezéséhez. Állításuk szerint nem a társadalom szerkezete és állapota határozza meg a politikát, hanem épp fordítva, a politika integrálja a társadalmat.

A fentiek alapján a következőkben azt vizsgáltuk, hogy hogyan élik meg a magyar társadalom tagjai a saját társadalmi helyzetük változását, illetve, hogy milyen

tényezők vannak hatással erre. Vajon az, hogy valaki elkötelezett egy politikai párt iránt, befolyásolja-e a mobilitással kapcsolatos vélekedéseit is? Vizsgálatunkban abból a feltételezésből indultunk ki, hogy erre a kérdésre a válasz igen. Egészen pontosan a következő hipotéziseket fogalmazzuk meg:

H1. Egyrészt, a fő hipotézisünk, hogy a politikai preferenciának van hatása a szubjektív mobilitásra: minél inkább szimpatizál valaki a hatalmon lévő párttal, annál inkább véli úgy, hogy saját pozíciói javultak az elmúlt években.

H2. Másrészt, úgy gondoljuk, hogy ez az összefüggés érvényes az intra- és az intergenerációs mobilitásra egyaránt, azonban nem egyforma mértékben. Mivel az intergenerációs mobilitás esetében a szülők társadalmi helyzete a viszonyítási alap, az intragenerációs mobilitásnál viszont az egyén saját közelmúltbeli pályájáról mond ítéletet, úgy véljük, hogy ez utóbbi esetben a pártszimpátia hatása erősebben érvényesül.

H3. Harmadrészt, azt feltételezzük, hogy a politika hatása a mobilitás szubjektív érzetére nem jelentéktelen. Sőt, úgy véljük, hogy a politikai hovatartozás felülírhatja az objektív tényezők észlelését éppúgy, mint a hagyományos mobilitási dimenziókban történő elmozdulás értékelését is. Ezen hipotézisünket az intra- és az intergenerációs mobilitásra egyaránt fenntartjuk.

Adatok, módszerek

A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* című kutatás keretében 2018 őszén készült nagymintás adatfelvételen alapul.[2]

A mobilitás szubjektív érzékelését egy olyan kérdésblokk segítségével mértük, amelyben arra kértük a válaszadókat, hogy egy a társadalmi létrát jelképező 1–10-ig tartó skálán becsüljék meg először, hogy a szüleik (a válaszadók 14 éves korában) hol helyezkedtek el, másodszor, hogy tíz évvel a kérdezés időpontja előtt (tehát 2008-ban) saját maguk hol voltak, illetve harmadszor, hogy jelenleg hová helyeznék magukat. A pontos kérdések a következők voltak:

2 A kutatás módszere személyes, kérdőíves adatfelvétel volt, amely során 2700 sikeres interjú készült el 2018 őszén. A kutatás célcsoportja a Magyarországon élő felnőtt (18+) népesség. A ZRI Závecz Research Intézet által megvalósított adatfelvételben kétlépcsős, rétegzett valószínűségi mintavételezés történt. A mintába kerülő személyek összetételi aránya a legfontosabb társadalmi-demográfiai mutatók szerint (nem, életkori csoport, iskolai végzettség, lakóhelytípus) megfelel a teljes felnőtt népesség összetételének. A minta alapsokasága a Magyarországon élő, magyar állampolgárságú, 18 éves és idősebb korú népesség. A kutatást a Mobilitás Kutatási Centrum rendelte meg. Kutatásvezető: Kovách Imre. (Részletesen lásd: Szabó–Gerő 2019:123–124.)

Különböző társadalmi helyzetű, életvitelű emberek vannak a társadalomban. Képzeljen el egy létrát, aminek a felső foka a társadalom felső részét, az alsó foka pedig az alsó részét jelenti. Kérjük, értékelje 1-től 10-ig, hogy…
– gyermekkorában (14 éves korában) az Ön családja a létra melyik fokán állt?
– és 10 évvel ezelőtt? (Csak azoktól, akik 1991-ben vagy korábban születtek)
– és jelenleg hol helyezné el Önmagát ezen a létrán?

E kérdések alapján intergenerációs értelemben immobilnak tekintettük azokat, akik a szüleikkel azonos fokra helyezték magukat a skálán, illetve intragenerációs vonatkozásban pedig azokat, akik tíz évvel korábbi társadalmi helyzetüket azonos pontszámmal jellemezték, mint a jelenlegit. Mind az inter-, mind pedig az intragenerációs mobilitás esetében az egyének jelenlegi, illetve korábbi társadalmi pozíciójának a különbsége alapján egy folyamatos változót hoztunk létre, ami a –9, illetve +9 közötti értékeket veheti fel. A mínusz érték azt jelenti, hogy romlott az egyén szubjektív társadalmi pozíciója, a plusz pedig, hogy előrelépett. E megoldásnak a legnagyobb előnye, hogy egyszerre jelzi a mobilitás mértékét és irányát, és miután magas mérési szinten mért változó, lineáris regressziós modellek építésére is alkalmazható.

A következőkben – a szubjektív mobilitás főbb jellemzőinek bemutatása után – pontosan erre vállalkoztunk, és lineáris regressziós elemzés segítségével teszteltük a kiinduló hipotéziseinket. Ehhez a Róbert Péter (1999) által is alkalmazott többlépcsős modellezési stratégiát alakítottuk át a saját, speciális kérdésfeltevésünknek megfelelően.

Első lépésben csupán a pártállásra vonatkozó változókat vontuk be az elemzésbe. Ennek segítségével arra kerestük a választ, hogy vajon az első hipotézisünknek megfelelően kimutatható-e valamilyen összefüggés a pártállás, illetve az inter-, valamint itragenerációs szubjektív mobilitás között. Amennyiben a H1 hipotézisünk helyes, akkor a kormánypártok szavazói inkább felemelkedésről számolnak be, az ellenzéki szavazók viszont ezzel szemben lecsúszásról. Amennyiben, továbbá, a H2 hipotézisünk is helytálló, akkor ez az összefüggés sokkal markánsabban mutatkozik meg az intragenerációs mobilitásban, mint az intergenerációsban. A szavazók pártállásának vizsgálatakor együtt kezeltük a kormánypártokat (Fidesz, KDNP), az ellenzéki pártokból viszont három tömböt alakítottunk ki: a) a hagyományos baloldali pártok, mint MSZP–P és DK, amelyek a 2018-as országgyűlési választáson valamiféle szövetségben indultak; b) az „új" liberális, zöldpártok, mint LMP, Momentum, amit szavazótáboruk vélt ideológiai hasonlósága és életkori közelsége indokolt; valamint c) a jobboldali, korábban radikális Jobbikot, amely semmilyen választási közösséget nem vállalt az itt említett pártokkal a 2018-as országgyűlési választásokon.

Az elemzés következő lépéseibe olyan további változókat vontunk be, amelyek a szubjektív mobilitás magyarázatára alkalmasak lehetnek. E lépések kapcsán az volt a fő kérdés, hogy vajon a modellben szereplő változókat kontroll alatt tartva is érvényesülnek-e a H1, illetve H2 hipotézisekben felállított összefüggések, és vajon a H3-as hipotézisünknek megfelelően ezeket az összefüggéseket a többi változó figyelembe vételével valóban jelentősnek lehet-e tekinteni.

A második lépésben a fő szociodemográfiai változók kerültek be a modellbe (nem, kor, háztartásnagyság, településtípus, munkaerőpiaci aktivitás), hogy ezek hatását kiszűrve vehessük szemügyre a szubjektív mobilitás és a politikai hovatartozás összefüggését.

A harmadik lépésben az egyének származására, illetve mobilitására vonatkozó objektív információkat illesztettük be a modellbe, ezeket az egyének, illetve apjuk foglalkozási pozíciójával mértük.[3] E változók, feltételezésünk szerint, határozottan összefüggenek a mobilitás szubjektív érzetével. Egyrészt, azt vártuk, hogy akik kedvezőtlenebb helyzetből indultak, azok nagyobb mértékben érzékelik úgy, hogy javult a társadalmi pozíciójuk, mert az ő esetükben nagyobb tere volt a fölemelkedésnek. Másrészt, azt feltételeztük, hogy az objektív foglalkozási mobilitás is pozitív módon függ össze a szubjektív mobilitással, vagyis akiknek javult a foglalkozási pozíciója, azok inkább érzik úgy, hogy fölemelkedtek.[4]

Az elemzést a 28 éves és idősebb mintán végeztük el azért, hogy az intragenerációs szubjektív mobilitást vizsgálva a kérdezett tíz évvel korábbi társadalmi pozíciója is felnőtt korára vonatkozzon (már ebben az időpontban legalább 18 éves legyen). Ez annyiban jelent korlátot a vizsgálat számára, hogy a legfiatalabb, a politikai viselkedése tekintetében speciális csoport kimaradt az elemzésből.

3 Mind a származás, mind pedig a mobilitás esetében a Ferge-féle munkajelleg-csoportosításból indultunk ki. Az apa foglalkozási csoportját dummy változókként illesztettük be a modellbe. A mobilitás esetében pedig egy folyamatos változót készítettük a kérdezett jelenlegi, illetve az apja foglalkozási csoportjának a különbsége alapján. E változóban a 0 jelöli az immobilakat, míg a pozitív értékek a felfelé irányuló mobilitást a negatívak pedig a lefelé tartót.

4 Az elemzésbe bevont változók fő jellemzőit lásd a Függelékben (F1. számú táblázat).

Intergenerációs és intragenerációs szubjektív mobilitás

Az objektív és szubjektív mobilitás viszonyát tekintve mindenekelőtt azt állapítottuk meg, hogy a foglalkozási mobilitás és a társadalmi helyzet változásának szubjektív érzékelése között a 2010-es években is nagy eltérések mutatkoztak. Kutatásunk eredményei Róbert Péter (1999) korábbi időszakra vonatkozó vizsgálatának következtetéseit erősítik meg, azonban az eltérés iránya most ellenkező előjelű: míg az intergenerációs mobilitásra vonatkozó legutóbbi vizsgálatok szerint a magyar társadalom zártabbá vált, sőt európai összehasonlításban a legzártabbak között van (Bukodi et al. 2017, Jackson–Evans 2017, Eurofound 2017, OECD 2018, Róbert 2018, Tóth–Szelényi 2018), addig a mobilitás szubjektív mutatói szerint a rendszerváltás óta soha nem volt olyan magas azoknak az aránya, akik úgy vélik, javult a társadalmi pozíciójuk, mint a mostani időszakban (Huszár–Záhonyi 2018, Balogh et al. 2019). A szubjektív mobilitás intergenerációs, illetve intragenerációs mutatói között azonban jelentős eltérések vannak, a következőkben ezt vizsgáljuk. Az 2. számú ábra a két szubjektív mobilitási változó megoszlását mutatja be. A két vonaldiagram lefutása világosan jelzi a két mutató közötti különbséget.

A saját tíz évvel ezelőtti pozícióhoz viszonyított elmozdulás klasszikus normáleloszlás jellegű, azaz középen csúcsosodik, a szélek felé pedig fokozatosan csökken, majd ellaposodik. Mindez azt jelenti, hogy a többség önmagához képest se jelentős felfelé, se különösebb lefelé történő mobilitást nem érez. (A felfelé mobilitás érzete ugyanakkor némileg magasabb (34%), az immobiloké 48%, míg a lefelé mobiloké, vagyis pozícióromlást észlelőké 18%.) Az intragenerációs mobilitás átlagértéke: 0,24, azaz relatíve közel van a nullához, az immobilitáshoz.

Teljesen más jellegű az intergenerációs szubjektív mobilitásérzet grafikonja. Az eloszlás jobbra, a pozitív irányba dől el, és kevésbé csúcsos, mint a saját életútra vonatkozó vonaldiagram. Ez azt mutatja, hogy a kérdezettek jelentős része, egészen pontosan 54%-a úgy érzi, hogy jobb a jelenlegi helyzete s kedvezőbb a társadalmi pozíciója, mint a szüleié volt. Az immobilok aránya 28%, míg a lefelé mobilok aránya 18%. Az intergenerációs mobilitás átlaga ennek megfelelően 0,63 átlagpont, vagyis 2,5-szer magasabb, mint az intragenerációsé.[5]

A szubjektív mobilitás két típusát összevetve lényeges, hogy az intragenerációs mobilitás esetében jóval magasabb az immobilak, valamint a fölfelé mobilak aránya, a lecsúszók hányada viszont mindkét típusban megegyezik. Az immobilitás mértékének magasabb szintje érthetőbb: a saját életpályán belül kevesebb idő és lehetőség van a társadalmi helyzet változására. Figyelemre méltó, ahogy a lefelé, illetve fölfelé mobilak aránya egymáshoz viszonyítva alakult inter- és

5 A szubjektív mobilitás két típusa közötti együttjárás egyébként szignifikáns és közepesen erős (Pearson r=0,545).

2. ábra
Az inter- és intragenerációs szubjektív mobilitás érzetének megoszlása a 28 éves és idősebbek körében (%)

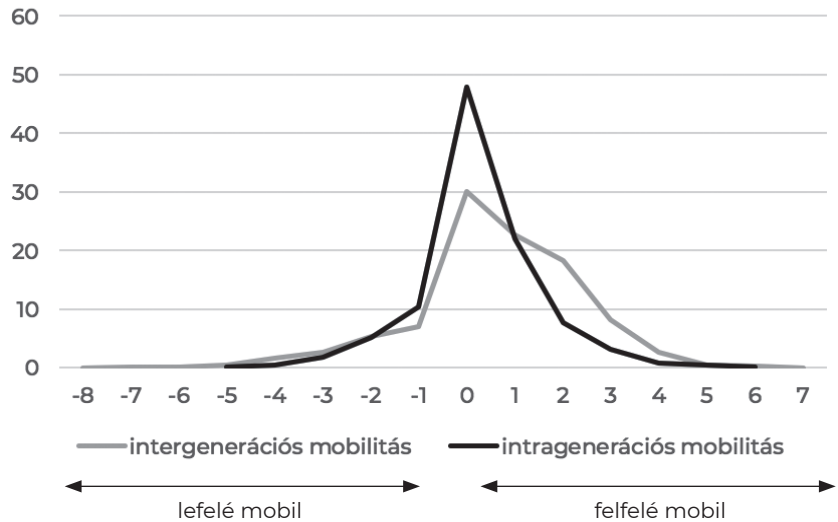

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum, 2018.

intragenerációs összehasonlításban (lásd 1. számú táblázat).

A táblázat összesen cellái alapján mindkét típusban a felfelé mobilok (29%) vannak a legtöbben, akiket talán nem túlzás „nyertesekként" definiálni. A második két legnagyobb csoportot (21–21%) azok képezik, akik saját tíz évvel ezelőtti helyzetüket és szüleikhez viszonyított pozíciójukat is változatlannak érzik, illetve, akik szerint saját helyzetük ugyan változatlan, de szüleikhez képest felfelé mobilnak érzékelik pozíciójukat.

A szubjektív mobilitás alapján „veszteseknek" tekinthetők azok, akik mindkét szempontból lefelé mobilnak érzik magukat (11%), azaz helyzetük akár szüleikhez, akár önmaguk tíz évvel ezelőtti pozíciójához képest negatív irányba változott.

A számunkra legérdekesebb csoportokat alkotják azok, akik úgy érzik, hogy az utóbbi tíz év változtatott mobilitási pályájukon.

Az egyik ilyen csoportot azok a válaszadók alkotják, akik generációs összehasonlításban lecsúszásról számolnak be, az elmúlt tíz évhez képest azonban úgy érzik, hogy javult (vagy nem változott) a társadalmi helyzetük. A másik ilyen csoportot azok alkotják, akik a szüleikhez képest és az elmúlt tíz évhez képest is visszalépést érzékelnek (59%). A harmadik csoportnak – a válaszadók 12%-a – az intergenerációs mobilitása lefelé mutat, az intragenerációs mobilitásuk viszont felfelé: ők egyértelműen az elmúlt tíz év nyerteseinek érezhetik magukat.

1. táblázat
Az inter- és intragenerációs szubjektív mobilitás együttjárása a 28 éves és idősebbek körében, (%-os megoszlás)

			szubjektív intragenerációs mobilitás			összesen
			lefelé mobil	nem mobil	fölfelé mobil	
szubjektív inter-generációs mobilitás	lefelé mobil	Sor	59	29	12	100
		Oszlop	59	11	6	18
		együtt	11	5	2	18
	nem mobil	Sor	11	76	13	100
		Oszlop	18	45	10	28
		együtt	3	21	4	28
	fölfelé mobil	Sor	8	39	53	100
		Oszlop	23	44	84	54
		együtt	4	21	29	54
	összesen		18	48	34	
			100	100	100	

Pearson Chi^2= 904,205, sig=0,000, Cramer'V=,447 Korreláció: 0,545
Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum, 2018.

A szüleikhez képest immobilak legnagyobb hányada az elmúlt tíz évben is immobilinak tekinti magát (76%). Azonban a mintában szereplők 11%-a úgy véli, hogy romlott, míg 13%-a, hogy javult az elmúlt tíz évben a társadalmi helyzete.

A szüleikhez képest fölfelé elmozdulók 53%-a jelezte azt, hogy a tíz évvel korábbi helyzetéhez képest is javult a társadalmi helyzete. A válaszadók 39%-a nyilatkozott úgy, hogy az intergenerációs javulás mellett az utóbbi tíz évben nem változott a társadalmi pozíciója, s 8%-a úgy, hogy habár szüleihez képest javult, de saját tíz évvel ezelőtti pozíciójához képest romlott a társadalmi helyzete.

Kérdésünk volt, hogy az inter-, és az intragenerációs mobilitás átlagai hogyan alakulnak pártpreferenciák szerint. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy különösen azok érzik az elmúlt tíz évet sikeresnek, akik elkötelezettek a kormánypártok mellett. Saját pozíciójavulásukat tehát összefüggésbe hozzák az országban zajló politikai folyamatokkal. Az ANOVA-elemzés nem alkalmas arra, hogy hatásokat vizsgáljunk (ezt a tanulmány következő részében lineáris regressziós modellek segítségével tettük meg), de arra igen, hogy megmutassuk a különböző preferencia-csoportok véleményében látható különbségeket (lásd 2. számú táblázat).[6]

6 A használt statisztikai eljárás a preferencia-csoportok közötti válaszkülönbségeket vizsgálja. Egészen pontosan: az átlagok közötti eltéréseket és azok mértékét mutatja meg.

2. táblázat
Az inter- és intragenerációs szubjektív mobilitás összevont pártpreferencia alapján (teljes népesség, ANOVA, átlagok)

Összevont pártpreferencia	Intergenerációs mobilitás	Intragenerációs mobilitás	Életkori átlag
Fidesz–KDNP	,85	,38	49
hagyományos baloldali pártok	,80	,17	56
más pártok	,64	,67	44
Jobbik	,45	-,02	42
zöld, liberális, új pártok	,42	,24	43
nem válaszol	,63	,23	48
nem tudja	,52	,20	46
semmiképpen nem menne el	,34	,08	49
összesen	**,63**	**,24**	**48**

F=4,324, sig=0,000, eta2=0,012; A post hoc-LSD teszt szignifikáns a. Fidesz–KDNP és a Jobbik, a zöld, liberális, új pártok, a bizonytalanok, a nem válaszolók és azok között, akik semmiképp sem mennének el. Szintén szignifikáns a különbség a hagyományos baloldali pártok, valamint a Jobbik, a zöld, liberális és új pártok, a bizonytalanok és azok között, akik semmiképp sem mennének el szavazni.

F=3,872, sig=0,000, eta2=0,012. A post hoc-LSD teszt szignifikáns a Fidesz–KDNP a hagyományos baloldali pártok, a Jobbik, a bizonytalanok, és azok között, akik semmiképp sem mennének el szavazni. Szintén eltér a hagyományos baloldali pártok véleménye a Fidesz–KNDP-n túl az egyéb pártokétól. Az egyéb pártot válaszók véleménye eltér még a Jobbikétól, valamint a zöld, liberális, új pártokétól.

F=16,480, sig=0,000, eta2=0,041.

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum, 2018.

A szülők társadalmi helyzetéhez viszonyított mobilitás esetében két olyan választói réteg írható le, akiknek az intergenerációs szubjektív mobilitásérzete lényegesen magasabb, mint a mintabeli számított átlag. Ezek a Fidesz–KDNP (0,85), és a hagyományos baloldali pártok (MSZP, DK) (0,80) támogatói. Érdekes módon tehát, nemcsak a kormánypárt szavazói, de a két baloldali ellenzéki párt hívei is úgy vélik, hogy szüleikhez képest a jelenlegi pozíciójuk magasabb. A két baloldali pártnak a legidősebb a szavazótábora, ezért az ő körükben az életkor kitüntetett szerepet játszhat a szubjektív mobilitás érzékelésében. Ellentétes irányú, azaz az átlag alatti és lefelé irányuló eredmények láthatók a Jobbik, a választásoktól önmagukat távol tartók és különösen a zöld, liberális kispártok támogatóinak körében.

A tíz évvel korábbi saját pozícióhoz képest mért szubjektív mobilitás érzékelése a kis létszámú egyéb pártok szavazóinál mutat magas értéket (felfelé mobilitás), ugyanakkor ez az érték a Jobbiknál negatív, azaz a jobbikosok kifejezetten kedvezőtlennek érzik saját társadalmi mozgásukat az elmúlt tíz évben. Az is

látszik az ANOVA-elemzés átlagaiból, illetve a hozzá kapcsolódó Post hoc tesztek eredményeiből, hogy a Fidesz-szavazók következetesen pozitív szubjektív mobilitásérzettel rendelkeznek, vagyis szüleikhez és saját megelőző pozícióikhoz képest is jobbnak látják jelenlegi helyzetüket.

A szubjektív mobilitás összevont értékeinek megoszlását (lásd 1. számú táblázat együtt sorai) tartalmazó táblázatból kitűnik, hogy a Fidesz–KDNP-szavazóin belül a „nyerteseknek" nevezett réteg a legnagyobb, egyharmados aránnyal. Nyertesek azok a szavazók, akik inter- és intragenerációs szempontból is fölfelé mobilként tekintenek önmagukra. A mintabeli megoszláshoz képest az eltérés 4 százalékpont, vagyis meghaladja a véletlenből eredő hatásokat. Ezzel párhuzamosan a „vesztesek", tehát mindkét szubjektív mobilitási dimenzió szempontjából kedvezőtlen változást érzékelők aránya 6 százalékponttal alacsonyabb a kormányzópártok szavazótáborában, mint a teljes mintában. Ez az 5%-nyi szavazó úgy tartozik a Fidesz–KDNP táborába, hogy helyzetüket mindkét mobilitási dimenzióban rosszabbnak értékelik. Egyetlen kategóriánál regisztrálható még a mintabeli eloszláshoz képest hibahatáron túli elmozdulás, ez pedig az immobilitás. A Fidesz–KDNP-szavazóinak 25%-a saját és szüleihez viszonyított helyzetét változatlannak gondolja, nem érzékel érdemi elmozdulást.

3. táblázat
Az inter- és intragenerációs szubjektív mobilitás együttjárása a Fidesz–KDNP-re való szavazással (%)

	minta*	Fidesz–KDNP	Különbség (Fidesz–KDNP-minta)
vesztes	11	5	-6***
szülőhöz le, önmagához immobil	5	4	-1
szülőhöz le, önmagához fel	2	1	-1
szülőhöz immobil, önmagához le	3	3	0
immobil	21	25	+4**
szülőhöz immobil, önmagához fel	4	3	-1
szülőhöz fel, önmagához le	4	3	-1
szülőhöz fel, önmagához immobil	21	23	+2
nyertes	29	33	+4**

* A mintára vonatkozó értékek megegyeznek az 1. számú táblázat együtt soraival.
Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum, 2018.
***p<0,01, **p<0,05

A mobilitásérzetet meghatározó tényezők

A leíró statisztikák mellett lineáris regressziós eljárással vizsgáltuk, hogy milyen tényezőkkel magyarázható az, hogy valakinek változott-e a szubjektív társadalmi pozíciója a szülei, illetve saját társadalmi helyzetéhez képest (lásd 4. és 5. számú táblázat). Vajon mely tényezők segítik elő, hogy valaki úgy érezze, hogy javult a társadalmi helyzete, és melyek azok, amelyek hatása a lecsúszás tapasztalatával kapcsolódik össze? Továbbá, az előzetes feltételezéseinknek megfelelően, vajon van-e szerepe a pártállásnak abban, hogy a válaszadók társadalmi helyzetük javulását vagy romlását érzékelik-e? Végül pedig, vajon a vizsgált tényezők egységesen működnek-e mind az intergenerációs, mind pedig az intragenerációs szubjektív mobilitás esetében?

4. táblázat
A szülőkhöz viszonyított szubjektív mobilitás lépésenkénti lineáris regressziós modellje

	(1. lépés)	(2. lépés)	(3. lépés)
Pártpreferencia (ref. ismeretlen preferencia)			
Fidesz-KDNP	,102***	,101***	,106***
MSZP, DK, Párbeszéd	,043**	,043**	,044
Jobbik	-,001	-,003	-,003
Egyéb kis pártok	,007	,008	,004
Nem		-,011	-,002
Kor		,063**	,056
Háztartásnagyság		,061***	,049**
Budapesten él		,018	,025
Községben él		,006	,001
Dolgozik		,057**	,062**
Származás (ref. segédmunkás apa)			
Apa - vezető, értelmiségi			-,048***
Apa - egyéb szellemi			-,021
Apa – szakmunkás			,007
Apa - betanított munkás			-,003
Foglalkozási mobilitás			,112***
Korrigált R2	,008	,016	,028
N	2278	2278	2134

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum, 2018.
***p<0,01, **p<0,05

A különböző tényezők hatását vizsgálva mindenekelőtt azt jegyezhetjük meg, hogy a politikai hovatartozás – legalábbis bizonyos pártok vonatkozásában – a kontrollváltozók beléptetése után is önálló módon hatással van arra, hogy ki miként érzékeli a saját társadalmi helyzetének változását. Ez a hatás jelen van akkor is, amikor a válaszadók jelenlegi társadalmi pozícióját a szüleikével, illetve akkor is, ha saját tíz évvel ezelőtti pozíciójával hasonlítjuk össze. A hatás erőssége, illetve iránya több szempontból megerősítette előzetes várakozásainkat, bizonyosakban azonban ellentmondott ezeknek.

5. táblázat
10 évvel ezelőtti pozícióhoz viszonyított szubjektív mobilitás lépésenkénti lineáris regressziós modellje

	(1. lépés)	(2. lépés)	(3. lépés)
Pártpreferencia (ref. ismeretlen preferencia)			
Fidesz-KDNP	,076***	,079***	,077***
MSZP, DK, Párbeszéd	-,001	,026	,027
Jobbik	-,035	-,048**	-,049**
Egyéb kis pártok	,064***	,054**	,062***
Nem		-,005	-,004
Kor		-,087***	-,074**
Háztartásnagyság		,043	,053**
Budapesten él		-,010	-,008
Községben él		,023	,027
Dolgozik		,086***	,092***
Származás (ref. segédmunkás apa)			
Apa - vezető, értelmiségi			-,006
Apa - egyéb szellemi			,019
Apa – szakmunkás			,010
Apa - betanított munkás			,014
Foglalkozási mobilitás			,102***
Korrigált R2	,009	,037	,045
N	2286	2286	2141

Forrás: Mobilitás Kutatási Centrum, 2018
***p<0,01, **p<0,05

Először is: azok érzik úgy leginkább, hogy javult a társadalmi helyzetük, akik támogatják a kormánypártokat, ami megfelel a kiinduló hipotézisünknek. A kormánypártok támogatásának hatása ráadásul az általunk bevont összes egyéb faktort figyelembe véve a legerősebbek között van. A kiinduló hipotézisünk má-

sik fele arról szólt, hogy a hatalommal szemben állók, vagyis az ellenzéki pártok támogatói kevésbé látják úgy, hogy javult a társadalmi helyzetük, sőt inkább ennek romlásáról számolnak be. Nem fogalmaztunk meg azonban határozott hipotéziseket előzetesen arról, hogy a különböző ellenzéki pártok támogatói között milyen különbségek adódhatnak. Ezzel kapcsolatban három figyelemre méltó jelenséget emelünk ki:

1. Az ellenzéki pártok közül a (korábbi) establishment pártjai, az MSZP, illetve a DK támogatóinál azt találtuk, hogy a párthovatartozásuk pozitívan hatással van az intergenerációs szubjektív mobilitás érzetére, az intragenerációssal viszont nem mutat szignifikáns kapcsolatot.
2. A liberális, zöld ellenzék kisebb pártjai (LMP, Momentum stb.) támogatóinál viszont ellenkezőleg, az intergenerációs mobilitás érzete és a pártválasztás között nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat, viszont az intragenerációs mobilitás érzete és a pártválasztás között szignifikáns pozitív összefüggést találunk. E pártok támogatói tehát, ellenzéki mivoltuk ellenére, úgy érzik, hogy a Fidesz–KDNP tízéves kormányzása alatt javult a társadalmi pozíciójuk.
3. A Jobbik támogatóinál sincs szignifikáns kapcsolat az szülőkhöz viszonyított mobilitás és a pártválasztás között, azonban a pártállás és az intragenerációs szubjektív mobilitás összefügg egymással. A modell alapján a Jobbikra szavazás és a saját tíz évvel korábbi pozícióval történő összehasonlítás között negatív összefüggés figyelhető meg. A Jobbik szavazói tehát nem érzik úgy, hogy romlott (vagy javult) volna a társadalmi helyzetük a szüleikéhez képest, viszont egyértelműen az elmúlt tíz év veszteseinek tekintik magukat.

Ezek az eredmények csak a Jobbik támogatóira vonatkozóan igazolják a kiinduló feltevésünket, a baloldali-liberális pártok támogatóira vonatkozóan kifejezetten ellentmondanak annak. A baloldali pártok szavazói ugyanis annak ellenére, hogy ellenzéki pártokat támogatnak, mégis a helyzetük javulását érzékelik, igaz csak szüleik korábbi helyzetéhez viszonyítva. Arról azonban koránt sincs szó, hogy az elmúlt tíz év veszteseinek éreznék magukat. Azt is felételeztük, hogy a szubjektív mobilitás intergenerációs, illetve intragenerációs formáját összehasonlítva a hatalmon lévő pártok támogatásának a szerepe akkor lesz erősebb, amikor a válaszadók jelenlegi társadalmi helyzetüket a tíz évvel ezelőttivel hasonlítják össze. Úgy érveltünk ugyanis, hogy mivel az elmúlt tíz év nagyjából egybeesik a Fidesz–KDNP immár több mint két ciklus óta tartó kormányzásával, a saját társadalmi helyzet változásának érzékelése jobban összekapcsolódik a kormány teljesítményének a megítélésével. Ez a várakozásunk nem teljesült: a kormánypártiság erősebben függ össze a szubjektív mobilitás intergenerációs formájával, mint az intragenerációssal. Az ellenzéki pártok támogatóinál pedig az eredmények

csak részben igazolták előzetes várakozásainkat: az elmúlt tíz év megítélésében a Jobbik támogatói mutatnak markáns negatív eredményeket, az egyéb kispártok szavazói viszont saját helyzetüket inkább jobbnak látják, mint tíz éve.

Ezekre az ellentmondásokra részben a modellbe bevont egyéb változók adhatnak magyarázatot, s ez alapján képet alkothatunk arról is, hogy a mobilitás szubjektív érzékelésében mekkora szerepe lehet a pártállásnak egyéb faktorokkal összevetve. E változók közül a származás szerepe az eredményeink szerint gyenge, viszont a várakozásoknak megfelelően a foglalkozási mobilitásé kifejezetten erős. Az elemzésbe bevont változók közül a foglalkozási mobilitás alapján következtethetünk leginkább a mobilitás szubjektív érzetére mind intergenerációs, mind pedig intragenerációs összehasonlításban: akinek jelenleg kedvezőbb a foglalkozási helyzete, mint a szüleié, vagy kedvezőbb, mint a tíz évvel ezelőtti, az nagy valószínűséggel úgy is érzi, hogy előrelépett. Szintén erős a munkaerőpiaci státusz szerepe a szubjektív mobilitás mindkét formájában: aki jelenleg dolgozik, az nagyobb eséllyel érzi úgy, hogy előrelépett, mint a munkanélküliek vagy az inaktívak különböző csoportjaiba tartozók. E változó hatása különösen az intragenerációs összehasonlításban jelentős, ahol a foglalkozási mobilitás után ez mutatja a legmagasabb pozitív korrelációt a függő változóval (dolgozik).

Rendkívül érdekes a kor szerepe a szubjektív mobilitás intra-, illetve intergenerációs alakulásában. Amikor a szülők társadalmi pozíciójához viszonyított mobilitást vizsgálva a kort a második lépésben beléptettük az elemzésbe, akkor pozitív összefüggést mutatott a mobilitás érzetével, azaz, minél idősebb valaki, annál inkább érzi úgy, hogy javult a társadalmi helyzete a szüleiéhez képest. Ez a hatás azonban a harmadik lépés után – a származás, illetve mobilitás változók bevonásával – már nem bizonyult szignifikánsnak. A saját korábbi társadalmi helyzethez viszonyított mobilitás esetében viszont a kor szignifikáns negatív kapcsolatban áll a függő változóval, vagyis a fiatalabbak érzik inkább úgy, hogy javult a társadalmi helyzetük. A korral való összefüggés az intergenerációs mobilitás esetében részben fakadhat abból, hogy a fiatalabbaknak egyszerűen kevesebb idejük volt arra, hogy változtassanak a társadalmi helyzetükön, de az összefüggés a mobilitási esélyeik romlására is utalhat. Az intragenerációs mobilitás esetében pedig érthető, hogy a megelőző tíz év a fiatalabbaknál járhat a legnagyobb változásokkal: ez az az időszak, amikor elhagyják az iskolapadot és önálló karrierbe kezdenek, és alapvető változások állhatnak be a társadalmi helyzetükben. Továbbá, a korral való összefüggés értelmezésében fontos szerepe van annak, hogy azok az idősebbek, akik a hagyományos baloldali pártok szavazóinak bázisát adják, túlnyomórészt már nem részesei a munkaerőpiacnak, rájuk a foglalkozási, illetve státusbeli változás kevésbé jellemző. Ezzel szemben a Fidesz–KDNP

szavazótáborában (átlagéletkoruk 49 év) jelen lévő gazdaságilag aktív szavazók nagy számban érzékelhették az elmúlt évek kormányzásából fakadó előnyöket. Azt is érdemes azonban megjegyezni, hogy vizsgálatunkban a tíz évvel korábbi időpont pontosan egybeesett a gazdasági világválság időszakával, valamint az azt követő, az egész fejlett világra kiterjedő gazdasági konjunktúrával. Nemcsak Magyarországon, hanem az Európai Unió minden országában kedvezőbbé vált a munkaerőpiaci helyzet, lényegesen megnőtt a foglalkoztatottság, és jelentősen csökkent a munkanélküliség.[7] Ez tehát egy olyan külső, strukturális hatás, amely élesen elkülöníti egymástól életkor alapján azokat, akik még vagy már nincsenek a munkaerőpiacon azoktól, akik időközben kerültek oda vagy folyamatosan ott voltak.

Következtetések

Tanulmányunkban a 2010 utáni intergenerációs és intragenerációs szubjektív mobilitásnak a jellegzetességeivel foglalkoztunk. Azt állítottuk, hogy akik a jelenlegi, illetve immár harmadik ciklus óta hatalomban lévő pártokat támogatják, azok inkább érzik úgy, hogy javult a társadalmi helyzetük, mint az ellenzéki szavazók. Legfontosabb eredményünk, amit bemutattunk, hogy az intra- és az intergenerációs mobilitás másképp működik: más hatásmechanizmusok érvényesülnek a szubjektív mobilitás saját tíz évvel korábbi érzékelésében és mások a szülők státusához viszonyított típusában.

A különböző tényezők hatását vizsgálva megállapítottuk, hogy a politikai hovatartozás – a kontrollváltozók beléptetése után is – önálló módon hatással van arra, hogy ki miként érzékeli saját társadalmi helyzetének változását. Kiinduló hipotézisünknek megfelelően azok érzik leginkább úgy, hogy javult a társadalmi helyzetük, akik támogatják a kormánypártokat. Ez a hatás ráadásul az általunk bevont összes egyéb faktort figyelembe véve is a legerősebbek között van. Várakozásainkkal ellentétben azonban nem a tíz évvel korábbi saját helyzettel való összehasonlításkor érvényesül erősebben a Fidesz–KDNP-re való szavazás hatása, hanem a szülők pozíciójával való összehasonlításkor. Szintén a kiinduló hipotézisünkkel ellentétben az intergenerációs mobilitás érzékelésében az MSZP–DK szavazói is inkább felemelkedésről számoltak be, ami véleményünk szerint részben e pártok szavazóinak magasabb életkorával hozható összefüggésbe. Egész pontosan azzal, hogy az idősebbeknek – így e pártok idősebb szavazóinak is – magasabb életkoruk miatt több lehetőségük volt arra, hogy objektíve javítsanak a társadalmi helyzetükön. E feltételezést az is alátámasztja, hogy a foglalkozási

7 Lásd erről: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Employment_statistics/hu.

mobilitás változó bevonása után eltűnt ez a szignifikáns összefüggés.

Érdekes módon, a saját tíz évvel ezelőtti pozícióhoz viszonyított szubjektív mobilitás vizsgálata során az liberális-zöld ellenzéki szavazóknál is találtunk pozitív kapcsolatot az életkorral, ami vélhetően szintén e pártok sajátosan fiatal táborának köszönhető. Mivel a pártpreferencia mellett az életkor is jelentős hatással van a társadalmi pozíció változásának az érzékelésére, ez részben magyarázatot adhat a különböző ellenzéki tömbök szubjektív mobilitás érzékelésére vonatkozó egymástól eltérő eredményeire.

Várakozásainkkal ellentétben a pártszimpátia hatása az intergenerációs mobilitásnál mutatkozott erősebbnek az intragenerációs helyett, amiben mindenekelőtt a munkaerőpiaci státusznak lehet komoly szerepe. Amikor a szülők társadalmi helyzetével vetették össze a válaszadók a saját társadalmi pozíciójukat, akkor a foglalkozási mobilitás után a kormánypárti elkötelezettség volt a legerősebb faktor, amikor viszont a saját társadalmi helyzetük elmúlt tíz évben bekövetkezett változásával, akkor a foglalkozási mobilitás után a foglalkoztatotti státusz következett. Ez arra enged következtetni, hogy akik az elmúlt tíz évben inaktívak vagy munkanélküliek voltak, illetve azzá váltak, azok, pártszimpátiától függetlenül, nyilvánvalóan kevéssé érezték úgy, hogy javult a társadalmi helyzetük.

Végül, az eredmények tükrében érdemes visszatérni arra a Kelly és Kelly (2009) által felvetett problémára, hogy vajon milyen okozati viszony áll fenn a pártszimpátia, illetve a mobilitás szubjektív érzékelése között. Vajon a kormánypárti szavazók azért szavaznak a Fidesz–KDNP-re, mert úgy érzik, hogy javult a társadalmi helyzetük, vagy ellenkezőleg: azért érzik úgy, hogy előreléptek, mert a politikai elköteleződésük ezt mondatja velük? Valószínűleg mindegyik jelenség létezik önmagában is, de a kettő össze is kapcsolódhat, de jelen vizsgálat alapján nem lehet egzakt módon azonosítani, hogy melyik az ok és melyik az okozat. Amennyiben a társadalmi helyzet változása közvetlen módon lenne hatással a pártszimpátia alakulására, az azzal járna, hogy a pártstruktúra egyre inkább összekapcsolódna a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekkel. Ennek következtében a politikai paletta egyik oldalán a kormánypártokat támogató nyertesek tömörülnének, akiknek a társadalmi helyzete az elmúlt időszakban javuló tendenciát mutatott, míg az ellenzéki térfélen a lecsúszó vesztesek foglalnának helyet. Elemzésünk szerint a Fidesz–KDNP támogatói körében a minta megoszlásához képest ugyan nagyobb arányban találunk olyanokat, akik a szubjektív mobilitás alapján nyertesnek tekinthetők, de ők is csak egyharmadát teszik ki a szavazótábornak. A Fidesz kormányzásáról tehát kedvező a véleményük, ugyanakkor saját társadalmi pozíciójuk emelkedését tíz év vonatkozásában csak minden harmadikuk érzékeli.

Feltehető, hogy az utóbbi időszakban olyan folyamatok indultak be Magyaror-

szágon, hogy a nyertesek egyre inkább a kormányzati oldalon, a vesztesek pedig az ellenzéki pártoknál tömörülnek; az egyes pártok támogatóira, illetve a pártszerkezet alakulására vonatkozó ismereteink azonban árnyalják ezt az állítást. Enyedi Zsolt és Tardos Róbert (2018) szerint a pártválasztás társadalmi beágyazottsága növekedett a 2018-as választások körül, azonban a Fidesz–KDNP esetében túlzás lenne a nyertesek pártjáról beszélni. A Fidesz–KDNP 2018-as, harmadik kétharmados győzelme ugyanis nem következhetett volna be a „vesztesek" szavazatainak megszerzése nélkül. Rámutattak arra, hogy a kormánypártok fontos bázisát adják a munkanélküliek, a perifériarégiókban élő inaktívak, akiket tipikusan inkább veszteseknek szokás nevezni. Tóka (2018b) szerint a gazdasági közérzet javulása igen gyorsan befolyással lehet a pártpreferenciára. Állítása szerint, a Fidesz–KDNP 2018-as választási sikere mögött a strukturális tényezőkön túlmenően, közvetett hatásként, ott lehet a magyar társadalom *„páratlanul kitartóan … és rendhagyóan magas"* fogyasztói bizalmi szintje (Tóka 2018:371).

A strukturális tényezők hatása erősebb lehet a Jobbik esetében. A Jobbik szavazói tekintik magukat leginkább az elmúlt tíz év veszteseinek, s nem véletlen, hogy a 2018-as választások előtt ez a párt törekedett leginkább arra, hogy megszólítsa a magukat vesztesnek érző társadalmi rétegeket. A vesztesek megszólításának hatékonyságával kapcsolatosan azonban megoszlanak a vélemények. A Jobbik vesztesekkel kapcsolatos kommunikációs stratégiája a keleti, észak-magyarországi lecsúszott ipari övezetek városi lakosságánál volt kifejezetten sikeres (Enyedi–Tardos 2018).

Az a jelenség, hogy – a pártszerkezet nagyfokú stabilitása mellett – a pártszimpátia erősen összefügg azzal, hogy hogyan látjuk saját társadalmi helyzetünk változását, arra enged következtetni, hogy e szubjektív vélekedéseket – az objektív változások mellett – komolyan befolyásolják a különböző politikai tömbök üzenetei. Ez a felismerés megerősíti Gerő–Szabó (2017) azon állítását, mely szerint a politikai integráció önálló integrációs mechanizmusként működik Magyarországon. A Fidesz–KDNP képes oly módon integrálni a társadalmat, hogy az objektív gazdasági, szociális tényezőktől szinte függetlenül kialakítson egy univerzális világképet, amelyben a táborhoz tartozók megtalálják azt a világos kapaszkodót (üzenetet), ami alátámasztja, megerősíti saját meggyőződésüket, meglévő véleményüket, vagy amelynek a segítségével feloldják bizonytalanságaikat. A kormányzópártok integrációs és dezintegrációs stratégiájának lényeges eleme (Gerő–Szabó 2020 jelen kötetben), hogy úgy igyekszik integrálni saját táborát, hogy közben az ellenzéki szavazókat a lehető legnagyobb mértékben dezintegrálja. Ennek érdekében igyekszik az állampolgárokat meggyőzni arról, hogy a társadalmi előrelépés lehetősége kedvező Magyarországon, azaz, ha nem

is ötről a hatra, de egyről a kettőre igenis lehet jutni, ami a kormányzati teljesítménynek köszönhető. A kormányzópártok integrációs stratégiája tehát szelektív, nem a magyar társadalom egészét foglalja magában, viszont nagyon hatékonyan működik: van ugyanis vezetője, van egy komplex ideológiája, így a tábor pillérese-dett, erős és alig-alig kezdhető ki más politikai szereplők által.

Hivatkozások

Andorka R. (1982) *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat.

Balogh A. – Róbert P. (2008) Foglalkozási mobilitás Magyarországon, 1992–2007. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2008.* Budapest: Tárki. 45–65.

Balogh K. – Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. – Megyesi G. B. (2019) *Származás és integráció a mai magyar társadalomban*. Budapest: MTA TK.

Bukodi E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017) *Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story*. INET Oxford Working Papers no. 03.

Duru-Bellat, M. – Kieffer, A. (2008) Objective/subjective. The two facets of social mobility. *Sociologie du travail*, (50S). e1–e18.

Eurofound (2017) *Social mobility in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Gerő M. – Szabó A. (2017) A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest: MTA TK SZI – Belvedere Meridionale. 117–154.

Harcsa I. (2018) Módszertani tanulságok a társadalmi percepciók mérése kapcsán. *Demográfia,* 61(1), 91–98. https://doi.org/10.21543/dem.61.1.4

Huszár Á. (2018) Objektív és szubjektív mobilitás. *Demográfia,* 61(1), 99–109. http://dx.doi.org/10.21543/Dem.61.1.5

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, 68(1), 5–27. http://dx.doi.org/10.21543/dem.61.1.1

Enyedi Zs. – Tardos R. (2018) A magyar választók beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei B. – Szabó An. (szerk.): *Várakozások és választások. Parlamenti választás 2018*. Budapest: MTA TK PTI – Napvilág. 43–77.

Jackson, M. – Evans, G. (2017) Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4, 54–79.

Kelly, S. –Kelly, C. (2009) Subjective Social Mobility: Data from 30 nations. In Haller, M. – Jowell, R. – Smith, T. (szerk.) *Charting the Globe: The International Social Survey Programme* 1984-2009. London: Routledge. Elérhető: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.664.8071&rep=rep1&type=pdf Letöltve: 2020-06-26.

Kraus, M. W. – Tan, J. J. X. (2015) Americans overestimate social class mobility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 58, 101–111.

Merllié, D. (2008) How to compare “subjective” and “objective mobility. *Sociologie du travail*, (50S), e50–e65.

Patkós V. (2019) *Szekértáborharc – Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről.* Budapest: TK PTI – Napvilág.

Róbert P. (1999) Társadalmi mobilitás és rendszerváltás *Századvég*, 15, 73–86. http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/robert.htm

Róbert P. (2018): Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válság előtt és után. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018.* Budapest: Tárki. 64–80.

Szabó A. – Gerő M. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Tóka G. (2018a) A centrális erőtér bomlása. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Budapest: MTA TK PTI – Napvilág. 78–101.

Tóka G. (2018b) A 2018. évi országgyűlési választás. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport, 2018.* Budapest: Tárki. 353–381.

Tóth I. Gy. – Szelényi I. (2018) Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. Adatolt esszé a felső középosztály bezáródásáról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: Tárki. 25–46.

Tóth Cs. – Szabó A. (2018) A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest: MTA TK PTI – Napvilág. 19–43.

Függelék

F1. táblázat
Az elemzéshez használt változók leíró statisztikái

	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum	N
Szubjektív mobilitás a szülőkhöz képest	0,661	1,776	-8	7	2278
Szubjektív mobilitás 10 évvel korábbhoz képest	0,243	1,267	-5	6	2286
Fidesz szavazó	0,292	0,455	0	1	2369
MSZP, DK, Párbeszéd szavazó	0,103	0,304	0	1	2369
Jobbik szavazó	0,060	0,237	0	1	2369
Egyéb pártok szavazói	0,056	0,230	0	1	2369
Ismeretlen pártpreferencia	0,469	0,499	0	1	2369
Nő	0,536	0,499	0	1	2369
Kor	51,439	14,879	28	95	2369
Háztartásnagyság	2,205	1,117	1	9	2369
Budapesten lakik	0,188	0,391	0	1	2369
Községben lakik	0,294	0,456	0	1	2369
Dolgozik	0,666	0,472	0	1	2369
Apa – vezető, értelmiségi	0,110	0,313	0	1	2369
Apa – egyéb szellemi	0,067	0,251	0	1	2369
Apa – szakmunkás	0,386	0,487	0	1	2369
Apa – betanított munkás	0,125	0,331	0	1	2369
Apa – segédmunkás	0,261	0,439	0	1	2369
Foglalkozási mobilitás	0,630	2,011	-6	7	2210

A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között

Közeledés vagy távolodás?

Huszár Ákos
Balogh Karolina
Győri Ágnes

Dolgozatunkban[1] azt vizsgáljuk, hogy a származás mennyiben határozza meg az egyének társadalmi helyzetét a mai Magyarországon, illetve hogy van-e különbség ebben a nemek között. A társadalmi mobilitás korábbi vizsgálatai alapján a magyar társadalom a záródás jeleit mutatta, kérdés, hogy ez a tendencia a 2010-es években is folytatódott-e, illetve mindkét nemet egyformán érinti-e. E kérdések megválaszolásához először a nemek közötti különbségekre koncentrálva röviden áttekintjük az elmúlt évtizedek magyarországi mobilitási folyamatait, majd külön vizsgáljuk a nők és a férfiak abszolút mobilitási mutatóit, illetve relatív mobilitási esélyeit.

Állandóság és változás a nők és férfiak mobilitási jellemzőiben

A nemek közötti egyenlőtlenségek különböző formái között sajátos helyet foglal el a társadalmi mobilitás. A társadalmi élet legkülönbözőbb területein a nők történetileg hátrányban vannak a férfiakkal szemben (Gregor–Kováts 2018, Csányi 2019). A két nem közötti egyenlőtlenségek közül kiemelkedik a férfiak és a nők munkaerőpiaci egyenlőtlensége, mert ez alapvetően meghatározza a jövedelmi viszonyaikat, s ezáltal fogyasztási lehetőségeiket, illetve szabadidős tevékenységeiket is. A férfiak nem csupán jóval nagyobb arányban vesznek részt a formális munka világában, de jellemzően felülreprezentáltak a magasabb presztízsű, illetve kedvezőbb kereseti lehetőségeket kínáló foglalkozási csoportokban is (Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2015, Huszár–Záhonyi 2018). Sőt, a foglalkozási szerkezet egyenlőtlenségén túl masszív bérkülönbség van az azonos munkakörben dolgozó férfiak és nők között (Adamecz–Völgyi 2018). A foglalkozási, illetve jövedelmi

1 A tanulmány elkészítését támogatta az NKFIH FK131997. számú kutatási programja.

helyzetre vonatkozó vizsgálatok az aktuális egyenlőtlenségekről tájékoztatnak, a társadalmi mobilitásra irányuló kutatások viszont azt mutathatják meg, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek mennyiben termelődnek újra generációról generációra. A nők és a férfiak eltérő mobilitási jellemzői az egyenlőtlenségek többi formájától eltérő, sajátos képet mutattak az elmúlt évtizedekben.

Az intergenerációs foglalkozási mobilitásra vonatkozó vizsgálatok az elmúlt évtizedekben Magyarországon kedvezőbb eredményeket mutattak a nőknél, mint a férfiaknál. Andorka Rudolf (1982) elemzése alapján a 20. század elejétől az 1970-es évekig, Róbert Péter és Bukodi Erzsébet (2005) munkája révén pedig az 1973, illetve 2000 közötti időszak mobilitási folyamatairól alkothatunk képet.[2] Mindenekelőtt azt, hogy a világháború után újjáépülő és iparosodó országban a magyar társadalmat a mobilitás – és ezen belül is a felfelé irányuló mobilitás – magas foka jellemezte, amit elsősorban a társadalomszerkezet gyors strukturális változása idézett elő. A társadalmi mozgás fő irányait ebben az időszakban a mezőgazdaságból az iparba, valamint a fizikai foglalkozásokból a szellemi foglalkozásokba való áramlás határozta meg. Az abszolút mobilitási ráta viszont az 1960-as éveket követő évtizedekben mindegyik nem esetében folyamatosan csökkent. Ahogy Róbert és Bukodi (2004) rámutattak: 2000-ben 1973-hoz, 1983-hoz vagy 1992-hoz hasonlítva mind a nők, mind a férfiak körében alacsonyabb volt azoknak az aránya, akiknek változott a társadalmi helyzete a származási pozíciójukhoz képest. A nemek közötti különbségek szempontjából lényeges, hogy a mobilak aránya mindegyik vizsgált időszakban magasabb volt a nőknél, mint a férfiaknál, és az abszolút mobilitás is kisebb mértékben csökkent a nőknél.

A mobilitás irányait vizsgálva is érdekes nemek szerinti különbségek rajzolódtak ki. Egyrészt, a nők körében magasabb a horizontálisan mobilak aránya, vagyis azoké, akik az apjuk foglalkozási csoportjából átléptek egy másikba, de társadalmi pozíciójuk az osztályszerkezet ugyanazon szintjén maradt. Másrészt, a felfelé, illetve a lefelé irányuló mobilitás nem mutat egységes képet a vizsgált időszak egészében. Míg 1973-ban, 1983-ban, illetve 1992-ben a felfelé irányuló mobilitás magasabb volt a férfiak, a lefelé irányuló pedig a nők körében, addig 2000-ben már a nőknél volt magasabb a felemelkedők aránya, a lefelé irányuló mobilitásban viszont eltűnt a nemek közötti különbség.

Lényeges, hogy a nőknél mért magasabb abszolút mobilitási rátának részben módszertani, illetve a mérés sajátosságaiból fakadó okai vannak. A vizsgálat ugyanis a kérdezettek foglalkozási pozícióját mind a férfiaknál, mind a nőknél az

2 Az intergenerációs foglalkozási mobilitás alakulásáról erre az időszakra vonatkozóan lásd még mindenekelőtt: Ferge 1969; Andorka 1982; Andorka et al. 1994; Harcsa–Kulcsár 1986; Róbert 1990, 1999; Bukodi 2002; Róbert–Bukodi 2004; Németh 2006.

apjuk társadalmi pozíciójával hasonlította össze. Ez az eljárás különösen a horizontális mobilitás esetében eredményezhet magasabb rátákat a nőknél, mivel mobilitásként regisztrál olyan eseteket is, amikor például az apa egy olyan foglalkozási csoporthoz tartozik, amiben jelentősen meghaladja a férfiak aránya a nőkét, a lánya pedig átlép egy olyan csoportba, amiben eleve a nők vannak többségben, s ami egyébként az osztályszerkezeti hierarchia azonos szintjén helyezkedik el.

A módszertani okokon túl azonban a nők magasabb mobilitási mutatójának az is az oka, hogy jelentősen növekedett a nők gazdasági aktivitása, vagyis nagy arányban léptek be a munkaerőpiacra. Andorka (1982:55–114) megfigyelései szerint továbbá a korábbi időszakokban a nők elsősorban a képzettség nélküli vagy alacsony képzettséget igénylő foglalkozások felé áramlottak, ez azonban a következő évtizedekben megváltozott. Nemcsak Magyarországon, hanem a fejlett országokban is megfigyelhető jelenség, hogy a lányok többségbe kerültek a gimnáziumokban és a felsőoktatásban egyaránt (Fényes 2009), az iskolai mobilitás pedig elősegíti a foglalkozási mobilitást.

A társadalmi mobilitás relatív mérőszámait nézve – amelyek a társadalom strukturális változásainak a hatását kiszűrve tájékoztatnak a mobilitási folyamatokról, s ezért inkább alkalmasak az esélyegyenlőség mértékének jellemzésére (Andorka 1982:7–31, Marshall–Swift–Roberts 1997, Breen 2010, Goldthorpe 2013) – szintén felfedezhetők különbségek a nemek között. Az 1970-es évek óta kibontakozó trendek némileg eltérnek a nők és a férfiak esetében. A férfiak körében 1973 és 1983 között növekedett a relatív mobilitás – vagyis a társadalmi helyzet megváltoztatásában tapasztalható esélyegyenlőtlenségek csökkentek –, ezután 1992-ig stagnált, 2000-re viszont csökkent. A férfiak relatív mobilitási esélyei tehát szignifikánsan csökkentek az ezredfordulóra az 1983-as méréssel összevetve. A nőknél a trendek valamelyest eltérnek: körükben 1973 és 1992 között növekedett a relatív mobilitás, ezután viszont stagnált.

A 2000 utáni időszakra vonatkozóan nem készültek még a korábbi eredményekkel közvetlenül összehasonlítható vizsgálatok. A rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján azonban leginkább arra lehet következtetni, hogy az új évezred első évtizedében tovább csökkent mind a mobilitás abszolút rátája, mind pedig a relatív mobilitás mértéke mindkét nem esetében. E változások következtében a magyar társadalom európai összehasonlításban a legzártabbak közé került.

A társadalmi mobilitás az utóbbi években (újra) a társadalomtudományos vizsgálódás, sőt a közéleti viták középpontjába került. Mindenekelőtt az amerikai, illetve brit vizsgálatokat övezi élénk figyelem, amelyek azt mutatják, hogy a jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek növekedésével párhuzamosan mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában erősödik a szülők és a gyerme-

keik társadalmi helyzete közötti kapcsolat, illetve az újabb generációk számára egyre nagyobb nehézséget jelent, hogy legalább megőrizzék származási pozíciójukat. A mobilitás ugyanis nemcsak előrelépést jelenthet, hanem lecsúszást is (Chetty et al. 2014, 2016; Goldthorpe 2013, 2016; Bukodi et al. 2015). Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján az is jól látszik, hogy a kelet-közép-európai országok – köztük Magyarország – mobilitási mutatói egységesen romlottak a rendszerváltást követő évtizedekben és európai összevetésben a legkedvezőtlenebbek között vannak (Bukodi et al. 2017; Bukodi–Paskov 2019, 2020; Eurofound 2017; Jackson–Evans 2017; OECD 2018).

Bukodi Erzsébet és Marii Paskov (2020) külön vizsgálta, hogy milyen nemi különbségek tapasztalhatók a társadalmi mobilitásban az európai országokban. Kutatásuk alapján – amely a European Social Survey 2002 és 2010 között két évenként lekérdezett hullámainak összevont adatbázisán alapul – elég változatos kép rajzolódik ki. Az észak-, illetve nyugat-európai országokban a férfiakhoz képest általában magasabb a nők körében a mobilak aránya, de ez mindenekelőtt azért van így, mert a nők nagyobb arányban mozdulnak el lefelé a szüleikhez képest, mint a férfiak. Magyarországon – és több közép-kelet-európai országban – azonban ettől alapvetően eltérnek a két nem mobilitási jellemzői. Magyarországon, a korábbi vizsgálatokkal összhangban, a nők abszolút mobilitási rátája magasabb, de körükben a felfelé, a férfiaknál viszont a lefelé irányuló mobilitás aránya a nagyobb. A férfiaknál ráadásul a lefelé mobilak aránya meghaladja azokét, akiknek javult a társadalmi helyzete a származási pozíciójához képest. A relatív mobilitást vizsgálva viszont nem tapasztalható szignifikáns különbség a nemek között.

Az intergenerációs foglalkozási mobilitás elmúlt időszakban végzett vizsgálatai alapján arra lehet következtetni, hogy miközben mindegyik nemnél az abszolút mobilitás egyértelmű csökkenése figyelhető meg a rendszerváltás utáni időszakban és a relatív mobilitás is inkább romló trendeket mutat, addig a nők és férfiak eltérő mobilitási jellemzőiben vannak évtizedek óta szisztematikusan jelen lévő elemek, és vannak olyanok is, amelyek a nemek közötti különbségek változására utalnak. Egyrészt, mindegyik mérés szerint magasabb a nők körében az abszolút mobilitási ráta, ami részben módszertani okokkal magyarázható. Másrészt, míg 2000 előtt a felfelé mobilak aránya rendre a férfiak, a lefelé mobilaké pedig a nők körében volt magasabb, addig az új évezredben már a nők körében találunk magasabb arányban felfelé mobilakat.

Ezek a nyers mobilitási mutatók összességében a nemek közötti tradicionális munkamegosztásból és munkaerőpiaci helyzetből eredő egyenlőtlenségek mérséklődését jelzik. Kérdés, hogy e korábbi vizsgálatok alapján kirajzolódó trendek miként alakultak Magyarországon a 2010-es években, amely időszakra vonatko-

zóan még nem készültek hasonló kutatások.3 A fő kérdés számunkra egyfelől az, hogy továbbra is nagyobb arányban lépnek-e előre a nők, mint a férfiak, ami a 2000-es évek óta megfigyelhető jelenség. Másfelől pedig arra keressük a választ, hogy nők kedvezőbb mobilitási mutatói milyen társadalmi mozgásokból fakadnak, s ezek mennyiben járulnak hozzá a nemek közötti foglalkozási egyenlőtlenségek érdemi csökkenéséhez.

A vizsgálathoz először az abszolút mobilitás nemek szerinti különbségeit vettük szemügyre, amely mindenekelőtt azt mutatja meg, hogy a társadalom strukturális változásainak következtében a nők és a férfiak mekkora hányadának és milyen irányban változott a társadalmi helyzete a szüleikéhez képest. Ezt követően pedig a strukturális hatásokat kiszűrve azt elemeztük, hogy mennyiben térnek el a nemek relatív mobilitási esélyei.

A nők és férfiak közötti mobilitási egyenlőtlenségek alakulásában kitüntetett szerepe van annak, hogy milyen folyamatok zajlanak a társadalomszerkezet alsó, illetve felső szegmensében. E folyamatok vizsgálata alapján ítélhetjük meg, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek érdemben változtak-e, illetve hogy mi a változás tartalma. Az alsó és felső társadalmi csoportok mobilitási jellemzőit vizsgálva képet alkothatunk két jelenségről, amelyet a ragadós padló, illetve a ragadós plafon metaforák érzékletesen írnak körül (vö. OECD 2018). Vajon a kedvezőtlen társadalmi helyzetből induló lányoknak és fiúknak milyen esélyeik vannak arra, hogy előrelépjenek, illetve a jó családi háttérrel rendelkezők vajon mennyiben öröklik meg szüleik privilegizált társadalmi helyzetét? Vajon van-e különbség e két jelenségben a nemek között? A következőkben e kérdésekre kerestük a választ.

Adatok, módszerek

Az elemzéshez az MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mobilitás Kutatási Centrum" projektjének 2018. őszi adatfelvételét használtuk. Az adatbázis 2700 legalább 18 éves válaszadó adatait tartalmazza. A minta nem, életkor, lakóhely és iskolai végzettség szerint reprezentatív a magyar lakosságra.

Elemzésünkben az intergenerációs foglalkozási mobilitást a kérdezett jelenlegi foglalkozási pozíciójának és a szülők foglalkozási pozíciójának összevetésével ragadtuk meg. A foglalkozási pozíció meghatározásához a Ferge Zsuzsa (1969) által kidolgozott, illetve Andorka Rudolf (1982) mobilitáskutatásaiban központi szerepet játszó munkajelleg-csoportosítást használtuk, és ennek kódolásához a 2011-es

3 A társadalmi mobilitás változására ebben az időszakban leginkább Róbert Péter (2019) oktatási mobilitásra vonatkozó elemzése alapján következethetünk. Arról, hogy a származás milyen döntő módon meghatározza a társadalom tagjainak az életkörülményeit, gondolkodását, illetve viselkedését lásd Balogh Karolina és munkatársai (2019) vizsgálatát.

népszámlálásban használt sémát vettük alapul (Huszár 2015).[4] A minta nagysága miatt azonban a népszámlálásnál alkalmazott kilenc foglalkozási csoportot tartalmazó modell alapján egy öt kategóriát tartalmazó sémát alakítottunk ki. Ebben egyrészt összevontuk a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásokat, másrészt egy kategóriába soroltuk a szakmunkásokat, illetve a nem szellemi foglalkozású önállókat, harmadrészt elemzésünkben egy csoportot alkotnak a segédmunkások és a mezőgazdasági munkások (lásd az F1. számú táblázatot a Függelékben).

Az egyének származási foglalkozási pozícióját Bukodi és kollégái (Bukodi et al. 2017; Bukodi–Paskov 2019, 2020) újabb vizsgálatait követve a dominancia megközelítés alapján határoztuk meg: ahol az apa és az anya is jövedelmet biztosító munkát végzett, ott a magasabb pozíciójú szülőt vettük figyelembe. Ez az eljárás különösen indokolt, ha a társadalmi mobilitás nemek szerinti különbségeire keressük a választ, de az elméleti megfontolásokon túl az adatvesztést is csökkenti, hiszen a válaszadók többsége legalább valamelyik szülő foglalkozási pozícióját megadta, így elemzésünkben csupán a minta 5%-át veszítettük el adathiány miatt. Az esetek 80%-ában volt ismert mindkét szülő végzettsége: ebből az apa és az anya foglalkozási pozíciója 39%-ban megegyezett, 21%-ban az apa, 20%-ban az anya pozíciója volt magasabb. Ez utóbbi két esetben a magasabb foglalkozási pozíciójú szülő csoportját vettük figyelembe, ami azzal a következménnyel is járt, hogy a szülők generációjának foglalkozási szerkezete feljebb tolódott ahhoz képest, mintha az apa (vagy az anya) foglalkozási csoportját vettük volna csak figyelembe (lásd a Függelék F2. számú táblázatban az apák és az anyák foglalkozási csoportok szerinti megoszlását, illetve a dominancia elv alapján kialakított származási pozíciót).

Vizsgálatunkat a 25–64 éves korosztályra szűkítettük (N=1954) annak érdekében, hogy az eredményeinket ne torzítsák a munkaerőpiacra még nem, vagy épp csak belépők, illetve az azt régen elhagyók csoportjai.

Vizsgálatunk először szolgáltat eredményeket a 2010-es évek második felének magyarországi mobilitási folyamatairól, az elemzésnek azonban világos korlátai vannak. Egyrészt, az általunk használt minta elemszáma aggregáltabb vizsgálatokat tesz lehetővé, nagymintás adatfelvételekre támaszkodva juthatunk árnyaltabb képhez. Másrészt, a foglalkozási pozíció kifejezésére több, különböző rétegséma áll rendelkezésre, amelyek empirikus tartalma ugyan nagyon hasonló, de több mérést, illetve több alternatív mérőeszközt alkalmazva juthatunk megbízható eredményekhez (vö. Huszár 2012, 2013b).

4 A séma pontos tartalmához, illetve az egyes foglalkozások besorolásához lásd a népszámlálási kötet mellékletét.

A következőkben először az intergenerációs foglalkozási mobilitás abszolút mutatóit elemeztük, és leíró módon mutattuk be, hogy milyen eltérések figyelhetőek meg a nők és a férfiak mobilitási jellemzői között. Ezt követően logisztikus regressziós modellek segítségével vizsgáltuk a nemek közötti relatív mobilitási esélyek különbségeit.

Abszolút mobilitás

Az abszolút mobilitás számított értéke alapvetően függ attól, hogy milyen módon vizsgáljuk a mobilitási folyamatokat. Ha egy részletesebb, több kategóriát tartalmazó mérőeszközzel tudjuk jellemezni a kérdezett jelenlegi, illetve származási társadalmi pozícióját, az magasabb abszolút mobilitási rátákat eredményez, és a társadalmi térben történő mozgás kifinomultabb, aprólékosabb vizsgálatát teszi lehetővé. Jelen vizsgálat, ami a munkajelleg-csoportosítás összevont kategóriáin alapul, csupán kevésbé árnyaltan képes feltárni a generációk közötti társadalmi mozgásokat. Az általunk használt foglalkozási séma összevont kategóriái nem alkalmasak a mobilitás horizontális formáinak leírására, ezért a mobilitás iránya szerint csupán a fel-, illetve lefelé mozgók csoportját tudtuk elkülöníteni. A jelen tanulmányban számított ráták így nem hasonlíthatók össze közvetlenül a feljebb idézett nagymintás vizsgálatok eredményeivel. Arra azonban alkalmasak, hogy képet alkossunk a nemek közötti mobilitási egyenlőtlenségekről, illetve ezek változásáról.

Az 1. számú táblázat az abszolút mobilitás fő mutatóit foglalja össze, ami alapján rögtön választ is kaphatunk a korábbi kutatások által fölvetett fő kérdésekre. Eszerint a korábbi, több évtizedes tapasztalatoknak megfelelően a nők körében magasabb a mobilitási arány.5 Továbbá, a vizsgálat megerősíti azt a 2000 óta megfigyelt jelenséget is, hogy a nők esetében magasabb a felfelé és valamelyest alacsonyabb a lefelé mobilak aránya. Mindez azt tükrözi, hogy fő mutatók alapján a 2010-es években tovább csökkentek a nemek közötti foglalkozási egyenlőtlenségek. Ahhoz azonban, hogy ezeket az eredményeket pontosan értsük, fontos alaposan szemügyre venni mind a társadalomszerkezet makroszintű változásait, mind a nők és a férfiak eltérő mobilitási útjait.

5 Ez a különbség ráadásul annak ellenére maradt meg, hogy a kérdezett származási pozícióját nem az apa a foglalkozási csoportjával jellemeztük, hanem a magasabb foglalkozási pozícióval rendelkező szülőével, illetve annak ellenére, hogy nem mértünk horizontális mobilitást.

1. táblázat
Az abszolút mobilitás fő mutatói nemek szerint, 2018 (%)

	Férfiak	Nők	Együtt
Összes mobilitás	60	64	62
Immobilitás	40	36	38
Felfelé irányuló mobilitás	29	34	31
Lefelé irányuló mobilitás	31	30	31

Mint korábban említettük, az 1970-es évektől 2000-ig a felfelé mobilak aránya jelentősen meghaladta a lefelé mobilakét, azonban a 2000-es években és a mostani vizsgálatban is már nagyon közel került egymáshoz ez a két érték. A nők körében valamelyest meghaladja a felfelé elmozdulók aránya azokét, akiknek romlott a szüleikhez képest a társadalmi helyzete, a férfiaknál viszont már a lefelé mobilak vannak többségben. Ezek az eredmények azt jelentik, hogy a magyarországi mobilitási folyamatokkal – a brit helyzethez hasonlóan (Goldthorpe 2013, 2016; Bukodi et al. 2015) – nem egyszerűen az a probléma, hogy szoros a kapcsolat a szülők és a gyermekeik társadalmi helyzete között, hanem azt is, hogy a ma dolgozó, illetve munkába álló generációk számára a mobilitás egyre inkább lefele irányuló mobilitást jelent.[6]

Ez pedig egy lényeges társadalomszerkezeti változásra is felhívja a figyelmet. Az 1960-as, '70-es és '80-as években a társadalom strukturális változása miatt egyre több pozíció keletkezett a foglalkozási szerkezet felsőbb szegmenseiben, e változások pedig növelték a felfelé irányuló strukturális mobilitást (Ferge 1969, Andorka 1982). A foglalkozási szerkezet rendszerváltás óta tapasztalható polarizációja, illetve különösen az alsóbb foglalkozási pozíciók bővülése (Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2015, Kolosi 2016, Huszár–Záhonyi 2018) viszont pontosan az ellenkező irányba hat: a társadalom strukturális változása lefelé irányuló strukturális mobilitást idéz elő. Ezek a negatív strukturális változások a rendszerváltás utáni időszakban vélhetően azért is érintették érzékenyebben a férfiakat, mert eleve aktívabban voltak jelen a munkaerőpiacon.

A jelenlegi vizsgálat alapján ugyan nem tudunk időbeli összehasonlításokat tenni, e strukturális változások hatása azonban közvetve vizsgálható születési kohorszonként, amelynek tagjai különböző időpontokban érték el a munkaképes kort, illetve léptek be a munkaerőpiacra. Az 1. számú ábra a főbb mobilitási mutatókat jeleníti meg nemek szerint négy (kvázi) születési kohorszot megkülönböztetve. A legfiatalabb kohorszba az 1984 és 1993 között születettek kerül-

6 A brit párhuzamnál figyelembe kell venni, hogy a két ország osztályszerkezete alapvetően különbözik egymástól (vö. Huszár 2013a, Huszár–Berger 2020:1. számú melléklet, Evans–Tilley 2017).

tek, akik az adatfelvétel időpontjában 25–34 évesek voltak. Ők azok tehát, akik munkaerőpiaci karrierjük elején állnak, nekik van a legnagyobb esélyük arra, hogy változik még a társadalmi pozíciójuk. A többi születési kohorszban 35 évesek és idősebbek találhatók, mely életkorban a foglalkozásváltás – illetve különösen a foglalkozási csoport változása – már ritka. E kohorszok mobilitási jellemzői tehát már kevéssé változnak.

1. ábra
A mobilitás iránya nemek, illetve születési kohorszok szerint, 2018 (%)

Férfiak

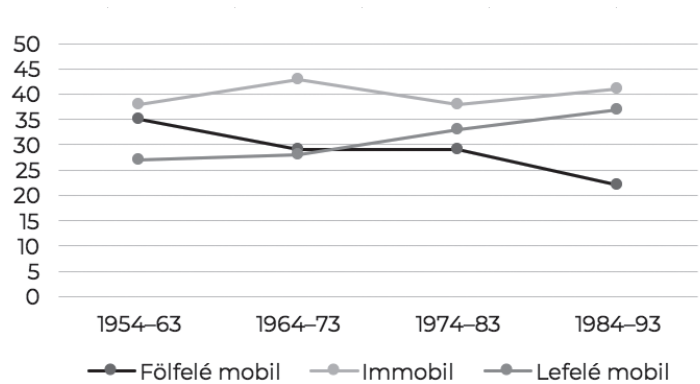

Nők

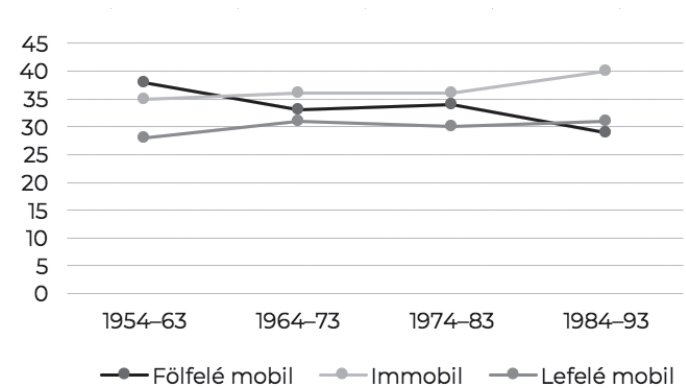

Az eredmények közül a leglátványosabb, hogy a legidősebb csoporthoz, az 1954–1963 között születettekhez képest jelentősen csökkent a felfelé mobilak aránya a két középső kohorszban (1964–1973, valamint 1974–1983), s a legfiatalabb kohorszban még ezekhez képest is tovább esett a mutató. Ez a tendencia mindkét nemre jellemző, azonban a felfelé mobilak csökkenése a férfiak körében sokkal erőteljesebb mértékű. A lefelé mozgók, illetve az immobilak arányának válto-

zása azonban már nem egységesen jelentkezik a két nemnél. A nők körében a felfelé mobilak arányának csökkenése az immobilak, illetve a lefelé mobilak arányának enyhe emelkedésével együtt zajlott, a férfiak körében viszont határozottan azoknak az aránya növekedett meg, akiknek romlott a társadalmi helyzete a szüleiéhez képest.

A nők és férfiak eltérő mobilitási jellemzőit a főbb mutatókon túl akkor ismerhetjük meg alaposan, ha részletesen szemügyre vesszük a két nem eltérő mobilitási útjait. Ez alapján közvetve képet alkothatunk azokról a nemek szerint eltérő stratégiákról is, amelyeket a különböző társadalmi helyzetű szülők követtek gyermekeik nevelésekor. A 2. számú táblázat az immobilak arányát mutatja a szülők foglalkozási csoportja szerint. Ez arról tájékoztat, hogy a fiú-, illetve lánygyermekek mekkora hányada őrizte meg származási társadalmi pozícióját.[7]

2. táblázat
Az immobilak aránya a szülők foglalkozási csoportja és nemek szerint, 2018 (%)

	Férfiak	Nők	Együtt
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	49	48	48
Alacsonyabb szintű szellemiek	17	38	27
Szakmunkások, önállók	53	39	46
Betanított munkások	26	10	18
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	25	37	31

A *magas szintű vezetőket, illetve értelmiségieket* vizsgálva az emelhető ki, hogy a vezető, illetve értelmiségi szülők fiú- és lánygyermekei nagyon hasonló arányban őrzik meg a kedvező társadalmi pozíciójukat.[8] Nagyobb különbség e csoportban inkább a kilépők megoszlásában tapasztalható: míg a nők túlnyomó része az alsóbb szellemi foglalkozásúak csoportjába lép át, addig a férfiakra jellemzőbb, hogy önálló vállalkozók vagy szakmunkások lesznek. Az *alsóbb szintű szellemi foglalkozású* szülők gyermekeinél már nagyobbak a nemek közötti kü-

7 Ez tehát a kilépési mobilitást mutató táblázat főátlójában lévő arányszámokat tartalmazza, a teljes mobilitási táblázatokat lásd a Függelékben (F3., F4. és F5. számú táblázatok).

8 Itt fontos megjegyeznünk újra, hogy a mintanagyság miatt ebben az elemzésben összevontuk a munkajelleg-csoportosítás két felső kategóriáját, a vezetőket és az értelmiségi foglalkozásúakat. Ez elég lényeges korlátokat jelent, ugyanis nem tudtuk azt vizsgálni, hogy a legfelső foglalkozási kategóriába miként, illetve milyen eséllyel lehet bejutni, s hogy a nem játszik-e ebben szerepet. A vezetői, illetve az értelmiségi csoportban ráadásul a nemek megoszlása fordított arányú: a vezetők körében a férfiak, az értelmiségieknél viszont a nők vannak többségben (vö. Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2015, Huszár–Záhonyi 2018). Az összevonás után viszont egy olyan csoport jött létre, ahol a nemek aránya nagyjából 50–50%.

lönbségek: a nők sokkal nagyobb arányban őrizték meg szüleik társadalmi helyzetét, míg a férfiak nagyobb arányban jutottak felfelé, vezetői vagy értelmiségi állásokba, vagy léptek át valamilyen munkás pozícióba.

A *szakmunkások*, illetve a (nem szellemi foglalkozású) *önállók* gyermekeinek mobilitási pályái szintén lényegesen eltérnek nemenként.9 A férfiak jóval nagyobb mértékben őrzik meg szüleik társadalmi helyzetét, a kilépők között viszont nagyobb arányban vannak, akik a szüleikhez képest lejjebb kerültek. Ezzel szemben a szakmunkás szülői generációból jövő nők immobilitása kisebb, nagyobb arányban voltak felfelé mobilak és kisebb hányaduk került alacsonyabb pozícióba. Sok szempontból hasonló a betanított munkás szülői hátterű női és férfi mobilitási pálya: a nők nagyobb hányada lépett ki a csoportból, mint a férfiaké, ám a kilépők útja eltérő. A csoportot elhagyó nők nagyjából fele előrelépett, nem kis hányaduk ráadásul szellemi foglalkozásokba, a másik felük viszont lejjebb, segédmunkás pozícióba került. A betanított munkás szülői hátterű férfiak negyede nem volt mobil, maradt a származási csoportjában. Minden ötödikük viszont segédmunkás lett, azaz lejjebb került, az előre lépők pedig jellemzően szakmunkások lettek. A segédmunkások (és mezőgazdasági munkások) gyermekeinek mobilitási pályája ugyancsak nagyon eltér a két nemnél. A férfiak lépnek ki nagyobb százalékban a származási csoportból, s a kilépők döntő hányadának a betanított munkások, illetve a szakmunkások csoportja jelenti a célállomást. Ezzel szemben a segédmunkás nők sokkal magasabb hányada immobil, a felfelé mobilak között azonban jóval magasabb arányban találunk olyanokat, akik – jellemzően alsóbb szintű – szellemi foglalkozásúak lettek.

A mobilitási utak részletesebb vizsgálata alapján képet alkothatunk arról, hogy a mobilitás abszolút mutatóiban jelentkező nemek közötti eltérések milyen konkrét társadalmi mozgásoknak köszönhetők. Ennek magyarázatához az imént vizsgált mobilitási utak közül két, a foglalkozási hierarchia középső szegmensében elhelyezkedő csoport, az alsóbb szintű szellemiek, illetve a szakmunkások (valamint önállók) közötti mozgások különösen fontosak. Az alsóbb szellemi csoportból származó nők a férfiaknál nagyobb arányban őrizték meg származási pozíciójukat, illetve munkáscsaládokból is nagyobb arányban léptek előre a nők. A férfiaknak viszont jóval nagyobb hányada lépett ki az alsóbb szellemi csoportokból, illetve nagyobb arányban maradtak munkáspozíciókban. Ez az eredmény pedig legalább két okból különösen lényeges.

9 Szintén lényeges korlát, hogy nem tudtuk külön vizsgálni a (mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági) önálló vállalkozók csoportjához kapcsolódó mobilitási utakat, amelyeknek a rendszerváltás utáni időszakban különös jelentősége volt, s ami szintén nem független a nemtől.

Egyrészt, az abszolút mobilitás fő mutatói összességében a nők esetében kedvezőbbek, s úgy tűnik, hogy a nemek közötti foglalkozási egyenlőtlenségek csökkenését mutatják. A mobilitási pályák részletes vizsgálata alapján azonban az látszik, hogy a nemek közötti érdemi egyenlőtlenségeket ezek kevéssé érintik: a nők mobilitási többlete mindenekelőtt a társadalomszerkezet középső szegmensében zajló mozgásokból fakad, miközben a foglalkozási hierarchia felsőbb szintjein kisebb különbségek tapasztalhatók csak a nők és a férfiak mobilitási jellemzői között. Alul viszont egyértelműen a nők vannak hátrányosabb helyzetben.

Másrészt, ezek az eredmények a konkrét mérés, illetve az alkalmazott mérőeszköz korlátaira is felhívják a figyelmet. Nem csupán arról van szó, hogy az ehelyütt alkalmazott összevont foglalkozási kategóriák több mobilitási út vizsgálatát nem teszik lehetővé, hanem ennél lényegesebb, hogy a nők és a férfiak közötti fő eltérések, a szellemi-fizikai választóvonalnál jelentkeznek, ami a munkajelleg-csoportosítás egyik sarokpontja. A modell egyértelmű hierarchiát állapít meg a szellemi és a fizikai munka között, azonban ez a választóvonal – különösen az alsóbb szintű szellemi foglalkozások, az önálló vállalkozók vagy a képzett szakmunkák esetében – korántsem egyértelmű (Huszár 2012, 2013b).

Mobilitási esélyek fönt és lent

A társadalmi mobilitás abszolút mutatóinak nemek szerinti elemzése után azt vizsgáltuk meg, hogy milyen különbségek vannak a nők és a férfiak relatív mobilitási esélyeiben. A társadalmi mobilitás abszolút mérőszámai nem tájékoztatnak erről, mivel ezeket leginkább a társadalomszerkezet egyik generációról a másikra történő strukturális változásának mértéke és iránya határozza meg. A relatív mobilitás vizsgálatakor viszont pontosan arra vagyunk kíváncsiak, hogy miként alakulnak a különböző származási pozícióval rendelkezők mobilitási esélyei a társadalom strukturális változásaitól függetlenül. Ennek elemzéséhez a mobilitáskutatások harmadik generációjába (vö. Ganzeboom–Treiman–Utee 1998) tartozó vizsgálatok az esélyhányadosokat alkalmazzák, amelyek azt mutatják meg, hogy mekkora a relatív esélye annak, hogy valaki, aki származása szerint az A foglalkozási osztályba tartozik, az a B csoportba kerüljön azokhoz viszonyítva, akik a B csoportból származnak. E kutatások a mobilitási tábla különböző celláihoz tartozó esélyhányadosokat a társadalmi fluiditás mutatójában összegzik, s ez alapján következtetnek a relatív mobilitási esélyek alakulására.

A következőkben a relatív mobilitási esélyek vizsgálatához mi is az esélyhányadosokra támaszkodtunk, ezeket azonban nem összegeztük egyetlen globális mutatóvá. Azt feltételeztük ugyanis, hogy a relatív mobilitási esélyek különböző módon alakulnak a társadalomszerkezet különböző szintjein, a mobilitás különböző

irányaiban és nemek szerint is eltérő mintázatokat vehetnek fel. A relatív mobilitási esélyek globális alakulásának vizsgálata helyett két mobilitási úthoz – a felső, illetve az alsó foglalkozási kategóriába való bekerüléshez – kapcsolódó esélyhányadosokat vettük részletesen szemügyre. Először azt vizsgáltuk, hogy mekkora az esélye annak, hogy a különböző származási pozíciójú egyének kerüljenek a vezetők, illetve az értelmiségiek csoportjába a vezető, illetve az értelmiségi származásúakhoz képest, másodszor ugyanezt a kérdést tettük fel a segédmunkásokra vonatkozóan. E két mobilitási út kitüntetett figyelmet érdemel, mivel a struktúra-, illetve mobilitáskutatások két olyan alapvető jelenségét – a ragadós plafon, illetve a ragadós padló (OECD 2018) – állítja a középpontba, amelyeknek a magyar társadalom változásában is különös jelentősége van. Egyrészt, hogy a társadalom felső pozícióiban elhelyezkedők mennyiben örökítik (illetve örökítették) át privilegizált helyzetüket, másrészt, hogy a hátrányos társadalmi helyzet mennyiben öröklődik generációról generációra, s milyen esélyeik vannak az alulról indulóknak arra, hogy fölemelkedjenek.[10]

Ennek vizsgálatához többváltozós regressziós számításokat végeztünk, és a nemek összehasonlító elemzéséhez külön modelleket futtattunk a férfiakra és a nőkre. Modelljeink függő változói a gyermeki generáció, azaz a kérdezett felnőttkori társadalmi státuszát mérő változók: (1) alacsony foglalkozási pozíció: a kérdezett segédmunkás vagy mezőgazdasági munkás-e; és (2) magas foglalkozási pozíció: a kérdezett magas szintű vezető vagy értelmiségi-e. Mivel mindkét függő változó diszkrét, így logisztikus regresszióanalízis segítségével teszteltük modelljeinket. A modelleket két lépcsőben építettük fel: a megszerzett magas és alacsony társadalmi státusz regressziós becslése során először a származás hatását, azaz a szülők társadalmi helyzetét mérő kategoriális változót vontuk be az egyenletbe (alapmodell), majd más szocio-demográfiai tényezők hatását is figyelembe vettük, így a kérdezett életkorát, háztartásának nagyságát és lakóhelyének településtípusát (bővített modell). A becslési eredményeket a 3–4. számú táblázatokban foglaltuk össze.

Mennyire „ragadós vajon a padló, illetve a plafon" Magyarországon, s van-e különbség ebben a nők és a férfiak között?

A magas társadalmi pozícióba kerülésre vonatkozó modellt – azaz a „ragadós-e a plafon" kérdést – vizsgálva mindenekelőtt az állapítható meg, hogy mind az alapmodell, mind a bővített modell a férfiak esetében magyarázza erősebben a vezető, illetve értelmiségi pozícióba való kerülés heterogenitását (lásd 3. szá-

10 Az első kérdéshez lásd mindenekelőtt Tóth István György és Szelényi Iván (2018) tézisét a felső középosztály bezáródásáról, illetve rendiesedéséről, a másodikhoz pedig többek között Ladányi János és Szelényi Iván (2004) munkáját.

3. táblázat
A származás hatása a magas foglalkozási pozícióra nemi bontásban – alap- és bővített modellek

	A KÉRDEZETT MAGAS FOGLALKOZÁSI POZÍCIÓJÚ											
	ALAPMODELL						BŐVÍTETT MODELL					
	FÉRFIAK (1)			NŐK (1)			FÉRFIAK (3)			NŐK (4)		
	Béta		Exp (B)	Béta		Exp (B)	Béta		Exp (B)	Béta		Exp (B)
SZÜLŐK FOGLALKOZÁSI POZÍCIÓJA (referencia: magas szintű vezetők, értelmiségiek)												
Alacsonyabb szintű szellemiek	-1,093	***	0,335	-1,353	***	0,259	-1,089	***	0,337	-1,286	***	0,276
Szakmunkások, önállók	-2,038	***	0,130	-1,778	***	0,169	-2,056	***	0,128	-1,698	***	0,183
Betanított munkások	-2,669	***	0,069	-2,450	***	0,086	-2,700	***	0,067	-2,348	***	0,096
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	-3,249	***	0,039	-2,697	***	0,067	-3,295	***	0,037	-2,506	***	0,082
Kontrollváltozók	Nem			Nem			Igen			Igen		
Konstans	-0,053		0,949	-0,111		0,895	-0,053		0,949	-0,524		0,895
N	942			925			942			925		
R_L^2	15,3			12,7			16,7			13,7		

Magyarázat: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Megjegyzés: A táblázat 3. és 4. oszlopában nem szerepel minden bevont változó. A következő változókra kontrolláltuk: életkor, háztartásnagyság, lakóhely településtípusa.

mú táblázat R_L^2 értékeit a nőknél és a férfiaknál). Összességében tehát a férfiak számára döntőbb, hogy milyen társadalmi háttérrel rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy egy „jó családba" született fiú nagyobb eséllyel örökli meg szülei kedvezőbb társadalmi pozícióját, mint egy lány; viszont azt is jelenti egyben, hogy a kedvezőtlenebb családi hátterű fiúknak a lányoknál kisebb az esélye arra, hogy a felső foglalkozási kategóriába kerüljenek. Az esélyhányadosok alapján a várakozásainknak megfelelő kép rajzolódott ki mind a férfiaknál, mind a nőknél: minél kedvezőtlenebb származási pozícióból indul valaki, annál kisebb az esélye arra, hogy a felső foglalkozási pozícióba kerüljön. Az egyes foglalkozási csoportok esélykülönbségei azonban nemek szerint eltérően alakulnak. A férfiak között az alacsonyabb szintű szellemi származásúak hátránya kisebb, a különböző munkáspozíciók esetében viszont a férfiak hátránya nagyobb.

4. táblázat
A származás hatása az alacsony foglalkozási pozícióra nemi bontásban – alap- és bővített modellek

	A KÉRDEZETT ALACSONY FOGLALKOZÁSI POZÍCIÓJÚ											
	ALAPMODELL						BŐVÍTETT MODELL					
	FÉRFIAK (5)			NŐK (6)			FÉRFIAK (7)			NŐK (8)		
	Béta		Exp (B)	Béta		Exp (B)	Béta		Exp (B)	Béta		Exp (B)
SZÜLŐK FOGLALKOZÁSI POZÍCIÓJA (referencia: segédmunkások, mezőgazdasági munkások)												
Magas szintű vezetők és értelmiségi	-2,218	***	0,109	-3,843	***	0,021	-2,148	***	0,117	-3,473	***	0,031
Alacsonyabb szintű szellemiek	-1,655	***	0,191	-1,887	***	0,151	-1,613	***	0,199	-1,697	***	0,189
Szakmunkások, önállók	-1,020	***	0,361	-1,262	***	0,283	-0,982	***	0,375	-1,061	***	0,346
Betanított munkások	-0,324		0,723	0,224		1,251	-0,344		0,709	0,396		1,485
Kontrollváltozók	Nem			Nem			Igen			Igen		
Konstans	-1,109	***	0,393	-0,553	***	0,575	-0,031	***	0,970	-1,240	***	0,289
N	942			925			942			925		
RI2	6,5			14,4			9,2			16,2		

Magyarázat: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Megjegyzés: A táblázat 7. és 8. oszlopában nem szerepel minden bevont változó. A következő változókra kontrolláltuk: életkor, háztartásnagyság, lakóhely településtípusa.

A „ragadós padló” kérdésére áttérve először azt fontos megjegyezni, hogy az alacsony foglalkozási pozícióba való bekerülést becslő regressziós egyenletek magyarázóereje (lásd 4. számú táblázat R_L^2 értékek) a férfiaknál alacsonyabb, a nőknél viszont magasabb, mint a vezető, értelmiségi pozícióba való bekerülést becslő egyenleteké (lásd 3. számú táblázat RL2 értékek). Ez arra utal, hogy a férfiaknál a privilegizált társadalmi helyzet öröklődése nagyobb mértékű, mint a hátrányos társadalmi pozícióé, a nőknél viszont ellenkezőleg a „padló” ragadósabb, mint a „plafon”. A nemek közötti különbségek tehát a hátrányos helyzet öröklődése kapcsán is fennállnak, sőt még élesebbnek bizonyulnak. A nőknél jóval nagyobb eséllyel következtethetünk származásuk alapján arra, hogy segédmunkásként dolgoznak-e, mint a férfiaknál. A kedvezőtlen családi háttérrel rendelkezők lánygyermekeinek a társadalmi helyzete tehát nagyobb eséllyel lesz szintén kedvezőtlen, mint a fiaiké. Az egyes foglalkozási csoportokhoz tartozó esélyhányadosok

alapján két további érdekes összefüggés emelhető ki. Egyrészt, hogy nincs szignifikáns különbség a segédmunkás és betanított munkás származásúak esélyei között abban, hogy segédmunkási pozícióba kerüljenek, és ez az összefüggés mindként nemnél megmutatkozik. Másrészt, a különböző foglalkozási pozíciókhoz tartozó esélyhányadosok alapján az rajzolódik ki, hogy a kedvezőbb családi háttér a nők esetében nagyobb védettséget jelent. A magasabb pozíciójú szülők gyermekei közül a lányoknak van kisebb esélye arra, hogy a foglalkozási hierarchia aljára kerüljenek.

Következtetések

Dolgozatunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen különbségek fedezhetők fel a nők és férfiak mobilitási jellemzői között. Konkrétan arra voltunk kíváncsiak, hogy a mai Magyarországon is megfigyelhetőek-e azok a korábbi mobilitásvizsgálatok által feltárt jellemzők, melyek szerint a mobilitás általános csökkenése mellett a nők abszolút mobilitási rátái rendre kedvezőbbek, mint a férfiaké, illetve, hogy a 2000-es években beindult trendeknek megfelelően a felfele irányuló mobilitás arányát tekintve is a nők vannak-e kedvezőbb helyzetben. E kérdések vizsgálata azért különösen fontos, mert önmagukban ezek az eredmények a nők és a férfiak közötti foglalkozási, munkaerőpiaci egyenlőtlenségek mérséklődését implikálják.

Vizsgálatunk tulajdonképpen minden vonatkozásban azt találta, hogy a korábban megfigyelt trendek a 2010-es években is folytatódtak. A nők és férfiak jellemző mobilitási útjait, valamint az alsó, illetve felső társadalmi pozíciók öröklődését részletesen vizsgálva arra is rámutattunk, hogy mégsem beszélhetünk azonban a nemek közötti egyenlőtlenségek érdemi mérséklődéséről. Három fő állításunk van:

Egyrészt, az abszolút mobilitás kohorszok szerinti vizsgálata arra mutatott rá, hogy a fiatalabb generációk egyre kisebb arányban lépnek előre a szüleikhez képest és egyre nagyobb arányban tapasztalják meg azt, hogy romlik a társadalmi helyzetük. Míg a korábbi vizsgálatok arra világítottak rá, hogy a rendszerváltást megelőző évtizedekben a társadalom strukturális változása fölfelé irányuló mobilitást idézett elő, addig az 1990 utáni polarizálódó társadalomszerkezet ezzel ellentétes irányú folyamatokat indított be: a strukturális mobilitás ebben az időszakban már egyre inkább lefelé irányuló mobilitást jelent.

Másrészt, a mobilitási mutatók mindegyik nemnél egyaránt romló tendenciákat mutatnak, de a nőknél jelenleg is magasabb a mobilak, ezen belül is a felfelé mobilak aránya. A nők kedvezőbb eredményeit árnyalja azonban, ha részletesen szemügyre vesszük a két nem jellemző mobilitási útjait. A nőknek az abszolút

mobilitásban, illetve fölfelé irányuló mobilitásban mutatkozó többlete javarészt a társadalomszerkezet középső szegmensében zajló mozgásoknak köszönhető. A társadalom felső részében mindkét nem mobilitási rátái hasonlóak, alul viszont jóval magasabb a nők körében azok aránya, akik kedvezőtlen helyzetű szüleikhez hasonlóan kedvezőtlen helyzetben vannak. A nőknek a foglalkozási szerkezet alsó, illetve felső szegmensében tapasztalható hátrányos helyzetét e mobilitási folyamatok tehát nem enyhítik, hanem súlyosbítják.

Harmadrészt, a magas, illetve alacsony foglalkozási pozíció betöltéséhez kapcsolódó relatív mobilitási esélyek vizsgálata alapján mindenekelőtt arra következtettünk, hogy a férfiaknál a plafon mutatkozik ragadósabbnak, a nőknél viszont a padló, ami szintén a nemek közötti egyenlőtlenségek fennmaradását jelzi. A privilegizált társadalmi hátérrel rendelkezők közül a férfiak őrzik meg nagyobb eséllyel származási társadalmi pozíciójukat, az alulról indulók körében viszont a nőknek van nagyobb esélye arra, hogy megöröklik szüleik kedvezőtlenebb társadalmi helyzetét.

Hivatkozások

Adamecz-Völgyi A. (2018) Van-e üvegplafon Magyarországon? Nemek közötti bérkülönbség az iskolai végzettség függvényében. In Fazekas K. – Szabó-Morvai Á. (szerk.) Munkaerőpiaci tükör, 2017. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. 62–64.

Andorka R. (1982) A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest: Gondolat.

Andorka R. – Bukodi E. – Harcsa I. (1994) Társadalmi mobilitás, 1992. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 1994. Budapest: Tárki. 293–310.

Balogh K. – Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. – Megyesi G. B. (2019) Származás és integráció a mai magyar társadalomban. Budapest: MTA TK.

Breen, R. (2010) Social Mobility and Equality of Opportunity. The Economic and Social Review, 41(4). 413–428.

Bukodi E. (2002) Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 2002. Budapest: Tárki. 193–206.

Bukodi E. – Goldthorpe, J. H. – Waller, L. – Kuha, J. (2015) The mobility problem in Britain: new findings from the analysis of birth cohort data. The British Journal of Sociology, 66(1). 93–117.

Bukodi E. – Paskov, M. (2020) Intergenerational Class Mobility among Men and Women in Europe: Gender differences or Gender Similarities? European Sociological Review. Online first. https://doi.org/10.1093/esr/jcaa001

Bukodi E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017) Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story. INET Oxford Working Papers 2017-03.

Bukodi E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2019) Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account. Social Forces, 98(3). 941–972. https://doi.org/10.1093/sf/soz026

Bukodi E. – Záhonyi M. (2004) *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.

Chetty, R. et al. (2014) Is the United States Still a Land of Opportunity? Recent Trends in Intergenerational Mobility. *American Economic Review*, 104(5). 141–147.

Chetty, R. et al. (2016): The Fading American Dream: Trends in Absolute Income Mobility Since 1940. *NBER Working Paper,* No. 22910.

Csányi G. (2019) Genderrezsim és „nőpolitika" Magyarországon, 2008–2018. Történeti politikai gazdaságtani elemzés. *Fordulat,* 26(2). 115–141.

Eurofound (2017) *Social mobility in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Evans, G. – Tilley, J. (2017) *The New Politics of Class. The Political Exclusion of the British Working Class*. Oxford: Oxford Universtiy Press.

Fényes H. (2009) Nemek szerinti iskolai eredményesség és a féfihátrány hipotézis. *Magyar Pedagógia*, 109(1). 77–101.

Ferge Zs. (1969) *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények.* Budapest: KJK.

Ganzeboom, H. B. G. – Treiman, D. J. – Utee, W. C. (1998) Összehasonlító intergenerációs rétegződésvizsgálat – három generáció és azon túl. In Róbert P. (szerk.) *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum. 284–310.

Goldthorpe, J. H. (2013) Understanding – and Misunderstanding – Social Mobility in Britain: The Entry of the Economists, the Confusion of Politicians and the Limits of Educational Policy. *Journal of Social Policy,* 42. 431–50.

Goldthorpe, J. H. (2016) Social class mobility in modern Britain: changing structure, constant process. *Journal of British Academy*, 4. 89–111.

Gregor A. – Kováts E. (2018) *Nőügyek 2018 – Társadalmi problémák és megoldási stratégiák*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Harcsa I. – Kulcsár R. (1986) *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Társadalomstatisztikai Közlemények. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Huszár Á. (2012) Osztályegyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon. *Szociológiai Szemle,* 22(2). 4–26.

Huszár Á. (2013a) Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statisztikai Szemle,* 91(1). 31–56.

Huszár Á. (2013b) Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statisztikai Szemle,* 91(2). 117–131.

Huszár Á. (szerk.) (2015) *A társadalom rétegződése.* Budapest: KSH.

Huszár Á. – Berger V. (2020) Az új középosztály. *Politikatudományi Szemle*, (Megjelenés alatt).

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_9_foglalkozasi_szerkezet_valtozasa_es_jellemzoi_magyarorszagon

Jackson, M. – Evans, G. (2017) Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4. 54–79.

Kolosi T. (2016) Strukturális torzulások a magyar társadalomban. *Magyar Tudomány*, 8.

Ladányi J. – Szelényi I. (2004) *A kirekesztettség változó formái*. Budapest: Napvilág.

Marshall, G. – Swift, A. – Roberts, S. (1997) *Against the Odds? Social Class and Social Justice in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.

Németh R. (2006) A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon a rendszerváltás folyamán. *Szociológiai Szemle*, 16(4). 19–35.

OECD (2018) *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility.* Paris: OECD publishing. https://doi.org/10.1787/9789264301085-en.

Róbert P.(1990) Társadalmi mobilitás. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 1990*. Budapest: Tárki. 356–372.

Róbert P. (1999) Társadalmi mobilitás és rendszerváltás. *Századvég*, (15). 73–86.

Róbert P. (2018) Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válság előtt és után. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018.* Budapest: Tárki. 64–80.

Róbert P. – Bukodi E. (2004) Changes in intergenerational class mobility in Hungary, 1973–2000. In Breen, R. (szerk.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press. 287–315.

Függelék

F1. táblázat
A népesség megoszlása nemek, illetve foglalkozási csoportok szerint, 2018 (%)

	Férfiak	Nők	Összesen
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	18	18	18
Alacsonyabb szintű szellemiek	10	24	17
Szakmunkások, önállók	44	30	37
Betanított munkások	16	10	13
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	12	18	15
Összesen	100	100	100
N	950	969	1919

F2. táblázat
Az apák, az anyák, illetve a dominancia elv alapján a szülők megoszlása foglalkozási pozíciók szerint, 2018 (%)

	Apa foglalkozási csoportja	Anya foglalkozási csoportja	A dominancia elv alapján
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	13	13	18
Alacsonyabb szintű szellemiek	8	17	15
Szakmunkások, önállók	44	35	41
Betanított munkások	13	12	10
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	22	23	16
Összesen	100	100	100
N	1843	1607	1889

F3. táblázat
A férfiak foglalkozási csoportja szüleik foglalkozási csoportja szerint, 2018 (%)

A szülők foglalkozási csoportja a kérdezett 14 éves korában	Jelenlegi foglalkozási csoport					Összesen	N
	Magas szintű vezetők, értelmiségiek	Alacsonyabb szintű szellemiek	Szakmunkások, önállók	Betanított munkások	Segédmunkások, mezőgazdasági munkások		
KILÉPÉSI MOBILITÁS							
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	49	11	25	12	4	100	162
Alacsonyabb szintű szellemiek	24	17	43	9	6	100	152
Szakmunkások, önállók	11	9	53	16	11	100	390
Betanított munkások	6	6	43	26	20	100	87
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	4	6	41	25	25	100	138
Összesen	18	10	44	16	12	100	929
BELÉPÉSI MOBILITÁS							
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	47	19	10	13	6	17	
Alacsonyabb szintű szellemiek	22	28	16	9	8	16	
Szakmunkások, önállók	25	39	51	40	38	42	
Betanított munkások	3	5	9	15	16	9	
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	3	9	14	23	32	15	
Összesen	100	100	100	100	100	100	
N	169	94	408	151	107	929	

F4. táblázat
A nők foglalkozási csoportja szüleik foglalkozási csoportja szerint, 2018 (%)

A szülők foglalkozási csoportja a kérdezett 14 éves korában	Jelenlegi foglalkozási csoport					Összesen	N
	Magas szintű vezetők, értelmiségiek	Alacsonyabb szintű szellemiek	Szakmunkások, önállók	Betanított munkások	Segédmunkások, mezőgazdasági munkások		
KILÉPÉSI MOBILITÁS							
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	48	30	17	4	1	100	164
Alacsonyabb szintű szellemiek	19	38	31	5	8	100	130
Szakmunkások, önállók	13	24	39	10	14	100	380
Betanított munkások	7	15	26	10	42	100	98
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	6	14	29	15	37	100	161
Összesen	18	24	31	9	18	100	933
BELÉPÉSI MOBILITÁS							
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	46	22	10	8	1	18	
Alacsonyabb szintű szellemiek	15	22	14	7	6	14	
Szakmunkások, önállók	30	40	51	45	32	41	
Betanított munkások	4	7	9	12	25	11	
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	5	10	16	28	36	17	
Összesen	100	100	100	100	100	100	
N	169	227	286	86	165	933	

F5. táblázat
A kérdezettek foglalkozási csoportja szüleik foglalkozási csoportja szerint, 2018 (%)

A szülők foglalkozási csoportja a kérdezett 14 éves korában	Jelenlegi foglalkozási csoport					Összesen	N
	Magas szintű vezetők, értelmiségiek	Alacsonyabb szintű szellemiek	Szakmunkások, önállók	Betanított munkások	Segédmunkások, mezőgazdasági munkások		
KILÉPÉSI MOBILITÁS							
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	48	21	21	8	2	100	326
Alacsonyabb szintű szellemiek	22	27	38	7	7	100	282
Szakmunkások, önállók	12	16	46	13	12	100	771
Betanított munkások	6	11	34	18	31	100	185
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	5	10	35	19	31	100	298
Összesen	18	17	37	13	15	100	1862
BELÉPÉSI MOBILITÁS							
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	46	21	10	11	3	18	
Alacsonyabb szintű szellemiek	18	24	15	8	7	15	
Szakmunkások, önállók	28	40	51	43	35	41	
Betanított munkások	4	6	9	14	21	10	
Segédmunkások, mezőgazdasági munkások	4	10	15	24	34	16	
Összesen	100	100	100	100	100	100	
N	336	321	695	237	273	1862	

A magyar társadalom integrációja 2015, 2018

Gerő Márton
Hajdu Gábor
Kovách Imre
Kristóf Luca
Szabó Andrea

Bevezetés

Tanulmányunk[1] kettős célja, hogy elemezze *a társadalmi egyenlőtlenségek és integráció 2015 és 2018 közötti változásait,* és emellett *bemutassa, hogy az integrációs modell új adatokon is előállítható, valamint továbbra is alkalmas arra, hogy érvényes magyarázatokat építsünk rá.* Ennek érdekében megvizsgáljuk, hogy az integrációs csoportok létrehozásában szerepet játszó egyes dimenziók milyen változáson mentek át 2015-höz képest, ami lehetővé teszi a NER társadalompolitikai célkitűzéseinek a mérlegre tételét. Az integrációkutatás során eddig két adatfelvételt végeztünk 2015-ben és 2018-ban. Az integrációs modell létrehozásának és fő jellemzőinek a bemutatását (Kovách et al. 2016, 2017a) követően az integráció dimenzióiról és mechanizmusairól közöltünk tanulmánykötetet (Kovách 2017), majd a magyar társadalom rétegződését leíró modellekkel összehasonlításban készült érvényességvizsgálat (Kovách et al. 2018).

A társadalmi egyenlőtlenségek dinamikájának mérésére többek között a mobilitásvizsgálatok, illetve a társadalmi pozíciók, erőforrások elemzésére vállalkozó hálózatkutatások adnak lehetőséget, például azért is, mert egy-egy adatfelvétel lehetőséget nyújt több időpontra vonatkozó információk összegyűjtésére is. Az egyenlőtlenségek rendszerének elmozdulásairól, a változások tartósságáról és irányairól már sokkal nehezebb egzakt információkat gyűjteni, mert a követéses vizsgálatok meglehetősen drágák és a minta idővel „elfogyhat". A nagymintás, többnyire a KSH által készített adatfelvételek (népszámlálás, mikrocenzus) hátránya a körülményes hozzáférhetőség és a felvett információk korlátozott köre.

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében készült.

Az egyenlőtlenségek változásainak elemzéséről viszont nem lehet lemondani, ha bármely időszak társadalmi viszonyainak az értékelésére vállalkozunk (lásd Huszár 2011, 2019, Huszár–Záhonyi 2018, Tóth– Branyiczki 2018, Győri–Balogh 2020).

Kutatásunk keretének azt választottuk, hogy *adatelemzésünk eredményeit a kormányzat manifeszt társadalompolitikai céljainak teljesülésével* vetjük össze. Úgy véljük, hogy az ismertetendő kormányzati szándékok és konkrét intézkedések érdemben befolyásolhatták a magyar társadalom társadalmi integrációját és egyenlőtlenségeit. Munkánk abból a szempontból nem normatív, hogy a társadalmi célkitűzéseket és megvalósulásukat vagy éppen meghiúsulásukat nem értékeljük, csupán a rendelkezésünkre álló eszközökkel és jelenlegi tudásunk szerint regisztráljuk azokat.

A 2010-ben hatalomra kerülő második Orbán-kormány először jutott kétharmados mandátumtöbbséghez a Magyar Országgyűlésben. Ez a nagyarányú felhatalmazás arra ösztönözte a kormányzatot, hogy elfogadja a Nemzeti Együttműködés Rendszeréről szóló kormányprogramot (NER 2010), ami hosszú távon meghatározta az ország előtt álló legfontosabb stratégiai célokat. A következőkben ezt a programot elemezzük, mint az elmúlt 10 év legkonkrétabb, legegyértelműbb programpontokba szedett dokumentumát, amely rögzítette az Orbán-kormányok célkitűzéseit. Öt dimenzióban foglaljuk össze a kormányzati szándékokat és azokat a lépéseket, amelyek a társadalmi integráció szempontjából döntő jelentőségűek lehetnek. Az öt dimenzió: (1) a munkahelyteremtés; (2) a jövedelmek, munkabérek; (3) a nyugdíjrendszer; (4) a középosztállyal kapcsolatos intézkedések és; (5) a társadalom- és szociálpolitika (különös tekintettel a szegénység felszámolására). Az öt dimenzió kiválasztását több szempont indokolja. Olyan területeket kerestünk, amelyek a társadalom egészére hatnak vagy széles társadalmi rétegek integrációjában egyaránt szerepet játszhatnak. Korábbi kutatásainkban (Kovách 2017:10–11) az integráció hét területét és az azokhoz kapcsolódó integrációs mechanizmusokat vizsgáltuk, amelyekből jelen elemzésünk során közvetlenül négyet, közvetetten pedig további két területet is érintünk. A közvetlenül érintett területek a társadalom politikai integrációja, az intézmények, a rétegződés és a redisztribúció. Közvetetten foglalkozunk a normákkal és értékekkel, valamint a személyközi integrációval.

A tanulmány a következő szerkezetet követi. Először bemutatjuk A Nemzeti Együttműködés Programjának[2] (2010) (továbbiakban NEP) – illetve a kormányzat más dokumentumaiban rögzített – adott dimenzióval kapcsolatos céljait, majd olyan közpolitikai döntéseket ismertetünk, amelyek hozzájárulnak e célok meg-

2 A Nemzeti Együttműködés Programja – munka, otthon, család, egészség, rend. https://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf

valósításához, végül, ahol lehetséges, a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos statisztikái alapján jelezzük a kormányzati intézkedések azon hatásait, amelyek 8–10 éves távlatban érvényesültek, és befolyásolhatták a társadalmi integrációt. Ezt követően a 2018-ban megvalósult kutatásunk legfontosabb eredményeit mutatjuk be azt vizsgálva, hogy a 2010 utáni kormányzati célokhoz, szándékokhoz képest a tényleges intézkedések és azok hatásai miképp látszanak, vagy éppen nem látszanak adatainkban. A tanulmányt összegzéssel zárjuk, ahol reflektálunk az integrációs modellünket alkotó dimenziók változásaira.

Kormányzati szándékok és célok a társadalmi integráció növelése érdekében

Munkahelyteremtés

A kormányprogram talán legfontosabb állítása, hogy *„Munka, otthon, család, egészség és rend … a Nemzeti Együttműködés Rendszerének szilárd pillérei"* (NEP 2010:12). *„Az első és legfontosabb összekötő érték a munka. A munka az alapja minden ember létbiztonságának, önállóságának, függetlenségének"* (NEP 2010:12). Ennek a célnak az elérése érdekében tíz év alatt egymillió új munkahelyet ígért a program. Arra tettek ígéretet, hogy az új munkahelyek jelentős részét felsőfokú végzettség nélküli emberek számára hozzák létre, és ezt nem az állam, hanem elsősorban a vállalkozók (a NEP maga használja ezt a kifejezést 18) fogják megtenni. Ennek oka, hogy az anyag szerint az alacsonyabb iskolázottságúak között sok a munkanélküli vagy az inaktív. Az ilyen típusú új munkahelyek döntő többsége, ahogy a NEP fogalmaz, három területen jöhet létre: az építőipar, a mezőgazdaság és a hazai turizmus képes tömegesen felszívni a nem foglalkoztatott munkaerőt (NEP 2010:18). Az egymillió új munkahely másik részét a frissen végzett, sokszor több idegen nyelvet is beszélő fiatalok elhelyezkedésének megkönnyítésére szándékoztak létrehozni.

A munkaalapú társadalom megteremtésének érdekében a kormány számtalan kézzelfogható intézkedést hozott, különösen a 2010–2016 közötti időszakban. Ezek egyértelműen a munkanélküliség csökkentését és a gazdasági aktivitás növelését szolgálták. Többféle adókedvezményt vezettek be, így a 25 év alatti és az 55 év feletti munkavállalók utáni kedvezményt, a szakképzetlen munkavállalók utáni kedvezményt, a tartósan álláskeresők kedvezményét, a kisgyermekes munkavállalók utáni kedvezményt, a mezőgazdasági munkakörben foglalkoztatott munkavállalók utáni kedvezményt. Kiterjesztették a közmunkaprogramot, aminek eredményeként csúcsidőszakában, 2016 őszén majd 200 ezer ember ré-

szesült[3] a korábbi munkanélküli segélyhez képest magasabb, de összességében igen alacsony jövedelemben.[4] A szakemberek szerint a közmunkaprogram hatása időleges és eseti, nem ad strukturális megoldást (Koltai–Kulinyi 2013, Varga 2014, Cseres-Gergely–Molnár 2014, Koltai 2015, Váradi 2016, Ferge 2017, Csoba 2017, Gerő–Vigvári 2019).

2012. január 1-jétől a kormány megszűntette az előre hozott és a csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjat, a korkedvezményes nyugdíjat, a bányásznyugdíjat, a művésznyugdíjat, a polgármesterek, országgyűlési és európai parlamenti képviselők korhatár előtti öregségi nyugdíját és a korengedményes nyugdíjat, ami talán a legtöbb embert érintette. Megszüntették a fegyveres szervek és a Magyar Honvédség hivatásos állományú tagjainak szolgálati nyugdíját egyaránt. Szintén jelentős társadalmi csoportokat érintett a rokkantsági nyugdíj, baleseti rokkantsági nyugdíj, rehabilitációs járadék, rendszeres szociális járadék, átmeneti járadék és a bányászok egészségkárosodási járadékának megszüntetése, illetve a jogosultság átalakítása.

A munkaerőpiac átalakulását két másik, külső tényező is befolyásolta. A 2008/2009-es gazdasági válságot követő, immár 10 éves gazdasági konjunktúra, amelynek eredményeként szerte Európában, így Magyarországon is megnövekedett a gazdasági teljesítmény (közte a jelentős munkaerőt felszívó ipar és mezőgazdaság) és komoly igény jelentkezett a képzett munkaerőre. Fontos tényező volt továbbá a hazai képzett munkaerő kivándorlása (Kónya 2016, Hárs 2018). Az európai statisztikai hivatalok tükörstatisztikái alapján a Portfolio becslései szerint 2017 végén már több mint 610 ezer magyar élhetett Nyugat-Európában.[5] Ebből csak Nagy-Britanniában és Németországban mintegy 460 ezer fő.

A fenti intézkedések és folyamatok eredményeként 2018 őszén, a kutatás második adatfelvételének időszakában, Magyarországon a KSH adatai szerint a foglalkoztatottság 4,4 millió körüli értékre növekedett a 2010-es 3,7 millió főről.[6] A munkanélküliek száma 469 ezer főről mintegy 170 ezer főre csökkent, ami 2019. III. negyedévében 3,9%-os munkanélküliségi rátát jelentett. A munkaerőpiac strukturális problémái azonban legfeljebb enyhültek, de nem szűntek meg.

3 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli038.html. 2016-tól a közfoglalkoztatásban részesülők száma nagyságrendekkel csökkent. 2020 januárjában már nem érte el a 100 ezer főt. https://kozfoglalkoztatas.kormany.hu/havi-tajekoztatas-a-kozfoglalkoztatasrol

4 Míg 2011-ben a közfoglakoztatási nettó bér 8 órára 47 025 forint volt (az akkori minimálbér 77,6%-a), 2019. január 1-én mindössze 7 000 forinttal több, 54 217 forint, ami a minimálbér 54,7%-a.

5 https://www.portfolio.hu/gazdasag/20181223/mar-tobb-mint-600-ezer-magyar-elhet-europaban-2019-is-kivandorlo-ev-lesz-308543.

6 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal2_01_02_02a.html

Ezen állításunkat két dimenzióban is bizonyítani lehet. Egyrészt, a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségei kézzelfoghatók, hiszen míg Budapesten vagy éppen a Nyugat-Dunántúlon lényegében teljes foglalkoztatottságról beszélhetünk, azaz a munkanélküliségi ráta 3 százalékpont alá csökkent, addig az Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön továbbra is 5–7%-os a munkanélküliség. Másrészt, a KSH adatai szerint a legfiatalabbak (15–19 évesek) munkanélküliségi rátája kifejezetten magas, több mint 20 százalékpont, de még a 20–24 évesek körében is közelíti a 9%-ot.[7]

Jövedelmek, munkabérek

Bár a jövedelmek felzárkóztatásáról, a bérekről, valamint a 2010-ben meglévő jövedelmi feszültségről a Nemzeti Együttműködés Programja egyáltalán nem ír (NEP 2010), a társadalmi integráció szempontjából kétségtelenül fontos, hogy a vizsgált nyolc évben hogyan alakultak a nemzeti szintű jövedelmek. A Nemzeti Együttműködés Program fontos alapelve, hogy a kormánynak olyan politikát kell folytatnia, amely *„mindenki számára biztosítja a boldoguláshoz szükséges legnagyobb szabadságot és arra ösztönöz: mindannyian vegyünk részt a közös jövő felépítésében”* (NEP 2010:13). Megjegyzik továbbá a dokumentumban, hogy meg fogják változtatni az adórendszert, mérsékelni fogják a munkavállalók és a vállalkozások adóterheit annak érdekében, hogy minél több munkahely jöjjön létre, és minél többen vállaljanak munkát.

Az adórendszer átalakításának kétségtelenül a legfontosabb lépése a többkulcsos vagy progresszív adórendszer megszüntetése és az egykulcsos adórendszer bevezetése volt. Az arányos, egykulcsos adórendszerben a személyi jövedelemadó értéke 2013-tól 16%, majd 2016-tól 15%, ami egyforma arányú adóterhet rakott ugyanúgy a minimálbérből élőkre és az átlagjövedelmet jelentősen meghaladó fizetésekre is (Erdős 2012, Szilovics 2019).

Mindezek mellett 2012. július 1-től hatályba lépett az új Munka Törvénykönyve, mely nagy horderejű szabályozási változásokat hozott a magyarországi munka világában (Laki–Nacsa–Neumann 2013). Az új Munka Törvénykönyve hátrányosan érintette a munkavállalók munkafeltételeit és alkuerejét: „A csökkenő nominálbér és műszakpótlék, a növelt nettó munkaidő, a korábbinál kedvezőtlenebb végkielégítés és más szabályozások jól mutatják, hogy az új Munka Törvénykönyve javította a vállalati menedzsment és rontotta a munkavállalók pozícióit” (Laki–Nacsa–Neumann 2013:3).

A munkaerőpiac fentebb jelzett globális átalakulása következtében Magyarországon is kialakult munkaerőhiány a munkajövedelmek jelentős mértékű

7 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal2_01_02_29a.html

emelkedését vonta maga után. 2010 és 2018 között a teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete jelentősen növekedett 132 604 forintról 219 412 forintra (+86 808 Ft).[8] A növekedés üteme 2015 végéig 2–6% között szóródott, majd a munkaerőhiány növekedésével, valamint a több évre szóló minimálbér-megállapodás eredményeként 8, 13 és 11%-os emelkedések következtek be. A bruttó minimálbér 2010-ben 73 500 forint volt, ez 2016-ra 111 ezer forintra növekedett. A legnagyobb emelkedés 2016 és 2017 között következett be: +16 500 forint, ami 2018-ban 10–11 ezer forinttal 149 ezer forintra növekedett. Ugyanakkor, Európában a 2018-as nemzeti szintű minimálbérek közül a magyar a 4. legalacsonyabb (464,20 euro). Magyarország mögött csak Románia, Lettország és Bulgária helyezkedik el (Antalóczy et al. 2017, 2018, Oblath 2018, Mellár 2018).[9]

A középosztály megerősítése

A középosztály megerősítése az Orbán-kormányok egyik deklarált célja már az első kormányzati ciklus kezdete, azaz 1998 óta. A Nemzeti Együttműködés Programja világosan fogalmaz: *„A társadalmi szerkezet a tulajdonon és tudáson alapuló középosztály legalább kétharmados túlsúlya esetén veszi át a nyugat-európai működés jellemzőit. Ez stabilizálja a gazdaságot és a politikát, megteremti és fenntartja a szociális és jóléti államot, egyben ez garantálja a jogállami normák betartását”* (NEP 2010:38).

A fentebb már említett egykulcsos személyi jövedelemadó, a 2010 után bevezetett adóreformok legfontosabb eleme, a gazdaságélénkítés mellett ezt a célt is szolgálta. Ezen az eszközön kívül a középosztály támogatása leginkább családpolitikai eszközökön keresztül valósult meg. A családpolitikai intézkedések ugyanakkor összekapcsolódtak egy másik fontos kitűzött cél, a demográfiai válság megoldására tett lépésekkel. E két cél összehangolásának eredménye a kormányzat szakpolitikai intézkedéseiben a szelektív pronatalizmus (Szikra 2018) megvalósítása, azaz a születések számának ösztönzése, azonban nem általánosságban, hanem csak bizonyos társadalmi csoportokban – jelen esetben ez a munkajövedelemből élőket jelenti. Az ehhez igénybe vett egyik eszköz a családi adókedvezmény, amely a jövedelem és a gyerekek számának emelkedésével jelent arányosan egyre nagyobb összeget. Így ez a kedvezmény az alacsonyabb jövedelműeket segíti kevésbé, a munkanélküli családok pedig nem tudják igénybe venni, miközben az univerzálisan elérhető támogatások (például a családi pótlék) veszítettek reálértékükből. Hasonló szándékot mutat a CSOK (Családi Otthonteremtési

8 http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli030b.html

9 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Minimum_wage_statistics/hu

Kedvezmény), melynek igényléséhez korábbi munkaviszonyt kell felmutatni. Így például a közmunkából élők abban az esetben is elesnek ettől a támogatástól, ha sok gyerekük van (Szikra 2018).

Ezek az intézkedések élesen és következetesen elválasztják egymástól a támogatásra érdemesnek, illetve érdemtelennek ítélt társadalmi csoportokat (Czibere et al. 2017, Szikra 2018). Nem ennyire következetes ugyanakkor a kormányzat a hagyományos családmodell támogatásával kapcsolatban, ami pedig szimbolikusan (például az Alaptörvényben) nagy fontosságot kap. Ráadásul, 2016 után egy „félfordulat" figyelhető meg a családpolitikában: míg korábban a tradicionális nemi szerepek megerősítése azt a rendet és stabilitást sugallta, amire a gazdasági válság sújtotta időkben nagy igény mutatkozott, 2016-tól a GYED extra megteremtette annak lehetőségét, hogy az anyák teljes munkaidőben dolgozva se essenek el a szülés utáni támogatásoktól. A bölcsődefejlesztés és a hároméves kortól kötelező óvodáztatás is a nők munkaerőpiacra való visszatérését segíti, nyilván nem függetlenül a válságból való kilábalás után kialakuló munkaerőhiánytól (Szikra 2018).

Nyugdíjrendszer

A nyugdíjasok a legnagyobb, magas választási hajlandósággal rendelkező társadalmi nagycsoportként minden kormány számára fontos célcsoportként jelennek meg. A Nemzeti Együttműködés Programja külön kiemeli, hogy stabilizálni kívánják a családok, a nyugdíjból élők helyzetét. A Program külön fejezet szentel a nyugdíjas társadalomnak *(4.3 Az idősek tisztelete, megbecsülése, biztonsága) (NEP 2010: 67).*

A Programban vállalják, hogy a kormány politikájának sarokpillére az idős emberek védelme lesz:

- a nyugdíjas-társadalom szerzett jogaira épülő nyugellátások védelme;
- a nyugdíjak vásárlóértékének megőrzése;
- egy komplex szolgáltató rendszer kiépítése, amely a nyugdíjasok megbecsülését és biztonságát teremti meg (NEP 2010:67).

Ezt egészíti ki egy negyedik tétel, mely szerint *„Nem engedhetjük, hogy az állami nyugdíjak mellett szolgáltatást biztosító magánnyugdíj-pénztári rendszer megtakarításai veszélybe kerüljenek"* (NEP 2010:68).

A nyugdíjrendszerrel kapcsolatos legfontosabb lépéseket Szikra (2017:287) két csoportba sorolja: a magán-nyugdíjpénztárakban felgyülemlett vagyon államosítása, valamint a nyugdíjrendszer reformja (a rokkantnyugdíjak „kiszervezése" és a korai és előrehozott nyugdíjak megszüntetése). Ennek következményeként a korábbi háromosztatú nyugdíjrendszer megváltozott, és kétpilléres – állami és magán – rendszer jött létre. Szikra rendkívül kritikusan értékeli az átalakítást, mert a

nyugdíjbiztosítási járulék átnevezése szociális hozzájárulási adóra olyan kevéssé várt következményekkel járt együtt, mint ami megszüntette a befizetések munkavállalókra vonatkozó jogosultságát, azaz eltűnt a nyugdíjra vonatkozó szerzett jog (Szikra 2017:303).

Más jellegű, elsősorban a nyugdíjasok közötti egyenlőtlenség kialakulásához vezető átalakítások is történtek a rendszerben. Ezek közül érdemes megemlíteni a nyugdíjfizetés felső korlátjának 2013-as eltörlését, valamint a nyugdíjminimum 2008 óta változatlan összegének (28 500 Ft) szinten tartását. Míg az első lépés óriási nyugdíjszakadékot hozott létre, a második tartóssá tette az alacsony nyugdíjat kapók leszakadását az átlagnyugdíjban részesülőktől (Szikra 2017:306).

Külön vizsgálandó a nyugdíjemelés kiszámítási módja és az ebből fakadó társadalmi következmények. A korábbi szisztémával szemben, 2012. január 1. óta kizárólag az árindex határozza meg a nyugdíjemelést (inflációkövető nyugdíjemelés). Ennek az az eredménye, hogy a bérekhez képest jelentősen lemarad a nyugdíjak értéke (relatív pozícióromlás) (Szikra 2017:307).

Mindezeken túl a nyugdíjasok egyszeri, adományszerű többletjuttatásokban is részesülnek, ilyen az Erzsébet-utalvány vagy a nyugdíjprémium. Ez utóbbi juttatásban akkor részesülhetnek az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött társadalmi rétegek, ha 1.) a bruttó hazai termék növekedése meghaladja a 3,5%-ot és 2.) teljesül a költségvetésnek az adott évben várható hiánycélja is (2017-ben és 2018-ban is teljesült mind a két feltétel).

A KSH adatai szerint 2010 és 2018 között a nyugdíjas és nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma 2 980 ezer főről 2 596 ezer főre csökkent úgy, hogy közben a társadalom demográfiai elöregedése nem állt meg. Mindennek ellenére a rendszerváltás óta sohasem volt ilyen kevés nyugdíjas Magyarországon. Ezzel párhuzamosan, míg 2011-ben a GDP 9%-át tették ki az öregségi kiadások, 2017-re ez az arány 8,1%-ra csökkent.[10] Fontos megemlíteni, hogy míg az öregségi nyugdíjak egy főre jutó értéke vásárlóerő-egység alapján (PPS/fő) a 2000-es évek eleje óta egészen 2013-ig növekedett, majd 2015-ig stagnált, 2015 és 2016 között csökkent, amit 2018-ra újabb emelkedés követett. A 2017-ben számított 1 734,4 PPS/fő érték a 2012-es szintre való visszatérést jelenti. A nyugdíjak relatív vásárlóerő csökkenése 2017-ben 9,2%-os volt.[11]

10 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsv001a.html#

11 http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/nyugdij/nyugdij17.pdf 4.o.

Társadalom- és szociálpolitika, a szegénység felszámolása

A szegénység a 2010-es kormányprogram egyik központi témája *(NEP 2010 4.7. A nyomor enyhítése),* ami egyrészt a területi és társadalmi egyenlőtlenségek kezelhetetlenségének megakadályozásával, a végleges leszakadás megelőzésének szándékával kapcsolódik össze, másrészt egy sor szociálpolitikai intézkedés indoklásának a fő eleme. A mélyszegénység, a kistelepülések veszélyeztetettsége, a család- és gyermekpolitika, a cigányság helyzete leginkább azok a területek, amelyeket a kormányprogram a szegénységgel kapcsolatban említ (NEP 2010:74–75).

Egyértelmű a szociálpolitikai váltás iránya. A nyomor enyhítése ugyan külön programpont, de a megelőző kabinetek bírálata mellett nem tartalmaz az egyes beavatkozási területekre világos és konkrét intézkedési terveket. Annál egyértelműbb a váltás általános stratégiája, ami a segélyezés helyére a munkához jutás esélyének biztosítását és a munkanélküliek munka világába történő fokozatos visszavezetését, a családpolitika állami beavatkozással történő kiterjedt védelmi rendszerré alakítását, az esélynövelő iskolarendszert nevezi meg legfontosabb eszközként az alábbi általános célok eléréséhez:

„A legmélyebb szegénységben, soha nem látott nyomorban viszont csak a rend, a kinyújtott segítő kéz és az elvárható, egyéni és családi kötelességek új egyezsége hozhat enyhülést. Nincs értelme fenntartani a feneketlen vödörbe öntött pénzek mai gyakorlatát – munkára ösztönző támogatásokkal, a fizikai nyomor (telepek, putrik, gettók) világának átalakításával, a kriminalizálódás megfékezésével, a kilátástalan szegénység újratermelődésének megakadályozásával kell jövőképet kínálni” (NEP 2010:74).

A szegénységgel kapcsolatos intézkedéseket a teljes társadalompolitikai rendszer részeként érdemes mérlegelni (Szikra 2018), amelyek nagyobb részét nem a kormányprogram, hanem annál későbbi konkrét intézkedések, nyilatkozatok, viták tartalmazzák. E rendszernek legfontosabb elemei az elitcsere (Kristóf 2018, 2019), a középosztály felső csoportjainak a megerősítése, valamint az ehhez szükséges erősforrások átirányítása mellett és ellenére a társadalmi, politikai és hatalmi stabilitás biztosítása (Gerő–Szabó 2019, Czibere et al. 2017, Czibere–Kovách 2020). A szegénypolitika és az alsó-középosztályi csoportok életkörülményeinek relatív javítását és foglalkoztatásának biztonságát célzó állami politika ez utóbbi kontextusában értelmezhető. A limitált erőforrások nem elegendőek az elitcseréhez és a felső-középosztály megerősítéséhez, és ezzel egyidejűleg az alul levők életszínvonalának a valódi mobilitást eredményező finanszírozásához. A politikai és hatalmi stabilitás biztosításához azonban szükséges az alul lévők szavazata, vagy legalább pacifikálásuk, amit a kormányzat olyan komplex politikai eszközökkel ér el, amelynek a sajátos társadalom- és szociálpolitikai rendszer az egyik meghatározó eleme.

Az új rendszerben a társadalompolitika erőforrásai fokozatosan a fejlesztéspolitika projektjeihez, és ezzel új ágensekhez kerültek (Czibere et al. 2017). A szociálpolitika forrásainak jelentős részét az új felosztási rendszer az alsó társadalmi szegmensekből a társadalmi közép és felső rétegekhez pumpálja át (Mózer et al. 2015). A fentebb részletesebben is ismertetett intézkedések közül itt csak néhányra utalunk. A munkajövedelemhez kötött nyugdíjnak eltörölték a felső határát, ami gyorsan növeli a nyugdíjasok differenciálódását és 2 milliós tömeget érint (Szikra 2018). A gyermekek születését és felnevelését segítő támogatások megelőző munkaviszonyhoz és jövedelemnagysághoz kötése, a CSOK bevezetése a középrétegnek kedvez a valóban rászorulókkal szemben.

A kormány a társadalompolitika eszközeit is használva elérte célját: nem csak a politikai és hatalmi rendszert stabilizálta, de a társadalom szerkezetét is. Az alsó, széles társadalmi csoportokhoz tartozók erőforrások és állami segítség hiányában valójában esélytelenek kijutni hátrányos vagy veszélyeztetett társadalmi állapotukból (Balogh et al. 2019). A szegénységben élők vagy a szegénységbe süllyedéssel veszélyeztettek nagyobb csoportjai ugyanakkor anyagi, jövedelemi és fogyasztási értelemben is kisebb javulást érzékelhettek az utóbbi években. Az Eurostat *„szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélyében élők"* arányát mutató indikátora szerint a magyar helyzet 2013 óta folyamatosan javul.[12] A stabilitást az adott rendszeren belüli alternatívák hiányában sokan pozitívan értékelik.

Adatok és módszertan

Az elemzéssel az a célunk, hogy egyrészt, a 2018-as adatok segítségével bemutassuk[13] a magyar társadalom integrációs csoportjait, másrészt megvizsgáljuk, hogy az integrációs csoportok létrehozásában szerepet játszó egyes dimenziók milyen

12 https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-127829_QID_-18EFF53C_UID_-3F171EB0&layout=TIME,C,X,0;GEO,L,Y,0;UNIT,L,Z,0;AGE,L,Z,1;SEX,L,Z,2;INDICATORS,C,Z,3;&zSelection=DS-127829UNIT,PC;DS-127829AGE,TOTAL;DS-127829SEX,T;DS-127829INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=UNIT_1_2_-1_2&rankName2=AGE_1_2_-1_2&rankName3=INDICATORS_1_2_-1_2&rankName4=SEX_1_2_-1_2&rankName5=TIME_1_0_0_0&rankName6=GEO_1_2_0_1&sortC=ASC_-1_FIRST&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=NONE&time_most_recent=false&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23

13 Jelen kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projektjének a keretében készült. 2018 őszén 2 700 fős, a magyar felnőtt népességre reprezentatív felmérést végeztünk, amelynek az egyik célja az integrációs modell létrehozása volt. Az integrációs csoportok létrehozásához a látens profilelemzés módszerét használtuk az R program mclust csomagjával (Kovách et al. 2016:8). A projekt az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontja, a Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet és az ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék konzorciumának konzorciális együttműködésében valósult meg.

változáson mentek át 2015-höz képest, ami lehetővé teszi a NER társadalompolitikai célkitűzéseinek a mérlegre tételét. Ahogy a fenti fejezetből kitűnt, *a munka alapú társadalom bevezetése, a középosztály megerősítése, valamint a szociálpolitika irányának átalakítása érdekében olyan közpolitikai döntések születtek, amelyek megváltoztathatták az integrációs csoportokat létrehozó dimenziók súlyát, szerepét, fontosságát.*

A kormány integrációs politikájának eredményeit figyelembe véve azt várjuk, hogy:

H1. 2018-ban az integrációs csoportok között kisebb lett a távolság, az integrációs csoportok kevéssé markánsan különülnek el egymástól;

H2. azokban a dimenziókban történt elmozdulás, amelyek a munkához kötődnek. Vagyis a munkaerőpiaci integrációra épülő csoportok mérete növekedhetett, míg a munkaerőpiacról kirekesztett csoportok mérete csökkent.

H3. a szegénység elleni küzdelem, a jövedelmek kiáramlása miatt a társadalmi kirekesztettséggel érintett csoportok mérete csökkenhetett (normakövetés és társadalmi kirekesztettség).

A magyar társadalom integrációjának különböző dimenzióit először egy 2015-ös adatfelvétel adatain határoztuk meg (Kovách et al. 2016). A nyolc integrációs dimenzió alapján (1. számú táblázat) hét látens társadalmi csoportot azonosítottunk, melyek szinte mindegyike markáns szociodemográfiai profillal rendelkezik (1. kapcsolatgazdag politikailag aktívak; 2. lokálisan integráltak; 3. munkaerőpiacon integráltak; 4. rendszerintegráltak; 5. gyengén integráltak; 6. normakövető dezintegráltak; 7. dezintegrált kirekesztettek).

1. táblázat
Klaszterképző változók 2015-ben

rendszerintegráció			társadalmi integráció		személyközi integráció		
intézménybe vetett bizalom	politikai részvétel	normakövetés	munkaintenzitás	civil részvétel	bizalmas kapcsolatok	gyenge kötések	társadalmi kirekesztettség

A teljes minta 75,5%-át lehetett besorolni a látens csoportok valamelyikébe. 2018-ban ismét a látens profilelemzés módszerét használtuk a társadalmi integrációjának feltérképezésére. A csoportosítás létrehozásához felhasznált változók és a csoportosítás módszere szinte teljesen azonos volt a Kovách és munkatársai (2016) által használt változókkal és módszerrel. A látens osztályelemzés logikájából adódóan a lefuttatott modellek függetlenek egymástól, összehasonlításuk nem lehetséges. Így nem tehetünk olyan állításokat, mint például „a normakövető dez-

integráltak aránya a magyar társadalomban növekedett". Ugyanakkor, a 2018-as adatokon létrehozott hét csoport közül öt az őket alkotó dimenziók szerint olyan erős hasonlóságot mutatott a 2015-ös csoportokkal, hogy azonosan (vagy nagyon hasonlóan) neveztük el azokat. Egy olyan 2015-ös klaszter volt (a rendszerintegráltaké), amely egyáltalán nem jelent meg önálló egységként 2018-ban. E főként nyugdíjasokból álló réteg helyett 2018-ban egy új csoportot (a normakövető kapcsolatgazdagokat) azonosítottuk. A többi csoport a 2015-ös csoportokéhoz nagyon hasonló jellemzőket mutatott, ugyanakkor az elnevezéseket pontosítottuk a klaszterképző változók 2018-as eredményei szerint.

Az alábbiakban részletesen bemutatjuk az integráció nyolc vizsgált dimenzióját (részletesen lásd: Kovách et al. 2016, 2017a, 2017b, 2018).

A *rendszerintegrációt* 2018-ban is három változóval mértük:

1. Az intézményekbe vetett *bizalom* változóját az Országgyűlésbe, a jogrendszerbe, a rendőrségbe és a politikusokba vetett bizalom 11-fokú skálán mért átlagaként hoztuk létre.
2. A *normakövetést* négy, 11-fokú skálán mért változóval vizsgáltuk. A kérdezetteknek arra kellett válaszolniuk, hogy mennyire tartanak megengedhetőnek bizonyos normaszegéseket.[14] A változót oly módon kódoltuk át, hogy azt mutassa, vajon a kérdezett teljesen elutasítja vagy pedig valamilyen mértékben megengedi a normaszegést, majd ezekből a változókból főkomponenst készítettünk, amelynek magas értékei a normaszegés elfogadását mutatják.
3. A *politikai részvételt* egy háromkategóriás változóval ragadtuk meg, amely azt mérte, hogy a kérdezett sem nem szavaz, sem pedig más módon nem került kapcsolatba a közélettel, vagy csak az országgyűlési választásokon vesz részt, vagy a kérdőívben felsorolt nyolc részvételi mód közül legalább egyben aktív volt a kérdezést megelőző egy évben.[15]

14 A négy szituáció: (A) pénzt adni a rendőrnek, hogy elkerülje a büntetést; (B) közterületen szemetelni; (C) nem kérni számlát, hogy kevesebbet kelljen fizetni; (D) megtartani a bolti pénztárostól vagy a pincértől visszakapott pénzt annak ellenére, hogy tudja, többet kapott a visszajárónál.

15 A nyolc részvételi mód: 1) kapcsolatba lépett országgyűlési képviselőjével vagy más országos politikussal; 2) kapcsolatba lépett helyi önkormányzati képviselőjével, polgármesterével; 3) tevékenykedett egy politikai szervezetben (akár párt) vagy politikai mozgalomban, részt vett a rendezvényein; 4) részt vett egy politikai párt kampányában; 5) tiltakozó levelet, petíciót írt alá, részt vett aláírásgyűjtésben; 6) részt vett engedélyezett vagy nem engedélyezett nyilvános demonstráción, tüntetésen, vonuláson; 7) szándékosan, elvi okokból vásárolt vagy nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket; 8) pénzt adományozott egy politikai vagy civil szervezetnek vagy csoportnak.

A társadalmi szintű integrációt két változóval mértük:

1. A munkaerőpiachoz való integrációt a munkaintenzitás mutatója mérte. A jellemzően a háztartások esetében használt mutatót egyéni szinten használtuk. A 0 és 1 közötti értéket felvevő változó értéke 1, ha a kérdezett a kérdezést megelőző 12 hónapban végig teljes munkaidőben dolgozott, 0, ha semmit nem dolgozott. A részmunkaidős hónapokat 0,5 súllyal vettük figyelembe. A változó így azt mutatja, hogy a kérdezett a lehetséges maximumból mennyit dolgozott a kérdezést megelőző egy évben.
2. A civil részvétel mutatója azt jelzi, hogy a kérdezett tíz különböző típusú önkéntes szervezet közül[16] a kérdezést megelőző egy évben hányhoz kötődött valamilyen módon (például tagként, önkéntesként, rendezvényen résztvevőként).

A személyközi integrációt három változóval mértük:

1. A bizalmas, fontos kapcsolatok száma *(core discussion network)* azt mutatja, hogy az úgynevezett névgenerátoros módszer használatakor a kérdezett hány olyan személyt sorolt fel, akivel megbeszéli a fontosabb dolgait, problémáit.[17]
2. A nexusdiverzitás változója azt mutatja, hogy a kérdőívben felsorolt 21 foglalkozási kategória[18] közül hány olyan van, amelyiknél a kérdezett ismer az adott foglalkozást űző személyt.
3. A szubjektív társadalmi kirekesztettséget a következő négy állítással való egyetértés alapján vizsgáltuk, a kérdezetteknek azt kellett megmondaniuk, hogy mennyire értenek velük egyet (5 fokú skálán). (A) Úgy érzem, hogy kitaszít a társadalom. (B) Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találom az utam. (C) Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értékét annak, amit csinálok. (D) Néhány ember lenéz engem a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom. A szubjektív társadalmi kirekesztettség mutatóját a négy válasz átlagaként hoztuk létre, a változó magas értékei azt mutatják, hogy a kérdezett társadalmi kirekesztettséget, marginalizáltságot érez.

16 Sportklub, sportegyesület; kulturális vagy hobbikör; ifjúsági, diák- illetve hallgatói szervezet; oktatással vagy egészségüggyel foglalkozó szervezet; környezetvédelemmel foglalkozó szervezet; karitatív, hátrányos helyzetűekkel, idősekkel, szociális ügyekkel foglalkozó szervezet; vallási, egyházi szervezet; szakszervezet, szakmai kör, társaság; politikai szervezet; szülői közösség, szomszédsági/lakóhelyi csoport, nyugdíjas klub.

17 Minden válaszadó legfeljebb öt személyt említhetett.

18 középiskolai tanárt; sofőrt; számítástechnikust, informatikust; adószakértőt, könyvelőt; polgármestert, önkormányzati képviselőt; víz-gáz szerelőt; autószerelőt; ügyvédet; pincért; mérnököt; vállalatvezetőt, igazgatót; bolti eladót; újságírót; színészt, zenészt, énekest; sebészt; adminisztrátort; ápolót; főiskolai, egyetemi oktatót, kutatót; segédmunkást; mezőgazdasági egyéni gazdálkodót (parasztgazdát); biztonsági őrt.

Eredmények

A látens osztályelemzés (a modell illeszkedése [BIC], a képzett csoportok nagysága és az interpretálhatóság) alapján 2015-höz hasonlóan 2018-ban is egy hét csoportból álló struktúrát fogadtunk el.[19] (A modell létrehozásához használt változók legfontosabb paramétereit mutatja az 2. és 3. számú táblázat a hét csoportban.

A *kapcsolatgazdag politikailag aktívak* (14,6%) a magyar társadalom mintegy hetedét tették ki 2018-ban. A rendszerintegrációt tekintve kiemelendő a csoport különösen intenzív politikai aktivitása, ami a legmagasabb választási részvételi szándéknak és a magas szavazáson túli aktivitásnak köszönhető. Ez utóbbi az úgynevezett *direkt politikai részvétel* magas arányából fakad. A kapcsolatgazdag politikailag aktívak intézményekbe vetett bizalma kiemelkedő és a normaszegést elutasítják. E csoport politikailag átlagon felül integrált. A társadalmi integrációjuk hasonlóan magas. Civil részvételük átlag feletti, ugyanakkor munkaintenzitásuk nem tér el lényegesen a társadalmi átlagtól. A kapcsolatgazdag politikailag aktívak személyközi integrációja is kiemelkedő: körükben a legmagasabb a gyenge kötések száma, valamint a legalacsonyabb a szubjektív kirekesztettség érzése. Mindhárom integrációs mechanizmus, a rendszerintegráció, a társadalmi integráció és a személyközi integráció tekintetében is átlagon felül integrált csoport. Szocio-demográfiai jellemzőik szerint a kapcsolatgazdag politikailag aktívak körében a legmagasabb a diplomások (30%), valamint a diplomás apáktól származók aránya (16%), ennek megfelelően ebben a csoportban a második legmagasabb a havi nettó átlagos bevétel (196 713 forint). Feltűnő, hogy itt a legalacsonyabb a roma származásúak aránya.

A *lokálisan integráltak* (5,0%) csoportja mindhárom integrációs mechanizmus működése alapján mutat kiemelkedő vonásokat. Ebben a csoportban a legmagasabb a civil szervezeti tagság és a nagyfokú személyes és anyagi elkötelezettséget egyaránt igénylő, választáson túli politikai aktivitás is. Meglehetősen széles kapcsolati hálóval rendelkeznek, mind a nexusdiverzitás, mind a bizalmas kapcsolatok számát tekintve. Kissé árnyalja azonban ezt a kedvező képet, hogy a politikai intézményi bizalmuk nem kiemelkedően magas, ugyanakkor a normaszegést igen nagy mértékben elfogadják. A csoport talán legfontosabb szociológiai jellemzője, hogy körükben a legmagasabb a kisebb településeken élők (76%) és ezzel párhuzamosan a legalacsonyabb a budapestiek (6%) aránya. A települési lejtő nem jár együtt iskolai lejtővel, sőt. A saját diplomával és diplomás apával rendelkezők aránya ugyanis átlag feletti, és ami különösen érdekessé teszi a lokálisan integráltakat, hogy a legmagasabb a (bevallott) havi nettó bevételük.

19 Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a 2015-ös és 2018-as csoportok direkt összehasonlítása nem lehetséges.

2. táblázat
A klaszterképző változók standardizálatlan átlagai az egyes csoportokon belül, 2018

csoport	rendszerintegráció*	társadalmi integráció	személyközi integráció				
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(3)
	intézményi bizalom	normaszegés elfogadása (bináris változókból)	munka-intenzitás	civil szervezetekben való részvétel (10 szervezet)	nexusdiverzitás (gyenge kötések száma)	bizalmas kapcsolatok száma (erős kötések száma)	szubjektív kirekesztettség átlag (1–5)
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	5,83	-0,50	0,72	0,55	16,26	1,53	1,41
lokálisan integráltak	5,08	0,54	0,77	3,45	14,35	2,51	1,92
normakövető munkaerőpiacon integráltak	3,01	-0,63	0,97	0,18	10,81	1,26	1,61
normakövető kapcsolatgazdagok	5,95	-0,44	0,79	0,40	11,58	4,09	1,55
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	5,42	1,22	0,94	0,22	10,83	1,51	2,21
normakövető dezintegráltak	4,12	-0,29	0,02	0,22	8,31	1,34	1,78
kirekesztett alulintegráltak	4,42	0,75	0,50	0,17	10,93	1,75	3,89
Teljes minta	4,67	-0,02	0,67	0,44	11,42	1,83	1,92

*a rendszerintegrációt mérő 3. változó megoszlása a 3. számú táblázatban külön látható. A külön ábrázolás oka, hogy a változó kategoriális típusú.

Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

3. táblázat
A rendszerintegráció 3. változójának, a politikai részvételnek, mint klaszterképző változónak a megoszlása az egyes csoportokon belül 2018 (%)

	rendszerintegráció (3) – politikai részvétel		
	passzív, nincs részvétel	csak biztos választó	van másféle politikai aktivitása
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	1	43	56
lokálisan integráltak	11	20	69
normakövető munkaerőpiacon integráltak	70	28	2
normakövető kapcsolatgazdagok	53	38	9
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	66	23	11
normakövető dezintegráltak	65	30	5
kirekesztett alulintegráltak	63	20	17
minta	53	30	18

A változó kategoriális, ezért került külön bemutatásra.
Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

A hét csoport mintán belüli aránya a 4. számú táblázatban látható.

4. táblázat
Integrációs csoportok 2018 (a klaszterek megoszlása)

	gyakoriság	százalék	érvényes százalék
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	316	11,7	14,6
lokálisan integráltak	109	4,0	5,0
normakövető munkaerőpiacon integráltak	470	17,4	21,8
normakövető kapcsolatgazdagok	281	10,4	13,0
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	381	14,1	17,6
normakövető dezintegráltak	426	15,8	19,7
kirekesztett alulintegráltak	179	6,6	8,3
Összesen	2162	80,1	100
Adathiány	538	19,9	
ÖSSZESEN	2700	100,0	

Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

A fenti két erősen integrált csoport a magyar társadalom mintegy ötödét teszi ki.

A normakövető munkaerőpiacon integráltak (21,8%) legfontosabb jellemzője, hogy politikailag az átlagnál jóval kevésbé integráltak, ugyanakkor társadalmi integrációjuk az aktív munkaerőpiachoz kapcsolódás révén kiemelkedő. A szavazáson túli politikai aktivitásuk jelentősen elmarad az átlagostól, szavazási aktivitásuk átlag körüli. A legnagyobb és egyben legfiatalabb átlagéletkorú (41,9 év) csoportról van szó, amelyen belül a legmagasabb, szinte teljes körű a gazdaságilag aktívak aránya (97%). Társadalmi integrációjuk egyoldalúságát csak erősíti, hogy önkéntes szervezetek munkájában alig-alig vesznek részt. A normakövető munkaerőpiacon integráltak személyközi integrációja nem kifejezetten erős. Ennek oka, hogy a gyenge kötéseik száma elmarad az átlagtól, az erős kötéseik pedig a legalacsonyabbak a mintában. Ezzel szemben a szubjektív kirekesztettség érzésük, vélelmezhetően nem függetlenül a munkaerőpiaci bekapcsolódásuktól, átlag alatti. A normaszegéssel szemben a legkevésbé megengedőek.

A *normakövető kapcsolatgazdagok* (13,0%) integrációs mechanizmusai ellentmondásos képet mutatnak. Egyrészt, a személyközi integrációjuk intenzív, hiszen ők rendelkeznek a legmagasabb erős kötésszámmal (4,09), a gyenge kötéseik átlagosak (11,58). Szubjektív kirekesztettség érzetük szintén a második legalacsonyabb a mintában. Aktivitásuk elsősorban a rendszerintegráció terén jelenik meg, ugyanis a második legmagasabb a választási részvételük és a legmagasabb átlagú az intézményi bizalmuk. Mindezek mellett a normaszegést is erősen elutasítják. Fontos azonban, hogy a kapcsolatgazdag politikailag aktívakkal és a lokálisan integráltakkal szemben ennek a csoportnak a jelentős része politikailag teljesen passzív, a választási részvételen túl nem mutatnak az átlagostól eltérő aktivitást. Társadalmi integrációjuk szintén teljesen átlagos a munkaintenzitás és a civil szervezeti tagság szempontjából is. Szociológiai hátterük igen érdekes. Ebben a rétegben a legmagasabb ugyanis a fővárosiak aránya (28%) és ezzel párhuzamosan itt élnek a legkevesebben kisebb településeken. A normakövető kapcsolatgazdagok fontos jellemzője a saját diploma (25%), valamint a diplomás apák magas aránya (16%). Körükben a második legmagasabb a jelenleg tanulók aránya (3%). A normakövető kapcsolatgazdagok a lokálisan integráltakkal szemben a nagyvárosi magasan iskolázott vagy potenciálisan magasan iskolázott aktív társadalmi csoportokat jelenítik meg. A kapcsolatgazdag politikailag aktívakhoz képest alacsonyabb a gyenge, viszont lényegesen magasabb az erős kötéseik átlaga.

A *normaszegő munkaerőpiacon integráltak – gyengén integráltak* (17,8%) egy 2015-ben is létező, de 2018-ban kissé más nevet kapó csoport. Gyenge integráltságuk több tényező együttes következménye. Egyrészt, a normaszegő munkaerőpiacon integráltak közül közel mindenki aktív dolgozó, de civil szervezettségük

átlag alatti. Másrészt, rendszerintegrációjuk szintén ellentmondásos. Politikailag passzív, egészen pontosan a második legpasszívabb csoportról beszélünk, akiknek a politikai intézményekbe vetett bizalma meghaladja a minta átlagát, ugyanakkor a normaszegés elfogadása a legmagasabb az összes csoport közül (1,22 átlagpont). Személyközi integrációjuk átlag alatti, mivel a gyenge és az erős kötéseik száma is átlag alatti, viszont a szubjektív kirekesztettség érzetük a második legmagasabb a mintában. A csoport tagjainak egynegyede budapesti, ami érdemben haladja meg a minta átlagát. Emellett ők a második legfiatalabb átlagéletkorú (43 év) csoport.

A *normakövető dezintegráltak* (19,7%) csoportja esetében egyetlen vizsgált integrációs mechanizmus hatékony működését sem rögzíthetjük. Először is, személyes integrációjuk, kapcsolati hálójuk erősen korlátozott: a nexusdiverzitásuk a legalacsonyabb a mintában, bizalmas kapcsolataik száma pedig átlag alatti. Rendszerintegrációjuk kifejezetten alacsony. Politikailag passzívak, 35%-uk mutat bármilyen politikai aktivitást, leginkább – illetve szinte csak – választási részvétellel. Ezt tetézi, hogy a politikai intézményekbe vetett bizalmuk a második legalacsonyabb (4,12 átlagpont) a mintában. A normaszegéssel szemben– az átlaghoz képest – kevéssé megengedőek. Míg az előző csoportok integrációjában a munkaintenzitásnak komoly, helyenként meghatározó szerepe volt, addig a normakövető dezintegráltaknál a munka egyáltalán nem fontos tényező. Ennek oka, hogy a csoport átlagéletkora 60,8 év, vagyis ők a legidősebbek, és 77%-uk öregségi nyugdíjas. Társadalmi integrációjukban nemcsak a munka világa, de a civil világ sem játszik lényeges szerepet. Iskolai végzettségük igen alacsony: a diplomások aránya csupán 7%, a diplomás apáké pedig a legalacsonyabb (4%). A normakövető dezintegráltak havi nettó jövedelme a legalacsonyabb a mintában: 113 460 forint, ami az átlagos értéktől mintegy 60 ezer forinttal kevesebb.

Az utolsó csoport a *kirekesztett alulintegráltaké* (8,3%), akik nehéz helyzetben lévő, leszakadt, társadalmilag kirekesztett emberek. Ahogy az előző csoportnál sem látszik a különböző integrációs mechanizmusok hatékony működése, a kirekesztetteknél is inkább a dezintegrációs mechanizmusok rögzíthetők. Politikai aktivitásuk csekély: választási részvételük kevesebb mint az ötöde, egyéb politikai aktivitásuk pedig mintegy a fele az átlagos értéknek. A politikai intézményekbe vetett bizalmuk jelentősen elmarad az átlagostól. A rendszerintegráció terén kiemelendő, hogy a normaszegés elfogadása a második legmagasabb ebben a csoportban (0,75 szemben a minta -0,02 átlagával).

Társadalmi integrációjuk korlátozott. Civil részvételük a legalacsonyabb a mintában és a munkaerőpiaci jelenlétük – a munkaerőhiány ellenére – szintén átlag alatti. A társadalmi és rendszerintegrációjuk hiányait személyközi integrációjuk

5. táblázat
Az integrációs csoportok legfontosabb szociodemográfiai jellemzői, 2018

	%	életkor (átlag)	diplomás (%)	diplomás apa (%)	fővárosi (%)	kistelepülés (%)[1]	gazdaságilag aktív (%)	nyugdíjas	havi nettó (Ft, átlag)[3]	roma (%)[2]	részvétel (%)[4]
kapcsolat-gazdag politikailag aktívak	15	48	30	16	16	70	74	21	196.713	4	98
lokálisan integráltak	5	44	22	13	6	76	81	13	225.363	7	89
normakövető munkaerő-piacon integráltak	22	42	16	7	14	70	97	2	182.986	8	30
normakövető kapcsolat-gazdagok	13	44	25	16	28	49	82	14	186.247	6	46
normaszegő munkaerő-piacon integrált	18	43	16	11	25	62	95	3	186.161	9	33
normakövető dezintegráltak	20	61	7	4	11	73	4	77	113.460	10	35
kirekesztett alulintegráltak	8	50	9	8	26	56	54	34	150.255	19	37
Minta	100,0	48	18	10	18	66	69	24	171.865	8	47

1 Kistelepülés: kisebb városban és községekben él.
2 Roma: saját maga vagy a kérdezőbiztos romának tartja.
3 Havi nettó: saját havi nettó átlagos bevétel.
4 Részvétel: nem passzív, azaz van választási és/vagy választásokon túli politikai részvétele.
Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

sem tudja pótolni, hiszen bármely kapcsolati tényezőt vizsgáltuk is, átlag alatti értékeket rögzíthettünk. A legfontosabb jellemvonásuk a rendkívül magas szubjektív kirekesztettség-érzésük: az 1-től 5-ig tartó skálán a minta átlagos értéke 1,92 átlagpont, amihez képest a kirekesztett alulintegráltaké ennek több mint kétszerese: 3,89 pont. Úgy véljük, hogy a magas szubjektív kirekesztettség-érzet nem független attól a tényezőtől, hogy a csoport tagjainak 19%-a roma és a gazdaságilag aktívak aránya jóval átlag alatti. A diplomások aránya 9% annak ellenére, hogy életkoruk szerint nem térnek el lényegesen a mintaátlagtól. Talán kissé meglepő módon, ebben a csoportban magas, 26%-os a fővárosi lakosok aránya. Ez a cso-

port heterogén, nagy nehézségekkel küzd (saját havi nettó bevétel a 2. legalacsonyabb, 150 255 forint) önmagát rosszul érzi és kirekesztett.

A két alulintegrált, sőt dezintegrált csoport a magyar társadalom mintegy háromtizedét teszi ki. A hét csoport szociodemográfiai jellemzőit az 5. számú táblázat mutatja.

Változások 2015 és 2018 között

Miután a látens klaszter-modell számítás nem teszi lehetővé a 2015-ös és a 2018-as adatfelvétel eredményeiből létrehozott integrációs csoportok összehasonlítását, ezért úgy döntöttünk, hogy a klaszterek előállításában szerepet játszó változócsoportok megoszlásait és leíró statisztikáit vetjük össze. A klaszterek fenti leírása alapján annyit tudunk állítani, hogy a 2018-as integrációs csoportok egy kivételével a 2015-ösökhöz nagyon hasonló jellegzetességeket mutattak. Ugyanazon változók bevonása és ugyanazon statisztikai eljárás lefuttatása hasonló eredményre vezetett.

Az egyes klaszterképző változók közötti korrelációk szerint kevés változás történt 2015 (lásd a Függelékben) és 2018 között.

A korrelációk változásában 0,1 pontnál nagyobb elmozdulás mindösszesen két esetben történt: a civil részvétel és a normakövetés közötti korreláció értéke növekedett 0,105 ponttal, vagyis nagyobb lett, ráadásul negatívból pozitívba fordult a kapcsolat a két változó között. Ezzel szemben az intézményi bizalom és a szubjektív kirekesztettség közötti korreláció jelentősebben, 0,237 ponttal csökkent. Mindez azt jelenti, hogy 2015-höz képest 2018-ban a két változó kevésbé szoros kapcsolatban állt egymással. Az összes többi páronkénti korreláció ennél kisebb mértékben változott.

0,1 pont körüli változás mutatható ki a munkaintenzitás és a gyenge kötések között (-0,095) valamint az erős kötések és a normakövetés között (-0,098). Ez utóbbi azért érdekes, mert az erős kötések és a normakövetés közötti korreláció 2015 és 2018 között pozitívról negatív irányba változott. Összességében azonban állíthatjuk azt, hogy klasztereket alkotó változók közötti kapcsolat érdemi társadalmi szintű átalakulásra nem utal.

A 2015 és 2018 közötti második összehasonlítás a klasztereket alkotó változók átlagait hasonlítja össze (6. számú táblázat).

A változók, indexek standardizálatlan átlagaiban – a fentihez hasonlóan – kevés érdemi, szignifikáns elmozdulás történt. A két adatfelvétel között valamivel növekedett a politikai intézményekbe vetett bizalom és kétségtelenül nőtt a munkaintenzitás. Ez utóbbi azt jelenti, hogy több mint 10 százalékponttal többen dolgoztak 2018-ban, mint 3 évvel korábban. A normaszegés elfogadása és a szubjektív kirekesztettség-érzés alig változott, lényegében stagnált.

6. táblázat.
A klaszterképző változók standardizálatlan átlagai, 2015 és 2018

integrációs csoportok	intézményi bizalom	normaszegés elfogadása (bináris változókból)	munkaintenzitás	civil részvétel	nexusdiverzitás	bizalmas kapcsolatok	szubjektív kirekesztettség átlag (1–5)
2015	4,32	0,01	0,54	0,12	8,67	2,21	2,04
2018	4,67	-0,02	0,67	0,44	11,42	1,83	1,92

Megjegyzés: mindkét esetben egy főkomponensről van szó, aminek 0 az átlaga (standardizált). Tehát az, hogy itt mindkét esetben 0 az átlag, az nem jelenti azt, hogy az elemi változókban nem történt változás.

Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

7. táblázat.
A 8 klaszterképző változó átlaga a csoportokban, 2018
(Minden klaszterképző változó standardizált, azaz 0 átlagú, 1 szórású)

csoport	politikai részvétel	intézményi bizalom	normaszegés elfogadása (bináris változókból)	munka-intenzitás	civil szervezetekben való részvétel (10 szervezet)	bizalmas kapcsolatok száma (erős kötések száma)	nexusdiverzitás, (gyenge kötések száma)	szubjektív kirekesztettség átlag (1–5)
kapcsolat-gazdag politikailag aktívak	1,20	0,46	-0,50	0,14	0,06	-0,16	0,94	-0,55
lokálisan integráltak	1,24	0,16	0,53	0,24	2,75	0,54	0,58	-0,03
normakövető munkaerő-piacon integráltak	-0,42	-0,66	-0,63	0,69	-0,28	-0,35	-0,08	-0,35
normakövető kapcsolat-gazdagok	-0,10	0,51	-0,44	0,29	-0,08	1,68	0,07	-0,40
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	-0,25	0,30	1,22	0,62	-0,25	-0,18	-0,07	0,27
normakövető dezintegráltak	-0,30	-0,21	-0,29	-1,42	-0,24	-0,30	-0,54	-0,17
kirekesztett alulintegráltak	-0,11	-0,10	0,74	-0,37	-0,29	0,00	-0,07	1,98
MINTA 2018	0,02	0,00	-0,02	0,02	-0,04	0,06	0,03	-0,03

Habár a számok láttán arra következtethetnénk, hogy növekedett a civil szervezettség átlaga, lényeges különbség, hogy 2015-ben 4, 2019-ben 10 civil szervezethez való kötődés között választhattak a kérdezettek. A növekedés mögött tehát sokkal inkább kérdezéstechnikai okok húzód(hat)nak meg és nem a civil társadalom váratlan, rapid megerősödése.

Jelentősebb azonban a bizalmas és az erős kapcsolatok átalakulása. Míg ugyanis a nexusdiverzitás növekedett, a bizalmas kapcsolatok száma csökkent (6. táblázat). A kapcsolatokkal foglalkozó szakemberek számára ez az ellentétes irányú mozgás érdekes és részletesen elemzendő lehet.

Rendszerintegrációt adó változók:

A politikai részvételben a legfontosabb változás, hogy a két, egyébként átlagon felül integrált csoporttól eltekintve 2018-ban minden csoportban negatív értéket mutatott, ugyanakkor itt a terjedelem jóval kisebb lett, mint 2015-ben volt. A politikai részvétel tehát 2018-ra két csoportot teljesen világosan elkülönít a többitől, míg másik ötöt homogenizál, igaz negatív értelemben.

A politikai intézményekbe vetett bizalom standardizált átlagértéke a csoportok többségénél inkább növekedett, és érdekes, hogy az átlagon alul integrált csoportoknál ez a növekmény statisztikai hibahatáron túli. Ettől függetlenül jól látszik, hogy az intézményi bizalom jóval magasabb arányú az átlagnál integráltabb csoportokban, mint a kevésbé integráltakban.

A normaszegés elfogadásánál nincs hasonló, jól látható tendencia.

A politikai alrendszerhez való viszony viszont változott három év alatt. A politikába való beleszólás, részvétel erőteljesen szétszakította az integrációs csoportokat, ugyanakkor mintha a politikai intézményekkel kapcsolatos általános távolságtartás csökkent volna a 3 év alatt. Megjegyzendő azonban, hogy míg a 2015-ös adatfelvétel a 2014–2018-as kormányzati ciklus középső időszakában készült, addig a 2018-as alig fél évvel a nagy arányú, összességében stabil kétharmados mandátumtöbbséget hozó Fidesz–KDNP győzelmet eredményező országgyűlési választást követően. Ez pedig önmagában okozhatja az intézményekbe vetett bizalom értékének volatilitását.

A társadalmi integráció változói:

A munkaintenzitás változónál nagyon érdekes jelenséget láthatunk. 2018-ban öt csoportban is pozitív, két csoportban pedig (erős) negatív a változó standardizált átlaga. Az öt csoportban egységesen többen dolgoztak, az utóbbi két csoportban a munkaerőpiacra való bekapcsolódás negatív értéket mutat. 2015-ben szintén volt két, a munkaerőpiacról kirekesztett csoport, míg a többiben szélsőségesebb volt a bekapcsolódást jelző átlag értéke. A kormányprogramban jelzett munkaalapú társadalom bizonyos lenyomatai tehát az integrációs csoportokban

is érvényesülni látszanak.

A társadalmi integráció másik mérőeszköze a civil szervezetekhez való kötődés, amelyet, mint jeleztük, eltérő módon mértünk 2015-ben és 2018-ban. A klaszterképző változó átlagértékei ugyanakkor az egyes csoportokban hasonlóak voltak mindkét évben. 2018-ban volt két csoport, amelyben a szervezettség átlaga pozitív értéket vett fel, míg az összes többinél negatívat (2015-ben még csak 1 ilyen csoport volt). A többiben viszont alig-alig van elmozdulás, a civil társadalom integrációban játszott szerepe továbbra is erősen differenciált és megkérdőjelezhető. A rendszerintegráció szempontjából átlagon felül integrált két csoport a civil társadalomba való bekapcsolódásban is felülintegrált.

A személyközi integráció változói:

A személyközi integrációt mérő három változó közül a társadalmi kirekesztettség észlelésében történtek jelentősebbnek tűnő mozgások. Az elmozdulások mögött kétségtelenül felsejlik a munkanélküliség csökkenése és ezzel párhuzamosan a szegénység felszámolását és a középosztályosítást hirdető kormányzati szándék is.

A kapcsolati háló több és ellentétes irányban változott. A bizalmas kötések száma csökkent. A gyenge kötések növekedése is fontos fejlemény, főként, hogy az intenzívebben integrált csoportokban határozottan nőtt a gyenge kötések száma, és a leginkább kirekesztett csoportban is a kapcsolati háló bővülése tapasztalható. A többi, kevésbé jól integrált csoport és a jobban integráltak közötti különbség azonban növekedni látszik. Összességében, a személyközi integrációban is láthatók az integrációt elősegítő kisebb-nagyobb elmozdulások.

Három hipotézist fogalmaztunk meg tanulmányunkban, amelyek érvényesülésével kapcsolatosan vegyesek az eredményeink.

H1. Az integrációs csoportok 2018-ban is világosan elkülönülnek, a távolságok jelentős csökkenéséről nem beszélhetünk, talán csak arról, hogy a szubjektív jellegű változók válaszai mintha közelebb kerültek volna egymáshoz. Más dimenzióknál, mint például a részvételnél ugyanakkor még növekedtek is a távolságok.

H2. Kétségtelen, hogy a munkához jutás, a munkaintenzitás fontos jellemzője az integrációs csoportoknak. A kormányzati szándékokkal összhangban 2015-höz képest jelentősen növekedett a munkaerőpiacon jelen lévő személyek és csoportok aránya. Önálló csoportként megszűnt a rendszerintegráltaké, mely csoport 2015-ben határozott nyugdíjas arcéllel rendelkezett. 2018-ra a nyugdíjasok beolvadtak másik csoportokba.

H3. Azt vártuk, hogy a szegénység elleni küzdelem egyes közpolitikai lépései, valamint a 2017–2019 között bekövetkező erőteljes bér- és jövedelemnövekedés miatt a társadalmilag kirekesztett két alsó, karakteres vonásokkal rendelkező cso-

port (normakövető dezintegráltak és kirekesztett alulintegráltak) mérete csökkenni fog. Bár a két látens klaszterelemzést egy az egyben összehasonlítani nem lehet, az adatok azt mutatják, hogy a kirekesztett csoportok mérete 2015-ben nem érte el a 20%-ot, 2018-ban viszont közelítette a 30%-ot. Azt tehát semmiképp sem állíthatjuk, hogy a méretük érdemben csökkent volna. Ezzel szemben a szubjektív kirekesztettség észlelése kedvezőbbé vált a két alulintegrált csoportban: a normakövető dezintegráltaknál például megfordult az előjel, vagyis kevésbé érzik önmagukat kirekesztettnek.

Összegzés

Tanulmányunk egyik célja az integrációs modell megismételhetőségéből eredő használhatóságának és érvényességének a próbája volt. Az elemzés fő része nem közvetlenül ennek a kérdésnek a megválaszolására koncentrált, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek változásával kapcsolatos elemzést tartalmazza, azonban a módszer használhatóságával kapcsolatos kérdésre is határozott igen válasz adható. A 2015-ös adatokon is alkalmazott látens profilelemzés eredménye, az integrációs modell, a 2018-as adatokkal is hasonló eredményt hozott. A hasonló változókkal, hasonló módszerrel, hasonlóan kialakított mintán elvégzett csoportképzés egy kivételével a 2015-ös integrációs csoportokat találta meg a 2018-as felvétel adatain is. A társadalmi integrációs modell és csoportjainak robusztussága, és ezzel az érvényességének egy másik vetülete, bizonyítottá vált. Az alkalmazott módszer sajátossága miatt a 2015-ös, és a 2018-as felvétel alapján képzett modellek nem összehasonlíthatóak, viszont ahogy tanulmányunkban egyik eredményként kifejtettük, a modelleket létrehozó változók megoszlásai és statisztikai kapcsolatai jól alkalmazhatók az integráció és a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében bekövetkező elmozdulások regisztrálására. Olyan módszerhez jutottunk így, ami egyidejűleg alkalmas nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségek és az integráció adott állapotának a leírására, hanem azok két időszak közötti elmozdulásainak, módosulásainak az elemzésére is. Az integrációs modell és a létrehozásához használt változók az összes korábban alkalmazott modellhez (munkajelleg csoportok: Ferge 1969, Andorka 1994; normatív funkcionalista modell: Huszár 2013; látens osztálymodell: Savage et al. 2013, Albert et al. 2018) hasonló érvényességgel ki tudják fejezni az egyenlőtlenségek jellegzetességeit (Kovách et al. 2018), viszont tartalmazzák a társadalmi integráció és a társadalom politikai integrációjának, valamint mindezen rendszerek változásainak a megértéséhez szükséges információkat is.

Az adatelemzésünk eredményeit a NER manifeszt társadalompolitikai céljainak a megvalósulásával vetettük össze. Munkánk abból a szempontból nem nor-

matív, hogy sem a társadalmi célkitűzéseket sem megvalósulásukat vagy éppen meghiúsulásukat nem értékeltük, csupán a rendelkezésünkre álló eszközökkel és a jelenlegi tudásunk szerint regisztráltuk azokat.

Az első megfigyelés, hogy 2015 és 2018 között a társadalmi egyenlőtlenségek és integráció nagyon csekély mértékben módosultak. A NER valóságosan működő rendszerré vált. A társadalom politikai integrációja jelentős mértékben felerősödött (Gerő–Szabó ebben a kötetben). A kormány munkaalapú társadalom programja a célját ugyan közel sem érte el, de hatása a társadalmi integrációra erősen valószínűsíthető. A középrétegek megerősítésére hozott intézkedések hozzájárulhattak a kirekesztettség észlelésének kisebb csökkenéséhez és a közintézmények iránti bizalom valamelyes növekedéséhez. A társadalom integrálásának és dezintegrálásának a kettős tendenciája jól nyomon követhető az elemzéseink szerint. Az erősen integrálódó, nagyobb társadalmi és gazdasági tőkével rendelkező csoportoknak a politikai részvétele, kapcsolathálója 2015-ről 2018-ra kiterjedtebbé vált, és a mért adatok alapján a munkaintenzitás a középrétegek esetében is nőtt. Az integráltság csekélyebb, de kitartó erősödése a társadalom felső kétharmadában az alsó egyharmad elmélyülő társadalmi dezintegrációjával jár együtt. Hogy a társadalmi egyenlőtlenségek és integráltság jelentős különbségei ellenére hogyan biztosítja a NER a hatalmi/politikai stabilitást, az instabil társadalmi helyzetek tömegesedése ellenére a nyugvó társadalmi állapotokat, a társadalmi közép erősítése ellenére az aktív, érdekkifejező politikai részvétel becsatornázását és neutralizálását, azt a kötetek más tanulmányaiban fejtjük ki.

Hivatkozások

Albert F. – Dávid B. – Kmetty Z. – Kristóf L. – Róbert P. – Szabó A. (2018) Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from the Great Hungarian Class Survey. *East European Politics and Societies,* 32(3). 544–565. https://doi.org/10.1177/0888325417739954

Andorka R. (1994) A rétegződéselmélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In Andorka R. – Hradil S. – Peschar J. L. (szerk.) *Társadalmi rétegződés.* AULA, Budapest. 33–55.

Antalóczy K. – Benczes I. – Bod P. Á. et al. (2017) Körkérdés a magyar gazdaság helyzetét jellemző kettősségről és a világpolitikai változások lehetséges hatásáról. *Külgazdaság,* 1–2. 3–79.

Antalóczy K. – Bod, P. Á. – Csáki Gy. et al. (2018) Körkérdés a bérfelzárkóztatás határairól. *Külgazdaság,* LXII. szeptember–október. 3–99. http://real-j.mtak.hu/12768/5/2018_K%C3%BClg9-10.pdf#page=3

Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017) Újraelosztás és integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale. 51–116.

Czibere I. – Kovách I. (2020) *State populism in rural Hungary.* (megjelenés alatt)

Cseres-Gergely Zs. – Molnár Gy. (2014) Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014.* Budapest: Tárki. 179–203. https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b330.pdf

Csoba J. (2017) Gondoskodó állam, aktiváló állam, befektető állam. A foglalkoztatáspolitika és a jóléti modellváltás néhány összefüggése. *Socio.hu,* 1. 1–26. DOI: 10.18030/socio.hu.2017.1.1 https://socio.hu/uploads/files/2017_1/csoba_tan.pdf

Erdős T. (2012) Egykulcsos jövedelemadó és gazdasági növekedés. *Közgazdasági Szemle,* LIX. február. 109–138.http://efolyoirat.oszk.hu/00000/00017/00189/pdf/01_erdostibor.pdf

Ferge Zs. (1969) *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Ferge Zs. (2017) *Magyar társadalom- és szociálpolitika – 1990–2015.* Budapest: Osiris.

Gerő M. – Szabó A. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Gerő M. – Szabó A. (2020) *A magyar társadalom politikai integrációja* (ebben a kötetben).

Gerő M. – Vigvári A. (2019) közfoglalkoztatás, redisztribúció és helyi hatalom. *Esély*, 2. 3–30. http://www.esely.org/kiadvanyok/2019_2/esely_2019-2_1-1_gero-vigvari_kozfogalkoztatas.pdf

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) Egyenlőtlenség és társadalmi mobilitás. *Esély,* 5. 25–47.

Huszár Á. (2011) Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle,* 21(3). 107–124. https://szociologia.hu/dynamic/05_huszar_akos.pdf

Huszár Á. (2013) Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statisztikai Szemle,* 7. 718–744.

Huszár Á.(2019) Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle,* 29(4). 4–32. https://szociologia.hu/dynamic/04_32_oldal_JAV04.pdf

Koltai L. (2015) Célok és értékek a közfoglalkoztatásban. *Fundamentum,* 1. 68–71. http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-15-1-06koltai.pdf

Koltai L. – Kulinyi M. (2013) A közfoglalkoztatást szervezők értékei. *Esély,* 5. 38–67. http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_5/koltai.pdf

Kónya I. (2016) Munkaerőpiaci áramlások Magyarországon és Európában. *Közgazdasági Szemle,* LXIII. április. 357–379. DOI: http://dx.doi.org/10.18414/Ksz.2016.4.357

Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle,* 26 (3). 4–27.

Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017a) Az integrációs modell. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale. 22–48.

Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2017b) Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale. 217–238.

Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2018) Az integrációs modell érvényessége. *Szociológiai Szemle,* 28(3). 22–42. https://szociologia.hu/dynamic/Kovach_Szabo_Hajdu_Kristof_Gero.pdf

Kovách I. (szerk.) (2017) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale.

Laki M. – Nacsa B. – Neumann L. (2013) *Az új Munka Törvénykönyvének hatása a munkavállalók és a munkáltatók közötti kapcsolatokra.* Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.

Mellár T. (2018) *Elvesztegetett évek.* Budapest: Progress Könyvek – Noran Libro.

Mózer P. – Tausz K. – Varga A. (2015) A segélyezési rendszer változásai. *Esély,* 3. 43–66. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_3/2015-3_2-1_MozerTauszVarga_Segelyezesi_rendszer.pdf

Oblath G.(2018) *A magyarországi bér-paradoxon Mennyivel nőttek a hazai reálbérek 2010 és 2017 között?* https://www.mtakti.hu/blog/oblath-gabor-a-magyarorszagi-ber-paradoxon-mennyivel-nottek-a-hazai-realberek-2010-es-2017-kozott/9725/

Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles A. (2013) A new model of social class: Findings from the BBC's great british class survey experiment. *Sociology,* 2. 219–250. DOI: 10.1177/0038038513481128.

Szikra D.(2017) A magyar nyugdíjrendszer a rendszerváltás óta. In Ferge Zs. (szerk.) *Társadalom- és szociálpolitika Magyarország, 1990–2015.* Budapest: Osiris. 288–309.

Szikra D. (2018) Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In Bozóki A. – Füzér K. (szerk.) *Lépték és irónia: Szociológiai kalandozások.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – L' Harmattan. 219–241.

Szilovics Cs. (2019) Az adóreformok hatása a közép-európai adórendszerek néhány szereplőjére. *Iustum Aequum Salutare,* XV(3). 95–106. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20193sz/09_Szilovics_%20IAS_2019_3.pdf

Tóth I. Gy. – Branyiczki R. (2018) Anyagi válság okozta sokkok és vélemények a társadalmi előrejutásról. *Szociológiai Szemle,* 28(2). 89–109. https://szociologia.hu/dynamic/Szociologia_2018_02_89_109.pdf

Váradi M. M. (2016) Értékteremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély,* 1. 30–56. http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/1174/1/varadi_ertekteremto_2016.pdf

Varga J. (szerk.) (2014) *Közelkép. Közmunka.* Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. http://econ.core.hu/file/download/mt_2014_hun/kozelkep.pdf

Függelék

F1. táblázat
A klaszterképző változók közötti korrelációk 2015-ben

	Munka-intenzitás	Civil részvétel	Intézményi bizalom	Szubjektív kirekesz-tettség	Gyenge kötések	Erős kötések	Norma-követés	Politikai részvétel
Munkain-tenzitás	1	-0,022	0,029	-0,105**	0,279**	0,078**	0,076**	0,088**
Civil részvétel		1	0,042*	-0,013	0,182**	0,103**	-0,012	0,220**
Intézmé-nyi bizalom			1	-0,244**	0,008	0,061**	-0,018	0,159**
Szubjektív kirekesz-tettség				1	-0,080**	-0,153**	0,208**	-0,080**
Gyenge kötések					1	0,179**	0,011	0,232**
Erős kötések						1	0,061**	0,114**
Normakö-vetés							1	-0,033
Politikai részvétel								1

** A korreláció szignifikáns 0.01 szinten (2-tailed).

* A korreláció szignifikáns 0.05 szinten (2-tailed).

F2. táblázat
A klaszterképző változók közötti korrelációk 2018-ban

	Munka-intenzitás	Civil részvétel	Intézményi bizalom	Szubjektív kirekesz-tettség	Gyenge kötések	Erős kötések	Norma-követés	Politikai részvétel
Munkain-tenzitás	1	0,004	0,006	-0,036*	0,184**	0,062**	0,078**	0,030*
Civil részvétel		1	0,056**	-0,006	0,178**	0,139**	0,093**	0,266**
Intézmé-nyi biza-lom			1	-0,007	0,027	0,106**	0,063**	0,108**
Szubjektív kirekesz-tettség				1	-0,063**	-0,081**	0,273**	-0,046**
Gyenge kötések					1	0,112**	-0,024	0,219**
Erős kötések						1	-0,037**	0,036**
Normakö-vetés							1	0,009
Politikai részvétel								1

**. A korreláció szignifikáns 0.01 szinten (2-tailed).

*. A korreláció szignifikáns 0.05 szinten (2-tailed).

F3. táblázat
A 8 klaszterképző változó átlaga a csoportokban, 2015
(Minden klaszterképző változó standardizált, azaz 0 átlagú, 1 szórású)

Integrációs csoportok (7 csoport)	politikai részvétel	intézményi bizalom (P2)	normaszegés elfogadása (bináris változókból)	munkaintenzitás	civil szervezetekben való részvétel (4 szervezet)	bizalmas kapcsolatok száma (erős kötések száma)	nexusdiverzitás, (gyenge kötések száma)	szubjektív kirekesztettség átlag (1–5)
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,86	,20	-,23	,61	-,30	1,23	,63	-,40
lokálisan integráltak	,85	,15	-,02	,01	2,95	,58	,33	-,11
munkaerőpiacon integráltak	-,27	-,01	-,47	,95	-,29	-,24	-,21	-,22
rendszerintegráltak	,04	,70	-,48	-1,06	-,28	-,33	-,05	-,44
gyengén integráltak	-,33	,05	1,57	,28	-,26	,05	,22	,15
normakövető dezintegráltak	-,69	-,95	-,44	-1,01	-,25	-,53	-,48	,25
dezintegrált kirekesztettek	,29	-,66	,67	-,41	-,24	-,50	-,57	2,16
MINTA 2015	,03	,01	,01	,02	,02	,04	,01	-,02

A magyar társadalom politikai integrációja

Szabó Andrea
Gerő Márton

Bevezető

Az elmúlt években több tanulmányban vizsgáltuk a politikai integrációt Magyarországon (Gerő–Szabó 2015, Gerő–Szabó 2017, Gerő–Szabó 2019). Az volt a szándékunk, hogy bemutassuk azt a folyamatot, ahogy a politikai rendszer a maga eszközeivel létrehozza azokat a mechanizmusokat és interakciókat, amelyek újra- és újrateremtik az emberek együttélésének feltételeit, valamint alárendeli a társadalmat a politikai alrendszer működtetésének (Kiss 2015, Szabó–Oross 2016). Az integrációs és dezintegrációs mechanizmusok a magyar társadalomban című projektben az integrációs mechanizmusok három szintjét különböztettük meg Habermast követve: a társadalmi szintűt, a rendszerszintűt és a személyközi integrációt (Kovách 2017, Szabó–Oross 2016). A személyközi integráció elsősorban az életvilág témakörére, a személyközi kapcsolatokra, míg a rendszerszintű ennek pandantjaként a rendszer működésére vonatkozik. Kovách és munkatársai szerint (2016:6) a *rendszerintegráció* azon mechanizmusok sokasága, amelyek „az egyéntől független rendszer(ek) működésének következményeként összehangolják a társadalom tagjainak ismétlődő cselekvéseit és megszabják a társadalmi újratermelés kereteit". A rendszerintegráció egyik, de nem kizárólagos formája (lásd még például a redisztribúció, szociális intézmények) a társadalom politikai integrációja. Írásunkban[1] ezt a politikai integrációt vizsgáljuk. Tanulmányunk témája, hogy milyen módon integrálja a politika a magyar társadalmat. Ennek része, hogy a politikai integráción keresztül a hatalom – jelen körülmények között a Fidesz–KDNP-kormány – hogyan igyekszik minél szélesebb, tartalmilag diffúz tömeglojalitást kialakítani a társadalomban, és ezzel a lehető legjobban megszilárdítani a Nemzeti Együttműködés rendszerét. A tartalmilag diffúz tömeglojalitás olyan érzelmi elköteleződés a rendszer iránt, amely magától

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

értetődő, nem csupán érdekvezérelt, nincs mögötte egyéni vagy csoportszintű szándék.

Fontos leszögeznünk, hogy nem az a kérdés, hogy a politika integrál-e, hanem az, hogy milyen módon teszi, és az milyen viszonyban van a társadalmi integráció más mechanizmusaival. Korábbi tanulmányainkban (Szabó–Gerő 2015, 2017; Kovách et al. 2016) amellett érveltünk, hogy a politika Magyarországon önálló integrációs tényezővé vált. Ez pedig ellentétes a politikai szociológia hagyományos felfogásával, ami szerint a politikai pártok a társadalmi szerkezetben megbúvó törésvonalakat jelenítik meg a pártok közötti küzdelemben és ezen keresztül közvetítik azokat a politikai és állami intézmények számára.

Ebben a tanulmányban összegezzük az ezzel összefüggő, korábbi vizsgálataink eredményét, és a legújabb rendelkezésre álló adatainkon teszteljük, hogy a politikai integráció korábban azonosított mintázatai hogyan alakultak az utóbbi években. Elsőként a politikai integráció általunk használt fogalmi kereteit mutatjuk be, majd elemezzük azokat az értékeket és attitűdöket, amelyek a politikai integráció mértékét jelzik, végül pedig az ezekből képzett klaszterek és az integrációs csoportok összefüggéseit vizsgáljuk meg.

A politikai integráció fogalmi keretei

A politikai integráció fogalma Jürgen Habermas személyközi és a rendszerintegrációval kapcsolatos munkásságával vált elfogadottá, ezért a politikai integráció pontos definiálása előtt érdemes nagyon röviden áttekinteni azok jelentéseit és egymáshoz valóviszonyát.

Habermas 1962-ben kiadott *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása című monográfiájában* (Habermas 1971) használja először azokat a fogalmakat, amelyek későbbi munkásságának alapelemeivé válnak. Ekkor különbözteti meg világosan a köz és a magán, illetve az állam és a társadalom terminológiáját. A köz és a magán megkülönböztetése mintegy előfutára a később használt rendszer- és életvilág-definícióknak. A modern tömegtársadalom Habermas szerint tulajdonképpen két nagy szférára válik szét: a Rendszerre, amely a gazdaságot és az államot (a közszférát) foglalja magában és az Életvilágra, amely a magánszférát és az azt körülvevő-átszövő informális kapcsolatrendszereket, nyelvi és értékrendbeli szocializációs folyamatokon alapuló tudást foglalja magában. Leegyszerűsítve a Rendszer a társadalom ellátáshoz szükséges javak és a működés megszervezéséhez szükséges adminisztratív intézményeket biztosítja, míg az életvilág a Rendszer és a mindennapi élet működéséhez szükséges gyakorlatokat, nyelvet, identitást.

Míg a korai társadalmi közösségekben e két „alrendszer” nem vált el egymástól, addig a modern társadalmak sajátossága, hogy létrejött a magán és a

közszféra, vagy a rendszer és életvilág közötti határ. Ez a határ persze elsősorban analitikusan azonosítható és elsősorban a két szférát kormányzó eltérő logikára vezethető vissza. Míg a Rendszerben a hatékonyság (cél-racionalitás) szempontjai dominálnak, addig az Életvilágban a kölcsönös megértés (kommunikatív racionalitás) koordinálja a cselekvést. Az életvilágot három strukturális alkotóelemből építi fel: a kultúrából, a társadalomból és a személyiségből. Az életvilág e három alkotóelem, míg a rendszer a társadalom materiális újratermelődését biztosítja. A személyközi integráció ezeket a strukturális elemeket érinti leginkább. A társadalmi evolúció végpontja a későkapitalizmus, amelyben az egyre komplexebbé váló rendszerszerű szabályozó mechanizmusok, a vezérlő médiumok (elsősorban a pénz és a hatalom) behatolnak az életvilágba, gátolják a megértést, és alávetik az anyagi újratermelés kényszereinek, ami azzal fenyeget, hogy sérül a köznapi cselekvés, vagyis az életvilág három alkotóeleme, a társadalom egésze, a kultúra és a személyiség a szimbolikus újratermelődésének normális rendje. E folyamatot Habermas *„az életvilág technizálásának"* vagy másképpen az életvilág kolonializálásának nevezi. A gyarmatosítási folyamat során a rendszer saját céljainak megfelelően olyan mechanizmusokat működtet, amelyek egyszerre integrálják és dezintegrálják az életvilágot. A rendszer integrációs mechanizmusainak az alapja végső soron az, hogy fennmaradása még a későkapitalizmusban is az életvilágtól függ. Habermas szerint a későkapitalizmus erősebb legitimációs igénnyel lép fel, mint a liberális kapitalizmus állama, illetve a korábbi politikai berendezkedések. A rendszer legitimációját és az ahhoz szükséges közös orientációkat, értelmezési kereteket – amelyek összességében meghatározzák a társadalmi rendszer egészének állapotát – ugyanis az életvilág hordozza magában. A rendszerintegráció tehát azokra a mechanizmusokra reflektál, amelyeknek a célja a lehető legszélesebb „tartalmilag diffúz tömeglojalitás", vagyis a feltétel nélküli tömeges méretű rendszertámogatás létrehozása.

Habermas az ellenőrzés és az ellenállás lehetőségét tulajdonítja az életvilág szereplőinek. A polgárok – nem feltétlenül tudatos magatartásuk révén – szembehelyezkedhetnek az életvilág bekebelezésével oly módon, hogy feladják együttműködési készségüket, illetve megvonják a támogató cselekvéseiket, illetve lojalitásukat a rendszerszertől. A cselekvési faktor tehát szerves részét képezi a politikáról való gondolkodásnak. Egyrészt, a rendszernek folyamatosan szüksége van információra az állampolgárok igényeiről és attitűdjeiről ahhoz, hogy a diffúz tömeglojalitást fenntarthassa. Másrészt, a rendszer gyarmatosító tendenciái a politikai kommunikáción keresztül maguk próbálják meg előállítani a rendszerrel szemben alapvetően elfogadó attitűdöket és a támogató közvéleményt (Angelusz 2000). Azaz, a hatalom célja nem az, hogy teljesen elidegenítse az állam-

polgárokat a politikai részvételtől, hanem az, hogy biztosítsa, hogy a megfelelő formában és mennyiségben vegyenek részt a politikai folyamatokban a rendszer legitimációjának biztosításához. A rendszer számára kifejezett cél, hogy olyan mozgósítási és részvételi formák alakuljanak ki és szilárduljanak meg a késői kapitalizmusban, amelyek ugyan nem veszélyeztetik a diffúz tömeglojalitást, de az életvilág szerepelői számára megnyugvást jelentenek, és felmutatják a rendszerrel szembeni ellenállás lehetőségeit. A rendszer tehát a formális demokrácia intézményein keresztül, gyakran alkotmányos szinten gondoskodik a rendszerrel szembeni legális – vagyis rendszer által ellenőrzött és fenntartott – ellenállási formák mechanizmusainak működtetéséről. A rendszer így egyszerre integráló és dezintegráló folyamatokat is elindíthat és ellenőrizhet. Ezt a folyamatot nevezi Habermas állampolgári privatizmusnak (Oross–Szabó 2017).

E rövid áttekintést követően érdemes pontosan definiálni a politikai integráció alapfogalmait. A fogalmunkat Habermas korábban hivatkozott írása alapján Dupcsik Csaba és Szabari Vera társadalmi integrációs definíciójára építjük: „*Politikai integrációs mechanizmusnak tekintjük azokat a politikai cselekvéseket, aktivitásokat, beállítódásokat és normákat, amelyek egyrészt növelik a társadalom politikai kohézióját, másrészt csökkentik a politikai kommunikációs zavarok vagy a politikai konfliktusok kialakulásának esélyét és egyben elősegítik a politikai rendszer diffúz legitimációjának a kialakulását"* (2015:62).

A politikai integráció intézményei Kiss Balázs (2015) szerint: a nemzetállamok, a közjó független intézményei, a pártok és a tömegmédia. Ezen intézmények közül kettőre érdemes különösen is felhívni a figyelmet. A rendszerintegráció szempontjából a legáltalánosabb szerepe a nemzetállamoknak van, ráadásul kettős funkcióban. A nemzetállamok egy reprezentatív politikai közösséget hoznak létre, amelybe, *de jure* az állampolgárság és *de facto a nemzeti öntudat és lojalitás révén szervezik a polgárokat. Egyrészt tehát úgy tartozunk egy nemzethez/államhoz, hogy beleszületünk, másrészt viszont olyan alapvető* érzelmek és hitek alakulnak ki bennünk – elsősorban a szocializáció révén –, amelyek lényegében egész életünkön keresztül meghatározzák értékeinket. A másik fontos tényezőt a pártok jelentik. A pártok integrációs funkciói szinte felfoghatatlanul szélesek és egyre differenciáltabbak: *„felszínre hozzák a társadalmi feszültségeket, hangot adnak az állampolgári törekvéseknek, kompromisszumok révén feloldják az érdekütközéseket, tájékoztatják a polgárokat a nemzet fontos ügyeiről, kinevelik a kormányzati politikusok újabb és újabb generációit stb."* (Kiss 2015:97). Épp ezért Kissel egyetemben azt állítjuk, hogy a pártok talán a legfontosabb csatornát képezik a rendszer és az életvilág között. Nehezen elképzelhető olyan politikai integrációval foglalkozó kutatás, amely valamilyen módon ne reflektálna a pártokra, a

pártok működésére, a pártok támogatóira, a párt körüli holdudvarra és szubkultúrára, vagy a pártokat megtestesítő, gyakran szimbólumokká merevedő pártvezérekre. A pártokkal kapcsolatos vélemények a pártpreferenciában összegződnek, nem véletlen, hogy a választói magatartás elméletek, végső soron a pártpreferenciát vizsgálják, igaz eltérő szempontok alapján.

A politikai integráció leírására Kiss (2015:101) hét dimenziót javasol. Úgy véli, hogy a politikai integráció a közösségtípus, a cselekvési dimenzió, az ideológiai dimenzió, az objektivitás és percepció, a mentális, a földrajzi és az időbeli összetartozás mentén jelenik meg.

Habermas alapján azt feltételezzük, hogy a fenti dimenziók két szinten működnek. Egyrészt, egyes dimenziók – így az ideológiai és az értékdimenziók – alkalmasak arra, hogy a rendszer eszközeiként erősen befolyásolják a politikai integráltságot, erősítsék a társadalom politikai kohézióját, miközben nem feltétlenül csökkentik a társadalomban lévő konfliktusokat. Sőt, ahogy erre 2017-es tanulmányunkban rámutattunk, a politikai vezérek, akik a politikai közösségek élén lévő szimbólumok, következetesen törekszenek a konfliktusok gerjesztésére, ellenségképek előállítására (Gerő–Szabó 2017). 2017-es tanulmányunkban Bartolini és Mair (1990) alapján részletesen vizsgáltuk a politikai törésvonalak létrejöttét és működését. Azt tapasztaltuk, hogy a politikai integráció működésében egyre inkább az érzelmeknek, az integráció működtetésében pedig a vezetőknek/vezéreknek van a legnagyobb szerepe. A politikai vezérek által kialakított világértelmezésekben kitüntetett szerepe lehet a különböző társadalmi, gazdasági, politikai problémák megnevezésének és annak, hogy ezeket a problémákat milyen okokra vezetik vissza. A politikai közösségek érzelmi mozgósítását nem csupán a társadalmi, gazdasági problémák bemutatása, hanem a közösségre leselkedő veszélyek prezentálása tudta felébreszteni (Ost 2004, Schmitt 2008), különösen akkor, ha ezek okai megszemélyesíthető ellenségekként jelennek meg (Berkowitz 1994, Gerő et al. 2017).

Korábbi elemzésünk alapján a magyar társadalom politikai integrációja felemás képet mutat (Gerő–Szabó 2017). Azt találtuk ugyanis, hogy a társadalom nagy része számára nincsenek olyan dimenziók, amelyek nagyon erőteljes hatással lennének a politikai identifikációjukra. Magyarországon nem általában a vezetők, hanem egy konkrét kiemelkedő vezér integrál, de kifejezetten csak a saját táborát. Azt tapasztaltuk, hogy a 2010-es évek közepére egyetlen olyan markáns ideológiai csoport alakult ki, amely klasszikus értelemben pilléresedett, erősen integrált, kifelé zárt, befelé pedig teljesen homogén politikai közösség. Ennek élén egy karizmatikus vezér, Orbán Viktor áll.

A politikai integrációs dimenziók másik szintjén jelenik meg a részvételi, szervezeti dimenzió (politikai aktivizmus és civil társadalom). Ez olyan politikai integrációs csatorna, amely –Habermas alapján – az életvilág szintjén hordoz integrációs mechanizmusokat. A civil társadalom (Anheier 2003) fogalmában[2] jelenhet meg a szervezeti kultúra és a szervezettség, tehát az, hogy a társadalom szöveteiben hogyan kapcsolódnak össze az egyének, milyen szervezeti, szerveződési formákat hoznak létre és működtetnek. A politikai cselekvés pedig azt mutatja meg, hogy az egyének és a szervezetek milyen eszközök, formák, cselekvési típusok révén képesek érdekeiket, céljaikat artikulálni a rendszer irányába. A politikai részvétel tulajdonképpen nem egyszerűen a személyes politikai orientációt fejezi ki, hanem a választásokon való részvétellel azt is, ahogyan a rendszerintegráció talán legfontosabb területéhez, a politikai döntésekhez kapcsolódunk.

Ez a két elem, az ideológiai és a részvételi dimenziók jól reprezentálják, hogy egy adott politikai közösségben milyen a kívánatosnak tartott állampolgári attitűd és politikai cselekvés. Míg az első dimenzió a rendszerrel szembeni attitűdöket prezentálja és tulajdonképpen a politikai szereplőkkel és az állammal szembeni bizalom-bizalmatlanság kérdését mutatja, a második dimenzió a részvétel mértékét és formáit járja körül. A Kiss által is hangsúlyozott nemzetállami keret ugyan kijelöli az állampolgárok formális jogait és kötelezettségeit, de ezen belül (sőt, néha ezeket módosítva) az állam és állampolgár viszonyáról folyó diskurzus határozza meg, hogy pontosan milyen politikai integrációs mechanizmusok felé mozdul el adott politikai rendszer.

A kérdéssel foglalkozó talán legismertebb munkát még az 1960-as években jelentette meg Almond és Verba (1963), illetve Verba és Pye (1965), amelyekben azt a kérdést tették fel, hogy milyen a politikai kultúra, és ennek következtében milyen állampolgári orientációk és politikai cselekvések járulnak hozzá a demokráciák stabilitásához. Ez a megközelítés három dimenzióra épül (Dalton és Welzel alapján, 2014:3–4):

1. A politikával kapcsolatos hiedelmek, értékek és tudás;
2. A politika és politikai szereplők iránti pozitív és negatív attitűdök; és
3. A politikai folyamatok értékelése.

A politika, illetve politikai szereplők négy típusát azonosítják:

1. A politikai rendszert általában;
2. A politika pártokat, érdekérvényesítő és lobbiszervezeteket, amelyek az állampolgárok követeléseit közvetítik az intézmények számára;

2 *„A civil társadalom azon intézmények, szervezetek, egyének szférája, amelyek a család, az állam és a piac között helyezkednek el, és amelyekbe az emberek önként csatlakoznak a közös érdek előmozdításához”* (Anheier 2003:22).

3. A politikai intézményeit (parlament, hivatalok stb.);
4. Az állampolgári cselekvéssel kapcsolatos attitűdöket (azaz, hogy miben kell állnia ennek a cselekvésnek).

A két dimenzió alapján három ideáltipikus állampolgári kultúra-modellt alkotnak meg. Az első a *parokiális* politikai kultúra, ahol az állampolgárok apolitikusak és nem érdekli őket a politika vagy a kormányzat cselekvései. A második az *alattvalói* kultúra, ahol ugyan az állampolgárok tisztában vannak a politika és az állam működésének fontosságával, de nincsen differenciált véleményük a politikai cselekvőkről és a részvételről. Végül, a harmadik a *részvételi* kultúra, ahol a politika mind a négy aspektusa felé értelmezhető orientációkat fogalmaznak meg az állampolgárok: tisztában vannak az intézmények fontosságával, kifejezik érdeklődésüket a politika iránt és részt is vesznek a politikai cselekvésben. A demokratikus rendszerek stabilitásához az utóbbi kettő keveréke vezet el, az Almond–Verba–Pye modell szerint. Ezt a modellt Dalton és Welzel (2014) *lojális* (*allegiant*) *kultúrának* nevezi, amely a hatalom és a politikai rendszer támogatásában és a bizalom kifejezésének különböző formáiban, valamint visszafogott, elsősorban a rendszer hivatalos részvételi csatornához kötődő (választási) részvételben fejeződik ki. A habermasi elképzelés keretei között ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a stabilitás szempontjait figyelem előtt tartva az állampolgári kultúra még a demokratikus politikai rendszerben is a rendszer számára elégséges inputot (információ és legitimáció) állít elő.

A modellt jelentős kritikák érték az elmúlt évtizedekben. Itt csak két fontos szempontra világítunk rá. Az egyik, amit Granato és szerzőtársai (1996) hangsúlyoznak, hogy a demokratikus rendszer stabilitása és a demokrácia szintje egymástól eltérő két fogalom. Azaz, lehet, hogy egy ország demokratikus rendszere nagyon stabil, miközben éppen hogy formálisan teljesíti a demokrácia feltételeit. Azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan rendszerek, amelyek hasonlóan stabilak, ugyanakkor demokratikusabbak is. Azaz az Almond–Verba–Pye féle lojális kultúra pedig talán jót tesz a stabilitásnak, de nem biztos, hogy a demokrácia elmélyítését támogatja. Az elmúlt évek nemzetközi és hazai vizsgálatai éppen ebbe az irányba mutatnak, és az állampolgári kultúra átalakulását azonosítják. Dalton és Welzel több tucatnyi országot felölelő adatok alapján egy új „demokratikus" modellt azonosítottak, amelyet *asszertív* állampolgári kultúrának neveztek el. Ez alapján a demokratikus államok polgárait inkább az állam intézményeivel szembeni gyanakvás és a hivatalos csatornákon kívüli, az elitek hegemóniáját megkérdőjelező politikai cselekvés jellemzi. Bár mind az 1960-as évek, mind a közelmúlt fent idézett kutatásai távolságot tartanak a habermasi modellel, azaz nem építenek rá, ám véleményünk szerint az állampolgári kultúra felfogható a rend-

szer és életvilág közötti kapcsolat termékének és egyfajta operacionalizálásának is. Ebben a rendszerben a pártokhoz fűződő viszony az a politikai attitűd, ami a habermasi politikai integráció és az állampolgári kultúra ideológiai és cselekvési dimenzióit leginkább képes ötvözni, hiszen tartalmaz ideológiai, érték- és részvételi elemeket egyaránt. A pártpreferencia vizsgálata (tágabban a választói magatartás) megmutatja, hogy a rendszer diffúz legitimációs igénye milyen módon valósul meg, mennyire képes átfogni és a társadalom lehető legszélesebb rétegeinek biztosítani a rendszert támogató attitűdöket és a veszélytelen, ámde legitimációs jelentőséggel bíró részvételi formákat.

A magyar állapotok értelmezésében ez a kérdés különösen fontos. Ahogy számtalan tanulmány utal rá, a nemzetállam intézményei egyre centralizáltabban működnek, a 2010-es választások óta a korábban stabilnak hitt két-blokk rendszert felváltotta egy nagy párt hegemóniája, az pedig nem csupán centralizáltabbá, de a politikai hatalom által kontrolláltá vált (Körösényi 2015, Gyulai 2017, Tóth–Szabó 2018). Az új rezsim integrációs mechanizmusainak egyik következménye – ahogy a politikai integráció magyarországi működéséről készített tanulmányunkban (Gerő–Szabó 2017) állítottuk –, hogy a rétegződési sémák, a stratifikációs modellek és a különböző szociodemográfiai tényezők sem együttesen, sem külön-külön nem nyújtanak kellő magyarázatot arra, hogy az integráció politikai jellegű dimenziói miért és hogyan alakulnak. Azt az erős állítást tettük, hogy a politikai integráció alapvetően önállóan, más tényezőktől függetlenül működik, és – ahogy ezt fentebb jeleztük – a folyamat középpontjában a politikai vezérek állnak (lásd még Huszár–Szabó ebben a kötetben). Ezen vezetők teljesítménye, az általuk gyakorolt kommunikációs hatás befolyásolja azokat az értékeket, normákat és identitásokat, amelyek kialakítják a különböző politikai közösségeket és értékcsoportokat (Kovách 2017:13). Jelen elemzésünk kiindulópontja tehát az, hogy a társadalmi integrációt a politikával és annak intézményeivel kapcsolatos értékrend is tükrözheti (például a mobilitás érzete magasabb a kormánypárti szavazóknál, vagy a felülintegrált csoportok kedvezőbb társadalmi helyzetük okán kevéssé államközpontúak). Azt feltételezzük, hogy mind a politikai percepciók, vagyis az ideológiai és értékdimenzió, valamint a politikai részvétel mint cselekvési dimenzió összhangban állnak az integrációs dimenziókkal.

Összefoglalva, az értékrend és a részvétel együttesen adja az állampolgári kultúra típusát, amely a Rendszer és Életvilág komplex viszonyának az egyik „terméke". Így például a választási részvétel és az állam intézményeivel szembeni bizalom a lojális állampolgári kultúra sajátja, míg az állammal szembeni bizalom hiánya és a kevésbé intézményes részvételi formák az asszertív állampolgári kultúrát jelzik.

Ugyanakkor, hipotézisünk szerint Magyarországon növekszik a politika társadalmat integráló ereje, mert a hatalom egyre mélyebben hatol be a társadalom szövetébe. Ennek eszköze az érzelmi jellegű, ideológiai alapú politizálás, amely a politikai polarizáció elvén működik, amely a saját tábort integrációjára, és a tőle független ellenzéki vagy éppen érték és pártállásában bizonytalan vagy semleges oldal dezintegrációjára törekszik.

A vizsgálat módszere

A dolgozatban első lépésként részletesen vizsgáltuk a kutatócsoport által kialakított integrációs csoportok politikai attitűdjeit nyolc, elsősorban az állam és a vezetők szerepére, illetve a tradicionális értékekre vonatozó állítás alapján. Ezt követően a 2017-es tanulmányunkban meghatározott dimenziók mentén létrehoztunk 5 politikai értékekre vonatkozó klasztert, az állammal, a demokráciával kapcsolatos attitűdjük, a politikai önbesorolás és a jövőbe vetett bizalom alapján. Ezután azt elemeztük, hogy a különböző pártok és integrációs csoportok milyen mértékben jelennek meg az egyes érték-klaszterekben. Végül, harmadik lépésként a részvételi dimenzióra koncentráltunk, és megvizsgáltuk, hogy a civil társadalom hogyan tudja becsatornázni a társadalom széles rétegeit.

A tanulmányban – ahol csak lehetséges és indokolt módszertanilag – törekszünk a társadalom politikai integrációjában bekövetkezendő változások, mozgások és elmozdulások nyomon követésére. A szöveg empirikus jellegű, forrása az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című projekt keretében készített 2015-ös* és 2017-es adatfelvételek, valamint az *MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mobilitás Kutatási Centrum”* projektjének 2018-as nagymintás vizsgálata.[3]

Integrációs csoportok és pártválasztás

Kovách és szerzőtársai az *Integrációs folyamatok a magyar társadalomban című projekt keretében az* integráltság három szintjét (személyközi, társadalmi és rendszer) operacionalizálva hoztak létre először egy hét csoportból álló integrációs modellt (Kovách et al. 2016). A személyközi integrációt a bizalmas kapcsolatok számával, a gyenge kötések diverzitásával, továbbá a szubjektív kirekesztettség érzésével, a társadalmi szintű integrációt a munkaerőpiaci integráltsággal, illetve

3 Az első adatfelvételt a Tárki készítette 2015-ben (N=2687 fő). A 2017-es adatfelvétel (N=2000 fő) 2017 tavaszán készült a Závecz Research közreműködésével, míg az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projektjének 2018-as, nagymintás vizsgálatának elemszáma 2700 fő, adatfelvevő: Závecz Research. Mindhárom adatfelvétel személyes megkérdezéssel történt. Az adatfelvételekről részletesen lásd: Kovách–Hajdu–Gerő–Kristóf–Szabó 2017 Gerő–Szabó 2017, Szabó–Gerő 2019.

a civil szervezeti tagsággal, végül a rendszerintegrációt a politikai részvétel mértékével, az intézményekbe vetett bizalom és a normakövetés változóival mérték. Ezt a modellt az *MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mobilitás Kutatási Centrum"* projektjének 2018-as, nagymintás vizsgálatának adatain újraalkották és hét integrációs csoportot hoztak létre (Gerő et al. ebben a kötetben).

Integrációs szempontból az elit csoportoknak, vagy felülintegráltaknak számító *kapcsolatgazdag politikailag aktívak* és a *lokálisan integráltak* különösen a magas politikai részvétellel és a magasabb intézményi bizalommal különülnek el a többi csoporttól. A *normakövető munkaerőpiacon integráltak* csoportja minden politikai integrációs index tekintetében negatív értéket mutat, a *normakövető kapcsolatgazdagok* jellegzetessége, hogy habár az intézményekbe vetett bizalom és a szavazási hajlandóság ebben a csoportban is magas addig a szavazáson túli politikai aktivitás közepes mértékű. A normaszegő munkaerőpiacon integráltak szervezettsége és politikai részvétele átlag alatti. Az alulintegrált rétegek közül a normakövető dezintegráltak politikai aktivitása igen alacsony, egyéb politikai aktivitásuk gyakorlatilag nincs. Végül, az utolsó csoport a *kirekesztett alulintegráltak* elfogadják a normaszegést, politikai aktivitásuk némileg átlag feletti, aminek az oka a politikusokkal, önkormányzati képviselőkkel való átlagosnál kétszer gyakoribb kapcsolatfelvétel (részletesen lásd Gerő et al. ebben a kötetben).

Ahogy fentebb jeleztük, a pártok talán a legfontosabb csatornái, intézményei a politikai integrációs mechanizmusnak, így érdemes választ keresni arra, hogy milyen kapcsolat mutatható ki az integrációs csoportok és a pártok szavazótábora között. Úgy is feltehetjük a kérdést, hogy vajon a különböző integrációs csoportok elkülönülnek-e a pártokhoz való kötődés alapján. A felülintegrált csoportok automatikusan azokat a pártokat támogatják-e, amelyek kormányzati pozíciójukból adódóan képesek a hatalmi eszközöket megfelelően alkalmazva számukra kedvező döntést hozni? Az alulintegrált csoportok, mintegy végső mentsvárként, szintén inkább a kormányzó pártokra teszik-e a voksukat, vagy éppen ellenkezőleg, a kormánnyal leginkább szembenálló erőket támogatják abban bízva, hogy azok kormányra kerülve az ő boldogulásukat készítik elő?

A hét integrációs csoport pártpreferencia szerint egyenetlenül oszlik el és mindegyik csoportban van egy-egy, az átlagosnál erősebben támogatott politikai párt (lásd 1. számú táblázat).[4]

4 Az Integrációs folyamatok a magyar társadalomban című projekt 2015-ös és a MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mobilitás Kutatási Centrum" 2018-as adatfelvétele között a pártpreferencia terén érdemi elmozdulások történtek (Szabó–Gerő 2019). A Fidesz–KDNP jelentősen megerősödött, ugyanakkor az ellenzéki pártok támogatottsága inkább csökkent vagy stagnált. A kormányzópárt előretörése az ismeretlen preferenciájúak visszaszorulásával párhuzamosan valósult meg.

1. táblázat
Az integrációs csoportok pártpreferenciái, 2018
(teljes népességre vonatkozó adatok, %)[5]

Párt	Kapcsolat-gazdag politikailag aktívak	Lokálisan integráltak	Normakövető kapcsolatgazdagok	Normakövető munkaerőpiacon integráltak	Normaszegő munkaerőpiacon integráltak	Normakövető dezintegráltak	Kirekesztett alulintegráltak	Összesen
Fidesz–KDNP	41	39	31	23	36	25	29	31
hagyományos baloldali pártok	10	10	8	7	10	13	14	10
Jobbik	8	6	11	8	5	4	7	7
liberális, zöld pártok	4	13	11	4	6	4	6	6
egyéb pártok	2	4	3	2	4	2	4	3
pártválasztók	65	72	64	44	61	48	60	57
nem tudja	22	13	19	26	18	26	22	22
nem válaszol	11	12	14	14	14	11	4	12
nem menne el	2	4	5	15	7	16	14	10
ismeretlen preferenciájúak	35	28	36	56	39	52	40	43
összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

A kapcsolatgazdag politikailag aktívak által leginkább támogatott erő a kormányzó pártszövetség (41%), a többi párt, illetve az ismeretlen preferenciájúak vagy átlag alatti, vagy átlagos támogatottságot mutatnak csoportjukban. A lokálisan integráltak esetében, akik felülintegrált csoportnak tekinthetők (Kovách et al. 2019), szintén hasonló a Fidesz–KDNP pártszövetség támogatottsága. Leíró statisztikai adatok alapján tehát feltételezhető, hogy minél integráltabb egy társadalmi csoport, annál nagyobb a valószínűsége, hogy azzal a politikai erővel szimpatizál inkább, amelyik hatalmi pozíciója révén maximalizálni tudja politikai érdekeit. Érdekes azonban, hogy a lokálisan integráltakon belül a liberális, zöld, új pártok (LMP, Momentum) is teret nyertek, melyek egyébként hagyományosan

5 Az alacsony elemszámok miatt egyes pártok szavazóit összevontuk:
Hagyományos baloldali pártok: DK, MSZP;
Liberális, zöld pártok: LMP, Momentum, Liberálisok.
Akkor jelöltünk félkövérrel egy cellaértéket, ha az mintabeli megoszlástól minimum 3 százalékponttal magasabb.
Pearson khi2=242,703, sig=0,000. Cramer'V=0,137.

inkább nagyvárosi, értelmiségi pártok (Szabó 2013, Szabó 2015, Angyal et al. 2017). Ennek vélelmezhetően az az oka, hogy a lokális társadalmakon belül az ellenzékiség egészen más tartalmú, mint az országos politikában, mert jobban kötődik a választók világosan észlelhető, helyi érdekeihez, amelyekben nagyobb a súlya a közvetlen környezet állapotának (erről részletesen lásd: A Kultúra és Közösség 2020/2. száma Városok, Közösségek, Integrációk blokkját, 5–117.).

A normakövető kapcsolatgazdagok körében az átlagon felül támogatott a Jobbik Magyarországért Mozgalom, valamint a zöld, liberális pártok. A Jobbik az összes integrációs csoport közül itt a legtámogatottabb (11%), míg az utóbbiak a lokálisan integráltak mellett szintén ebben a csoportban felülreprezentáltak.

A normakövető munkaerőpiacon integráltak az egyik olyan integrációs csoport, amely a politikai intézmények legfontosabbikától, a pártoktól inkább távol tartja magát. Ebben a csoportban mintaátlagon felüli a pártpreferencia kérdésre nem válaszolók, a bizonytalanok és a választáson biztosan részt nem vevők aránya. A normaszegő munkaerőpiacon integráltak a kevéssé, de nem alulintegrált csoportok egyike (Kovách–Gerő–Hajdú–Kristóf–Szabó 2019). Talán kissé meglepő módon, ebben a klaszterben is a Fidesz–KDNP a legtámogatottabb párt.

A társadalmilag alulintegrált két csoportnak, azaz a normakövető dezintegráltaknak és a kirekesztett alulintegráltaknak meglepően hasonló a politikai preferenciája. Mindkettőben relatíve alacsony a Fidesz–KDNP támogatottsága, míg a hagyományos baloldali pártoké, azaz a DK-é és az MSZP-é relatíve magas. Az aluliskolázott, alacsony társadalmi tőkével rendelkező csoportok közül a normakövető dezintegráltak körében egyébként a politikailag bizonytalan rétegek is megjelennek.

Bár minden integrációs csoport esetében van egy – esetenként két – olyan politikai közösség, amelynek a támogatottsága átlagot meghaladó, azonban a két felső integrációs csoporton kívül nincs olyan, amelyik karakteresen elköteleződne egy-egy politikai erő mellett. Az látszik tehát, hogy csak a társadalmi tőkével inkább vagy jól ellátott, nagyobb politikai befolyásképességgel rendelkező integrációs csoportok találnak – bár erre közvetlen bizonyíték nincs, de feltételezhető, hogy tudatosan – olyan pártot, amely érdekeiket a leginkább szolgálja. A táblázathoz tartozó statisztikai mutató a pártpreferencia és az integrációs csoportok közötti nem túl erős kapcsolatra (Cramer's V=0,137) utal.

Az is kitűnik, hogy az egyes integrációs csoportok politikai integráltsága eltérő szintű, ha ennek mérőeszköze az, hogy mekkora a pártot egyértelműen választók és az ismeretlen preferenciájúak aránya. Pártpreferencia alapján a lokálisan integráltak és a kapcsolatgazdag politikailag aktívak a leginkább integráltak, de közel ugyanekkora a normakövető kapcsolatgazdagok integráltsági szintje is. Még

e három integrációs csoport esetében is megközelíti az egyharmados arányt a párthoz nem kötődők aránya. Pártpreferencia alapján a normakövető munkaerőpiacon integráltak és a normakövető dezintegráltak a legkevésbé egységesek.

A pártpreferencia vizsgálata nemcsak a fenti formában érdekes, hanem aszerint is, hogy az egyes pártok szavazótáborain belül hogyan oszlanak el az integrációs csoportok. Koncentrálódnak-e a különböző választói rétegeken belül az integrációs csoportok vagy sem?

A második táblázat alapján arra a kevéssé várt eredményre jutottunk, hogy az egyes pártok szavazótáborai nagyon eltérő és meglehetősen diffúz integrációs csoportokból épülnek fel (lásd 2. számú táblázat).

2. táblázat
A pártpreferenciával rendelkezők megoszlása az egyes integrációs csoportokban (teljes népességre vonatkozó adatok, %)[6]

integrációs csoportok	Fidesz–KDNP	hagyományos baloldali pártok	Jobbik	liberális, zöld pártok	NT	NV	NME	minta
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	20	15	16	10	14	14	3	15
lokálisan integráltak	7	5	4	11	3	5	2	5
normakövető munkaerőpiacon integráltak	16	15	26	14	26	26	34	22
normakövető kapcsolatgazdagok	13	10	20	25	11	15	6	13
normaszegő munkaerőpiacon integráltak – gyengén integráltak	21	18	12	18	15	20	12	18
normakövető dezintegráltak	16	26	13	12	23	17	31	20
kirekesztett alulintegráltak	8	12	8	9	8	3	12	8
összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

6 Az alacsony elemszámok miatt egyes pártok szavazóit összevontuk:
Hagyományos baloldali pártok: DK, MSZP
Liberális, zöld pártok: LMP, Momentum, Liberálisok.
Az egyéb pártok további elemzése az alacsony elemszám miatt nem lehetséges!
NV: nem válaszol
NT: nem tudja
NME: semmiképp sem menne el.
Akkor jelöltünk félkövérrel egy cellaértéket, ha az mintabeli megoszlástól minimum 3 százalékponttal magasabb.

Nem állítható, hogy a szavazótáborok erősen koncentrálódnának az integrációs csoportok szerint. Egyetlen olyan választói réteg van, ahol valamely integrációs csoport 30%-nál nagyobb arányt képviselne, ez pedig a választástól biztosan távol maradóké. Körükben 31%-ot tesznek ki a normakövető dezintegráltak. Egyébként, jól láthatóan az egyes szavazótáborok polarizált csoportokból épülnek fel, vagyis a pártok különböző csoportok megszólítására képesek. Azt semmiképp sem állíthatjuk, hogy a kormányzópártok szavazótáborában döntő módon a felülintegrált csoportok tagjai lennének, bár kétségtelen, hogy mintabeli megoszlásukhoz képest valamivel nagyobb az arányuk. A hagyományos baloldali pártok támogatói között az alulintegrált csoportok tagjai jelennek meg az átlagosnál nagyobb arányban, a Jobbikon belül pedig a közepesen integrált csoportok tagjai némileg túlsúlyban vannak. A liberális, illetve zöldpártok táborában a normakövető kapcsolatgazdagokat és a lokálisan integráltakat regisztrálhatjuk az átlagosnál nagyobb arányban.

Összességében tehát: a pártpreferencia eltérően oszlik meg az egyes integrációs csoportokban. A felülintegrált csoportok nagyobb arányban jelennek meg a kormányzópártok mögött, ugyanakkor nem állítható, hogy az egyes integrációs csoportok kizárólagosan egy párt körül szerveződnének. És ez igaz a politikai pártok szavazótáborára is: ezek is polarizáltak, minden integrációs csoport minden szavazótáborban regisztrálható. Módszertani okok miatt az integrációs csoportok eredményeinek összehasonlítása nem lehetséges a 2017-es adatokkal, az 1. számú táblázat alapján azonban kijelenthető, hogy a kormányzópártok támogatottsága minden integrációs csoportban lényegesen magasabb lett, de talán a két felülintegrált csoportban, valamint a két alulintegrált csoportban történt a legjelentősebb emelkedés.

Integrációs csoportok és politikai attitűdök

Az integrációs csoportok az állam szerepével, hagyományos értékekkel kapcsolatos politikai attitűdjeire oly módon is rákérdeztünk, hogy nyolc klasszikus, értékvizsgálatokban megszokott állítást teszteltettünk.[7] Ezek:

1. Minél kevesebbet avatkozik be a kormány a gazdaságba, annál jobb Magyarországnak.
2. A kormánynak lépéseket kell tennie a jövedelemkülönbségek csökkentése érdekében.
3. A kormány feladata az oktatás és az egészségügy szervezése, biztosítása.
4. Az állam helyett az embereknek kellene több felelősséget vállalniuk önmagukért.
5. Magyarországon az állami intézmények működését túlságosan befolyásolja a politika.
6. Az országnak nem politikai programokra, hanem erőskezű vezetőkre van szüksége.
7. A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a nőnek a háztartással és a gyerekekkel kell foglalkoznia.
8. Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: A rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai.

Rotált faktoranalízis segítségével a nyolc állítás három jól elkülönülő látens gondolati sémába rendeződik össze (lásd 3. számú táblázat).

A faktorok elnevezése az azokat meghatározó legfontosabb tényező alapján történt. Az első az etatista, államközpontú véleménystruktúra, amelyben az egyének alapvetően a kormánytól (az államtól) várják a problémák megoldását, így az oktatás és egészségügy szervezését, a jövedelemkülönbségek csökkentését. A második faktorban a tekintélyelvű, autoriter vonások sűrűsödnek össze, mint „fokozott szigor szükséges a közrend védelmében", illetve „Az országnak nem politikai programokra, hanem erőskezű vezetőkre van szüksége", de itt található a konzervatív női–férfi szerepfelfogás is. Végül, a harmadik faktort alapvetően egy tényező befolyásolja: „Minél kevesebbet avatkozik be a kormány a gazdaságba, annál jobb Magyarországnak". Ezt a faktort kormányzati beavatkozás elutasítónak neveztük el.

7 Pontos kérdés: Kérem mondja meg, milyen mértékben ért egyet vagy nem ért egyet a következő kijelentésekkel! Egyáltalán nem ért egyet (1) – teljesen egyetért (5).

3. táblázat
A politikai értékek faktorai
(rotált faktormátrix)[8]

Állítások	etatizmus	tekintélyelvűség	kormányzati beavatkozás elutasítása
A kormány feladata az oktatás és az egészségügy szervezése, biztosítása.	+++	0	0
A kormánynak lépéseket kell tennie a jövedelemkülönbségek csökkentése érdekében.	+++	+	0
Magyarországon az állami intézmények működését túlságosan befolyásolja a politika.	++	+	+
Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: A rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai.	++	++	0
Az országnak nem politikai programokra, hanem erőskezű vezetőkre van szüksége.	+	++	0
Minél kevesebbet avatkozik be a kormány a gazdaságba, annál jobb Magyarországnak.	+	+	+++
Az állam helyett az embereknek kellene több felelősséget vállalniuk önmagukért.	0	++	0
A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a nőnek a háztartással és a gyerekekkel kell foglalkoznia.	-0	++	+

ANOVA-elemzéssel[9] vizsgáltuk az egyes integrációs csoportok viselkedését a politikai értékpreferenciák szerint. Az ANOVA elemzés alapján az egyes integrációs csoportok eltérő politikai gondolkodási sémák mentén írhatók le, azonban a nyolc klaszter közül legfeljebb négy-öt viselkedése mutat markáns jegyeket (lásd 4. számú táblázat).

A 4. számú táblázat alapján talán az egyik legmeglepőbb eredmény, hogy a legjobb helyzetben lévő, felülintegrált csoport, a kapcsolatgazdag politikailag aktívak körében a legmagasabb (0,2510) az etatizmus iránti vágy átlaga.[10] Talán

8 +++: 0,7 feletti rotált faktormátrix; – – –: -0,7 alatti rotált faktormátrix
++: 0,4–0,69 rotált faktormátrix; – –: -0,4–-0,69 közötti rotált faktormátrix;
+: 0,1–0,39 rotált faktormátrix; –: -0,1–-,039 közötti rotált faktormátrix
0–0,09 nincs kapcsolat.
1. faktor: eigenvalue: 2,826; cumulative%: 35,776.
2. faktor: eigenvalue: 1,328; cumulative%: 52,370.
3. faktor: eigenvalue: 0,975; cumulative%: 64,555.
KMO: 0,761; sig: 0,000.

9 A használt statisztikai eljárás az integrációs csoportok közötti válaszkülönbségeket vizsgálja. Egészen pontosan az átlagok közötti eltéréseket és azok mértékét mutatja meg.

10 A One-Way ANOVA elemzés Scheffe post hoc tesztje alapján a kapcsolatgazdag politikailag integráltak véleménye statisztikailag különbözik a normaszegő munkaerőpiacon

nem túlzó következtetés, hogy az államtól sokat várnak, cserébe a lojalitásuk – ami pártpreferenciában nyilvánul meg – az átlagosnál jóval magasabb. A másik véglet a normaszegő munkaerőpiacon integráltak, akik viszont nagyon elutasítják az állam mindenhatóságát (-0,3139).[11] Valószínűleg ezektől eltérő, vélhetően a mindennapi negatív tapasztalatokat ötvöző okok alapján a kirekesztett alulintegráltak is viszonylag magas negatív értéket mutatnak, vagyis nem mindent az államtól várnak.

4. táblázat
Az ANOVA számítás (átlagértékek)[12]

integrációs csoportok	etatizmus értékek	autoriter értékek	kormányzati beavatkozás ellenes értékek
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,2510	-,0760	-,1648
lokálisan integráltak	-,0915	-,2498	-,3568
normakövető munkaerőpiacon integráltak	,1641	-,0136	,1330
normakövető kapcsolatgazdagok	,1727	-,0503	-,3148
normaszegő munkaerőpiacon integráltak, gyengén integráltak	-,3139	,0335	,1354
normakövető dezintegráltak	,0901	,0111	-,0201
kirekesztett alulintegráltak	-,2667	,1889	,1733
átlag	,0258	-,0093	-,0211

Az autoriter értékek elfogadása egyetlen integrációs csoport esetében sem mutat kiugróan magas, pozitív értéket. Ahol a legmagasabb (0,1189), az a kirekesztett alulintegráltak csoportja. A tekintélyelvű erő- és férfiközpontú gondolkodás tehát a legnehezebb és legkiszolgáltatottabb helyzetben lévőknél érzékelhető a leginkább. A statisztikai tesztek szerint a kirekesztett alulintegráltak véleménye a két felülintegrált csoportétól különbözik leginkább. A kapcsolatgazdag politikailag aktívak inkább, a lokálisan integráltak viszont jelentősen elutasítják ezt az autoriter beállítódást (-0,2498).

integráltakétól, valamint a kirekesztett alulintegráltakétól.

11 A One-Way ANOVA elemzés Scheffe post hoc tesztje alapján a normaszegő munkaerőpiacon integráltak álláspontja statisztikailag különbözik a normakövető munkaerőpiacon integráltakétól, a normakövető kapcsolatgazdagokétól, a normakövető dezintegráltakétól, valamint, ahogy ezt jeleztük, a kapcsolatgazdag politikailag integráltakétól.

12 1. faktor: F-próba: 19,537; sig=0,000. Eta2: 0,057.
2. faktor: F-próba: 4,337; sig=0,000. Eta2: 0,013.
3. faktor: F-próba: 10,902; sig=0,000. Eta2: 0,033.

Végül, a kormányzati beavatkozást elutasító beállítódás szintén a kirekesztett alulintegráltak körében a legmagasabb (0,1733),[13] míg a lokálisan integráltak és a normakövető kapcsolatgazdagok határozottan ezen álláspont ellen foglalnak állást.

Összességében, a nyolc integrációs csoport közül öt politikai értékpreferenciája rajzolható fel markánsan: a kapcsolatgazdag politikailag aktívak legfontosabb tulajdonsága az állami/kormányzati beavatkozás elfogadása, az etatista gondolkodás. Politikai lojalitásuk mögött tehát elvárások, igények, célok és érdekek húzódnak meg. A normakövető kapcsolatgazdagokra szintén az etatizmus és ezzel párhuzamosan a kormányzati beavatkozást elutasító álláspont tagadása a jellemző. A lokálisan integráltak elutasítják az autoriter gondolkodást, ugyanakkor szemben állnak az állami beavatkozást elutasító állásponttal. A normaszegő munkaerőpiacon integráltak határozottan állami beavatkozás ellenesek. Míg az ötödik markáns csoport a kirekesztett alulintegráltaké: őket a tekintélyelvű, ezzel együtt a kormányzati beavatkozás ellenes attitűd jellemzi.

Ideológiai klaszterek és politikai integráció

Az elemzés második lépésében a 2017-ben bevezetett ideológiai klasztereket állítottuk elő (Gerő–Szabó 2017:129–132). Ahol csak lehetett pontosan követtük a 2017-ben részletesen leírt eljárást, és hat tényezőt vizsgáltunk meg K-means klaszterelemzés segítségével. A hat tényező három szempont mentén csoportosítható:

1. a politikai rendszer, a demokrácia működésével kapcsolatos vélemények: az intézményi bizalom és a demokráciával való elégedettség;
2. politikai értékrend: politikai érdeklődés és bal–jobb orientáció;
3. személyes orientációk: jövőbe vetett bizalom és kockázatkerülés–vállalkozókedv.

2017-ben öt klasztert tudtunk előállítani a fenti dimenziók figyelembevételével: elégedett jobboldaliak, elégedetlen baloldaliak, kritikus jobboldaliak, csak a jövőjükben bízók, valamint a frusztráltak (Gerő–Szabó 2017:132). Bár lehetett némi kétely ezen klaszterek tartósságával kapcsolatban, úgy tűnik, hogy a magyar társadalom ideológiai klaszterei igen stabilnak bizonyulnak. Az alábbi, 5. számú táblázat alapján ötből négy klaszter teljes egészében, az ötödik pedig jórészt előállítható volt az alkalmazott módszer segítségével.[14]

Az öt klaszter közül a két legmarkánsabb: a mindennel elégedett és bizakodó „elégedett jobboldaliak" és a minden területen elégedetlen „elégedetlen baloldа-

13 A One-Way ANOVA elemzés Scheffe post hoc tesztje alapján a kirekesztett alulintegráltak két csoporttól térnek el statisztikailag: a lokálisan integráltaktól és normakövető kapcsolatgazdagoktól.

14 Az ötklaszteres megoldás 50 iteráció alapján jött létre.

liak". A másik három klaszter pozíciója a hat tényező mentén jellemzően e kettő között helyezkedik el. Minden klaszter sajátos és intuitíven is jól beazonosítható csoportot ír le. Az elmúlt vizsgálathoz képest egyetlen érdemi változás az ötödik, „frusztráltak" klaszter esetében következett be. A klaszter ugyanis 2018 végén – amikor az adatfelvétel történt – már kevéssé volt frusztrált, növekedett az intézményi bizalma, a demokráciával való elégedettsége, ahol viszont nagyon is hasonló maradt a 3 évvel korábbi mintázathoz, az a jövőbe vetett bizalom alacsony szintje.

5. táblázat
Az értékklaszterek klaszter középpontjai, 2018

klaszterek dimenziói	Elégedett jobboldaliak	Elégedetlen jobboldaliak	Jövőben bízók	Frusztráltak, kilátástalanok	Elégedetlen baloldaliak
A politikai érdeklődés (1–5)	3,47	2,21	2,47	2,56	2,07
Intézményi bizalom (0–10)*	7,74	3,56	5,52	5,77	1,23
Demokrácia működésével való elégedettség Magyarországon? (1–4)	3,12	2,35	2,58	2,46	1,72
Baloldali – jobboldali beállítódás (1–7)	5,78	4,13	4,04	4,05	3,52
Jövőbe vetett bizalom (1–7)	5,90	5,85	5,97	2,97	3,99
Kockázatvállalás (1–7)	5,26	5,10	1,92	3,69	2,73
N	357	485	477	600	471
%	15	21	20	25	19

* Mennyire bízik az Országgyűlésben, a jogrendszerben, a rendőrségben és a politikusokban?

Klaszterelemzésből kimaradtak: 11,5%.

Általánosságban is elmondható, hogy az ideológiai klaszterek politikai rendszerrel kapcsolatos attitűdjei magasabb értéket mutatnak, kivéve a baloldali réteget, amely viszont minden szempontból jóval kritikusabbá vált. Ez a változás utalhat a Nemzeti Együttműködés Rendszerének stabilizálódására, tehát egy általánosabban érvényesülő elégedettségre, a politikai rendszerrel szembeni távolságtartás csökkenésére, másrészt viszont a pártos polarizáció (Patkós 2019) érvényesülésére is utal. Az elégedett klaszterek elégedettebbek, az elégedetlenek még elégedetlenebbek lettek, és emellett a korábban kritikus csoportok (elégedetlen jobboldaliak, csak a jövőjükben bízók vagy a frusztráltak) jövőképe és kockázatvállalási hajlandósága javult.

Az *elégedett jobboldaliak (15%) az elmúlt 3 év alatt minden szempontból megerősödtek, tömbösö*dtek. Ők érdeklődnek leginkább a politikai kérdések iránt. Ez az egyetlen klaszter, amely valóban megbízik a politikai intézményekben (7,74) és igen elégedett a létező demokráciával. Magukat erősen jobboldalinak tartják és önképük még pozitívabbá vált: bíznak a jövőben és kockázatvállalóbbá is váltak.

Az *elégedetlen inkább jobboldaliak* (21%) bár politikai értékrendjüket tekintve ők is inkább jobboldaliak (ugyanakkor jobboldaliságuk csökkent, vagyis a centrum irányába húzódtak), csupán átlagos szinten érdeklődnek a politikai kérdések iránt, az intézményekkel szemben óvatosak és a demokráciával is talán inkább elégedetlenek. Személyes orientációkban hasonlóak az elégedett jobboldaliakhoz, kockázatvállalási hajlandóságuk tovább növekedett, de az újabb adatfelvételben már nem a legmagasabb a klaszterek belül.

A jövőben bízók (20%) rendszer-attitűdjei érdemben javultak az elmúlt években. Jobban bíznak az intézményekben, valamivel jobb lett a demokráciával való elégedettségük is. A bal–jobb skálán középre helyezik magukat. Legfontosabb tulajdonságuk, hogy ahogy 3 éve, úgy most is a saját jövőjükben bíznak leginkább. Minden klasztert összehasonlítva, itt a legmagasabb a jövőbe vetett bizalom indexe.

A *frusztráltak, kilátástalanok* (25%) körében hasonló folyamatok zajlottak, mint az előző klaszternél. Javult a rendszerrel kapcsolatos véleményük, némileg csökkent az apátiájuk, ugyanakkor a jövőbe vetett bizalmuk messze a legalacsonyabb az összes klaszter közül, a kockázatvállalási hajlandóságuk pedig átlag alatti.

Végül, az utolsó klaszter az *elégedetlen baloldaliaké* (19%). A személyes értékrenden kívül a többi bevont változót tekintve a legkritikusabb, legkevésbé elégedett klaszterről beszélhetünk, akik apatikusak, rendkívüli módon elégedetlenek a rendszer működésével, a jövőorientációjuk közepes, kockázatvállalási hajlandóságuk viszont inkább alacsony.

Korábbi elemzésünkben azt találtuk, hogy egyes ideológiai klasztereken belül domináns vagy erősen túlreprezentált politikai közösségek találhatóak. Az elégedett jobboldaliakat úgy jellemeztük, mint akik politikailag a Fidesz–KDNP körül jelennek meg, egységesnek és tömbszerű klaszternek tűnnek. A 2018 őszén, azaz a harmadik kétharmados győzelmet követően lezajlott adatfelvétel megerősítette előző eredményeinket (lásd 6. számú táblázat).

6. táblázat
Az integrációs csoportok és az értékklaszterek
(kérdésre választ adók, %)[15]

	elégedett jobboldaliak	elégedetlen jobboldaliak	jövőben bízók	frusztráltak, jövőnélküliek	elégedetlen baloldaliak	minta
Fidesz–KDNP	68	24	35	28	10	31
hagyományos baloldali pártok	3	6	14	10	17	10
Jobbik	7	9	7	5	8	7
liberális, zöld pártok	3	8	5	6	4	6
egyéb pártok	1	3	1	5	3	3
pártot választók	82	50	62	54	42	57
nem tudja	7	29	19	22	23	21
nem válaszol	7	13	13	13	15	13
nem menne el	3	9	5	11	19	10
ismeretlen pártpreferenciájúak	17	50	38	46	58	43
mindösszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bár minden ideológiai klaszteren belül vannak domináns politikai pártok, valójában csak egy, minden szempontból kiemelkedő ideológiai klaszterről beszélhetünk: az elégedett jobboldaliakról. 2017-hez hasonlóan az elégedett jobboldaliak 68%-a a Fidesz–KDNP-re szavazna úgy, hogy egyetlen más párt támogatottsága sem haladja meg az átlagot ebben a klaszterben, az ismeretlen pártpreferenciájúak aránya pedig lényegesen átlag alatti. Tehát egy erős, pilléresedett, ideológiailag egységes, összetartó rétegről beszélünk, amely – ahogy erre 2017-es tanulmányunkban rámutattunk – egy politikai vezér, Orbán Viktor körül sűrűsödik. Az Orbán Viktor vezette politikai csoportosulás esetében jól működik az ellenségképek és veszélyek identifikációs szerepe, azokat a veszélyeket és ellenségeket fogadja el a tábor, amit a kormányzati politika elvár. Ennél a klaszternél nem túlzás erős politikai integráltságot feltételezni. A többi klaszter vonatkozásában azonban az ideológiai integráltság nem erős.

15 Az alacsony elemszámok miatt egyes pártok szavazóit összevontuk:
Hagyományos baloldali pártok: DK, MSZP
Liberális, zöld pártok: LMP, Momentum, Liberálisok.
Az egyéb pártok további elemzése az alacsony elemszám miatt nem lehetséges!
Akkor jelöltünk félkövérrel egy cellaértéket, ha az mintabeli megoszlástól minimum 3 százalékponttal magasabb.
Pearson Chi2: 458,698; sig:0,000; Cramer's V: 0,219.

Az elégedetlen jobboldaliak körében 2017-ben még a Jobbik volt felülreprezentált, de ez az ideológiai klaszter elveszítette politikai kapaszkodóját a 2018-as választási kudarcot követően. Vona Gábor lemondott a pártelnökségről és kiszállt a pártpolitizálásból. Ennek következtében az elégedetlen jobboldaliak között relatív többségbe kerültek azok, akik nem tudják, hogy melyik pártra szavazzanak, így a klaszter átmenteni jelleget mutat. Az elégedetlen jobboldaliakon belül is majd minden negyedik személy a Fidesz–KDNP-re szavazna, de ez így is érdemben alacsonyabb, mint előző elemzésünkben tapasztaltuk.

A jövőjükben bizakodók a második „legfideszesebb" klaszter, amit a politikai intézményekbe vetett bizalom, valamint a demokráciával való elégedettség növekedése jellemez. A Fidesz–KDNP 3 évvel korábban ebben a klaszterben nem volt erős, ami mindenképpen egy érdekes elmozdulásra, és a Fidesz–KDNP által létrehozott Nemzeti Együttműködési Rendszer esetleges stabilizálódására utalhat. Megemlítendő azonban, hogy ebben a klaszterben a hagyományos baloldali pártok (MSZP és DK) támogatottsága átlag feletti, 14%.

A frusztráltak, jövő nélküliek – ahogy jeleztük – 2018 második felében már kevéssé voltak frusztráltak, sokkal inkább a jövőjüket látták veszélyeztetve. Az egyedüli olyan klaszterről van szó, amelyen belül a mintához képest egyetlen politikai párt támogatottsága sem tér el egymástól szignifikáns módon. Ahogy jeleztük azonban, ez a klaszter alakult át leginkább 2017-hez képest. Akkor a hagyományos baloldali pártok, így az MSZP és a DK, valamint az egyéb pártok választottsága volt relatíve magas ebben a klaszterben.

Végül, az utolsó klaszter az elégedetlen baloldaliaké, akiknek 17%-a támogatná valamely baloldali ellenzéki pártot, és ahol a Fidesz–KDNP támogatottsága messze a legalacsonyabb. Az elégedetlen baloldaliak körében ugyanakkor érződik egyfajta politikai kiábrándultság, amit jól jelez, hogy 19%-uk semmiképp sem menne el szavazni egy most esedékes parlamenti választáson. Érdemes azonban jelezni, hogy az adatfelvétel 2018 őszén a Fidesz–KDNP harmadik kétharmados győzelme után készült, így az ellenzéki szavazók csalódottsága nem volt ok nélküli.

Az ideológiai értékklasztereket összességében az elégedettség növekedésével párhuzamosan a hatalom pártjainak előretörése és megerősödése jellemzi. A kevéssé fideszes ideológiai csoportokon belül azonban az ellenzéki pártok szavazóinak elbizonytalanodása, politikai dezintegrációja jelenik meg.

Az integrációs csoportok világosan elrendeződő szerkezetben oszlanak meg az ideológiai értékklaszterek között (lásd 7. számú táblázat).

7. táblázat
Az integrációs csoportok és az értékklaszterek
(kérdésre választ adók, %)[16]

Érték-klaszterek	kapcsolatgazdag politikailag aktívak	lokálisan integ-ráltak	normakövető munkaerőpiacon integráltak	normakövető aktívak	normaszegő munkaerőpiacon integráltak	norma-követő dezintegráltak	kirekesztett alulintegráltak	minta
Elégedett jobboldaliak	29	30	5	20	20	6	7	15
Elégedetlen jobboldaliak	21	24	29	18	25	14	13	21
Jövőben bízók	23	13	17	32	12	22	17	20
Frusztráltak, jövőnélkü-liek	18	21	14	26	33	29	37	25
Elégedetlen baloldaliak	8	11	34	5	10	29	26	19
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

A két felső csoporton belül egyértelműen az elégedett jobboldaliak vannak jelentős mértékben, a mintabeli megoszláshoz képest kétszeresen felülreprezentálva. A középen elhelyezkedő gazdaságilag aktív integrációs csoportok közül kettőben található még átlag feletti mértékben az elégedett jobboldali klaszter, ezek a normakövető kapcsolatgazdagok és a normaszegő munkaerőpiacon integráltak. A további három integrációs csoportban azonban jelentős az elégedett jobboldaliak alulreprezentáltsága.

Az elégedetlen jobboldaliak legnagyobb arányban a normakövető munkaerőpiacon integráltak körében mutathatók ki, de a lokálisan integráltak és a normaszegő munkaerőpiacon integráltak között is átlagon felüli az arányuk.

A két alulintegrált látens csoporton belül a jövőnélküliek és az elégedetlen baloldaliak vannak többségben, vagyis az integráció hiánya együtt jár a politikai kiábrándultsággal és politikai frusztrációval.

16 Akkor jelöltünk félkövérrel egy cellaértéket, ha az mintabeli megoszlástól minimum 3 százalékponttal magasabb.
Pearson Chi2: 356,391; sig:0,000; Cramer's V: 0,217.

Részvétel – szervezettség és politikai integráció

Az elemzés utolsó lépéseként a politikai integráció szervezeti, részvételi dimenzióját vizsgáltuk meg. Arra kerestük a választ, hogy a politikai részvétel és szervezettség a társadalom mely rétegeit éri el, alacsony vagy inkább magas ellenállási potenciál mentén írható-e le a magyar társadalom.

A politikai mobilizáció felfogható mint a rendszerintegráció aktív formája (Kiss 2015). A mobilizációs folyamat önmagában integrál, hiszen mozgósít, szervez, bevon egyes rétegeket, szervezi az életvilág különböző, egymástól távol lévő közösségeit. Ebben az értelemben a mobilizáció nem más, mint egy médium, csatorna, amelyen keresztül zajlik az integráció. A mobilizált társadalmi rétegek integrációs szintje is eltérő. Nagyon érdekes azonban, hogy a mobilizáció nemcsak mélyíti a társadalmi integrációt, de adott esetben dezintegrációs folyamatokhoz is vezethet. Egyrészt, a mobilizáció során mindig vannak mobilizáltak és demobilizáltak. A politikai rendszer számára azonban nem mindegy, hogy mekkorák és milyen tartósan maradnak fenn a mobilizált csoportok, mekkora a hatásuk a társadalom egészére, és összességében milyen a hatásuk a rendszer stabilitásának befolyásolására. Tehát, a mobilizáció megmarad-e a rendszer keretein belül, vagy kikezdi a tartalmilag diffúz tömeglojalitást, a rendszer feltétel nélküli elfogadottságát.

Másrészt, az sem mindegy, hogy a részvétel milyen csatornáit választják a szereplők. A részvétel eszközrendszere rendkívül változatos, a legtágabb, konvencionális formától egészen az erőszakos formákig terjed (Tarrow 1989, Koopmans 1998, Theocharis–van Deth 2017). Az eszközök az egyének eltérő bevonódását, eltérő energia- és anyagi ráfordítását igénylik. Alapvetően fontos azonban, hogy ezek mennyire kapcsolódnak a politikai rendszer intézményesített csatornáihoz. Míg a választási részvétel például erősen kapcsolódik ahhoz, addig a bojkott vagy a tüntetések az intézményesített szereplők és csatornák teljes mellőzésével is történhetnek, és jóval konfrontatívabb hangvételűek lehetnek.

A MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mobilitás Kutatási Centrum" 2018-as kutatásában 12 féle közéleti, politikai részvételi formát soroltunk fel, és azt kérdeztük, hogy az adatfelvételt megelőző 12 hónapban részt vett-e valamelyikben:[17] 2018 őszén a magyar társadalom 25%-a vett részt valamilyen közéleti, po-

17 Pontos kérdés: *„Különböző módokon lehet a közügyekben cselekedni, a problémák megoldásáért fellépni. Kérem, mondja meg mindegyikről, hogy előfordultak-e már Önnel az elmúlt évben?":*
- bármilyen módon kapcsolatba lépett országgyűlési képviselőjével vagy más országos politikussal (levélben, interneten, személyes úton);
- bármilyen módon kapcsolatba lépett helyi önkormányzati képviselőjével, polgármesterével (levélben, interneten, személyes úton);
- tevékenykedett egy politikai szervezetben (akár párt) vagy politikai mozgalomban, részt vett a rendezvényein;

1. ábra
Politikai részvételek gyakorisága az integrációs csoportokban (teljes népesség, %)

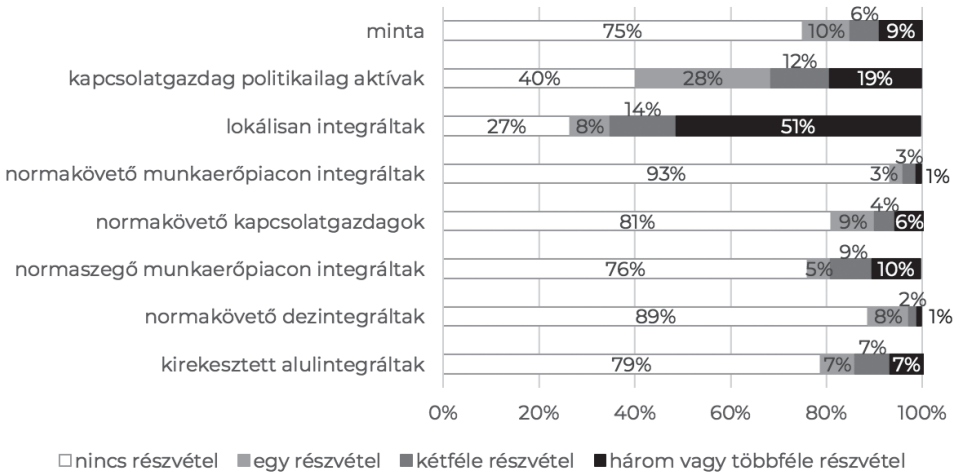

litikai cselekvési formában, háromnegyede pedig tartózkodott az aktivizmustól (lásd: 1. számú ábra). A politikai aktivitás élesen szegmentálja a társadalmat aktívakra és passzívakra.

A felülintegrált csoportok politikai részvétele kimagasló, hiszen a kapcsolatgazdag politikailag aktívak 60%-a, míg a lokálisan integráltak 73%-a aktív legalább egyféle politikai részvételi formában. Különösen figyelemre méltó ez utóbbi csoport nagyon magas többszörös politikai aktvitása. A többi csoport részvétele vagy megfelel az átlagnak, vagy a mintabeli megoszláshoz képest lé-

---

- részt vett egy politikai párt kampányában, (pl. plakátolás, jelkép, jelvényviselés, szórólapozás);
- tiltakozó levelet, petíciót írt alá, részt vett aláírásgyűjtésben;
- részt vett engedélyezett vagy nem engedélyezett nyilvános demonstráción, tüntetésen, vonuláson;
- szándékosan, elvi okokból vásárolt vagy nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket (politikai, etikai, környezetvédelmi megfontolásból);
- pénzt adományozott egy politikai vagy civil szervezetnek vagy csoportnak;
- betelefonált rádió, tévé-műsorokba, SMS-ben szavazott televíziós, rádiós műsorok közéleti adásaiban;
- interneten, Facebookon like-olt, szavazott, posztolt vagy hozzászólt valamilyen közélettel, politikával kapcsolatos kérdésben;
- részt vett helyi esemény, közösségi megmozdulás (például falunap, búcsú, karnevál, felvonulás, helyi sportesemény) szervezésében;
- részt vett lakossági fórumon.
Az eredmények részletes bemutatását lásd Szabó–Gerő (2019:103–111).

nyegesen alacsonyabb (normakövető munkaerőpiacon integráltak, normakövető kapcsolatgazdagok, normakövető dezintegráltak).

Theocharis és van Deth (2017), valamint Oross és Szabó (2019) eljárásait követve faktoranalízist készítettünk a 12 vizsgált részvételi formára. A rotált faktorelemzés öt jól elkülöníthető, eltérő egyéni bevonódást és elköteleződési szintet jelentő részvételi típust hozott lére: hagyományos, közvetlen, online, helyi és fogyasztói (lásd 8. számú táblázat).[18] (A politikai részvétel kitüntetett formáját, a választási részvételt külön típusként, külön is elemeztük.)

8. táblázat
Politikai részvételi típusok

hagyományos	online	helyi	közvetlen	fogyasztói
tevékenykedett egy politikai szervezetben	interneten, like-olt, szavazott, posztolt	részt vett helyi esemény, szervezésében	petíciót írt alá	bojkottált bizonyos árucikkeket
részt vett egy politikai párt kampányában,	betelefonált rádió-, tévéműsorokba	részt vett lakossági fórumon	részt vett nyilvános demonstráción	pénzt adományozott politikai vagy civil szervezetnek
kapcsolatba lépett országos politikussal	részt vett helyi esemény szervezésében	kapcsolatba lépett helyi képviselőjével	–	–
6%	14%	19%	6%	5%

A magyar társadalom aktivitását a helyi, lokális, a klasszikus politikai aktivizmustól (tüntetés, petíció) erősen elkülönülő részvétel dominálja (pl. részvétel a helyi események szervezésében, a helyi lakossági fórumokon, valamint kapcsolat a helyi politikussal, a polgármesterrel), amit közösségi médiában, illetve az egyéb médiában való interaktív részvétel követ (19%, illetve 14%). Az erősebb politikai elköteleződést tételező offline típusok (így a pártokhoz kötődő hagyományos, valamint a relatíve magasabb bevonódást elváró közvetlen részvétel) 5–6%-os gyakoriságot mutatnak. Az integráció különböző szintjein lévő csoportok politikai aktivitása lényegesen eltérő az egyes részvételi típusokban. A 9. számú táblázat alapján az erősebben integrált csoportok jelentősen felülreprezentáltak a különböző részvételi típusokban.

18 A rotált faktorelemzés eredményeit lásd a függelékben. Saját felosztásunkhoz (Szabó–Gerő 2019) képest egyetlen eltérést regisztráltunk. A fogyasztói részvételt (bojkott és hozzá kapcsolódóan szervezetek támogatása) a közvetlen formákhoz soroltuk.

9. táblázat
Az integrációs csoportok részvétele részvételi típusonként (ANOVA elemzés, átlagok, 0=nincs részvétel; 1= van részvétel)[19]

	hagyományos	online	helyi	közvetlen	fogyasztói
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,1593	,2296	,4819	,1421	,1044
lokálisan integráltak	,3230	,4573	,5721	,2968	,3549
normakövető munkaerőpiacon integráltak	,0060	,0545	,0430	,0038	,0038
normakövető kapcsolatgazdagok	,0257	,1293	,1265	,0245	,0175
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	,0249	,1875	,1795	,0547	,0336
normakövető dezintegráltak	,0025	,0433	,0861	,0148	,0050
kirekesztett alulintegráltak	,0898	,0836	,1424	,0515	,0455
Összesen	,0565	,1334	,1853	,0564	,0468

A kapcsolatgazdag politikailag aktívak és – leginkább – a lokálisan integráltak dominálják a részvételi formákat. Szó sincs tehát arról, hogy az integráció szempontjából kedvezőbb helyzetben lévők nem élnének a részvétel lehetőségével, sőt érdekeiket hatványozottan artikulálják. A hagyományos, pártokhoz kötődő részvételi típusban a lokálisan integráltak ötször, a kapcsolatgazdag politikailag aktívak háromszor nagyobb arányban vesznek részt, de közel hasonló arányt rögzíthetünk a közvetlen, jelentősebb anyagi és személyes elköteleződést jelentő típus esetében is.

Bármely részvételi típust vizsgáljuk is, a normakövető munkaerőpiacon integráltak és a normakövető dezintegráltak bevonódása a legalacsonyabb szintű, gyakran a nullához erősen közelít.

19 Az egyszerűbb értelmezhetőség kedvéért külön-külön egy dummy típusú változóba rendeztük a részvételi típusokat. Így, ha az átlagérték közel van a nullához, akkor nincs részvétel, és minél jobban közelít az egyhez, annál magasabb a részvétel. Minimum érték=0, maximum érték=1.
F-próba: 50,864; sig=0,000; eta2: 0,124.
F-próba: 34,823; sig=0,000; eta2: 0,089.
F-próba: 79,266; sig=0,000; eta2: 0,182.
F-próba: 37,521; sig=0,000; eta2: 0,095.
F-próba: 57,123; sig=0,000; eta2: 0,138.
Az ANOVA Post hoc Scheffe-tesztje alapján a kapcsolatgazdag politikailag aktívak részvétele a hagyományos típusban a kirekesztett alulintegráltakétól eltekintve mindenkitől eltérő. A lokálisan integráltaké szintén minden csoporttól elkülönül.
Hasonló megállapításokat tehetünk az online, a helyi, a közvetlen, valamint a fogyasztó részvételre vonatkozóan is.

Fontos azonban megjegyezni az eredmények értelmezésekor, hogy a részvétel, ha nem is ennyire kifinomultan, de a látens klaszterek előállításakor bemeneti változóként szerepelt. Önmagában tehát az, hogy a kapcsolatgazdag politikailag aktívak és a lokálisan integráltak aktív csoportok, talán kevéssé meglepő. Az már sokkal inkább az, hogy szinte minden részvételi típust dominálnak, mindegyikben meghatározó a súlyuk. Ami különösen érdekes témánk szempontjából, hogy nemcsak a politikai integrációt megalapozó részvételi típusokban jelennek meg (hagyományos, közvetlen), hanem a civil társadalomhoz jobban kötődő helyi, lokális formákban is messze a legaktívabbak. Vagyis a falunapok, búcsúk, karneválok, helyi felvonulások és sportesemények szervezésében is azok a csoportok a hangadóak, akik egyébként – ahogy arra fentebb utaltunk – ideológiailag elkötelezettebbek, és inkább a kormánypártok irányába húznak. A közvetlen környezet véleményvezéreivé, véleménybefolyásolóivá tudnak válni: nemcsak a helyi politikai kultúrát képesek befolyásolni, de a civil társadalom működésében is meghatározó lehet a szerepük. A többi csoport részvétele alacsonyabb és a média világára (online), valamint a lokális térre koncentrálódik.

Választási részvétel

A politikai integráció szempontjából kitüntetett figyelmet érdemel a választási részvétel, mint a politikai rendszer legitimációjának kulcsa. A rendszer maximális integrációját az jelenti, ha sokan vesznek részt a választáson, és a résztvevők a rendszer status quoját őrző pártokra szavaznak (akik egy többpártrendszerben nem feltétlenül csak a kormánypártok). Magyarországon 1990 óta nyolc országgyűlési választást tartottak, átlagosan 65,56%-os részvételi aránnyal. Az integráció gyakorlati működése szempontjából nem mindegy azonban, hogy kik, milyen arányban vesznek részt a választásokon.

A választásokon, mint rendszerlegitimáló aktusokon a kapcsolatgazdag politikailag aktívak részvételi szándéka a legmagasabb (79%). Vélelmezhető, hogy ebben a csoportban olyan identitások és normák működnek – a részvétel érték, választani állampolgári kötelezettség –, amelyek önmagukban biztosítják az integráció működését. A lokálisan integráltak választási részvételi szándéka lényegesen alacsonyabb, de a mintaátlagot meghaladó. E két, egyébként dominánsan inkább Fidesz–KDNP-t támogató csoporton kívül egyetlen integrációs csoport van még, ahol a mintaátlagot valamivel meghaladó a választási részvételi szándék, ez a normakövető aktívaké. Minden más integrációs csoport szituációfüggően, vélelmezhetően politikai ösztönzők hatására vesz részt a választásokon (lásd 10. számú táblázat).

10. táblázat
Az integrációs csoportok választási részvételi hajlama
(teljes népességre vonatkozó adatok, %)[20]

részvételi szándék	Kapcsolatgazdag politikailag aktívak	Lokálisan integráltak	Normakövető kapcsolatgazdagok	Normakövető munkaerőpiacon integráltak	Normaszegő munkaerőpiacon integráltak	Normakövető dezintegráltak	Kirekesztett alulintegráltak	Összesen
biztosan részt vesz	79	46	42	29	23	32	23	38
valószínűleg részt vesz	15	40	40	41	52	34	43	38
biztosan nem vesz részt	1	4	4	14	4	16	10	9
egyéb válasz	5	10	15	15	20	18	24	16

Az ideológiai klaszterek esetében hasonló eredményekre jutunk. Az elégedett jobboldaliak biztos részvételi szándéka a legmagasabb (53%), ugyanakkor ez egyetlen más ideológiai értékklaszter esetében sem haladja meg a mintabeli átlagot.

A választásokon való részvétel magas szintje fontos a Nemzeti Együttműködés Rendszerének legitimációjához, és mint látható, a 2018-as választási részvételi mintázat pont azt a struktúrát mutatja, ami az ehhez szükséges „ideális" eredményekhez vezethet. A hatalom szempontjából a különböző integrációs csoportok megnyerése és bevonása tehát eltérő költséggel, ugyanakkor eltérő haszonnal jár. Míg a két felülintegrált csoport esetében a részvétel ösztönzése egyértelműen a status quo megőrzését segíti elő, addig az alulintegrált csoportoknál a bevonás kritikus, váratlan és kisebb haszonnal járó következményeket eredményezhet. E csoportok esetében viszont más társadalmi ösztönzők, így a társadalmi redisztribúciós folyamatok megfelelő irányítása, a politikai kommunikáción keresztüli erősebb befolyás létrehozhatják a status quo fenntartását, és megalapozhatják a diffúz tömeglojalitás kialakítását.

20 Akkor jelöltünk félkövérrel egy cellaértéket, ha az mintabeli megoszlástól minimum 3 százalékponttal magasabb.
Pearson khi2=389,735, sig=0,000. Cramer'V=0,190.

Civil szervezettség

Végül megvizsgáltuk a civil szervezetekben való bevonódás és az integráltság kapcsolatát (a civil szervezetekhez kötődés részletes eredményeit lásd Szabó–Gerő 2019:112–122). 10 formálisan működő vagy informális szerveződéshez való kötődést vizsgáltunk, amelyek között közéleti, politikai és közélethez nem kötődő típusok is voltak.[21] Más vizsgálatokban az egyesületi tagság aránya a teljes népességben 15% és 25% körül mozog. Az általunk 2018-ban mért arány a mintánkban ennek a várható aránynak megfelelő 27%. A társadalom mintegy negyede kötődik tehát a civil társadalom szélesen értelmezett fogalmához, durván háromnegyede azonban dezintegrált ilyen szempontból. Tovább árnyalja ezt a megállapítást, hogy a kötődés jelentős része szabadidős szervezetekhez fűződik, a közéleti, politikai szervezetekhez való kapcsolódás sokkal mérsékeltebb: míg a sportegyesületekben, sportklubokban a társadalom 13%-a, a kulturális vagy hobbi körökben a válaszadók 6%-a vesz részt, addig az oktatási és egészségügyi szervezetekben mindösszesze 4%-nyian, a szakszervezetekben és pártokban pedig még ennél is kevesebben.

Az egyes integrációs csoportok civil szervezettsége igen eltérő. A kapcsolatgazdag politikailag aktívak és a lokálisan integráltak szervezetekhez kötődése az átlagot lényegesen meghaladó, nagyságrendekkel magasabb.[22] Különösen érdekes a lokálisan integráltak csoportja, akiknél az adatok szerint nincs olyan személy, aki ne kötődne valamilyen civil szerveződéshez. Rajtuk kívül a mintabeli megoszlást kissé meghaladó szervezettsége a normakövető kapcsolatgazdagoknak van. A többi integrációs csoport viszont civil szervezeti kötődés szempontjából (is) inkább jelentősen alulintegráltnak tekinthető.

---

21 Különböző egyesületeket, társaságokat, önkéntes szervezeteket soroltunk fel. Kötődik-e valamilyen módon:
- sportklub, (természetjáró, horgász stb.) sportegyesület
- kulturális vagy hobbi kör (tánc, színjátszó, dalárda, filmklub, felolvasó kör, zenekar, hagyományőrző egyesület, stb.)
- ifjúsági, diák- illetve hallgatói szervezet
- oktatással vagy egészségüggyel foglalkozó szervezetek
- környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek
- karitatív, hátrányos helyzetűekkel, idősekkel, szociális ügyekkel foglalkozó szervezet, egyesület, mozgalom
- vallási, egyházi szervezet
- szakszervezet, szakmai (gazdasági, tudományos) kör, társaság
- politikai (párt, politikai ifjúsági szervezet, közéleti kérdéseket felvállaló, polgári kör) szervezet
- szülői közösség, szomszédsági/lakóhelyi csoport, nyugdíjas klub.

22 Az ideológiai értékklaszterek esetében is hasonló eredményekre jutunk: a jobboldaliak tűnnek ki, hiszen nekik lényegesen magasabb az egyesületi kötődésük. Az elégedett jobboldaliak egyharmada, az elégedetlen jobboldalik 31%-a kötődik valamilyen civil szerveződéshez. Az elégedetlen baloldaliaknál ez az arány mindössze 18%.

2. ábra
A szervezetekhez kötődés gyakorisága az integrációs csoportokban (teljes népesség, %)

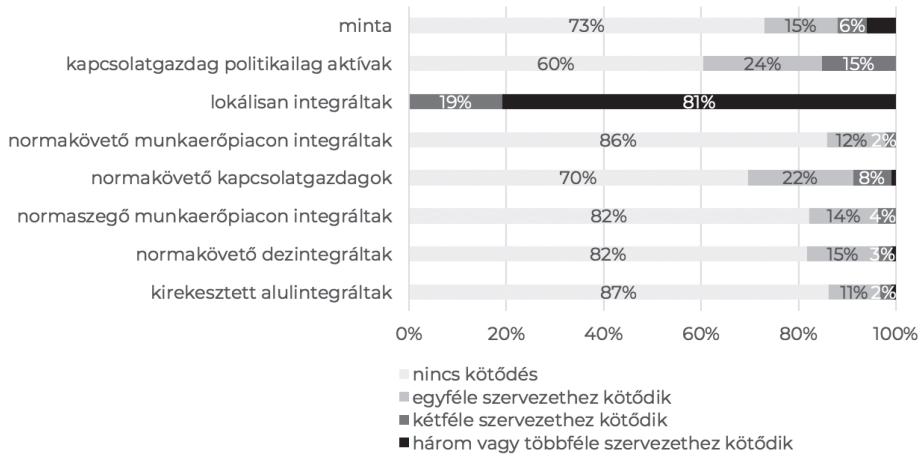

Az egyesületeket, civil szervezeteket két típusba soroltuk: a közéleti jellegűek és a nem közéleti jellegűek, azaz a klasszikus civil szervezetek (lásd 11. számú táblázat). Ez utóbbiak a sport- és kulturális szervezetek, a karitatív és hátrányos helyzetűekkel foglalkozó szerveződések, az ifjúságot és oktatást támogató egyesületek, alapítványok, informális csoportok.

A politikai részvételnél azt láttuk, hogy a felülintegrált csoportok minden részvételi típusban felülreprezentáltak, és ugyanennek az ellentéte volt igaz az alulintegrált csoportokra. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy ez az eltérés a civil társadalom szintjén is így jelenik-e meg.

Az integrációs csoportok közül a kapcsolatgazdag politikailag aktívak és leginkább a lokálisan integráltak a közéleti jellegű és a nem közéleti jellegű (klasszikus civil) szervezetekben is többszörösen felülreprezentáltak. Akár a mintaátlaghoz, akár a többi látens csoporthoz képest is kiemelkedik a civil szervezeti aktivizmusuk. A közélethez kötődő szervezetekben egyetlen másik csoport sem felülreprezentált, míg a klasszikus civil szervezetekben a normakövető kapcsolatgazdagok is átlag feletti eredménnyel rendelkeznek.

11. táblázat
Az integrációs csoportok szervezettsége
(ANOVA, átlagértékek)[23]

integrációs csoportok	közéleti szervezet	nem közéleti szervezet
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,161	,308
lokálisan integráltak	,658	,982
normakövető munkaerőpiacon integráltak	,024	,128
normakövető kapcsolatgazdagok	,040	,280
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	,045	,146
normakövető dezintegráltak	,061	,138
kirekesztett alulintegráltak	,050	,096
összesen	,091	,220

A társadalom nagy része – és ezzel párhuzamosan az integrációs csoportok többsége – ugyanakkor nemcsak a részvételi, de szervezeti kötődés szempontjából is alulintegrált. Külön érdekesség, hogy az ideológiai klaszterek közül is az elégedett jobboldaliak emelhetők ki, akik a közéleti szervezetekben és a nem közéleti jellegű szervezetekben is nagy arányban involválódnak. A civil részvétel általában véve alacsony, és elsősorban a nem közéleti szervezeteket célozza. Jóval kisebb arányú és a közéleti szervezetekben való részvétel csupán a jól integrált csoportokra jellemző. Van valamekkora szervezettség a legtöbb csoportban, azonban ez a magán- vagy másképpen a nem-politikai szférában marad, így nem válik közvetlen rendszertámogatóvá és a rendszer gyarmatosító mechanizmusait sem tudja közvetlenül ellensúlyozni.

Összességében, a politikai integráltság különböző dimenziói és szintjei igen eltérő módon érintik az integrációs csoportokat és az értékklasztereket. Nincs olyan dimenzió, legyen az ideológiai, érték vagy részvételi, ahol a felülintegrált csoportok ne különülnének el élesen, világosan a többitől, és ne lenne kézzelfogható az integráltságuk magas foka. A többi integrációs csoport azonban eléggé „vegyes", legyen szó akár ideológiai karakterről, akár részvételről, akár szervezettségről. A politikailag felülintegrált csoportok pártpreferenciája a leginkább

23 Az egyszerűbb értelmezhetőség kedvéért egy-egy dummy típusú változóba rendeztük a szervezeti formákat. Így, ha az átlagérték közel van a nullához, akkor nincs szervezeti kötődése, és minél jobban közelít az egyhez, annál nagyobb a szervezeti kötődés. Minimum érték=0, maximum érték=1.
F-próba: 106,306; sig=0,000; eta2: 0,228.
F-próba: 96,358; sig=0,000; eta2: 0,212.
Az ANOVA Post hoc Scheffe-tesztje alapján a kapcsolatgazdag politikailag aktívak közéleti és klasszikus civil szervezeti kötődése a minden más klasztertől eltérő. A lokálisan integráltaké szintén elkülönül a többi klasztertől.

koncentrált, méghozzá a kormányzópártok irányába. Annak az eldöntése külön mérlegelést kíván, hogy a felülintegráltság (az érdekek magasabb becsatornázása iránti igény) okozza-e a Fidesz–KDNP-pártiságot, vagy fordítva: a rendszer fennmaradása érdekében úgy integrál, hogy a rá szavazó csoportok dominánsan jelenjenek meg a társadalom minden szegmensében, aminek a következménye a politikai stabilitást eredményező Fidesz–KDNP iránti elköteleződés.

Következtetések

Ebben a tanulmányban azt elemeztük, hogy milyen módon integrálja a politika a magyar társadalmat és hogy a 10 éve hatalmon lévő politikai erő a Fidesz–KDNP mennyire képes olyan diffúz tömeglojalitást létrehozni, amely stabilizálja a Nemzeti Együttműködés Rendszerét.

Ehhez elsősorban Jürgen Habermas, a kollektív cselekvés elméletében kifejtett rendszerelméletét használtuk elméleti keretként, amit Kiss Balázs politikai integrációra vonatkozó állításaival, valamint az állampolgári kultúra elméletével egészítettünk ki. Röviden, a fő feltételezésünk az volt, hogy elsősorban a politikai keretfeltételek bezárására, centralizálásra és a tömegkommunikáció hatalom általi kontrolljára építő Nemzeti Együttműködés Rendszere arra törekszik, hogy a társadalmat a politikai értékek és részvétel szerint integrálja úgy, hogy az integrációs folyamatban a polarizáció jelenti az egyik legfontosabb, mind a kormánypárti, mind az ellenzéki térfelet integráló tényezőt. Ebben a folyamatban a hatalom nem a társadalom politikától való teljes elidegenítésére törekszik, hanem a rendszer működéséhez fontos minimális információs bemenetek megteremtésére és még inkább a legitimáció megalapozására. Azaz a saját térfelén inkább lojális, míg az ellenzéki térfélen inkább asszertív állampolgári kultúra kialakítására tesz lépéseket.

Ehhez a Kovách és szerzőtársai által létrehozott integrációs csoportokat három tényező, a pártpreferencia, a politikai attitűdök és politikai értékek, illetve a politikai részvétel szempontjából vizsgáltuk meg.

Az elemzésből nem kettő, hanem inkább egy háromosztatú társadalom képe rajzolódik ki. Úgy tűnik, hogy bár van némi összefüggés az integrációs csoportok és a pártpreferencia között, különösen a kormányzópártok esetében, de ennél sokkal erősebb az állammal szembeni viszony és a politikai értékrend, valamint az integrációs csoportok kapcsolata. A felülintegrált csoportok körében találkozunk legnagyobb arányban az elégedett jobboldaliakkal, akik bíznak a politikai intézményekben, a demokrácia működésével is elégedettek és a jövőjükben is bíznak. Ezekre a csoportokra jellemző az etatizmus és a viszonylag magas részvétel is, habár ez elsősorban a választási, a helyi és a nem közéleti civil szerve-

zeti formákban való részvételben jelenik meg. Ezek a csoportok bár dominánsan a kormányzópártokhoz kapcsolódnak, de nem tekinthetők kizárólagosan a kormányzópártok támogatóinak. Összességében mégis úgy tűnik, hogy a kapcsolatgazdag és a lokálisan integrált csoportok elsősorban az Almond–Verba–Pye féle *lojális állampolgári kultúra* modellje szerint működnek, és ezzel biztosítják a rendszer számára szükséges diffúz tömeglojalitás létrejöttét. A rendszer rajtuk keresztül erősen jelen lehet a civil szféra – az életvilág – számtalan területén, mert ezek a csoportok nem csupán önmaguk politikához való viszonya miatt meghatározó szereplői a magyar társadalom integrációjának, hanem társadalmi és hatalmi pozícióik, gazdasági és kulturális tőkéik miatt a leghatékonyabb integrátorok is (lásd erről a Kultúra és Közösség 2020/2. száma Városok, Közösségek, Integrációk blokkját, 5–117.).

A többi integrációs csoportban találjuk az elégedetlenebb érték-klaszterekét: a jobboldali elégedetlenek alapvetően a lokálisan integráltak és a különböző, munkaerőpaicon integrált csoportok közül kerülnek ki, a jövőjükben bízók elsősorban szintén a munkaerőpiaci integráción keresztül kapcsolódnak a rendszerhez, míg a frusztráltak és elégedetlen baloldaliak inkább az alulintegrált csoportokból kerülnek ki.

Ezekben egyrészt nyomát találjuk a *lojális állampolgári kultúrának, hiszen az alulintegrált csoportok közül a kirekesztettekre jellemző az átlaghoz közelítő részvétel, ugyanakk*or, mivel közöttük találjuk a frusztráltak jelentős részét, valószínűleg a helyzetük ellenére bíznak a politikai intézményekben.

Feltehetően mind a felülintegrált, mind a közepesen integrált csoportokban megtaláljuk az *asszertív állampolgári kultúrát* is, hiszen a felülintegrált csoportokban vannak nem a kormányzatot támogatók, és ezzel párhuzamosan a hivatalos csatornákon és intézményeken kívüli közéleti-civil részvételük is magas. Fontos azonban, hogy míg markáns lojális állampolgári kultúrával rendelkező csoportokat koncentráltan, tömbszerűen találunk elsősorban a felülintegrált csoportokban, addig az asszertív állampolgári kultúra inkább elaprózottan, széttöredezetten van jelen egy-egy csoporton belül.

A harmadik csoport egyértelműen azoké, akik bizalmatlanok ugyan az állammal kapcsolatban, de távol is maradnak a politikai részvételtől. Az alulintegrált csoportok zömmel ilyenek, ezekben az esetekben a bizalmatlanság kiszolgáltatottsággal, erőforráshiánnyal és apátiával párosul.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a NER sikeresen biztosítja a diffúz tömeglojalitást: többféle társadalmi csoportba ágyazódik be, habár az integrációs csoportok egyike sem tekinthető a rendszer egyetlen vagy fő támogatójának. Egyrészt, ezekben a csoportokban a politikai vezetés eléri a lojális, a megfelelő

részvételi és bizalmi alapú legitimációt, másrészt, képes megakadályozni, hogy az asszertív állampolgári kultúrát markáns csoportok tegyék magukévá. Harmadrészt pedig, a leginkább bizalmatlan csoportokat távol tartja a politikától és az asszertív csoportoktól is. Az életvilág, a társadalom ellenállása a hatalom törekvéseivel szemben így védtelen, hiszen a szerveződési, egyesülési, ellenállási mechanizmusok felett is a kormányzópártok gyakorolnak közvetlen vagy közvetett felügyeletet.

Jelen tanulmányban leírtuk, hogy ezekben a dimenziókban történik a társadalom komplex politikai integrációja. Ennek a legfontosabb mechanizmusai azonban az itt nem tárgyalt politikai vezérekhez és politikai kommunikációjukhoz köthetőek. Ahogy 2017-es tanulmányunkban bemutattuk, egyetlen jelentős politikai vezér található a mai magyar politikai palettán: Orbán Viktor, aki a legnagyobb és leginkább lojális politikai tábort képes összetartani. Ennek az egyik módja az a politikai kommunikáció, amely a veszélyekre és az ellenségképekre épül. Ahogy ez a korábbi vizsgálatainkból is látszik (ld. Gerő–Szabó 2017, Gerő–Sik 2020), a kormányzat egyrészt rendkívül hatékonyan képes saját szavazótáborának a veszélyekről és azok okairól (az ellenségekről) kialakult képét befolyásolni, másrészt képes fenntartani egy folyamatos veszélyekre épülő politikai kommunikációt, amely pontosan három következménnyel járhat:

1. A folyamatos veszélyérzet fenntartja a saját tábor lojalitását a kohézió és a veszélyt elhárító vezető iránti igény megteremtésén keresztül;
2. Polarizálja a politikai cselekvést és a közbeszédet, megakadályozva a kommunikációt a különböző csoportok között;
3. Elidegeníti azokat, akiknek nincsenek meg az eszközei arra, hogy az így kialakuló polarizált erőtérben pozícionáljak magukat.

Elemzéseink alapján a Fidesz–KDNP sikerei nem egyetlen tényezőre vezethetők vissza. A fenti integrációs csoportokon alapuló vizsgálat azt mutatja, hogy a kormányzópárt támogatottságának stabilitása az integrációt és a dezintegrációt egyszerre elősegítő mechanizmusok egyensúlyában keresendő. Az általunk alkalmazott integrációs logika alkalmas arra, hogy túllépjen a politikai preferenciák szimpla vizsgálatán, mert bemutatja, hogy mennyire komplex mechanizmusok húzódnak meg egy párttal való elköteleződés mögött.

Hivatkozások

Angelusz R. (2000) *A láthatóság görbe tükrei*. Budapest: Új Mandátum.

Angyal E. – Fellner Z. – Fényes Cs. (2017) Új kihívók. Politikai szocializációs utak a Momentum Mozgalomban. *Politikatudományi Szemle* XXVI/4. 55–79.

Bartolini, S. – Mair, P. (1990) *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885–1985.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dalton, R. J., – Welzel, C. (2014) Political culture and value change. In Dalton, R.J. – Welzel, C. (szerk.) *The Civic Culture Transformed: From Allegiant to Assertive Citizens*. New York: Cambridge University Press. 1–16. https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002

Gerő, M. – Sik, E. (2020) The Moral Panic Button1: Construction and consequences. In *Europe and the Refugee Response (Open Access).* London: Routledge. 39–58.

Gerő M. – Szabó A. (2015) *Politikai tükör. Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Gerő M. – Szabó A. (2017) A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködése, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale. 117–154.

Granato, J. – Inglehart, R. – Leblang, D. (1996) Cultural Values, Stable Democracy, and Economic Development: A Reply. *American Journal of Political Science,* 40(3), 680–696. https://doi.org/10.2307/2111789

Gyulai A. (2017) Magyarország a szürke zónában? In Boda Zs. – Szabó A. (szerk.) *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest: MTA TK PTI – Napvilág. 15–42.

Habermas, J. (1971) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* Budapest: Gondolat.

Habermas, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns.* Frankfurt, Suhrkamp.

Habermas, J. (1994) *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz.

Huszár Á. – Szabó A. (2020) *Pártszimpátia és a társadalmi helyzet érzékelése* jelen kötetben

Kiss B. (2015) Integráció és politika. *Socio.hu,* 3. 84–104. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.84

Koopmans, R. (1998) The Use of Protest Event Data in Comparative Research: Cross-National Comparability, Sampling Methods and Robustness. In Rucht, D. – Koopmans, R. – Neidhardt F. (szerk.) *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest.* Berlin: Sigma. 90–110.

Kovách I. (2017) Fogalmak és megközelítések. In Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködése, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale. 7–19.

Kovách I. – Gerő M. – Hajdu G. – Kristó L. –Szabó A. jelen kötetben.

Körösényi A. (2019) A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In Körösényi A. (szerk.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. 401–422.

Körösényi A. (2020) *Manipuláció és demokrácia – Politikaelméleti tanulmányok.* Budapest: Gondolat.

Kultúra és Közösség (2020) 2. Városok, Közösségek, Integrációk blokk. 5–117.

Patkós V. (2019) Szekértáborharc – Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág.

Pye, L. W., – Verba, S. (2015) *Political culture and political development*. Princeton University Press.

Szabó A. – Gerő M. (2019) A magyar társadalom és a politika, 2019. *A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Szabó A. (2015) A választók. In Körösényi A. (szerk.) *A magyar politikai rendszer negyedszázad után.* Budapest: Osiris. 279–306.

Szabó A. – Oross D. (2017) A politikai rendszerintegrációt befolyásoló tényezők. *Politikatudományi Szemle*, XXV/3, 59–84.

Szabó B. (2013) Az új parlamenti pártok szavazóbázisának jellemzői Budapest példáján *Politikatudományi Szemle,* XXII./3. 93–116.

Tarrow, S. (1989): *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965–1975.* Oxford: Clarendon Press.

Tóth Cs. – Szabó A. (2018) A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Budapest: MTA TK PTI – Napvilág. 19–42.

Verba, S., – Almond, G. (1963) *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Függelék

részvételi forma	hagyo-mányos	online	helyi	közvet-len	fogyasz-tói
tevékenykedett egy politikai szervezetben (akár párt) vagy politikai mozgalomban, részt vett a rendezvényein	,678	,136	,134	,157	,171
részt vett egy politikai párt kampányában, (pl. plakátolás, jelkép, jelvényviselés, szórólapozás)	,602	,143	,181	,350	,030
bármilyen módon kapcsolatba lépett országgyűlési képviselőjével vagy más országos politikussal (levélben, interneten, személyes úton)	,395	,031	,360	,154	,026
interneten, Facebookon like-olt, szavazott, posztolt vagy hozzászólt valamilyen közélettel, politikával kapcsolatos kérdésben	,071	,635	,151	,190	,004
betelefonált rádió-, tévé-műsorokba, SMS-ben, szavazott televíziós, rádiós műsorok közéleti adásaiban	,127	,571	,039	,108	,130
részt vett helyi esemény, közösségi megmozdulás (például falunap, búcsú, karnevál, felvonulás, helyi sportesemény) szervezésében	,062	,541	,518	,064	,142
részt vett lakossági fórumon	,125	,336	,608	,122	,126
bármilyen módon kapcsolatba lépett helyi önkormányzati képviselőjével, polgármesterével (levélben, interneten, személyes úton)	,295	,013	,506	,110	,179
tiltakozó levelet, petíciót írt alá, részt vett aláírásgyűjtésben	,200	,277	,094	,562	,133
részt vett engedélyezett vagy nem engedélyezett nyilvános demonstráción, tüntetésen, vonuláson	,311	,122	,166	,515	,170
szándékosan, elvi okokból vásárolt vagy nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket (politikai, etikai, környezetvédelmi megfontolásból)	,087	,089	,171	,185	,745
pénzt adományozott egy politikai vagy civil szervezetnek vagy csoportnak	,326	,278	,129	,048	,366

Területi mobilitás

Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai

Csizmady Adrienne
Győri Ágnes
Kőszeghy Lea
Rácz Attila

Bevezetés

Ahogyan Közép-Kelet-Európa más országaiban, úgy Magyarországon is az államszocializmusban kialakult, majd a rendszerváltás után stabilizálódott regionális térbeni-társadalmi különbségek csak nagyon lassan változnak. Az EU-s csatlakozás után az országba érkező fejlesztési pénzek, a várakozásokkal ellentétben, nem hoztak jelentős átrendeződést. Az új munkahelyeket teremtő multinacionális cégek csak helyi, járási szinten hoztak – gyakran csak időleges – változást, ráadásul rövid távon leginkább a munkahelyek és munkavállalók térbeli egyensúlytalanságát okozva. A térbeli mobilitás éppen az ilyen típusú egyensúlytalanságokat és – hosszabb távon, több más tényezővel együtt – a területi egyenlőtlenségeket lenne hivatva csökkenteni. Azonban Magyarországon mind a területi, mind a lakásmobilitási hajlandóság jelenleg is alacsony, annak ellenére, hogy az utóbbi két évtizedben határozottan növekedett. A lakásmobilitást a tulajdonorientáltság, a regionálisan eltérő ingatlanpiaci árak és a lakásfinanszírozási rendszer határozza meg. A területi mobilitást a magánbérlakások hiánya és a bérlakásszektor rendezetlensége, szabályozatlansága jellemzi. A lakáspolitika, a lakástámogatási rendszer változásai az egyéni kockázatokat növelik. Ebben a környezetben a társadalom eltérő státuszú csoportjai eltérő eséllyel és módon mozognak.

Ebben a tanulmányban[1] először az elmúlt években a témában született kutatások eredményeit mutatjuk be. Azokat a vizsgálatokat gyűjtöttük csokorba, melyek a lakó- illetve munkahelyváltoztatás, illetve a munkavállalási célú mobilitás számos aspektusát járják körül. Tesszük ezt azért, mert a területi különbségek két legfontosabb mechanizmusa a lakást és a munkahelyeket teremtő vagy meg-

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

szüntető támogatáspolitika. Az áttekintés alapján kialakult képet, illetve annak számunkra relevánsabb elemeit, a mai magyar társadalmi különbségeket leíró integrációs csoportok viselkedésének, preferenciáinak vizsgálatával árnyaltuk.

Ezt követően a területi mobilitást befolyásoló vagy indukáló két aspektust: a lakáshelyzet változtatási szándékot, illetve a munkavállalási célú mobilitást (vándorlás,[2] illetve ingázás[3] példáján) a Társadalomtudományi Kutatóközpont (Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely) Szociológiai Intézetében több éve folyó, a társadalmi integrációs mechanizmusokat feltáró kutatás adataival árnyaltuk. Mivel korábbi kutatásunkban azt láttuk, hogy a társadalmi integráció szempontjából a területi egyenlőtlenségek nem képződnek le egyértelműen (Kovách et al. 2016, 2017; Csurgó et al. 2017), ezért úgy döntöttünk, hogy ezt a legfrissebb, 2018-as integrációs adatfelvétel (KEP2)[4] adatain is megvizsgáljuk. Központi kérdésünk volt: vajon a területi (térbeli) mobilitás szempontjából találunk-e különbséget az egyes integrációs csoportok viselkedésében; és ez ideális esetben vezethet-e a térbeli-társadalmi különbségek hosszú távú átrendeződéséhez. Kutatási eredményeink adalékul szolgálhatnak a területi mobilitást, a térbeni-társadalmi különbségek változásait vizsgáló diskurzushoz.

Ahhoz, hogy mindezt az aktuális eredményekhez koherensen kapcsolódva tudjuk vizsgálni, áttekintettünk minden olyan kutatást, amely a területi különbségek és a területi mobilitási minták összefüggéseit vizsgálja.

A területi mobilitásvizsgálatok eredményeit néhány ponton továbbgondoló elemzésünkben a Kovách és munkatársai (Gerő et al. 2020 jelen kötetben) által a magyar társadalom rétegződésének mérésére létrehozott „integrációs csoportok" szerepelnek. Modelljük az egyének integráltságának három szintjét, a rendszerszintű integrációt, a társadalmi szintű integrációt és a személyközi integrációt figyelembe véve képez társadalmi csoportokat, melyek a következők: 1) kapcsolatgazdag politikailag aktívak, 2) lokálisan integráltak, 3) normakövető munkaerőpiacon integráltak, 4) normakövető kapcsolatgazdagok, 5) normaszegő munkaerőpiacon integráltak, 6) normakövető dezintegráltak és 7) dezintegrált kirekesztettek. Az egyes csoportok elnevezése az integráció mérésére használt dimenziók meghatározó jellegére utal. Röviden összefoglalva: az integráció szempontjából elit csoportnak tekinthető *kapcsolatgazdag politikailag aktívak* és a *lokálisan integráltak* elsősorban a magas politikai és személyközi integráltságuk

2 Az állandó vándorlás során településváltással összekapcsolt lakóhelyváltozás történik. Ideiglenes vándorlás során településhatárt átlépő lakásváltoztatás történik, miközben az előző lakóhely állandó lakásként megmarad (KSH 2018a).

3 Az ingázás az eltérő településeken lévő lakóhely és a munkahely közötti rendszeres mozgás (KSH 2017).

4 A továbbiakban a 2018-ban készült survey adataira „KEP2 adatfelvételként" hivatkozunk.

alapján különülnek el a többi csoporttól. Társadalmi-demográfia sajátosságaikat tekintve ebben a két csoportban a legmagasabb a diplomások és a szubjektíve jó anyagi helyzetűek aránya, akik elsősorban – infrastrukturális, gazdasági szempontból – fejlődő településeken élnek, de jellemzően nem a fővárosban, hanem kisebb vidéki városokban, községekben. A *normakövető munkaerőpiacon integráltak* társadalmi integrációja csupán a munkaerőpiacon kiemelkedő, míg rendszerszintű és személyközi szempontból alulintegráltak. Ebben a csoportban a legmagasabb a gazdaságilag aktívak, valamint a legalacsonyabb a nyugdíjasok és az egyéb inaktívak aránya. A *normakövető kapcsolatgazdagok* csoportjának jellegzetessége, hogy magas intézményi bizalom és választási részvételi hajlandóság jellemzi őket; főként a fővárosban, illetve a fejlődő vidéki városokban élő, fiatalabb korosztályhoz tartozó (18–34 év közötti), magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket találjuk itt. A *normaszegő munkaerőpiacon integráltak* csoportjára a normaszegő magatartás kiugróan magas elfogadottsága jellemző, és gazdasági aktivitásuk többnyire fővárosi lakóhellyel párosul. A *normakövető dezintegráltak* csoportja a normaszegő magatartás elutasításán kívül lényegében valamennyi integráció-mutatóval jóval az átlag alatti integrációs szinttel jellemezhető. Szociológiai hátterük is rendkívül kedvezőtlen: ezt a csoportot leginkább az alacsony iskolai végzettségű, stagnáló vagy hanyatló községi/falusi lakóhelyű, inaktív (elsősorban nyugdíjas), szubjektív anyagi deprivációban élő, idősebb korosztály alkotja. Az utolsó csoportban, a *dezintegrált kirekesztettek* csoportjában pedig egyik vizsgált integrációs mechanizmus hatékony működése sem figyelhető meg. A csoport – a normakövető dezintegráltakhoz hasonlóan – szintén kedvezőtlen társadalmi paraméterekkel jellemezhető: itt a második legmagasabb a legfeljebb általános iskolai végzettségűek és az anyagi nehézségekkel küzdők aránya, valamint legmagasabb a munkanélkülieké.

Elemzésünk fogalomhasználata – kisebb módosítással – a KSH[5] (2019) és a témával foglalkozó kutatók gyakorlatát követi (Sik 2003, Cseres-Gergely 2013, Gödri 2018, Golovics 2019). Migráns népesség alatt azokat értjük, akik országhatárt váltanak, mobil népesség alatt pedig azokat, akik az országhatáron belül mozdulnak. Míg a migrációnak globális, a területi mobilitásnak – különböző területi szinteken érvényesülő – lokális hatása van. A különböző településtípusok (falu–város) közötti, de egy térségen, járáson belüli mozgások hatása is lokálisan érvényesül, és csak átvitt értelemben hathat a nagyobb területegységre, a megyére vagy a régióra (például ha egy járás gazdasági teljesítménye, munkaerőfelvétele jelentősen megnő, akkor a népesség térben átrendeződhet). A településen belül költözők

5 A statisztikában csak azok jelennek meg, akik hivatalosan bejelentik lakóhelyváltoztatásukat.

hatása hasonló, itt a lokalitás a település, amelynek belső térbeli-társadalmi viszonyait alakíthatja át a lakásmobilitás (Cseres–Gergely 2013).

Tanulmányunkban sajnos az alacsony esetszám miatt nincs arra mód, hogy a munkavállalási céllal külföldre ingázókat vagy átmenetileg, esetleg végleg oda költözőket külön csoportként kezeljük. Ezért a területi mobilitás vizsgálatánál a következő összevonásokat alkalmaztuk: a „tágabban mobilak" a régiót vagy az országhatárt átlépők, a „lokálisan mobilak" a megyén vagy a kistérségen belül költözők, ingázók, és a „településen belül mobilak" az adott településen belül mozgók. Csoportosításunkat korábbi kutatások eredményei is indokolják, melyek szerint részletesebb képet kapunk a vándorlásokról, ha azok típusait (a településen belüli költözést, a napi ingázást és a települések közötti költözést) külön-külön is figyelembe vesszük (Illés 2000).

A következőkben először azt néztük meg, hogy a szocializmusból örökölt területi különbségekben történt-e azóta változás, majd megvizsgáltuk, hogy a változásban milyen szerepe lehet a területi mobilitásnak és az azt indukáló lakás- és munkaerőpiaci helyzetnek.

Területi különbségek, területi mobilitás

A területi különbségeket, többek között, a gazdasági fejlettséggel és az ott élők társadalmi összetételében mutatkozó különbségekkel szokták mérni. Mivel Magyarország gazdasági-társadalmi térszerkezetének változása (beleértve a munkahelyeket és a lakásszektort is) útfüggő – vagyis a múlt jelentősen meghatározza a jövő lehetséges kimeneteit –, a különbségek csak lassan, hosszú távon csökkenthetők (Barta et al. 2010, Győri–Mikle 2017, Lux 2017, Lengyel–Kotosz 2018, Lengyel–Varga 2018, Zsibók 2019, Lux–Sunega 2020). A térbeli átrendeződéshez többek között a külföldi befektetők, illetve az Európai Uniós források járulnak hozzá, ám gazdasági téren jelentős átrendeződést még nem indukáltak (Lengyel–Varga 2018, Lengyel–Kotosz 2018). A GDP előállítása alapján talált területi különbségek aláhúzzák az évtizedek óta meglévő kelet–nyugat, észak–dél tengelyen kimutatható különbségeket, és a budapesti várostérség kiemelkedő helyzetét. A bruttó hazai termék legnagyobb része Budapesthez (37%), a többi megyéhez képest még mindig nagyságrendileg nagyobb része Pest megyéhez (10%) és Győr–Moson–Sopron megyéhez (5%) kapcsolódik (1. számú térkép). Az országos átlagot, Budapest mellett, általában csak a Nyugat-Dunántúl fajlagos gazdasági teljesítménye haladja meg (KSH 2017, KSH 2019c).

Ezeket a különbségeket a területi mobilitás nem csökkenti, hanem erősíti és továbbra is konzerválja azokat. A vándorlók száma az elmúlt évtizedben folyamatosan növekedett évi 400 000 főről évi 600 000 főre (2019: 283 050 fő állandó és

1. térkép. Az egy főre jutó GDP az országos GDP százalékában, 2017*

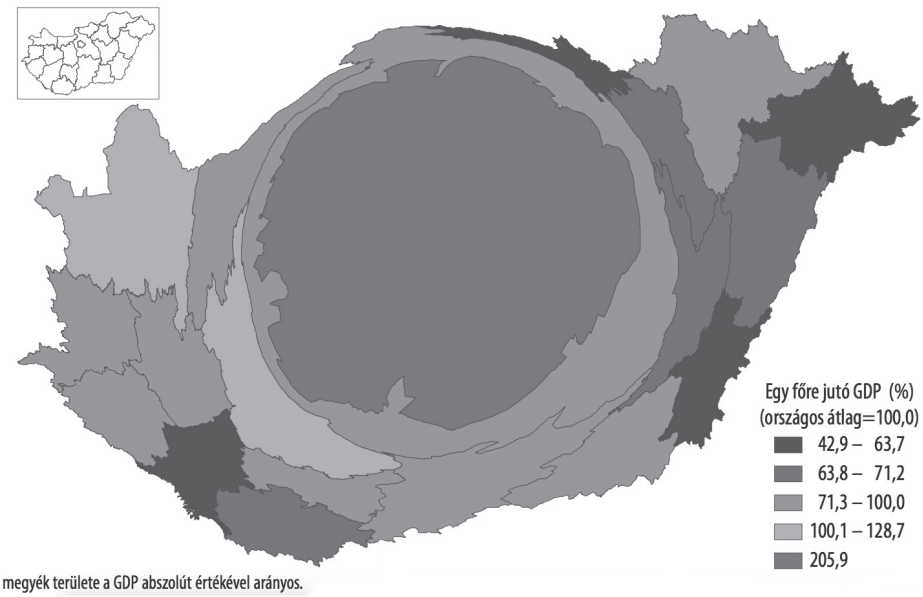

Forrás: KSH 2019b: 23.

1. ábra
Belföldi vándorlás Magyarországon 2010 és 2019 között (fő)

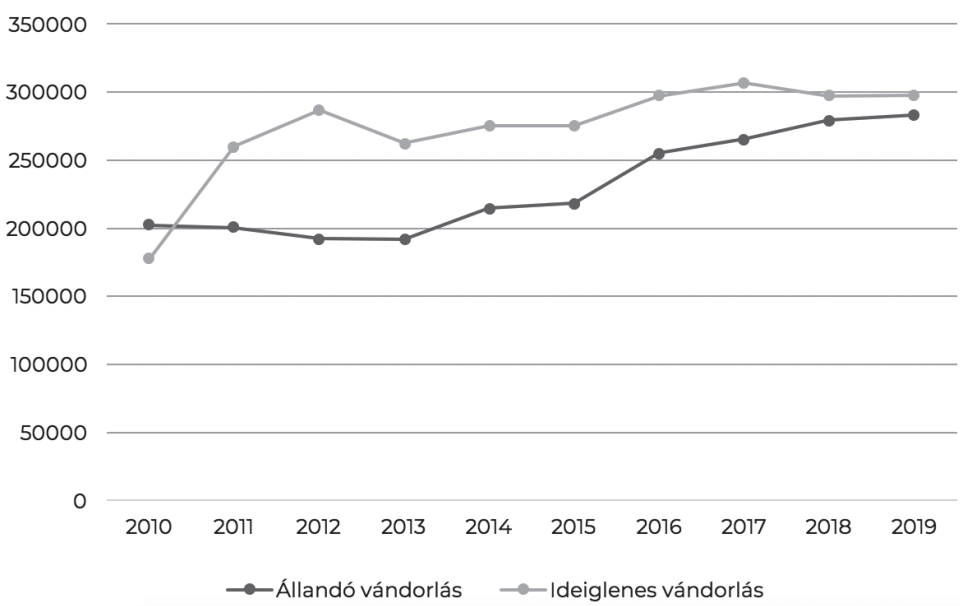

Forrás: KSH Stadat 2019 alapján saját szerkesztés.

2. térkép
Ezer lakosra jutó belföldi vándorlási egyenleg, 2018 (fő)*

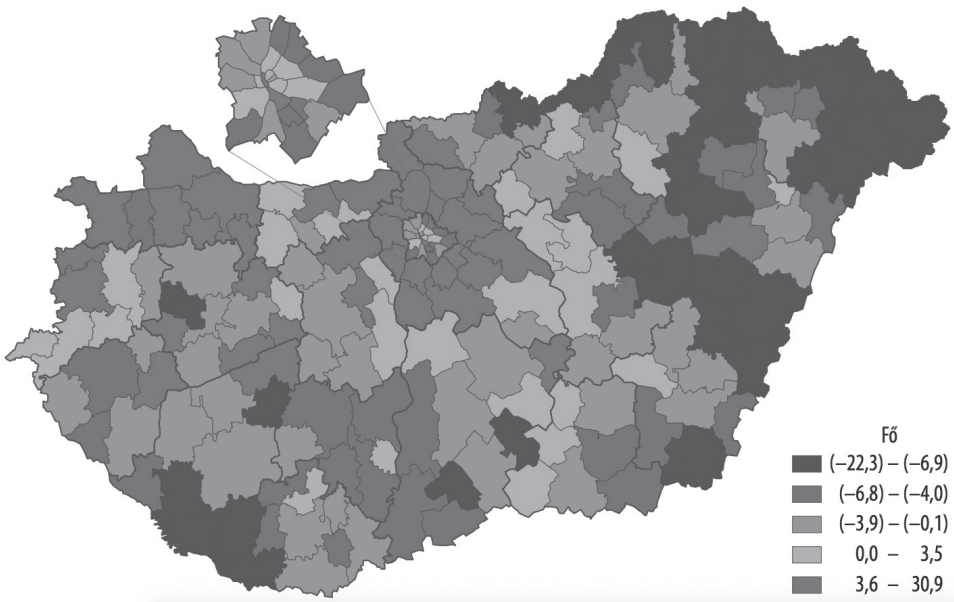

Forrás: KSH 2019b:9.

* Az adott településre bejelentkezők és visszavándorlók, valamint az onnan más településre bejelentkezők és visszavándorlók számának különbözete (KSH 2018a).

297 800 fő ideiglenes, vagyis oda- és visszavándorló) (1. számú ábra). Ám ez a növekedés is csak azt jelenti, hogy évente a lakosság 4–6%-a költözik másik településre,[6] és ezen belül is a kis távolságú költözéseket részesíti előnyben (Sebők 2014, KSH 2016a, Kincses 2019).

Az országon belül vándorlók a fejletlenebb régiókból a fejlettebbek felé irányulnak: Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld települései felől Budapestre és környékére, illetve a Nyugat-Dunántúl nagyobb települései felé vándorolnak (2. számú térkép). Könnyen belátható, hogy az ilyen típusú mobilitás nem okozhat regionális szinten is érzékelhető változást. Vagyis: regionális léptékben, rövid távon a térbeni-társadalmi különbségekben nem történhet jelentős átrendeződés. Mindez stabilizálja a KSH adatai alapján 1990-től kirajzolódó kelet-nyugat törésvonalat, és markánsabbá teszi az észak-dél és egy főváros körüli régió különbségeit (KSH 2012, KSH 2019b).

6 KSH STADAT statisztika alapján: https://www.ksh.hu/stadat_eves_1

2. ábra
A lakástulajdonosok lakosságon belüli aránya (%)

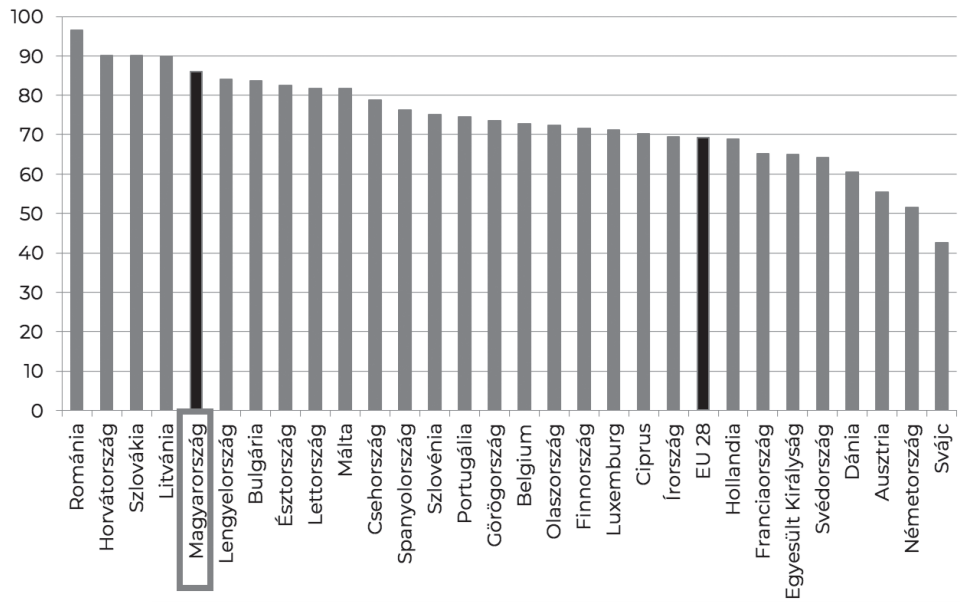

Forrás: Eurostat 2018 adatok alapján saját szerkesztés.
Megjegyzés: Az ábrán az EU-s országok mellett érdekességképpen Svájc is szerepel.

Területi mobilitás és lakás

De mik is azok a mechanizmusok, amelyek ehhez a stabilizációhoz hozzájárulnak? Az egyik a lakásszektor működése és szabályozói, melyen belül számos tényező hat a területi mobilitásra és a migrációra (Hegedüs 2013). Ezek közül a legmeghatározóbb az ingatlanpiac feltételrendszere, ami segítheti, vagy éppen gátolhatja, akár lehetetlenné is teheti a költözést (Cseres-Gergely 2013). A magyar lakásrendszer rendkívül tulajdonorientált: a lakosság majdnem 90%-a saját tulajdonú lakásban él, ami nemzetközi összehasonlításban nagyon magas arány. Hasonló arányokat leginkább a kelet-közép-európai országokban találunk, ahol 80% felett van a lakástulajdonosok lakosságon belüli aránya, míg Ausztriában vagy Németországban jóval 60% alatti ez arány (2. számú ábra).

Mivel a lakásváltoztatás a háztartás legfontosabb gazdasági döntései közé tartozik (Hegedüs 2013), a rossz döntés nehezen korrigálható következményekkel jár a háztartás portfóliójára[7] (Csizmady–Hegedüs–Vonnák 2019). A lakástulajdon-

7 *„A lakások átlagos értéke az éves háztartásjövedelem öt-hatszorosa: a lakásár/jövedelem hányados 1999-ben 5,9, 2003-ban pedig 6,5 volt. Ez azt jelenti, hogy a lakástranzakció során hozott rossz döntés (például ha a háztartás 20 százalékkal*

nak erős visszahúzó szerepe van a külföldi migrációs hajlandóságban (Sik–Szeitl 2016b) és a belföldi költözési döntésekben (Hegedüs et al. 2016) is. Nem meglepő tehát, ha a lakóhely-, illetve a lakásváltoztatásban a magyar népesség az európai átlagnál kevésbé mobil (évente 3–4,5%-uk költözik másik lakásba), és az életkor előrehaladtával tovább csökken azoknak az aránya, akik költözést terveznek (Hegedüs 2001). Az ország lakói valamennyire mégis követik a globális trendeket, hiszen az ún. lakásmobilitási mutató 2003 és 2015 között 3,2-ről 3,4-re emelkedett. 2015-ben a népesség 7%-a ugyanabban a lakásban lakott, ahová született, 30%-a egyszer, további 30%-a pedig kétszer, 33%-a viszont ennél többször költözött. A nagy többség nem is tervezett új költözést (79%), csak 11% jelezte, hogy három éven belül, további 6% pedig, hogy valamikor később majd költözne (4% nem válaszolt) (KSH 2016a).

Hasonló képet mutatnak a néhány évvel később, 2018 őszén készült KEP2 adatfelvétel eredményei is: a válaszadók 15,5%-a olyan helyen, lakásban vagy házban lakik, ahonnan valamikor el szeretne költözni. Ők azok, akik valamilyen szinten csak átmeneti megoldásnak gondolják jelenlegi lakásukat. Közöttük egytized (10,5%) azoknak az aránya, akik hamarosan költöznek, 59,5% azoké, akik még ugyan nem tudják mikor, de valamikor biztos el fognak költözni, és 29,9%-uk jólhet szeretne elköltözni, de egyelőre nincs rá lehetősége. Ugyanakkor, 18,5% gondolja úgy, hogy nyugdíjas korában majd kisebb lakásba fog költözni.

Azaz a nagy többség (84,5%) jelenlegi lakóhelyét, lakását, házát hosszú távú megoldásnak tekinti, és nem akar onnan mozdulni. Ők azok, akik a területi mobilitás szempontjából nem mobilak, vagyis lakáshoz, településhez kötöttek, nem szívesen költöznének el mostani lakóhelyükről. Arányuk kiugróan magas (92,3%) a normakövető dezintegráltak között (3. ábra).

A csoport átlagéletkora 60,8 év, jelentős részük (77%) már nyugdíjas, ami magyarázza az alacsony mobilitási hajlandóságukat. Mivel kapcsolati hálójuk korlátozott, ők azok, akiknél a lakóhely biztos alapot ad ahhoz, hogy a kialakult normák között megtalálják a helyüket. Valamivel kisebb az aránya azoknak, akik nem költöznének a többi jól integrált csoportban 83–87%. Nem meglepő, ha azokban az integrációs csoportokban erősebb a költözési szándék, melyek kevésbé jól integráltak. A gyengén integrált csoportokban: a normaszegő munkaerőpiacon integráltaknál a legmagasabb (21,3%), valamivel alacsonyabb a kirekesztett alulintegráltaknál (19,5%), illetve a normakövető munkaerőpiacon integráltaknál (19%).

---

alulértékeli a saját lakását, vagy 20 százalékkal felülértékeli a megvásárolt lakást) a háztartás akár több mint egyéves jövedelmét kockáztatja. Ez különösen akkor növeli a kockázatot és fogja vissza a mobilitást, ha nem állnak rendelkezésre korrekt információk a lakásárak alakulásáról" (Hegedüs 2003:79).

3. ábra
A költözési szándék az integrációs csoportokban

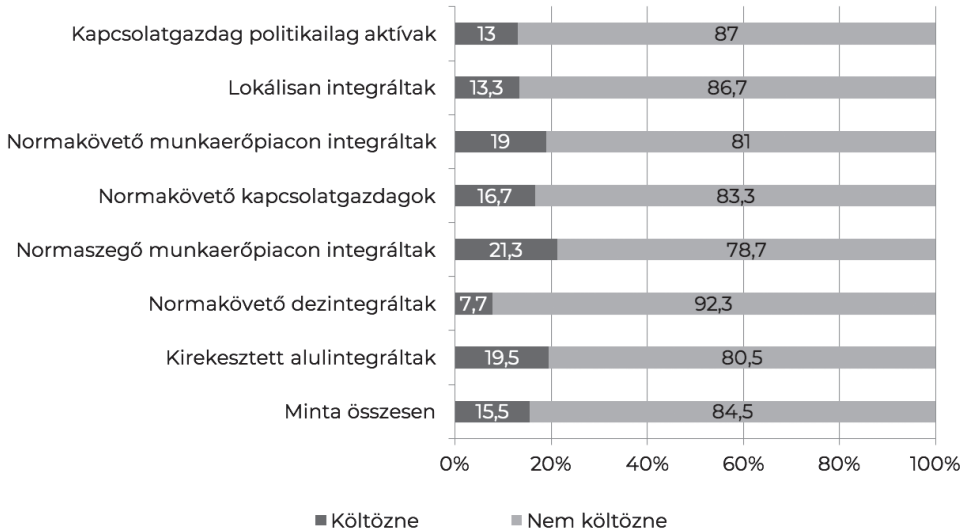

Megjegyzés: χ^2=40,06; p=0,000<0,05; Cramer's V=0,136; N=2169
Forrás: KEP2 adatfelvétel.

Az alacsony lakásmobilitási hajlandóság egyik alapvető oka, hogy az egyén nemcsak a lakásában, hanem annak a környékén is éli mindennapjait, erős szálakkal kötődik oda. Ha racionálisan mérlegelne, akkor – mivel a lakás megszerzéséhez és fenntartásához munkahelyre van szüksége – arra a településre költözne, ahol számára a legmagasabb bért és a legkisebb munkanélküliségi kockázatot találná (Cseres-Gergely 2013:46). Csakhogy a valóságban ez a modell nem így működik. A lakástulajdonosok ugyanis átlagosan 25 évig élnek ugyanabban a lakásban, míg a magánbérlakás piacon mozgók sűrűbben cserélik a lakhelyüket: ők 2015-ben átlagosan kevesebb mint három éve költöztek az aktuálisan lakott lakásba (KSH 2016a).

Az integrációs csoportokban a lokálisan integráltak között kiugróan magas a lakástulajdonnal rendelkezők aránya (81,5%), az összességében véve jó integrációjú többi csoportban pedig 70–80% közötti. Ők azok, akiket bizonyos értelemben röghöz köt a tulajdonuk, hiszen ahhoz, hogy máshová, másik településre költözzenek, el kellene adniuk a lakásukat, majd a másik településen egy megfelelőt keresni és átköltözni, aminek nagy a tranzakciós költsége, jelentős információs hátteret igényel és lelki teherrel jár (Hegedüs 2013). Ráadásul, a nagyobb település felé mozdulók hátrányban vannak, mert általában alacsonyabb értékű lakást tudnak vásárolni, mint azok, akik a nagyvároson belül mozognak. Az agglomerá-

4. ábra
A tulajdonosok és a bérlők aránya az integrációs csoportokban

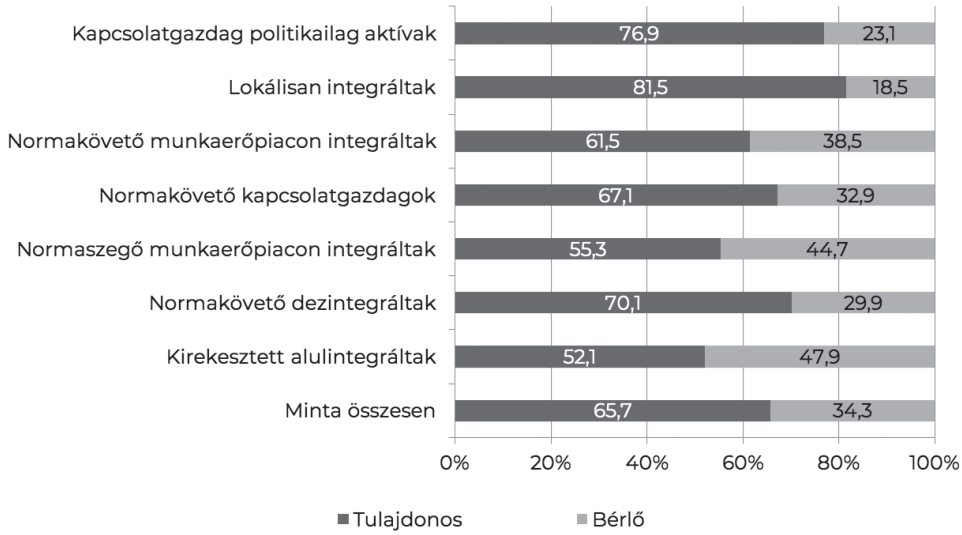

Megjegyzés: χ^2=70,9; p=0,000<0,05; Cramer's V=0,182; N=2142
Forrás: KEP2 adatfelvétel.

ciók kisebb településein viszont a korábban nem a településen élő vevők hajlandóak akár magasabb árat is fizetni (KSH 2016a).

Sokkal mobilabb – bár gyakran kiszolgáltatottabb – helyzetben vannak a bérlők. Az utóbbi időben ugyan jelentősen emelkedett a bérlők száma – a magánbérlakás-piac szabályozatlansága (feketén, jogvédelem nélkül kiadott lakások magas aránya) miatt azonban –, a statisztika egyelőre csak mérsékelt emelkedést mutatott ki (országosan 6%, Budapesten 10% a magánpiacon lakást bérlők aránya), az önkormányzati lakást bérlők aránya évek óta változatlan (3%) (KSH 2016a). Ezt a tendenciát jelzik adataink is, hiszen a KEP2 adatfelvétel mintájának 21,6%-a tartja elképzelhetőnek, hogy ha a saját tulajdonú lakásából, ahol éppen lakik, egyszer majd elköltözik, akkor lakást fog bérelni. Sőt, 10%-uk azt is elképzelhetőnek tartja, hogy azért vesz majd egy lakást a jövőben, hogy azt kiadja.

Az önkormányzati lakásokat az alacsonyabb státuszú háztartások bérlik nagy arányban, a magánlakást bérlők jellemzően a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb jövedelmű háztartások közül kerülnek ki. A közepes jövedelműek ritkábban élnek bérelt lakásban (KSH 2016a). Ezért nem is meglepő, hogy a bérlők aránya a kevésbé integrált csoportokban magasabb: a kirekesztett alulintegráltak (47,9%), illetve a normaszegő munkaerőpiacon integrált–gyengén integráltak (44,7%) csoportjának majdnem fele bérelt lakásban lakik (4. számú ábra).

Ez nagyobb rugalmasságot biztosíthat egy esetleges munkahelyváltásnál, ha egy munkáért, munkahelyért másik településre kellene költözni. A munkaerőpiacon integráltaknak 38,5%-a lakik bérelt lakásban. Érdekes a normakövető dezintegráltak csoportjában lévő munkaerőpiaci aktivitás szerinti megoszlás, ahol a nagy részük nyugdíjas (közel 76%), ám a bérlők aránya nem közöttük, hanem az aktív korcsoportokban magasabb (74%), ez is erősíti integráltságuk alacsony fokát.

Az alacsony mobilitási hajlandóságot jelzi az is, hogy a költözők, ha el is szánták magukat a lakásváltoztatásra, általában nem mennek messzire. A költözések jelentős része a településen belül történik. A KSH 2015-ös felmérése szerint a három éven belül költözést tervezők majdnem fele az adott településen (budapesti kerületben) maradna, és leginkább a mostani lakása környékén keresne magának másik otthont. A településelhagyók között a községben élők vannak nagyobb arányban, de ők sem mennének messzire: 31%-uk közeli településre költözne. A városokban 54%, Budapesten 58% költözne településen belül. Ennek ellenére a 2003–2015 közötti időszakban másik településre költözők aránya 22%-ról 27%-ra emelkedett, ami úgy is értelmezhető, hogy a társadalom mobilitási hajlandósága lassan emelkedik (KSH 2016a).

A lakásváltoztatásra vonatkozóan a KEP-2018-as kutatás eredményei is igen alacsony mobilitási hajlandóságot mutattak: a 18 éven felüli válaszolók 15,6%-a még mindig ott lakik, ahol 18 éves korában lakott, tehát nem tekinthető mobilnak (5. számú ábra). A minta fele (48,4%) a településen belül költözött új lakásba, 11%-a a járáson, 13%-a a megyén belül költözött. Az egy régión belüli lakásváltás nem igazán jellemző, ha már valaki nagyobb távolságra indul, akkor régiót vagy országhatárt is átlép (10%). Vagyis, a válaszolók 18%-a nem tekinthető mobilnak, 23,9% lokálisan mobil és 12,1% mobil (jelenleg térben távolabb él 18 éves kori lakóhelyétől).

A nem válaszolók magas aránya miatt esetszámaink jelentősen lecsökkentek, ezért kénytelenek voltunk az előző lakáshoz viszonyított mobilitást alapul venni az integrációs csoportok viselkedésének vizsgálatához. Tehetjük ezt azért, mert ezek a csoportok az elmúlt 10–15 év társadalmi változásait tükrözik, tehát pontosabb képet kapunk, ha a mobilitást a legutolsó elmozdulással mérjük.

Négy térbeli-lakásmobilitási csoportot alakítottunk ki a mostanit megelőző lakóhelyhez viszonyított elmozdulás mérésére, melyhez a KSH által használt kategóriákat vettük alapul. Ennek megfelelően a nem mobil csoporthoz azok tartoznak, akik még soha nem költöztek (11%). A településen belül mobil csoport aránya a legnagyobb (67,6%), ők azok, akik már költöztek, de az adott településen maradtak. A lokálisan mobil csoport tagjai járáson vagy megyén belül költöztek másik településre (13,8%), a „tágabban mobilak” régiót vagy országhatárt átlépve változtattak a lakhelyükön (7,4%).

5. ábra
Térbeli-lakásmobilitás (%)

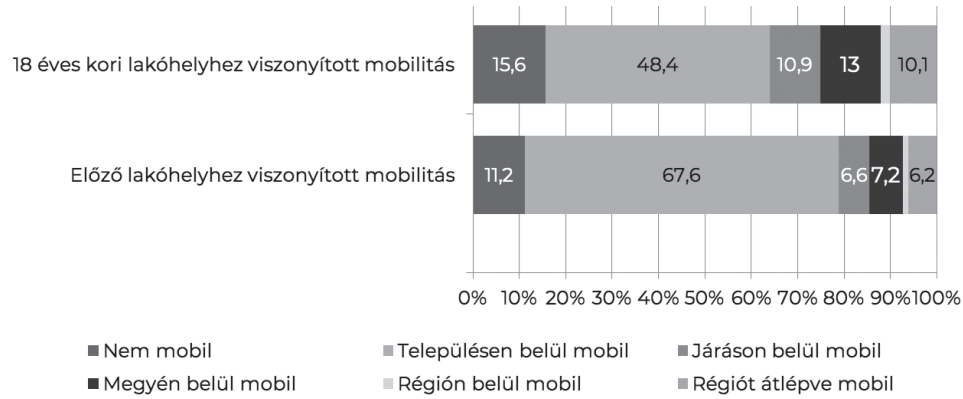

Forrás: KEP2 adatfelvétel, 2018.

Megjegyzés: A 18 éves kori lakóhelyhez viszonyított mobilitásnál az elemszám 1156 fő, az előző lakóhelyhez viszonyított mobilitásnál 2092 fő.

A kapcsolatgazdag politikailag aktívak a leginkább mobilak (96,8%) és elsősorban a településen belül váltanak lakást (78,6%) (6. számú ábra). Majdnem ilyen mértékben mobilak a normakövető kapcsolatgazdagok (96,3%), jóval alacsonyabb településen belüli (69,8%), ám viszonylag magas lokálisan költöző aránnyal (18,1%). Ennél valamivel alacsonyabb a mobilitás a lokálisan integráltak csoportjában (89,6%), bár közöttük az egyik legalacsonyabb a településen belül (61,3%) és a legmagasabb a lokálisan mobilak (21,7%) aránya. A normakövető munkaerőpiacon integráltak a többi csoporthoz képest szinte átlagosan viselkednek.

A normaszegő munkaerőpiacon integráltak (gyengén integráltak) között – mivel nagy részük budapesti – érhető a kissé átlag (8,8%) feletti nem mobil arány (11%), és a csoport alacsony átlagéletkora (43 év) ad magyarázatott arra, hogy a mobilabbak az átlagosnál gyakrabban vállalkoznak régiót vagy országhatárt átlépő lakásváltásra (11%).

A normakövető dezintegráltak között az átlagosnál magasabb (11,5%) a nem mobilak aránya és alacsonyabb a tágabban mobilaké (6%).

A kirekesztett alulintegrált csoportban a legmagasabb a nem mobilak (12%) és a legalacsonyabb a településen belül mobilak (61,5%) aránya.

A mobilitásnak van egy jövőbeni aspektusa is, vagyis az, hogy milyen mobilitási formát tudnak elképzelni az emberek, mennyire messzire lennének hajlandóak elmenni, a megszokottól eltávolodni. Érdekes módon a nem mobilok között a legmagasabb azoknak az aránya, akik mindazokat a térbeli-lakásmobilitási módozatokat el tudnák képzelni a jövőben, melyeket eléjük tártunk. Például, elképzel-

6. ábra
A térbeli-lakásmobilitás mintái az integrációs csoportokban (%)

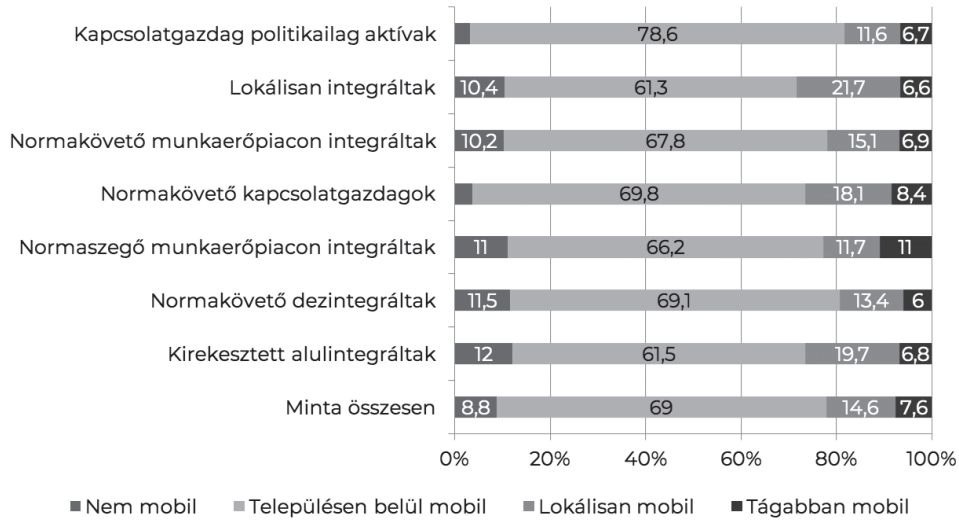

Megjegyzés: χ^2=48,6; p=0,000<0,05; Cramer's V=0,167; N=1746
Forrás: KEP2 adatfelvétel.

hetőnek tartják, hogy ha egyszer a mostani lakásukból elköltöznek, akkor lakást fognak bérelni (25,3%), vagy egy jó lakás kedvéért akár másik városba (29,0%), sőt, akár külföldre (28,7%) költöznének, annak ellenére, hogy a költözés és a bérlés sem jellemző ebben a csoportban.

Könnyen belátható, hogy azokban az országokban, ahol kisebb a magántulajdonú lakások aránya és magasabb a bérlakás-arány, sokkal könnyebb a városok, esetleg az ország távolabb eső területei között vándorolni. A lakásváltoztatás sokkal nehezebb és nagyobb tranzakciós költségeket jelent a lakástulajdonosok számára. Ráadásul, Magyarországon a lakások túlnyomó többségét a tulajdonos lakja, ami miatt – ha a munkavállaló nem akar sem költözni, sem ingázni –, akkor nem marad más választása, mint egy rosszabbul fizetett munka elfogadása (Oswald, 1999 hivatkozza Hegedüs 2013). Mégis válaszadóink 24,1%-a jelezte, hogy egy jó lakás kedvéért hajlandó lenne másik városba költözni. Bár a szándék és a valódi migrációs-mobilitás között jelentős különbség van: a szándékkal rendelkezők aránya mindig jóval magasabb, mint azoké, akik valóban meg is lépik ezt (Sik 2003). Egy lakás eladása, egy másik lakás megvétele igen nagy anyagi és időbeli befektetést jelent, ezért a népességnek csak kis százaléka vállalkozik rá, és leginkább akkor, amikor valamilyen életesemény erre készteti vagy kényszeríti őket. A leggyakoribb ilyen életesemény a személyes vagy családi ok (házasságkötés,

élettársi kapcsolat létesítése, válás, felnőttek önállósodása). A második leggyakoribb ok a munkahely elvesztése vagy új munkahely keresése. A KSH adatai azt is mutatják, hogy a munkalehetőségek miatti költözés 2008 után a korábbinál jóval gyakoribbá vált (KSH 2016a).

Területi mobilitás és munkaerőpiac

Egy ország, egy társadalom térbeli mobilitási hajlandósága vagy mobilitási gyakorlata a gazdaság szempontjából kiemelten fontos. Mint láttuk, 2008 óta a munkaerő-kereslet és -kínálat nincs egyensúlyban (Kocziszky et al. 2018). A 2008-as gazdasági válság után gyorsabban beinduló területeteken gyorsan növekedett a szakképzett munkaerő iránti kereslet, ám nem volt megfelelő mennyiségű munkaerő. Más területeken, ahol nem ívelt fel a gazdaság, volt ugyan munkaerő, de nem volt elég nagy a kereslet iránta. Az ország gazdasági-térbeli struktúrájából következően tehát vannak olyan régiók, ahol magas a betöltetlen álláshelyek száma, vagyis jelentős mértékű munkaerő-kereslet van. Ilyenek a Közép-magyarországi, a Nyugat- és Közép-dunántúli régiók. Más régiókban viszont kevesebb álláshely van, ám jelentős munkaerő-tartalék halmozódik fel. Ezek a fejletlenebb Észak-magyarországi és Észak-alföldi régiók (KSH 2019c).

A foglalkoztathatóság térszerkezetének finomabb különbségeit vizsgálva Alpek és Tésits (2019a; 2019b) a településeket kilenc komponens[8] alapján négy ún. jellegadó csoportba sorolta (3. számú térkép).

Az *erős centrumok* azok a területek, ahol a legkedvezőbb az aktív korú népesség képzettség szerinti összetétele és a legkedvezőbbek a munkalehetőségek. Nem csoda, hogy ezek a gazdaságilag és az életminőséget szempontjából is fejlettebb területek a többinél erősebben vonzzák az ország magasabb végzettségű, szakképzett munkavállalóit. Az *erős centrumok* környezetében a *fejlett peremhez* tartozó települések[9] a centrumukhoz lassan felzárkóznak; egyelőre még kevésbé képzett munkaerővel, a mobilitást gátló fizikai tényezőkkel (például hosszú elérhetőségi idő) és kevésbé hálózatosodott munkahelyekkel. Az *idősebb átmeneti övezet* településeinek[10] népessége elöregedő, kevésbé mobil, és a munkahelyek sem kínálnak megfelelő lehetőséget az itt élők foglalkoztatására. A *fiatalos, hátrányos helyzetű* településeken kevés a munkalehetőség, lakói az átlagnál kép-

8 A szerzők által használt indikátorcsoportok a következők voltak: gazdasági aktivitás, foglalkoztatás; térbeli mobilitás és hálózatosodás; képzettség; jövedelmi helyzet; családi állapot; korszerkezet; egészségi állapot; lakásviszonyok, települési vonzerő és intézményellátottság; kereslet-kínálat egyensúlya (Alpek–Tésits 2019a: 2. számú táblázat).

9 Ide tartozik a települések 27%-a.

10 Ide tartozik a települések 42%-a.

3. térkép
A településtípusok foglalkoztathatósági viszonyaik alapján, 2011

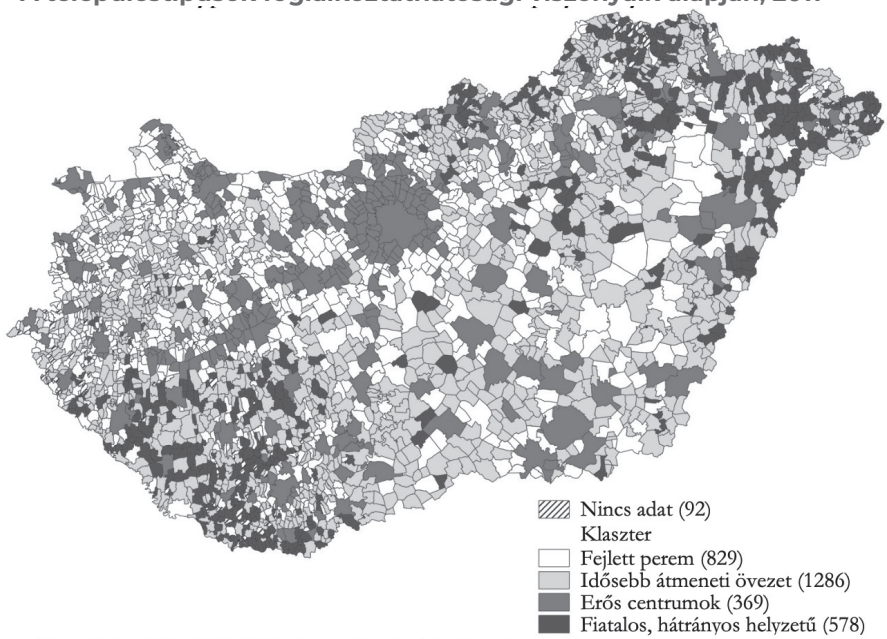

Forrás: TeIR, NFM, KSH, NAV, GeoX Kft. adatai alapján saját számítás.

Közli: Alpek és Tésits.

zetlenebbek. Ezek a települések főleg az észak-keleti és dél-nyugati országhatár mellett és az onnan benyúló autópályák mentén helyezkednek el. Közöttük felülreprezentáltak (44%; az országos átlag 19%) azok a települések, melyek komplex programmal fejlesztendő járáshoz tartoznak.

A területileg eltérő társadalmi és a gazdasági környezethez eltérő foglalkoztathatósági minta, eltérő kötöttségek és lehetőségek kapcsolódnak. Ebből adódik, hogy bizonyos országrészekbe (esetleg más országokba) érdemes elmenni, mivel ott jobbak a munkalehetőségek és az életkörülmények. Mindez felerősítette a munkavállalási célú mobilitási hajlandóságot. Az utóbbi évtizedben megélénkülő belföldi migráció mellett felerősödött a hiányzó munkaerő külföldről (főként Ukrajnából, Romániából, Szlovákiából) történő „behozatala" is (Deák 2018). Ugyanakkor, 2010-től jelentősen nőtt az EU országaiba irányuló migráció is, ami csak 2017-től kezdett ismét lassulni (KSH 2019a). A költözések főbb okai között a *munkahely vagy oktatás* súlya emelkedett: míg 2003-ban csak 6,3%, 2008-ban 5,1%, a válság után 10%, majd 2015-ben már 13,6% jelölte meg ezeket a költözésének fő okaiként; sokkal többen a községekben lakók, mint a nagyobb városokban élők közül (KSH 2016a).

A belföldi vándorlás iránya a kisebbről a nagyobb település felé, a fejletlenebb területek, régiók felől a fejlettebbek felé irányul (Bálint et al. 2017). Ugyanakkor, a magyarok mérsékelt mobilitási hajlandósága miatt a településtípusok közötti vándorlás nagy része mégis csak megyén belül történik, s jellemzően a megye kisebb települései (falvai) felől tart a városok, valamint a megyeszékhelyek, illetve Budapest felé. Kutatásunk is ezt erősítette meg: a családok közel ötödében (19,3%) van olyan családtag, aki jobb munkalehetőség miatt a megye egy másik településére költözött, és közel egyhetedében (14,9%), aki másik megyébe költözött. Sőt, a válaszadók 29,7%-a átmeneti vagy tartós jelleggel külföldre vagy egy másik településre költözött azért, hogy jobb munkát találjon: a két legmobilabb csoportban a lokálisan mobilakében arányuk 44,3% és a tágabban mobilakében 39,4%. A kérdezettek kapcsolati hálójához tartozók munkaerőpiaci stratégiái is azt jelzik, hogy sokan a munkavállaló-munkalehetőség térbeli *mismatch*[11] miatt kényszerültek mobilitásra: 44,4%-uknak van olyan ismerőse,[12] aki a megyén belül, 39,9%-uknak olyan, aki másik megyébe költözött emiatt.

Nemcsak a kutatók (Bartus 2010, Bartus 2012), de a HR szakemberek[13] szerint is ez az ún. földrajzi *mismatch* az egyik fő oka a hazai munkaerőpiaci problémáknak. Ugyanakkor, a bérlakások hiánya, a bérlés jogi szabályozatlansága jelentős akadálya a helyzet mobilitással történő kezelésének. Gyakran előfordulhat, hogy a bérlakások nem a munkalehetőséget kínáló munkaerőpiaci körzetekbe koncentrálódnak (Hegedüs 2013). A munkáltatók ezért akár a távolabbi térségekből is az ingázást ösztönzik – utazás költségeinek megtérítését, saját buszos utaztatást biztosítanak – illetve a munkásszállások rendszerének felélesztését támogatják, valósítják meg.

11 A munkaerő és a munkahelyek térbeli egyensúlytalansága, vagyis: nem találkozik térben a munkaerő-kereslet és -kínálat (Ihlanfeldt–Sjoquist 1998).

12 A munkatársak, ismerősök, szomszédok között.

13 HR Revolution 2019 konferencián tartott előadások alapján. https://www.portfolio.hu/rendezvenyek/konferencia-gazdasag/portfolio-hr-revolution-2019/851/program

Ingázás

Az ingázás a lakásmobilitás, a területi mobilitás vagy éppen a migráció előszobájaként is felfogható olyan kompromisszum, ami településhatár átlépéssel igen, de költözéssel nem jár együtt. Éppen ezért kérdés, hogy az ingázás képes-e mérsékelni a munkahely-munkaerő térbeli *mismatch*-et, és hozzájárulhat-e egy nagyobb lakásmobilitáshoz és ezen keresztül a területi mobilitás megerősödéséhez (Bartus 2012). Az ingázás fő kiváltó oka a munkahelyre vagy iskolába járás. A nem naponta ingázók (a távolsági ingázók) ideiglenes lakhatásáról a munkahely településén (vagy annak közvetlen közelében) gondoskodnak[14] (Illés 2000). A munkahely településváltása tehát nem jár akkora kockázattal, mint a költözés, ugyanis az ingatlanpiaci lehetőségek helyett a közlekedési lehetőségek határozzák meg leginkább a döntést (Cseres–Gergely 2013).

Az ingázó foglalkoztatottak száma az 1990-es és 2011-es népszámlálás között nem nőtt jelentősen (1990: 1 100 000 fő, 2011: 1 300 000 fő), ugyanakkor a foglalkoztatottakon belüli arányuk folyamatosan emelkedett (1990: 25,3%, 2001: 29, 9%, 2011: 34,5%)[15] (Lakatos 2013, KSH 2014). A napi ingázók 2%-a járt külföldre (KSH 2016). Az ingázási hajlandóság is megnőtt: 2018-ban a 15–29 évesek több mint fele (61%) jelezte, hogy amennyiben kedvezőbb munkalehetőséghez jutna, akkor az ingázás mellett döntene. Bár az ingázást, mivel az jelentős költségekkel jár, nagy részük (80%) csak abban az esetben vállalná, ha a munkaadó megtérítené az utazás költségét (KSH 2018b). Az ingázás azonban nemcsak költséges, hanem időigényes is. Bár a településeken belül és a települések közötti viszonylatban is javultak a közlekedési feltételek és csökkent az elérési idő, az ingázásra fordított idő ennek ellenére kissé emelkedett (míg 1990–2001 között alig változott, addig 2001–2011 között 9%-kal nőtt).[16] E változás mögött az ingázók számának és a foglalkoztatottakon belüli arányának növekedése állhat (Tóth–Nagy 2014, Kis–Szalkai 2018). Ugyanakkor, a lakóhelyhez képest másik településre ingázók időráfordítása nem változott, továbbra is átlagosan 40 perc körüli (1990: 39,2 perc, 2011: 38,7 perc). 2018-as mintánkban mi is hasonló eredményt kaptunk. Egy átlagos napon 43,2 percet vesz igénybe az otthontól a munkahelyig tartó oda-vissza út. A legtöbb időt a lokálisan

14 A jelenséget a szakirodalom ingavándorlásnak vagy vándoringázásnak hívja (Illés 2000).

15 A külföldre ingázók számáról nincs pontos statisztikai adat. A legutóbbi népszámlálásnál (2011) 83.000 fő jelezte ezt. A rövidtávú külföldi munkavállalásra vállalkozók között 2016-ban térbeli különbséget mutatott ki Sik-Szeitl (2016a): a Budapesten, Nyugat-Dunántúl vagy Észak-Magyarország régiójában élők hajlamosabbak a rövid távú külföldi munkavállalásra.

16 A KSH 2011-es népszámlálása szerint a napi ingázók 37,9%-a legfeljebb 15 percet, 29,4%-a 16–30 percet, 21,3%-a 31–60 perc közötti időt, a fennmaradó 5,8%-a pedig több mint egy órát utazott.

7. ábra
Az ingázásra fordított idő az integrációs csoportokban (perc)

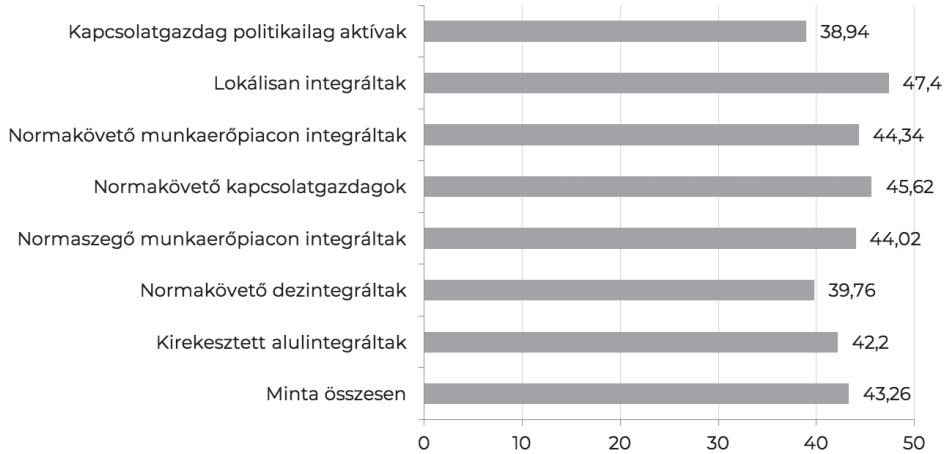

Megjegyzés: p=0,024<0,005; F statisztika=2,43
Forrás: KEP2 adatfelvétel.

integráltak csoportjának azon munkavállalói fordítják ingázásra (47,4 perc), akik éppen helyi integráltsági szintjük magas foka miatt nem szívesen költöznének el lakóhelyükről, ezért hajlandóak hosszabb ideig is utazni a munkahelyükig. Ugyanakkor, az átlagosnál rövidebb a jellemző napi ingázási idő a kapcsolatgazdag politikailag aktívak (38,9 perc), illetve a normakövető dezintegráltak között (39,7 perc). Az első csoportnál azért, mert igen nagy arányban fővárosiak és utazásaik Budapesthez kötődnek, a második csoportnál pedig nagy arányban kis településen laknak, ahonnan egy közeli központba ingáznak (7. számú ábra).

Mivel nőtt a személygépkocsit használók aránya (1990:13%, 2011: 50%) és csökkent a tömegközlekedését használóké, az utazási idő lecsökkenésével az ingázás távolsága is növekedhetett. Adataink alapján majdnem egyharmad-egyharmad az aránya a személygépkocsival (36,6%), illetve a tömegközlekedéssel (31,1%), és egyheted a kerékpárral (14,1%), valamint egyhatod a gyalog (17,5%) munkába vagy iskolába járók aránya (bár ebben benne vannak azok is, akik a településen belül közlekednek). Azoknak, akik nem azon a településen dolgoznak, mint ahol laknak több mint a fele (55,1%)személygépkocsival ingázik. A tömegközlekedést csak egyharmaduk (33,8%) használja, és egytizedük kerékpározik (10,9%) a másik településen lévő munkahelyére.

A városokban élők nagyobb távolságot (átlagosan 31,1 km-t) tesznek meg, mint a községekben élők (átlagosan 22,5 km-t) (KSH 2018a).

Területi megoszlás szerint, mivel a Dunántúlon sűrűbb a településhálózat, azaz rövidebbek a távolságok, ezért kisebb távolságot tesznek meg az ottani ingázók,

4. térkép
A munkavállalók átlagos ingázási távolsága településenként, 2011

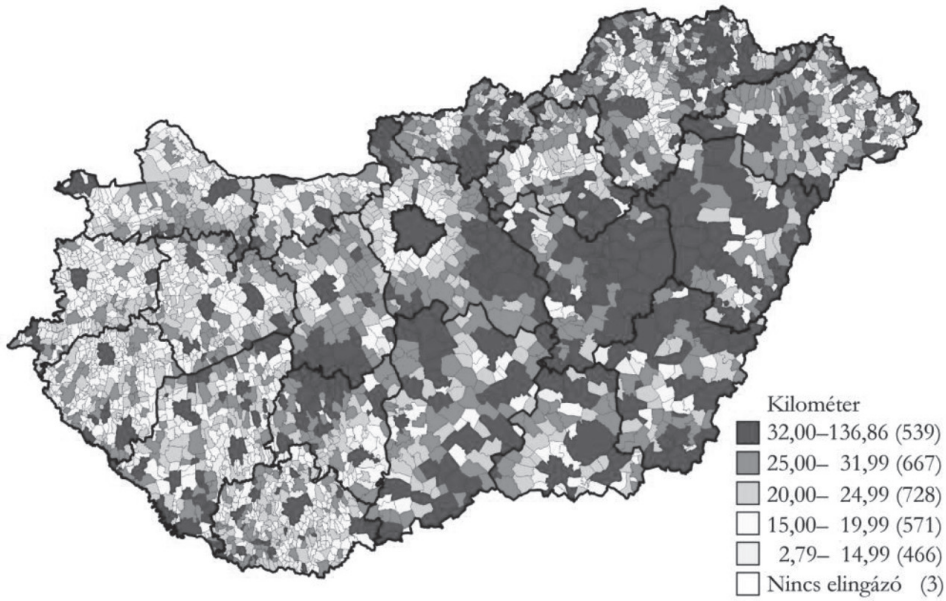

Forrás: Kis–Szalkai 2018:194 (a KSH népszámlálási, illetve az Országos Közúti Adatbank közúti távolsági adatai alapján Kis és Szalkai saját számítása).

míg az Alföldön nagyobb távolságot kell megtenni a települések között (4. számú térkép).

A foglalkozási célú ingázás csomóponti jellege a településhálózat sajátosságaiból fakad. Míg az Alföldön az ingázók döntő többsége a nagyobb központi településekre jár dolgozni, addig a Dunántúlon nemcsak a nagyobb településeknek, hanem a kisebb városoknak is jelentős munkaerővonzása lehet (5. számú térkép).

A munkaerőmozgás főleg a községekből a városok felé irányul (a községből városba járók aránya 2011-ben 37% volt, míg a városból községbe járóké csak 7%, KSH 2017). Ugyanakkor, a munka világának átalakulása miatt az utóbbi évtizedben megerősödni látszik a város-város és város-falu irányú ingázás is. Az átalakulás viszont nem a kölcsönös előnyökön alapuló fejlődés eredménye (Tóth–Nagy 2014), vesztesei a kisebb települések, ahol a munkahelyek számának csökkenésével csökkent a bejárók, az oda ingázók aránya (az 5 ezer főnél kisebb településekre 1990-ben 26%, 2011-ben 19,1%) is, de csökkent az eljárók, a más településre ingázók aránya (az 5 ezer főnél kisebb településekről 1990-ben 62,4%, 2011-ben 49,7%) (Kovács et al. 2015) is. A változások nem érintették Budapest és a megyei jogú városok, a 44 ingázási centrum (KSH 2016c), illetve ezen belül a beingázási központok: Székesfehérvár, Győr, Miskolc, Debrecen, Pécs, Nyíregyháza, Szeged, Szombat-

5. térkép
A települések legerősebb foglalkoztatási célú ingázási kapcsolatai az elingázók számának sorrendje alapján, 2011*

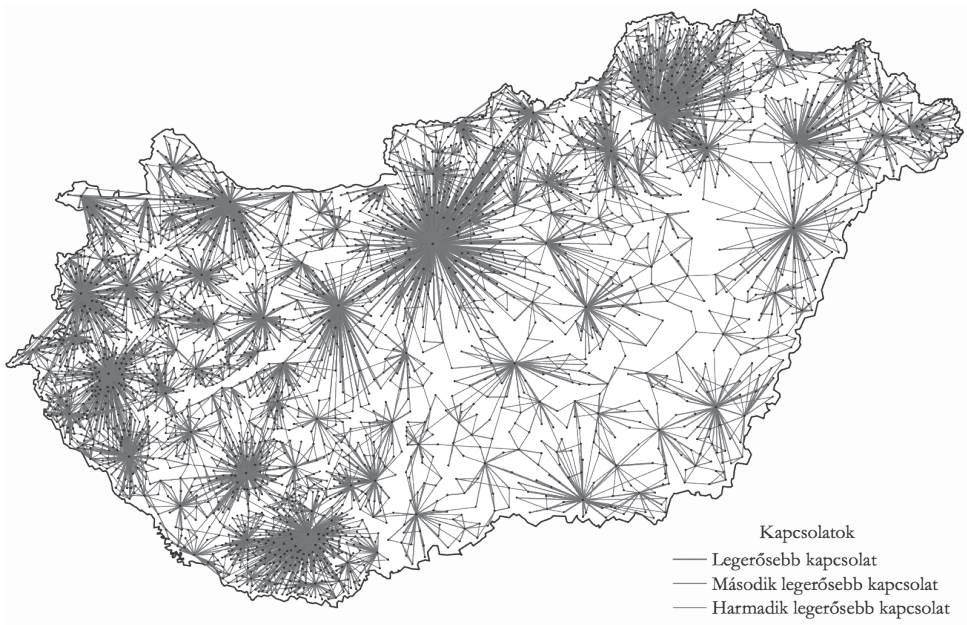

Forrás: KSH 2017:4. * Az ingázási kapcsolatoknál a helyben foglalkoztatást is figyelembe vették, így azoknál a településeknél, ahol nem jelenik meg a legerősebb kapcsolat, a település legerősebb kapcsolatát önmaga jelenti.

hely (Lakatos–Váradi 2009) kiemelt helyzetét; ezek a települések voltak az összes ingázó 41%-ának célpontjai 2011-ben (KSH 2017). Bár az utóbbi évtizedben létrejöttek az úgynevezett koncentrikus ingázási gyűrűk (például Eger vagy Gyöngyös körül) is, melyek foglalkoztatási központokként funkcionálnak (Kis–Szalkai 2018).

Kutatásunkban a válaszolók 22,9%-ával már előfordult, hogy jobb munkalehetőség miatt másik településre ingázott, 4,5%-ukkal pedig az, hogy külföldre járt dolgozni. Az ingázás olyan gyakorinak tűnik, hogy a kérdezettek 33,5%-ának van olyan családtagja, aki másik településre, és 16%-ának olyan családtagja, aki külföldre ingázott. Sőt, kicsivel több mint felének (55,4%) van olyan munkatársa, ismerőse, szomszédja, aki valamikor ingázott.

Az ingázók közül azok, akik jobb munkalehetőségek miatt választották az ingázást, a legtöbben (58%) a kistérségen vagy a megyén belül ingáznak.[17] A régiót

17 Jóllehet, a régiót átlépő ingázás sokszor kilométerben kisebb távolságot jelenthet, mint amikor a megyén belül ingázik valaki, mi az összehasonlíthatóság kedvéért a KSH által használt kategóriák és feldolgozási mód mellett döntöttünk. Ezt segítette az is, hogy mintánkban igen kevesen voltak azok, akiknél ez a probléma felmerült.

átlépő ingázók aránya viszont kétszer akkora (10,1%), mint a régión belül, de másik megyében dolgozóké (4,9%).

Az ingázás utóbbi két típusában a munkavállaló nem napi, hanem heti rendszerességgel ingázik (6%), vagy egy időre arra a településre költözik, ahol dolgozik (8,3%).

Ha ottlakásra kerül sor, akkor a legjobb és legtakarékosabb megoldás a rokonok, ismerősök lakása lehet (34,3%). Költségesebb, de kedvelt forma az egyedül (27,3%), vagy másokkal közösen bérelt lakás (23,2%). Míg a munkásszállás (11,6%) vagy a hotel/panzió (3,5%) már kevésbé kedvelt formák közé tartozik.

Az ingázás lehet előzménye vagy következménye is a lakásváltoztatásnak, a költözésnek. Azok közül, akik nem mobilak, 36,8% ingázott már életében. A településen belül mobilak (költözők) között ez az arány már 50,8%. A lokálisan mobilak 70,9%-a, a tágabban mobilaknak pedig 60,6%-a ingázott már.

A munkaerőpiacon, a foglalkoztatás térszerkezetében történt változások főleg a kisebb településeket, az ott élőket sodorták mind a munkaerő-, mind a lakáspiacon olyan marginalizálódó helyzetbe, mely a lakásmobilitásnak is akadályává vált. Az itt élők számára egyre kevésbé reális lehetőség, hogy a napi szintű ingázás kiváltására lakásukat közelítsék a munkahelyükhöz.[18]

Példaként nézzünk meg egy csökkenő lakosságszámú (2001:9 000 fő, 2018:7 300 fő) alföldi települést, mely 2000-ben kapott városi rangot, Dévaványát. A település önmagát innovatív képességekkel rendelkező, térségének kiemelt szerepű településeként definiálja,[19] és célja, hogy a jövőben *„a város sajátos térségi centrumává fejlődjön."*[20] A város népessége öregszik, az elvándorlásban a fiatal, képzett munkaerő vesz részt aktívan, akiknek a fő célterületeket Békéscsaba, Debrecen és Szolnok jelenti.[21] A településen maradt munkaképes korú lakosságból viszonylag kevesen ingáznak. Az ingázók legnagyobb része lokálisan mozog, a szomszédos településekre jár. Megyehatárt viszonylag kevesen lépnek át, sokkal inkább a megyéken átívelő, más régiókba történő ingázás a jellemző. Messzire

18 Kivételt képeznek persze a nagyvárosok agglomerációihoz tartozó kistelepülések, hiszen ott ellentétes irányú mobilitásnak vagyunk tanúi: a jobb lakáskörülményekért a család kiköltözik, de a munkahely, felsőbbfokú oktatás színtere továbbra is a korábbi nagyvárosban marad, tehát a családtagok vagy egy részük napi ingázásra kényszerül (Szabó 1998, Kiss 1999, Kovács 1999, Csanádi–Csizmady 2002, Bartus 2012, Dövényi–Kocsis–Tóth 2011).

19 https://devavanya.hu/varosunk-multja/

20 Dévaványa Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata, 2019: 31.oldal online: https://devavanya.hu/wp-content/uploads/DÉVAVANYA-VÁROS-ITS-Megalapozo-vizsgalata.pdf Letöltve: 2020.06.29.

21 Dévaványa Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája, 2019. online: https://devavanya.hu/wp-content/uploads/DÉVAVÁNYA-VÁROS-ITS.pdf. Letöltve: 2020.06.29.

6. térkép
Elingázók aránya a foglalkoztatottakon belül, 2011

Forrás: http://lechnerkozpont.hu/cikk/minden-harmadik-foglalkoztatott-ingazo

ingázni csak akkor éri meg, ha a család valamiért nem tud a munkahely közelébe költözni (6. számú térkép).

Dévaványa példája jól szemlélteti a fentebb már jelzett helyzetet: a kisebb településekből a nagyobba költözés egyik igen nagy akadálya az ingatlanpiaci árak közötti jelentős különbség. Dévaványán az eladó ingatlanokat átlagosan 83 000 Ft/m2 áron lehetett 2019-ben értékesíteni. A környék nagyobb településein az átlagos négyzetméterárak ezt két-, háromszorosan haladták meg (7. és 8. számú térkép).

Mindez jól szemlélteti, hogy vannak olyan térségek, ahol a térbeli mobilitás, a lakásváltoztatás a külső körülmények miatt nem jöhet szóba, és a munkalehetőségért ingázni kell. Azonban még az ingázás sem jelent mindenhol megoldást, hiszen vannak olyan települések (például az idősebb átmeneti övezet vagy a fiatalos, hátrányos helyzetű csoportok települései), vagy térségek (például az északkeleti és a dél-nyugati határszélek, vagy közlekedésileg kevésbé feltárt helyek), ahonnan még az ingázás is komoly korlátokba ütközik.

7. térkép
Ingatlanpiaci kínálati árak Magyarországon, 2019

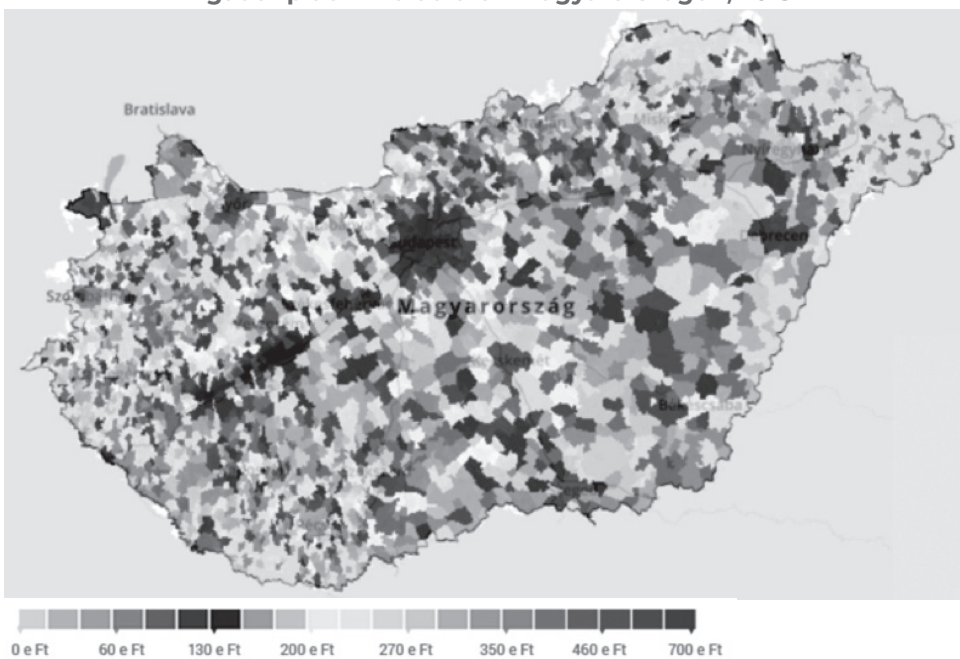

Forrás: https://www.ingatlannet.hu/statisztika/Magyarország

8. térkép
Ingatlanpiaci kínálati árak Dévaványa és környéke, 2019

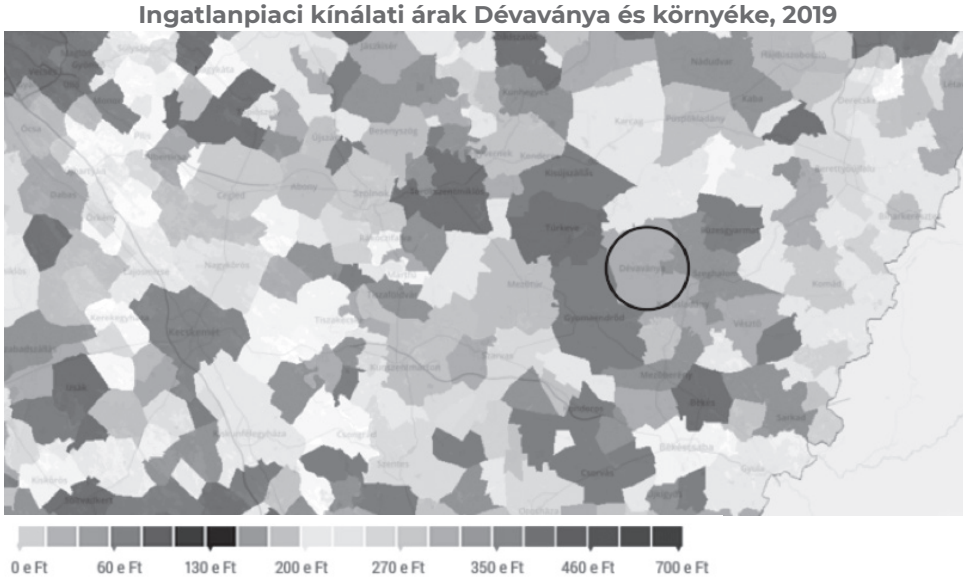

Forrás: https://www.ingatlannet.hu/statisztika/Dévaványa

Az integrációs csoportok területi mobilitási mintái

A társadalom tagjainak eltérő lehetőségük és esélyük van az élet különböző területein érvényesülni, és ez nincs másképp a területi mobilitás esetében sem. A KEP2 adatbázis lehetőséget nyújt arra, hogy az integrációs csoportok eltérő területi mobilitási mintáit, esélyeit bemutassuk. Jóllehet, a tanulmány korábbi részében ennek már néhány aspektusát elemeztük, most felrajzoljuk az egyes csoportok rövid profilját.

A kapcsolatgazdag politikailag aktívak a legmobilabbak, bár az esetek túlnyomó többségében nem lépik át a településhatárt. A napi ingázás átlagos időtartama ebben a csoportban a legalacsonyabb. Magas közöttük a lakástulajdonnal rendelkezők aránya.

A lokálisan integráltak, nevüknek megfelelően, hajlamosak leginkább túllépni a településhatárokon, de leggyakrabban a térbeli lokalitáson belül maradnak, miközben közöttük az átlagnál egy kicsit magasabb a nem mobilak aránya is. Ők vállalják a leghosszabb ingázásokat is, nem akarván feladni lakóhelyüket. Ezt indokolja az is, hogy a lakástulajdonnal rendelkezők aránya kiugróan magas közöttük.

A normakövető kapcsolatgazdagok között az átlagosnál jóval alacsonyabb a nem mobilak aránya, ami abból adódhat, hogy ők leginkább nagyvárosban élnek, ezért magas közöttük a „beköltözők" aránya. A lakástulajdonosok aránya átlagos, közel egyharmados bérlőarány mellett. A napi ingázásra fordított idő ebben a csoportban a második leghosszabb.

A normakövető munkaerőpiacon integráltak térbeli-lakásmobilitása átlagos. A saját tulajdonú lakással rendelkezők aránya átlag közeli, a bérlők aránya közel egyharmad. Költözési szándékuk magas.

A normaszegő munkaerőpiacon integráltak – gyengén integráltak között ugyan a legmagasabb a nem mobilak aránya (nagyrészük budapesti), azonban itt találjuk azokat is ugyanilyen arányban, akik a legnagyobb térbeli mobilitási utat járják be, melyre magyarázatot a csoport alacsony átlagéletkora adhat, hiszen tudjuk, hogy a kivándorlók között a fiatalok vannak többségben. Költözési szándékuk kiemelkedően magas, amit az is magyarázhat, hogy a csoport közel fele bérelt lakásban él.

A normakövető dezintegráltak csoportjának 77%-a már nyugdíjas, ez jól magyarázza, hogy miért közöttük van a legtöbb nem mobil és az átlagnál kevesebb településhatárt átlepően mobil is. Mivel átlagéletkoruk 60,8 év nem meglepő, hogy a csoportból csak 7,7% költözne a jövőben valamikor. A csoport dolgozó tagjai az átlagosnál rövidebb időt fordítanak napi ingázásra.

A kirekesztett alulintegráltak a legkevésbé mobilak, de ha költözésre szánják el magukat, akkor leginkább a viszonylag ismert lokalitás felé indulnak. Ebben a csoportban a legmagasabb a bérlők aránya. Talán ez is magyarázza, hogy igen magas azoknak az aránya is, akik valamikor még költözni szeretnének.

Összegzés

Tanulmányunkkal a területi mobilitás folyamatainak vizsgálatához kívántuk hozzájárulni azzal, hogy megvizsgáltuk, vajon az elmúlt évtizedek területi mobilitási tendenciái képesek voltak-e a térbeni-társadalmi regionális különbségek csökkenésének irányába hatni. Egyúttal célunk volt előrejelzést adni arról, hogy a népesség térbeli mozgása (nemzetközi migrációja, országon belüli területi mobilitása, vándorlása) mennyire képes rövidebb vagy hosszabb távon az országon belül kialakult társadalmi-gazdasági-fejlettségbeli különbségek csökkentésére.

Az adatok azt jelzik, hogy az útfüggőség még mindig erősebb a belső vándorlási és a külső migrációs folyamatoknál. A magyar társadalmat az ezredforduló környékén alacsony migrációs hajlandóság jellemezte (Dövényi 2009), amin az EU-s csatlakozás és a 2008-as gazdasági válság utáni fellendülés változtatott kissé, és ez indukálta a lakásmobilitási mutató értékének enyhe emelkedését is. Jóllehet, a területi mobilitást különböző mechanizmusok – mint amilyenek a gazdasági programok, vagy a lakáspolitikai intézkedések – felélénkítik vagy éppen visszafogják, ám ezek csak a meglévő különbségeket erősítik. A területi mobilitás nagyobb léptékben egyelőre még nem volt – és a közeljövőben várhatóan nem is lesz – képes érezhetően változtatni a kialakult regionális térbeni-társadalmi egyenlőtlenség mintázatán.

Egy olyan kevéssé mobil társadalomban, mint a miénk, még ha erősödik is a mobilitási hajlandóság, egy ideig még a kis távolságú vándorlások maradnak a jellemzőek mind a külföldi (Kincses 2019, Kincses–Tóth 2019), mind a belföldi területi mobilitásban. Vagyis, ha költözünk, akár a jobb munkalehetőségek, akár egy jobb minőségű lakás, ház, esetleg egy tisztább vagy szolgáltatásokkal jobban ellátott környezet miatt, igyekszünk a megszokott, ismert környéken maradni, vagy legalábbis csak olyan távol menni, ahonnan még könnyen életben lehet tartani a korábbi kapcsolatokat (Koltai et al 2020). A KEP2 adatai is ezt jelezték, hiszen mintánk egytizede nem mobil, kétharmada településen belül mobil és csak a maradék egyötöd tekinthető területi szempontból mobilnak, mivel költözésével átlépte a települése határát.

Ugyanakkor, szándék, elképzelés szintjén sokkal mobilabbak a válaszadóink. Még azok között is, akik a nem mobilak csoportjába tartoznak 28–29% tartja elképzelhetőnek, hogy másik városba, sőt akár külföldre is költözne. A mobilitás

gátja gyakran a vagyon, a lakás vagy ház. Mobilnak lenni ugyanis azokban a társadalmakban könnyebb, ahol a lakásváltás egyszerűbb. Munkahelyváltáskor például könnyen bérelhető közeli lakás és a munkavállaló nem kényszerül ingázásra. Magyarország nem tartozik a jelentős területi mobilitással jellemezhető országok közé, mivel magas a magántulajdonú lakások aránya és alacsony a bérelhetőeké (Hegedüs et al. 2016), melyek elsősorban a nagyvárosokban találhatóak. Egy átlagos lakástulajdonos 25 évet él egy lakásban, míg egy átlagos bérlő háromévente vált lakást. Ugyanakkor, a KEP2 adatai is jelzik, hogy mentális szinten változás történt, mivel a kérdezettek egyötöde elképzelhetőnek tartja, hogy ha másik lakásba fog költözni, akkor az bérlakás lesz. Sőt, a nem mobilak között még ennél is magasabb, egynegyed ez az arány. Ezzel a hajlandósággal kiküszöbölhetővé válik a legerősebb mobilitási visszahúzó faktor, a magántulajdonú lakás hatása. Ha ugyanis a háztartást nem fékeznék a tranzakciós költségek, feltehetően vállalnák a lakhelyváltást, költöznének a kedvezőbb munkalehetőségekért, és ezzel csökkennének a területi egyenlőtlenségek. Ahogyan azonban azt a közgazdaságtani modellek mutatják, ez nem ilyen egyszerű. Vannak olyan mechanizmusok, melyek a költözés egyenlőtlenség kiegyensúlyozó hatását felülírni képesek (Cseres-Gergely 2013). A család anyagi helyzete (a lakásváltás jelentős költsége) gyakran lehetetlenné teszi a költözést. A gazdasági érdekeket felülírhatja a társadalmi, szomszédsági beágyazottság, a szoros kapcsolati háló (Koltai et al. 2020), melyek még az anyagi fedezet rendelkezésre állása ellenére is a költözés ellen hathatnak (Cseres-Gergely 2013).

Ráadásul, a lakóhely anyagi jólétünket, státuszunkat is szimbolizálja. Erős visszahúzó erő, ha az elérhető másik lakás nem képes kellőképpen szimbolizálni vélt vagy valós státuszemelkedésünket (Csanádi et al. 2010). Korábbi kutatások (Huszár et al. 2019) már rámutattak arra, hogy a költözés, annak irányától szinte függetlenül, nagy arányban jár együtt a társadalmi pozíció emelkedésének érzékelésével, legalábbis a szülőkéhez képest mindenképp. A lakás térbeli pozíciójának tehát nemcsak egy településen vagy országon belül, hanem a szülők státuszához képest is erős pozíciójelző funkciója van: hogy hol lakunk, az nemcsak a mi pozícióinkat, hanem a környék, a település pozícióját is át tudja értelmezni. Azonban, ha a társadalmi mobilitás nincs összhangban az érzékelt (szubjektív) mobilitással (Huszár–Záhonyi 2018, Huszár–Szabó ebben a kötetben) vagy a térbeli helyzettel, az olyan költözéseknek lehet kiváltója, melyekért a háztartások erőn felüli terheket vállalnak (Csizmady–Győri–Kőszeghy 2019).

Az útfüggőséget jelzi, hogy az országnak azokba a részeibe áramlott a fejlesztési tőke, melyek jobb közlekedési, logisztikai, gazdasági alapokkal rendelkeztek. Ezek ma azok a területek, régiók, amelyek jobb életkörülményeket és munka-

lehetőséget kínálnak. Ugyanakkor, ezzel kiszolgáltatottabbá is vált a népesség. A foglalkoztathatósági szempontú térszerkezet vizsgálat (Alpek–Tésits 2019a) jelzi, hogy az ország nagy része olyan településen él, amely vagy nem nyújt megfelelő munkahelyeket, vagy a munkahelyeknek megfelelő munkavállalókat. Ráadásul, kisebb területi léptékben ma már aszerint változik egy-egy város, térség munkahelykínálata és munkaerőigénye (nemcsak létszámban, hanem a szakképzettség szerinti összetételben is), ahogyan a tőke, a globális multinacionális cégek gyáraikat, üzemeiket fel- vagy éppen leépítik, és ahogyan a globális változások létrehozzák a fejlesztések térbeli központjait (például Suzuki–Esztergom, Mercedes–Kecskemét, vagy éppen az utóbbi időben a Samsung Göd határában) (Pénzes 2013, Sebők 2014). A térbeli kereslet és kínálat eloszlás a XX. század végéhez képest már sokkal kevésbé stabil vagy kiszámítható. Sőt, az is előfordul, hogy a kínálat és a kereslet a térben nem is találkozik (térbeli *mismatch*), ezért nemcsak az országon belüli munkaerőpiaci mobilitásra, de a határokon túlról hozott munkaerőre is egyre gyakrabban van szükség. Ez pedig sokkal nagyobb rugalmasságot és mobilitási elszántságot, képességet feltételez annál, mint amiben az aktív korú népesség nagy része szocializálódott.

Az alkalmazkodást jelzi, hogy 2003-hoz képest 2015-ben kétszer annyian (egyheted) költöztek munkavállalás vagy tanulás miatt (KSH 2016a). Sőt, a 2018-as KEP2 adatok szerint a családok közel 29,7%-a költözött már egy jobb munkalehetőség miatt másik településére vagy külföldre, az ismerősi körből pedig a válaszadók 44,4%-a tudott ilyen motivációjú költözést említeni.

Azonban nem mindenki tud egyformán alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A mobilitási képesség vagy hajlandóság erősen összefügg a demográfiai jellemzőkkel, a szakmával, a lakóhely regionális pozíciójával (Hárs–Simon 2015) és a háztartás anyagi helyzetével. A legelmaradottabb térségek lakóinak van a legkisebb esélyük arra, hogy olyan település felé mozduljanak el, ahol kedvezőbb munkalehetőséget találnak, nem kis mértékben éppen lakásuk alacsony értéke miatt. Jóllehet, a legális külföldi munkavállalási lehetőségek megjelenése megemelte a magyar lakosság migrációs hajlandóságát[22] (Sik–Szeitl 2016a, Koltai et al. 2020), a legalacsonyabb státuszúak gyakran továbbra is a legkiszolgáltatottabbak.

Azoknak, akik nem tudnak vagy akarnak elköltözni és helyben nem találnak megfelelő munkalehetőséget, az ingázás lehet a megoldás. Ebben az ingatlanpiaci lehetőségek nem hatnak erős korlátozó erővel: bár a KEP2 adatok szerint

22 *„A migrációs hajlandóság (potenciál) a külföldi munkavállalás, illetve a kivándorlás szándékának mértékét mutatja a népességen belül."* (Sik–Szeitl 2016a:546) Ez a gazdasági válsággal kissé csökkent ugyan, ám az utóbbi években 9-11% között stabilizálódott (Sik–Szeitl 2016a).

abból a 14,3%-nyi munkavállalóból, akik ideiglenesen laknak azon a településen ahová dolgozni járnak, kétharmaduknak származik költsége (9,5%). Viszont a közlekedési nehézségek ennél erősebben korlátozhatják az ingázási lehetőségeket: például a *fiatalos hátrányos helyzetű* vagy az *idősebb átmeneti övezet* településein élők tömegközlekedésileg kevéssé bekötött területeken laknak. Ennek ellenére 2011-re egyharmadra nőtt az ingázók aránya a foglalkoztatottakon belül, és 2018-ban már a fiatalok (15–29 éves) kétharmada jelezte, hogy ingázna egy jobb állás kedvéért (KSH 2018b). A KEP2 adatok szerint a jobb munkalehetőség miatt valamikor másik településre ingázó válaszolók aránya 22,9%, családtagé 33,5%, munkatársé 55,4%); a külföldre ingázóké 4,5%, külföldre ingázó családtagé 16%. Közülük a legtöbben napi rendszerességgel ingáznak. Több mint felük közlekedik személygépkocsival, és egy átlagos munkavállaló átlagban napi 40 percet tölt ingázással. Ez az idő a Dunántúlon a sűrű településhálózat miatt rövidebb, az Alföldön a települések közötti nagyobb távolság miatt hosszabb, ami nem csekély időráfordítást jelent. A településhálózat különbségei miatt az ingázás mintái is mások. A Dunántúlon egy-egy nagyobb településnek, míg az Alföldön egy-egy központi településnek van jelentős munkaerővonzása.

Az ingázást a költözés előszobájának is tartják. A KEP2 adatok is ezt támasztják alá, hiszen a mobilabbak között (a költözés távolságát is ide véve) magasabb a korábban ingázó munkavállalók aránya (a lokálisan mobilaknak a 70,9%-a, a tágabban mobilaknak a 60,6%-a).

A térbeli mobilitás optimális esetben átírhatja, vagy ennek ellentettjeként stabilizálhatja a térben is megjelenő társadalmi különbségeket. Vizsgálatunkban a térben is megjelenő társadalmi különbségek stabilizálódására mutató trendeket találtunk: a statisztikai adatok szerint mind a belépési mind a kilépési térbeli mobilitás mintázatai a kelet–nyugat és észak–dél különbség hosszú távú stabilizálódását, Budapest és agglomerációja kiemelt helyzetének további erősödését mutatják. A térbeni-társadalmi különbségek lazítása, átírása az útfüggőség miatt sem egyszerű. Az integrációs csoportokban is látható, hogy társadalmi meghatározottságuk, beágyazottságuk, térbeli pozíciójuk meghatározza területi mobilitási esélyeiket és hajlandóságukat.

A legjobb társadalmi és térbeli pozícióban a *kapcsolatgazdag politikailag aktívak,* a *lokálisan integráltak* és a *normakövető kapcsolatgazdagok* vannak. Ezekben a csoportokban jelentős a magas iskolai végzettségűek, a szubjektíve jó anyagi helyzetűek aránya, akik mind politikai, mind személyközi téren jól integráltak, és a fővárosban, vagy fejlett településeken élnek. A *kapcsolatgazdag politikailag aktívak,* a *lokálisan integráltak* inkább lakástulajdonosok, a *normakövető kapcsolatgazdagok* között viszont a bérlők száma magas, amit magyaráz,

hogy ebben a csoportban a legmagasabb a fiatal felnőttek aránya. Közöttük a legnagyobb a mobilak aránya is, míg a *lokálisan integráltak* inkább ingáznak, a *kapcsolatgazdag politikailag aktívak* pedig leginkább a településen belül mobilak.

A *normakövető,* illetve a *normaszegő munkaerőpiacon integráltak* nagy része fővárosi, közepes vagy magas iskolai végzettségű, gazdaságilag aktív, gyakran saját tulajdonú lakással rendelkezik. Mobilitási hajlandóságuk átlagos, ugyanakkor mobilitási szándékuk magas.

A *normakövető dezintegráltak* és a *dezintegrált kirekesztettek* csoportjában a legmagasabb az alacsony iskolai végzettségű, anyagi deprivációban élő, stagnáló vagy hanyatló vidéki kistelepülésen élők aránya. A *normakövető dezintegráltak* nagy része nyugdíjas, a *dezintegrált kirekesztetteké* munkanélküli. Mobilitási esélyeik csekélyek, hajlandóságuk csak a közeli településekig terjed.

Összességében megerősítést nyert vizsgálatunk alapján, hogy a jobb helyzetű integrációs csoportokba tartozók éppen helyzetükből adódóan választhatnak, hogy milyen módon és hol akarják a családjuk helyzetét tovább javítani, erősíteni. Nincsenek rákényszerülve a mobilitásra, hiszen vagy a legjobb pozíciókba születtek, vagy mobilitás útján érték el azt. A közepesen integrált csoportokban mobilak és nem mobilak egyaránt megtalálhatók. A dezintegrált csoportokat pedig megköti és mobilitásukat hátráltatja helyzetük.

Hivatkozások

Alpek B. L. – Tésits R. (2019a) A foglalkoztathatóság térszerkezeti és települési dimenziói Magyarországon. *Területi Statisztika*, 59(4). 381–399. https://doi.org/10.15196/TS590402

Alpek B. L. – Tésits R. (2019b) A foglalkoztathatóság mérési lehetőségei és térszerkezete Magyarországon. *Területi Statisztika*, 59(2). 164–187. https://doi.org/10.15196/TS590203

Barta Gy. – Belszky P. – Földi ZS. – Kovács K. (szerk.) (2010) *A területi kutatások csomópontjai. V. fejezet: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek – Területi politika.* Pécs: MTA – RKK.

Bartus T. (2010) Elérési idő és a falu–város bérkülönbség. In Fazekas K. – Molnár Gy. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör, 2010. Közelkép.* Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. 145–148.

Bartus T. (2012) Területi különbségek és ingázás. In Fazekas K. – Scharle Á (szerk.) *Nyugdíj, segély, közmunka: a magyar foglalkoztatáspolitika két évtizede, 1990–2010.* Budapest: Szakpolitikai Elemző Intézet – MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet. 247–258.

Deák I. (2018) Munkaerő problémák az elkövetkező 20 évben Magyarországon. In Nováky E. – S. Gubik A. (szerk.) *A múltból átívelő jövő. VIII. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia. 50 éves a magyar jövőkutatás.* Budapest: Palatia. 167–178.

Csanádi G. – Csizmady A. (2002) Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 16 (3). 27–55. https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1978

Csanádi G. – Csizmady A. – Kocsis J. B. – Kőszeghy L. –Tomay K. (2010) *Város, tervező, társadalom.* Budapest: Sík.

Cseres-Gergely Zs. (2013) Elméleti megfontolások a munkavállalók területi mozgásának okaival és eredményével kapcsolatban. In Cseres-Gergely Zs. (szerk.) *Közelkép. Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és földrajzi mobilitás Magyarországon*, 51–56. Elérhető: http://econ.core.hu/doc/mt/2003/hun/kozelkep.pdf. [Letöltve: 2020-04-10]

Csizmady A. – Győri Á. – Kőszeghy L. (2019) Lakásmobilitás, társadalmi pozíciók és integrációs csoportok. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2. 1–27. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.3.1

Csizmady A. – Hegedüs J. – Vonnák D. (2019) Lakásrezsim és a devizahitel-válság: intézményi és egyéni stratégiák. *Szociológiai Szemle*, 29(1). 4–32. Elérhető: https://szociologia.hu/dynamic/4_32_oldal.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Dövényi Z. – Kocsis K. – Tóth J. (2011) Népesedési jellemzők. In Kocsis K. – Schweitzer F. (szerk.) *Magyarország térképekben.* Budapest: MTA FKI. 88–99.

Dövényi Z. (2009) A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87(7–8). 748–762. Elérhető: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_07-08/2009_07-08_748.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Gerő M. – Hajdu G. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In: Kovách I. (szerk) Mobilitás és integrációa magyar társadalomban.

Golovics J. (2019) Migrációs statisztikák: kihívások és dilemmák. *Statisztikai Szemle*, 97(10). 933–948. https://doi.org/10.20311/stat2019.10.hu0933

Gödri I. (2018) Nemzetközi vándorlás. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai portré 2018.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet. 237–270. Elérhető: https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2739/2652 [Letöltve: 2020-04-10]

Győri R. – Mikle Gy. (2017) A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*, 31(3). 143–165. https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2866

Hárs Á. – Simon D. (2015) *A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon.* Budapesti Munkagazdasági Füzetek BWP, 2. Budapest: MTA KRTK, 108. Elérhető: http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1502.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Hegedüs J. (2001) A lakásmobilitás a magyar lakásrendszerben. *Statisztikai Szemle,* 79(12), 934–954. Elérhető: https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2001/2001_12/2001_12_934.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Hegedüs J. (2003) A lakáspiac és hatása a települések közötti lakásmobilitásra a kilencvenes években. In Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2003. Közelkép.* Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. 79–87.

Hegedüs J. (2013) Lakásmobilitás, területi mobilitás. A lakáspiac és hatása a települések közötti lakásmobilitásra a kilencvenes években. In Cseres-Gergely Zs. (szerk.) *Közelkép. Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és földrajzi mobilitás Magyarországon,* 79–87. Elérhető: http://econ.core.hu/doc/mt/2003/hun/kozelkep.pdf. [Letöltve: 2020-04-10]

Hegedüs J. – Horváth V. – Somogyi E. (2016) A magánbérlakás-szektor működése és lehetséges szerepe a közösségi lakáspolitikában – a szociális lakásvállalatok koncepciója. *Esély,* 2. 29–61. Elérhető: http://www.esely.org/kiadvanyok/2016_2/2016-2_1-2_Hegedus-Horvath-Somogyi_Maganberlakas.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Huszár Á. – Csizmady A. – Kőszeghy L. (2019) Területi és szubjektív társadalmi mobilitás. Kéziratban. Budapest: MTA TK Szociológiai Intézet.

Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia,* 61(1). 5–26. https://doi.org/10.21543/dem.61.1.1

Ihlanfeldt, K. R. – Sjoquist, D. I. (1998) The spatial mismatch hypothesis: a review of recent studies and their implications for welfare reform. *Housing Policy Debate,* 9(4). 849–892.

Illés S. (2000) *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.* Budapest: KSH NKI, 129.

Kincses Á. (2019) A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség területi jellegzetességei, 2011–2017. *Területi Statisztika,* 59(5). 463–497. https://doi.org/10.15196/TS590502

Kincses Á. – Tóth G. (2019) A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség térbeli autokorreláltsága. *Területi Statisztika,* 59(6). 579–606. https://doi.org/10.15196/TS590601

Kis J. P. – Szalkai G. (2018) Az ingázás mobilitási jellemzői a legutóbbi népszámlálások adatai alapján. *Területi Statisztika,* 58(2). 177–199. https://doi.org/10.15196/TS580203

Kiss J. (1999) A város–vidék peremzóna személyközlekedésének átalakulási folyamatai az Alföld négy megyeszékhelyén (1980–1998). *Alföldi Tanulmányok,* 17. 112–130. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/search/results/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJDT0wiOiBbIkFMRk9MRFRBTiJdLCAiRVYiOiBbIlBBUlQxMCJdfSwgInF1ZXJ5IjogIlNaIiwgInNvcnQiOiAiUkVDTlVNIn0&page=9&per_page=20 [Letöltve: 2020-04-10]

Koltai J. – Sik E. – Simonovits B. (2020) Network capital and migration potential. *International Journal of Sociology,* The ISSP 2017 social networks and social resources module (2), 50(2). 122–141. https://doi.org/10.1080/00207659.2020.1726110

Kovács K. (1999) A szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban. In Barta Gy. – Beluszky P. (szerk.) *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban.* Budapest: Regionális Kutatási Alapítvány. 91–114.

Kovács Z. – Egedy T. – Szabó B. (2015) Az ingázás területi jellemzőinek változása Magyarországon a rendszerváltozás után. *Területi Statisztika,* 55(3). 233–253. Elérhető: http://real.mtak.hu/29598/1/kovacs_etal.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

KSH (2012) A belföldi vándorlás főbb folyamatai, 1990–2011. *Statisztikai Tükör,* 6(85). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/belfvand11.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2014) *Foglalkoztatás, munkanélküliség, ingázás.* Népszámlálás, 2011. 8. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_08_2011.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2016a) *Miben élünk – A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2016b) *Népesedési helyzetkép, 2015.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 47–54. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/nepesedes15.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2016c) *Az ingázás kiemelt célpontjai.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető:http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ingazas.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2017) *Munkaerőpiaci körzetek Magyarországon.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/munkkor17.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2018a) *A belföldi vándorlás aktuális trendjei, 2012–2017.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/belfvand17.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2018b) Táblák (STADAT) – A lakossági munkaerő-felmérés 2018. IV. negyedévi, a fiatalok munkaerőpiaci helyzetére vonatkozó kiegészítő felvétel. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2019a) Táblák (STADAT) – Idősoros éves adatok – Népesség, népmozgalom. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_eves_1 [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2019b) Tér-Kép 2018. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: ttp://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ter_kep_2018.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

KSH (2019c) Munkaerőpiaci folyamatok, 2018. I–IV. negyedév. Statisztikai tükör. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf1812.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

Lakatos M. (2013) *A foglalkoztatottak időfelhasználása az ingázás és a munkába járás idejének tükrében.* KSH Műhelytanulmányok 3. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/muhelytanulmanyok3.pdf [Letöltve: 2020-04-17]

Lakatos M. – Váradi R. (2009) A foglalkoztatottak napi ingázásának jelentősége a migrációs folyamatokban. *Statisztikai Szemle,* 87(7–8). 763–794. Elérhető: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_07-08/2009_07-08_763.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Lengyel I. – Kotosz B. (2018) Felzárkózás és/vagy távolságtartó követés? A visegrádi országok térségeinek fejlődéséről. *Tér és Társadalom,* 32(1). 5–26. https://doi.org/10.17649/TET.32.1.2910

Lengyel I. – Varga A. (2018) A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle,* 65(5). 499–524. http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2018.5.499

Lux G. (2017) A külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődési modell és határai Közép-Európában. *Tér és Társadalom,* 31(1). 30–52. https://doi.org/10.17649/TET.31.1.2801

Lux, M. – Sunega P. (2020) Using Path Dependence Theory to Explain Housing Regime Change: The Traps of Super-Homeownership. *Critical Housing Analysis,* 7(1). 25–35. http://dx.doi.org/10.13060/23362839.2020.7.1.501

Oswald, A. J. (1999) *The Housing Market and Europe's Unemployment: A Non-Technical Paper May.* Egyesült Királyság: Department of Economics, University of Warwick. http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199543946.003.0003

Pénzes J. (2013) A foglalkoztatottság, az ingázás és a jövedelmi szint összefüggései Észak-kelet- és Északnyugat-Magyarországon. *Területi Statisztika,* 53(3). 202–224. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2013/03/ts2013_03_02.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Sebők M. (2014) Munkaerő-piaci mobilitás Magyarországon a vagy a térbeli mobilitás napjainkban. Ph.D. disszertáció. PTE Földtudományok Doktori Iskola. Elérhető: http://foldrajz.ttk.pte.hu/files/doktori-iskola/nv/disszertacio/Sebok_Marianna_disszertacio.pdf [Letöltve: 2020-05-13]

Sik E. (2003) A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In Örkény A. (szerk.) *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások.* Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet. 15–18.

Sik E. – Szeitl B. (2016a) Migráció a mai Magyarországról. *Educatio,* 4. 546–557. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01500/01551/00098/pdf/EPA01551_educatio_2016_4_546-557.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Sik E. – Szeitl B. (2016b) Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2015.* Budapest: MTA KRTI-KTI. 54–59. Elérhető: http://real.mtak.hu/37228/1/egyben.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Szabó P. (1998) A napi ingázás kérdésköre a kilencvenes években Magyarországon. *Tér és Társadalom,* 12(4). 69–89. Elérhető: https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/download/488/976/. [Letöltve: 2020-04-10]

Tóth G. – Nagy Z. (2014) Az agglomerációk, településegyüttesek lehatárolásának eredményei. *Területi Statisztika,* 54(3). 289–299. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2014/03/ts2014_03_08.pdf [Letöltve: 2020-04-10]

Zsibók Zs. (2019) Minden marad a régiben? Regionalizált növekedési pályák Magyarországon. *Területi Statisztika,* 59(3). 247–272. https://doi.org/10.15196/TS590301

Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás

Dávid Beáta
Albert Fruzsina
Huszti Éva

Bevezetés

A személyes kapcsolatok több szempont alapján csoportosíthatók. Legegyszerűbb a kapcsolat erőssége szerinti felosztás: vannak a közeli, úgynevezett „erős" és a távolabbi, „gyenge" kötésű kapcsolatok. Azokat a személyes kapcsolatokat tekintjük erősnek, akikkel bensőséges, bizalmas a viszony, akikkel kölcsönösen meg lehet osztani a pozitív és negatív érzelmeket, akik nehéz élethelyzetben támogatják egymást, azaz akikkel biztonságban érzi magát az egyén. Ők jellemzően a közeli családtagok (társ, gyermek, testvér, szülő), illetve a legjobb/legközelebbi jó barátok, munkatársak vagy szomszédok. Ez az a belső kör, amelyre ráépül az a gyengébb, de jó esetben több és többféle kapcsolatot tartalmazó társas mező, amelynek nagy szerepe van a társadalom különféle csoportjainak összekapcsolásában.

Ha valaki élete során különböző okokból akár egyedül, akár családtagjaival együtt elköltözik arról a településről, ahol felnőtt (esetünkben a kérdezett 14 éves korához viszonyítva), vélhetően átalakul az őt körülvevő személyes kapcsolathálózat; annak ellenére, hogy a mai modern IT eszközök segítségével, ha személyesen nem is, de az online térben tulajdonképpen bármikor és bárhonnan elérhetők az egyén számára azok is, akikkel már nem azonos településen él, akiktől fizikailag elszakadt, földrajzilag távolabb került. Az új infokommunikációs eszközök tehát megkönnyítik a kapcsolatok (újra)felvételét, fenntartását, nagyobb méretű, földrajzilag is kiterjedtebb kapcsolathálózatok működtetését teszik lehetővé, ugyanakkor a személyes jelenléthez kötődő támogatásokban nem jelentenek segítséget.

Tanulmányunkban[1] a személyes kapcsolathálózatok legbensőbb körét, az úgynevezett bizalmas beszélgetési hálózatokat[2] vizsgáljuk a földrajzi mobilitás szem-

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

2 A bizalmas kapcsolatok feltárásához a nemzetközi kutatásokban elterjedt ún. névgenerátor kérdést használtuk: *„Ha az elmúlt fél évre gondol, kik azok az emberek, akikkel ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?"* Az említett személyekből (legfeljebb 5 személy) állt össze a válaszadók bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózata.

pontjából. A bizalmas beszélgetési hálózatok a kérdezettek legintimebb kapcsolatait próbálják beazonosítani (Marsden 1987, McPherson–Smith-Lovin–Brashears 2006): ezeket a kapcsolatokat a magas fokú bizalom és a kérdezettéhez hasonló normák, attitűdök és viselkedés jellemzik, valamint az említett személyek sokfajta támogatást nyújtanak az egyén számára (McPherson–Smith-Lovin–Cook 2001). A tanulmányban először a bizalmas kapcsolathálózatok elmúlt évtizedekben tapasztalható dinamikus változásait mutatjuk be, különös tekintettel az eddig még nem publikált elmozdulásokra, amelyeket két, 2015-ben és 2018-ban országos reprezentatív mintán[3] gyűjtött adatok alapján kirajzolódni látunk. Ezután a 2018-as adatokon mutatjuk meg, hogy milyen eltéréseket találtunk a földrajzi mobilitással érintett, illetve nem érintett csoportok között, és mindkét adatbázison az integrációs modellekkel való összefüggést elemezzük.

Földrajzi mobilitás Magyarországon

A tanulmányunkban vizsgált földrajzi mobilitás jelenségét leginkább a vándorlás fogalma fedi le a hazai szociológiai szakirodalomban. A teljes vándorlási arányszám mutatja meg, hogy életünk során hányszor változtatjuk átlagban állandó lakóhelyünket településhatárokat átlépve. Ez az arányszám 2016-ban érte el a rendszerváltás óta eddig mért legmagasabb értéket, ami a férfiak esetében 2, a nők esetében 2,4 volt, és átlagosan légvonalban valamivel kevesebb mint 55 km volt. A belföldi vándorlások többsége kis távon belül valósul meg (10–19 km). Szoros kapcsolatban áll a települések jövedelmi szintjével és életkor szerint is markáns profillal rendelkezik, intenzitása fiatal felnőttkorban a legnagyobb (Bálint–Obádovics 2018).

A rendszerváltás után jelentősen visszaesett a belső vándorlás és még a kétezres évek elején sem érte el a hatvanas évek szintjét, azóta azonban jelentős növekedésnek indult (Bálint–Gödri 2015). Az alacsony lakóhelyi mobilitás egyik oka a lakóhelyhez mint megszokott, ismert környezethez való kötődés, részben a lakók lakóhelyi elégedettségében is tükröződő társadalmi kapcsolatai miatt (Szabó 2014). Czibere és Kovách (2019) kis falvakban élő fiatalok immobilitását vizsgálva kiemelték a szűk, homogén, a térbeli közelség miatt könnyen elérhető, családi kötések dominálta kapcsolathálózatok megtartó erejét. A magyarországi vizsgálatok a migráció és a kapcsolathálózat összefüggéseit elsősorban az országhatárokon átívelő migrációt valószínűsítő, elősegítő tényezőként elemezték (Gödri 2010, Sik 2005, Virág 2018), bár Németh és Lőrincz (2019) a belső migrációban is vizsgálta a hálózati hatásokat.

3 2015-ös adatfelvétel az MTA TK és TÁRKI Konzorcium OTKA 108836; a 2018-as adatfelvétel az MTA TK *Mobilitás Kutatási Centrum* KEP támogatásával készült.

Földrajzi mobilitás és kapcsolathálózat

A földrajzi mobilitás modern világunk egyik fontos jellemzője, azonban kérdés, hogy ez vajon mennyire hat kapcsolatainkra. Mi lesz a lakóhely megváltoztatása esetén a korábbi kapcsolatokkal? A térbeli távolság még a mai infókommunikációs technológiák lehetőségei ellenére is megnehezíti a kapcsolattartást a jó eséllyel távolban élő családtagokkal, barátokkal, ugyanakkor növelheti az esélyét annak, hogy új kapcsolatokat szerezzen az egyén. A távolban levőkkel való kapcsolattartás a korábbi időszakokhoz képest szintén sokkal egyszerűbb, sokszínűbb, gyorsabb és olcsóbb lett (Larsen et al. 2006, Urry 2003). Hogyan hat az új kapcsolatok kialakítására a költözés? Hisz egy helyi közösségbe az odaszületetteknél valószínűleg nehezebben illeszkedik be valaki, aki később költözik oda. Tágabb értelmezésben a földrajzi mobilitást hagyományosan a társadalmi integráció gyengülése egyik háttértényezőjének tartották (Wirth 1938), hiszen más településre költözve elvesztek, de legalábbis meglazultak azok a kapcsolatok, melyek addig a társadalmi integrációt biztosították az adott közösségben.

Eleve sok oka lehet annak, hogy az ember más településre költözik. Megváltozhatnak a családi körülmények, máshol sikerül lakhatáshoz jutni vagy munkát találni, esetleg jobb körülmények miatt, de persze ugyanezen dimenziók rosszra fordulása, személyes konfliktusok is lehetnek a háttérben. Az, hogy valaki nem költözik el, szintén jelentheti, hogy elégedett a körülményeivel, környezetével, de azt is, hogy nincsenek meg a szükséges erőforrásai ahhoz, hogy változtasson, jobb helyzetbe kerüljön. Nem mindegy kapcsolati szempontból sem, hogy a lakóhely változtatás mögött milyen tényezők állnak, milyen az új környezet, milyen gyakran bekövetkező eseményről beszélünk, az érintett hány évesen költözött, a költözés milyen régen történt, az eredeti lakóhelytől milyen távolságra és a sort még folytathatnánk. A sokszor költöző emberek például valószínűleg kevés energiát fordítanak a helyi közösségbe integrálódásra, szomszédokkal való kapcsolatok kialakítására, ugyanakkor az is valószínűbb, hogy közeli kapcsolatot próbálnak tartani családtagjaikkal. Ugyanakkor, a költözés után eltelt idő növekedésével egyre több, főleg lazább távoli kapcsolat cserélődik le helyi kapcsolatokra (Carrasco et al. 2008).

A társadalomtudományokban nem újkeletű az a nézet, hogy a távolság negatív hatással van az emberi kapcsolatokra (Stouffer 1940). Sokak szerint a földrajzi mobilitás következménye a kapcsolatok, az elköteleződés és az érzelmi közelség hiánya (Albrow 1997, Cresswell 2002). A költözés a kapcsolatok felbomlásához vezethet, ami csökkenti a család társadalmi tőkéjét (Briggs 1997). A mobilitás Putnam (2000) szerint is aláássa a közösségek társadalmi tőkéjét. Az individu-

alizációs hipotézis alapján a modern korban egyre kevesebb erős kötése van az embereknek, amelyek ráadásul egyre rövidebb életűek, míg a mobil életmódhoz jobban passzoló gyenge kötések száma megugrik (Giddens 1992, 1994; Beck–Gernsheim 1995; Beck–Gernsheim 2002). Ezt a tézist azonban többen vitatják, hisz a családi és baráti kapcsolatok fenntartása a mai napig sokak számára alapvető fontosságú (Smart–Shipman 2004). Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a migráció/költözés nagyon ritkán pusztán elszigetelt, egyéni döntés eredménye, hanem általában a családok, a rokonság vagy más közösségek hatása is érvényesül (Shalaff et al. 1999).

Az elmúlt évtizedekben markáns eltolódás történt a XX. század első felében még dominánsnak tűnő lokális, társas értelemben átfedő, térbeli szempontból sűrű kapcsolathálózatoktól a térben szétszórtabb, a környezetünkben élőkével kevesebb átfedést mutató kapcsolathálózatok felé (Urry 2003). Ugyanakkor, úgy tűnik, szoros érzelmi kapcsolatban lehetünk másokkal a költözés, a migráció miatti megnövekedett földrajzi távolság ellenére is (Larsen et al. 2006). Az internet segítségével könnyen tarthatjuk a távollevő családtagjainkkal, barátainkkal, ismerőseinkkel a kapcsolatot, de társasági életet elég nehéz így élni – emiatt a távolság a személyes társas interakcióknak továbbra is korlátja (Mok et al. 2007). A rokonokkal nagyobb eséllyel tartjuk nagyobb távolságból is a kapcsolatot, mint másokkal (Carrasco et al. 2008). Ezt a jelenséget magyarázhatja az a norma, ami előírja a családtagokkal való kapcsolatok fenntartását, de az is, hogy maguk a rokonsági rendszerek is elősegítik a kapcsolatok fenntartását. Szomszédokat, munkahelyi vagy iskolai haverokat, barátokat nagyobb valószínűséggel találunk térben közelebb a vizsgált személyekhez. A szülőkkel, gyerekekkel való kapcsolatok például sokkal inkább megmaradnak nagy távolságok ellenére is, mint a barátokkal, távolabbi rokonokkal valók és az eleve gyengébb szomszédi, munkatársi kapcsolatok (Grossetti 2007).

A hálózatkutatók vizsgálatainak fókuszában az áll, hogy a kapcsolathálózat mérete és szerkezete hogyan változik a költözés következtében. Az egyik feltételezés (az úgynevezett fragmentációs hipotézis) alapján a mobil emberek[4] származási helyükről elköltözve új szerepeikben új ismeretségeket kötnek. Kapcsolathálózatuk azonban individualizáltabb, mind földrajzi, mind társas értelemben széttöredezettebb, kevésbé sűrű, egymást csekély mértékben átfedő szegmensekből áll, mint a nem mobil személyeké (Larsen et al. 2006, Urry 2003, Wittel 2001). Ezekben a kapcsolathálózatokban a kollektív normakontroll is kevésbé van

4 Írásunkban a mobilitás kifejezést minden esetben földrajzi és nem társadalmi értelemben használjuk.

jelen, így nagyobb a mobil személyek autonómiája brókerként[5] fontos közvetítő szerephez jutnak a kapcsolathálózatukba tartozó különböző szegmensek között, ugyanakkor kevésbé részesülnek a kollektív társas támogatásból, és a kommunikáció is akadályozottabb a kapcsolatháló egészében (Viry 2012).

Mivel az erős, érzelmi támogató kötéseik egy része földrajzi értelemben távol kerül az emberektől – vagy azért, mert elköltöztek, vagy azért, mert a kapcsolathálózatukba tartozó személyek tették ezt (vagy mindketten) –, a rendszeres személyes kapcsolattartás hiányát fokozottabb telefonos, e-mailes, internetes kapcsolattartással kompenzálják (Larsen et al. 2006), és ez egészül ki ritkább személyes találkozással (Mason 2004).

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint Magyarországon a rokonok és a barátok meglátogatásának szándéka az összes, legalább egyéjszakás tartózkodással párosuló belföldi utazás legelterjedtebb oka, az utazások közel felében az elsődleges cél (Michalkó et al. 2014). A második világháborút követő nagymérvű belföldi migráció Magyarországon a családi, baráti közösségek földrajzi értelemben vett távolodásához vezetett, és a belföldi utazások nagymértékben hozzájárultak e kapcsolatok fenntartásához (Illés 2004, Bálint–Daróczi 2014). A belföldi turisztikai adatok és egy saját felmérés alapján Michalkó és szerzőtársai (2014) azt találták, hogy minél közelebb lakik egy rokon vagy egy barát, annál gyakoribbak a látogatások, ugyanakkor, minél távolabb lakik a meglátogatott személy, annál kevésbé valószínű a gyakori személyes találkozás. (Ugyanezt számos más külföldi vizsgálat is alátámasztja, például Larsen et al. 2006, Putnam 2000). Hasonlóképp, minél közelebb lakik egy rokon vagy egy barát, annál rövidebb a látogatás ideje, ugyanakkor minél távolabb lakik az illető, annál hosszabban időzik ott a látogató (ugyanezt találta Larsen et al. 2006). A látogatók az esetek 96%-ában a meglátogatott rokonok, barátok lakásában szállnak meg. A rokonlátogatásokhoz kevésbé kapcsolódik aktív „turistáskodás", ezek inkább passzívabb tevékenységekkel jellemezhető, a társas kapcsolat fenntartását középpontba helyező események (Zátori et al. 2017).

A rokonok, barátok meglátogatása, vendégül látása, azaz a legalább időnkénti személyes kontaktus a távoli kapcsolatok fenntartásának alapvető összetevője. A másik ilyen összetevő a különféle kommunikációs csatornák fokozottabb és fokozódó használata, amivel a kapcsolatokat a személyes találkozást lehetővé nem tévő helyzetekben is fenn tudjuk tartani.[6] Minél nagyobb távolságra él tőlünk

5 A hálózatkutatásban használt négy pozíció közül (Burt 1976) az egyik a bróker vagy közvetítő szerep. A brókerek azok, akik kiterjedt kapcsolathálózattal rendelkeznek, és inkább a saját csoportjukon kívüli emberekkel állnak kapcsolatban. A három másik pozíció, az izolált, a talpnyaló és az elit (Kürtösi 2005, Burt 1976 nyomán).

6 Akár a Covid-19 járvány alatt megnövekedett telefon- és adatforgalomra is gondolhatunk.

valaki, annál hosszabban beszélünk vele telefonon, ha arra kerül a sor (Licoppe 2004). Az e-mailezés is nagyon fontos eleme a rendszeres kapcsolattartásnak távkapcsolatokban. A „távtársalgás" már a mindennapi élet részévé vált (Larsen et al. 2006). Ugyanakkor, felmerül az is, hogy azok számára, akik nem rendelkeznek e fenti dolgokhoz szükséges erőforrásokkal (pénzzel, eszközökkel, tudással stb.), azaz kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoportok tagjai, a földrajzi távolság könnyen a kapcsolat megszűnéséhez vezethet (Carrasco et al. 2008).

Noha a földrajzi mobilitás hatása a kapcsolathálózatokra már hosszabb ideje érdekli a kutatókat, az empirikus vizsgálatok viszonylag korlátozottak, illetve bizonyos, különösen mobil szakmacsoportokra fókuszálnak (például: migránsok – Lubbers et al. 2010, hosszú távon ingázók, magasan képzett szakemberek – Larsen et al. 2006). Nisic és Petermann (2013) azt találta, hogy nincs különbség az elköltözők és az el nem költözők között a rendelkezésükre álló társadalmi tőke mennyiségében, ugyanakkor annak szerkezetében igen. Emellett a költözés óta eltelt idő is jelentős hatást gyakorol a kapcsolathálózatokra. Magdol (2000) New Yorkban élő kisgyerekes családokat vizsgált két hullámban. Azok a vizsgált személyek, akik távolabbra költöztek, területileg szétszórtabb kapcsolathálózattal rendelkeztek, míg azoknak, akik csak helyben költöztek máshová, közelebbi kapcsolataik voltak. A kapcsolathálók különbségeit azonban nagyobb mértékben magyarázták meg az egyének jellemzői, mint a mobilitás mintázatai.

Országos reprezentatív minták felhasználásával kevés elemzés született. Viry (2012) a kapcsolathálózatok térbeli eloszlása, a lakóhelyi mobilitás és a társas támogatás kapcsolatát vizsgálta egy a svájci felnőtt lakosságot reprezentáló mintán. A lakóhelyi mobilitásra vonatkozóan a 14 éves kori lakhelyhez képesti jelenlegi lakhelyet vizsgálta. Az első kutatási kérdése arra vonatkozott, hogy a kapcsolathálók térbeli eloszlása hogyan függ össze az egyének társadalmi jellemzőivel, kapcsolathálózatuk összetételével, illetve a lakóhelyi mobilitással. Továbbá azt vizsgálta, hogy hogyan hat a hálózatok térbeli eloszlása, a lakóhelyi mobilitás és együttes hatásuk az érzelmi támogató kapcsolathálózatok méretére, illetve szerkezetére. Az érzelmi támogató hálózatok azonosításához, a jelen tanulmányhoz hasonlóan, a bizalmas kapcsolathálózatok fentiekben már említett névgenerátorát használták. Viry azt találta, hogy a rendelkezésre álló támogatás mértékét sem a hálózat földrajzi eloszlása, sem a lakóhelyi mobilitás nem befolyásolta (bár ez szerinte esetleg a támogató kapcsolatokat feltérképező névgenerátor szabta szűk határoknak is betudható). Ugyanakkor, az a tény, hogy valaki 14 éves kori lakhelyétől távol élt, a támogató kapcsolathálózat szerkezetére két elkülöníthető, de ellentétes hatást gyakorolt. A mobilitás következtében a személyes kapcsolatok tág földrajzi térből származtak, ami valószínűsítette, hogy a mobil egyén körül lazán

kapcsolódó hálózatot találunk. Ugyanakkor, a várttal ellentétben, a kapcsolatban álló személyek közti távolság hatását kontroll alatt tartva, a távkapcsolatokat említő egyének tranzitívabb támogató hálózatokkal bírtak,[7] mint azok, akik helyi kapcsolatokat említettek. Ezt a szerző úgy magyarázta, hogy a tranzitív kötések valószínűleg nagyobb eséllyel élnek túl nagy térbeli távolságokat, mint az intranzitívak. Emellett, a mobilak kevésbé említették vegyesen kapcsolathálózataiban a családtagokat és a barátokat: a barátok számának csökkenése főleg a családtagok előnyben részesítése miatt lehet, mivel ők elsősorban a családi kapcsolatok megtartására törekedtek. Elemzésünkben többek között emiatt mi is a rokoni – nem rokoni, illetve a helyben illetve más településen megvalósuló bizalmas kötésekre fókuszálunk.

Adatok és módszerek

Elemzésünkben két adatbázisra támaszkodtunk: az MTA TK Szociológiai Intézetében a Kovách Imre vezetésével megvalósult a magyar társadalom integrációjának és dezintegrációjának nagymintás empirikus kutatásra 2015-ben, valamint a 2018-ban létrejött adatfelvételre. A 2015 tavaszi adatfelvétel *(Integrációs és dezintegrációs folyamatok a mai magyar társadalomban)* kiinduló minta elemszáma 2687 fő volt, a hiányzó kapcsolathálózati változók miatt a kapcsolathálózati elemzéshez használt minta 2609 fős volt (Albert et al. 2017). 2018-ban a *Mobilitás Kutatási Centrum* KEP adatfelvételében a megkérdezettek száma 2700[8] fő volt.

A kapcsolatfókuszú integráció vizsgálatához (Kovách 2017) a továbbiakban a 2015-ös és 2018-as adatbázisokat hasonlítjuk össze a bizalmas beszélgetési hálózatok szempontjából, valamint a 2018-as adatbázison vizsgáljuk a lakóhelyi mobilitás és a bizalmas kapcsolathálózatok jellegzetességei közötti összefüggéseket. A rendelkezésre álló adatok alapján, Viry 2012-es kutatásához hasonlóan mi is, azt tekintettük lakóhely szerint mobilnak, aki a 14 éves kori lakóhelyéhez (pontosabban, iskolavégzésének helyszínéhez) képest az adatfelvétel időpontjában más településen élt. Esetünkben a településen belüli mobilitás nem tartozik a földrajzi mobilitás fogalomkörébe; a társas kapcsolatok általunk elemzett változása csak más településre költözés kapcsán értelmezhető. A két adatfelvételben arra vonatkozóan nincs adat, hogy a kérdezett hány éves korában és hányszor költözött más településre ez idő alatt.

7 Tranzitív egy kapcsolat, ha az ismerősöm ismerőse az én ismerősöm is.

8 Jelen tanulmányban az eredeti mintanagyság mintegy 400 fővel kevesebb (N=2312); a kérdezői torzítás minimalizálása miatt a mintából minden olyan települést (23 db) kivettünk, ahol a megkérdezettek több mint fele a bizalmas kapcsolatokat feltáró névgenerátor kérdésnél egyetlen egy erős kötésű kapcsolatról sem számolt be.

Eredmények

Bizalmas beszélgetési hálózatokról

A bizalmas kapcsolatok magyarországi alakulásáról több helyen már részletesen írtunk: (Albert–Dávid 2016, Albert et al. 2017). Magyarországon nemzetközi összehasonlításban kisebb a bizalmassal nem rendelkező emberek aránya, ugyanakkor, ha nem is sok, de legalább egy támasza van az emberek túlnyomó többségének. A bizalmasokat nélkülözők aránya 1999 és 2011 között 8%-ról 2%-ra csökkent, majd 2015-re 6,5%-ra emelkedett. Míg korábban a magyarországi felnőttek inkább családtagjaik közül választottak maguknak bizalmast, manapság egyre inkább a barátoknak jut ez a szerep. A 2018-as adatok alapján a 2000-es évek elejétől már megfigyelt trend részben folytatódott: tovább csökkent a rokon bizalmasok száma, de az eddigi megfigyelésekkel szemben, mivel már nem nő a nem rokon bizalmasok száma, a bizalmas kapcsolathálózat összmérete szűkül (1. számú táblázat).

1. táblázat
A bizalmas beszélgetési hálózat méretének és összetételének változása a 2000-es éveket követően

Adatfelvétel éve	N	Bizalmas kapcsolathálózat mérete[9] (átlag)	Rokon bizalmasok száma (átlag)	Nem rokon bizalmasok száma (átlag)
2004	1018	2.21	1.66	0.55
2011	1011	2.30	1.26	1.04
2015	2607	2,21	0,93	1,28
2018	2312	1,89	0,61	1,27

A bizalmas kapcsolathálózat átlagos mérete 2004 és 2011 között némi növekedést mutatott (2,21, illetve 2,30), majd 2015-ben visszarendeződött a 2004-es szintre (2,21). A legfrissebb adatfelvétel szerint 2015-höz képest 2018-ban sajnos tovább csökkent a bizalmas kapcsolatok átlagos száma (1,89).

A rokon bizalmasok átlagos számát vizsgálva a csökkenés lineáris: a 2004-ben mért 1,66-os átlag 2018-ra pont 1 fővel 0,6-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan a nem rokoni bizalmasok átlaga mérésről mérésre 2015-ig növekedett: 2004-ben a válaszadók átlagosan 0,55 nem rokoni bizalmast tudhattak kapcsolathálózatukban, míg ez az átlag 2015-ben nagyjából 2,5-szeresére nőtt (1,3), és 2018-ban nem változott. Az adatok alapján megállapítható, hogy a bizalmas kapcsolathálózati struktúrák modernizációja zajlik, és inkább a családi kapcsolatok helyett, mint mellett, egyre nagyobb számban jelennek meg a nem rokoni, elsősorban baráti kapcsola-

9 Maximum 5 főt lehetett említeni.

tok. (A barátok mint bizalmasok szerepének felértékelődéséről bővebben: Albert et al. 2020, kéziratban.)

2015-ben a nők több rokoni és kevesebb nem rokoni kapcsolatot soroltak fel, mint a férfiak: a férfiaknak átlagosan 0,8 rokon és 1,37 nem rokon bizalmas kapcsolatuk volt, míg a nőknél átlag 1,04 rokon és 1,19 nem rokon bizalmast mértünk (p=0,000). A válaszadók neme szerint 2018-ban az említett bizalmasok száma (akár rokon, akár nem) már hasonló volt. 2015-ben még a rokon és nem rokon bizalmasok aránya is szignifikánsan (p=0,001) eltért a válaszadó neme szerint: míg a férfiak bizalmas kapcsolathálózatában 39, addig a nőkében 45 % volt a rokonok aránya. 2018-ra ez a különbség is eltűnt.

A férfiak bizalmas kapcsolathálózata mindkét vizsgált évben nemileg heterogénebb volt, azaz a férfiak magasabb arányban említettek nőket, mint fordítva. 2018-ban az azonos neműek aránya a férfiak körében 72%, a nőknél 79% volt. Ez a különbség abból a már ismert és többször publikált tényből adódik, hogy a társsal élő férfiak társukat magasabb arányban említették bizalmasként, mint a társsal élő nők (42% versus 35%) (Albert–Dávid 2012). A nők bizalmasként inkább (lány) gyermekeiket, édesanyjukat, illetve (nő) szomszédaikat említették.

2015-höz képest 2018-ban duplájára, 6%-ról 12,5%-ra nőtt a bizalmast egyáltalán nem említők, azaz az izoláltak aránya (1. számú ábra). Az izoláltak jelentős növekedése a nők, a legfeljebb 8 osztályt végzettek, a 60 évesnél idősebbek és/vagy a társ nélkül élők körében látható leginkább. 2015-ben a megkérdezettek 27%-a csak rokoni kapcsolatot említett a bizalmasai között, 40%-uk pedig csak nem rokoni kapcsolatokat sorolt fel. 2018-ban ez az arány rendre 19% és 47%, vagyis ebben az évben a megkérdezettek közel fele már egyáltalán nem említett meg senkit bizalmasként a családjából illetve a rokonságából (1. számú ábra).

Míg 2015-ben a férfiak körében magasabb volt a csak nem rokonból álló bizalmas kapcsolathálózatok aránya (43%), addig 2018-ra ez a különbség is eltűnt és nincs eltérés a két nem között.

Korcsoport szerinti bontásban: 2015-ben az idősek (60 év felettiek) körében kimagaslóan magas (41%) volt a csak rokonokból álló bizalmas kapcsolathálózatok aránya – 2018-ban ez a különbség sem mérhető. 2018-ban a változás az izoláltak arányában érhető tetten: az idősek körében a fiatalokhoz képest majdnem duplájára (9% versus 17%) nőtt a bizalmas kapcsolatot nem említők aránya.

A legnagyobb és legérdekesebb átrendeződést a legfeljebb nyolc általánossal rendelkező válaszadók körében mértük (2. számú ábra): mind a csökkenés (csak rokon bizalmasok aránya 39%-ról 21%-ra), mind a növekedés (csak nem rokon bizalmasok növekedése 34-ről 48%-ra) a két időpont között az ő körükben volt a legmagasabb.

1. ábra
A bizalmas kapcsolathálózatok összetétele 2015-ben és 2018-ban (%)

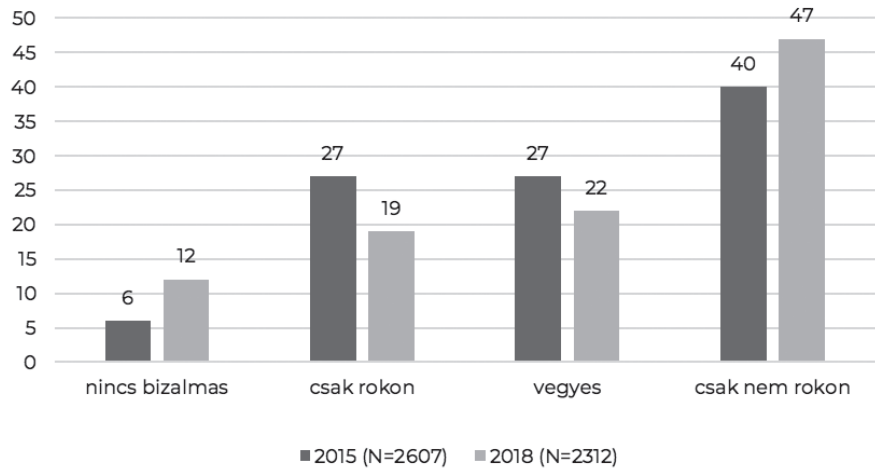

2. ábra
A bizalmas kapcsolathálózatok belső összetételének változása iskolai végzettség szerint 2015, 2018

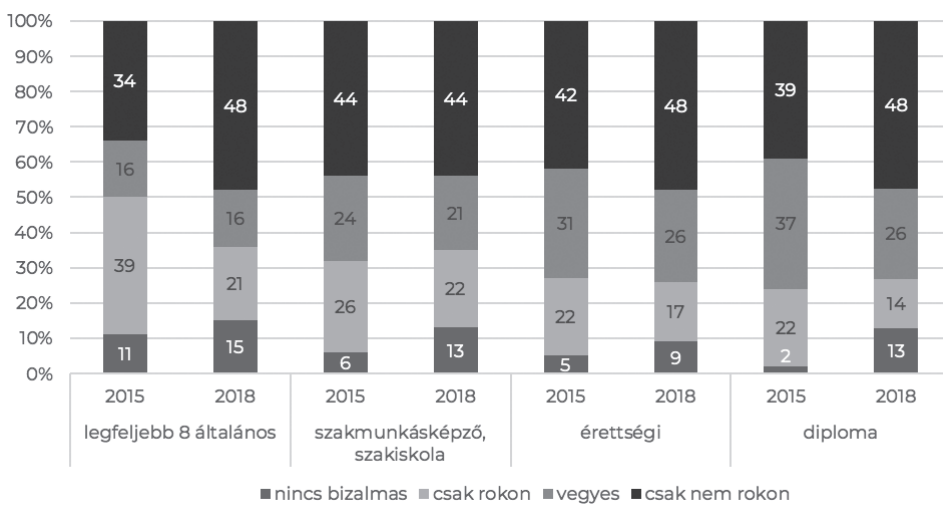

A szakmunkás végzettségűek körében jelentős belső átrendeződés nem történt. Az érettségizetteknél némiképp csökkent a csak rokonokból álló kapcsolathálózattal rendelkezők aránya (22%-ról 17%-ra), és kissé növekedett a csak nem rokonokból álló kapcsolathálózattal bírók aránya (42%-ról 48%-ra). A diplomások körében, bár másképp, de az alacsony iskolai végzettségűekhez hasonlóan a bizalmi kapcsolathálózati struktúra jelentős belső átrendeződésének – tulajdon-

3. ábra
A bizalmas kapcsolathálózatok belső összetételének változása településtípus szerint 2015, 2018

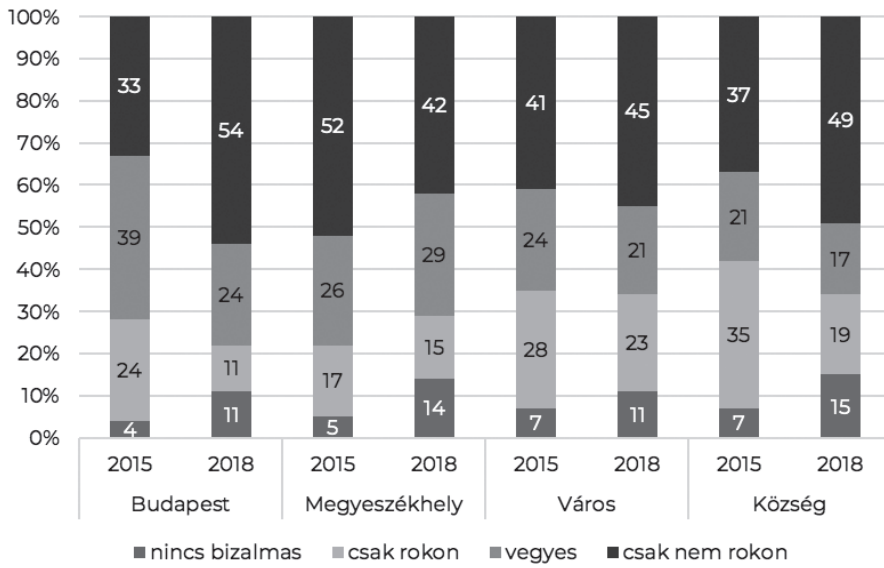

képpen a rokonok „eltűnésének" – lehetünk tanúi. Többszörösére (hatszorosára) nőtt az izoláltak aránya 2018-ban. Csökkent a csak rokoni kapcsolathálózattal bírók aránya (22%-ról 16%-ra), valamint a vegyes kapcsolathálózattal rendelkezőké is(38%-ról 29%-ra). A diplomások körében is jelentősen növekedett a csak nem rokoni kapcsolatokat tartalmazó bizalmas hálózattal rendelkezők aránya (40%-ról 55%-ra).

Településtípusok szerinti bontásban (3. számú ábra) a változások 2015 és 2018 között eltérőek. A budapesti válaszadóknál jelentősen csökkent azok aránya, akiknek csak rokonokat tartalmaz a bizalmas kapcsolathálózata, illetve azoké is, akik vegyes típusú kapcsolathálózattal rendelkeznek. 2015-ben ez utóbbi csoport volt a legjelentősebb a budapestiek körében, 2018-ra viszont a csak nem rokoni bizalmas kapcsolathálózattal bírók aránya nőtt a legnagyobb mértékben, mintegy egyötöddel 33%-ról 54%-ra, és a budapestiek között a legjelentősebb csoporttá vált. A fő trendektől a megyeszékhelyeken élők adatai térnek el leginkább: itt nem változott a csak rokonokat számláló bizalmas kapcsolathálózattal rendelkezők aránya, és érdekes, hogy egyedül itt – méghozzá jelentősen – csökkent azoknak az aránya, akik bizalmas kapcsolataik között csak nem rokon kapcsolatokat tudnak (52%-ról 42%-ra). A két adatfelvételt összehasonlítva a legkisebb változást az egyéb városok lakosainál mértük. A községekben élők között csökkent a csak

4. ábra
Bizalmasok megoszlása kapcsolattípus szerint (%)

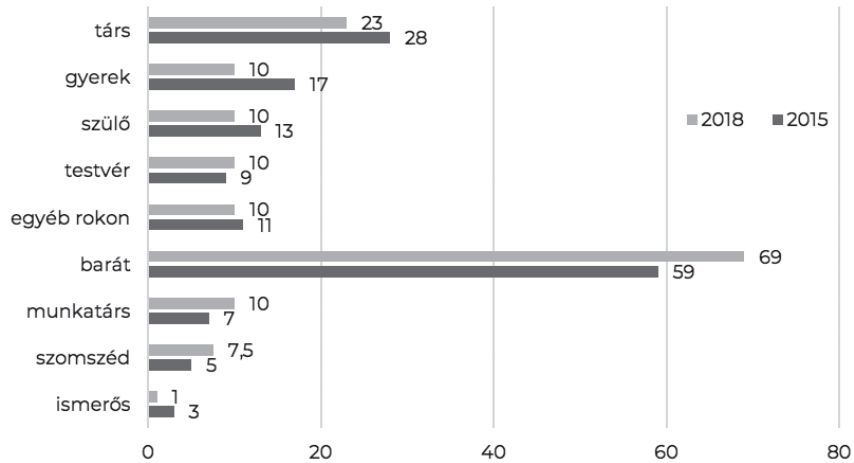

rokoni bizalmas kapcsolathálózattal rendelkezők aránya a legnagyobb mértékben (35%-ról 19%-ra), és jelentősen növekedett a csak nem rokoni bizalmast említők aránya (37%-ról 49%-ra).

A már bemutatott tendencia, miszerint egyre csökken a rokonok és egyre nő a nem rokonok átlagos száma a bizalmas kapcsolathálózatban, az 1. számú táblázatban is jól látható. 2015 és 2018 között jelentősen (10%-kal) nőtt a barátot említők aránya: a kérdezettek 69%-ának volt barát bizalmasa. Ugyanakkor, tovább csökkent a társat és gyermeket, illetve szülőt említők aránya. 2018-ban társat kicsivel több mint minden negyedik kérdezett említett (23%). A bizalmasok között egyre gyakrabban jelentek meg a munkatársak, illetve a szomszédok is (4. számú ábra).

Az 1. számú táblázat és a 4. számú ábra alapján a bizalmas kapcsolathálózatok belső struktúrájának átrendeződése a rokoni kapcsolatok közül a társ és a gyerek mint bizalmas háttérbe szorulásáról, és a barát mint bizalmas megnövekedett szerepéről szól. A 4. számú ábra szerint, míg 2015-ben a kérdezettek 28%-a, addig 2018-ban már csak a 23%-a említette a társát bizalmasként. Úgy, hogy 2015-ben a mintában a társsal élők aránya 55%, míg 2018-ban 58% volt, azaz a társsal élők aránya, ha nem is nagyon, de a későbbi felmérésben még emelkedett is. Ez is azt támasztja alá, hogy a társ bizalmas szerepe csökkent.

Az 5. számú ábrából jól látszik, hogy melyek az a szocio-demográfia csoportok, ahol a két időpont közötti csökkenés jelentősebb: a nők, a 60 évesnél idősebbek, a két magasabb iskolai végzettségű csoport, különösen a diplomások. A legdrámaibb csökkenést a budapestiek körében mértük: társát bizalmasként az itt élők mindössze 18%-a említette 2018-ban, noha a társsal élők arányában nincs

5. ábra
A társ mint bizalmas említése a különböző szocio-demográfiai csoportok szerint 2015, 2018 (%)

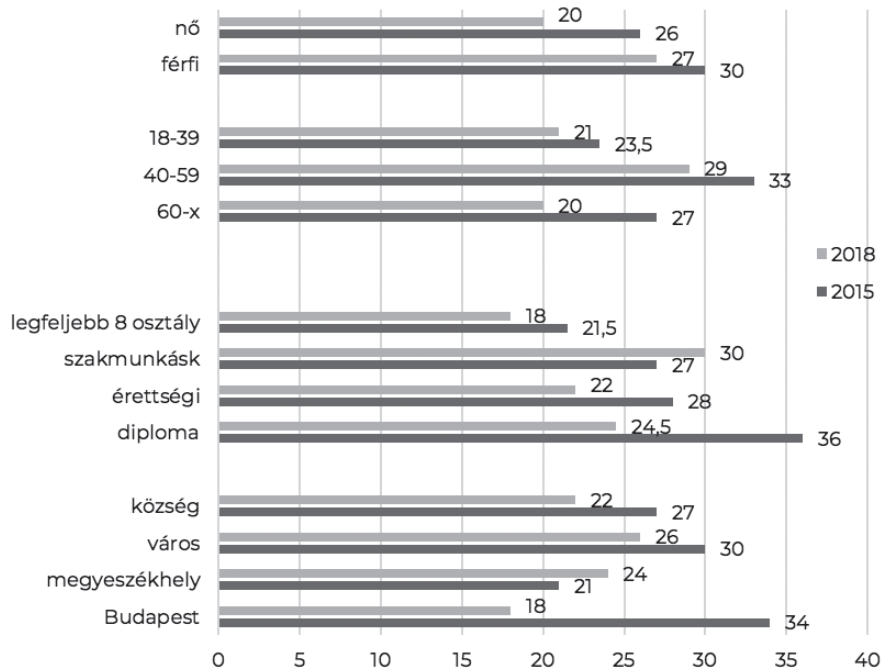

különbség településtípusok szerint. A szakmunkások és a megyeszékhelyen élők körében fordult meg a trend és e két csoportban 2018-ban magasabb lett a társat bizalmasként említők aránya. Az eddigi mérésekkel összhangban a nők kisebb arányban említették társukat bizalmasuknak, mint a férfiak.

Míg 2015-ben a gyermeket bizalmasként említők aránya 17%, addig 2018-ban már csak 10% volt. A nők mindkét évben gyakrabban említették gyermekeiket bizalmasukként. A rokoni kapcsolatok, különösen a gyermek és társ kapcsolatok ritkább említése mellett (helyett?) átlagosan 10%-kal nőtt a barátok említése a bizalmasok között.

A 6. számú ábra alapján azt mondhatjuk, hogy 2018-ra a barát mint bizalmas a társadalom minden szegmensében egyértelműen és dominánsan megjelent. Eltűnt a nemek közti különbség, 2018-ban a nőknek és a férfiaknak hasonló arányban volt bizalmasa a barátja/barátnője. A legjelentősebb, nagyjából 20%-nyi növekedést a bizalmas barátot illetően az idősek, a legfeljebb 8 osztályt végzettek és a községben élők körében mértük, ezekben a csoportokban nőtt jelentősen a bizalmas barátok aránya.

6. ábra
A barát mint bizalmas említése a különböző szocio-demográfiai csoportok szerint 2015 és 2018 (%)

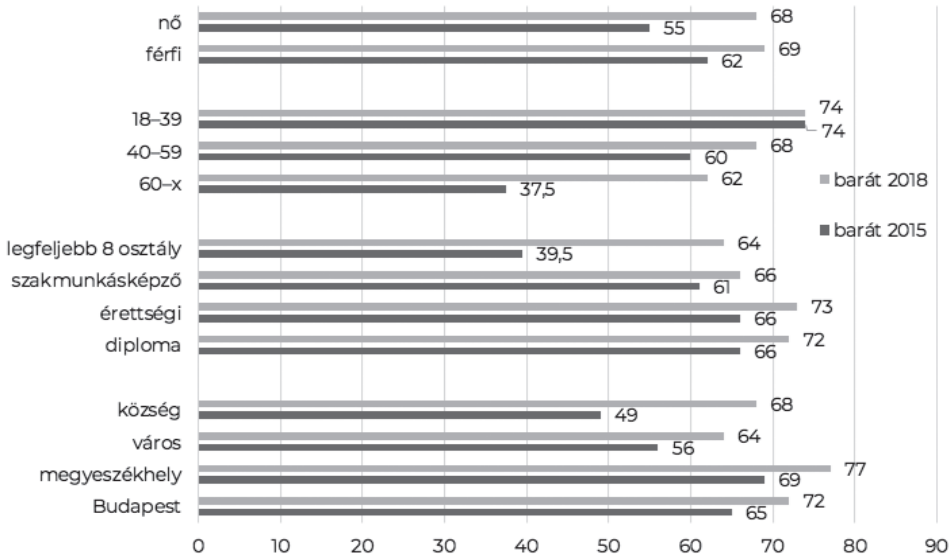

A lakóhelyi/földrajzi mobilitás és a bizalmas kapcsolathálózati struktúra összefüggései

A bizalmas kapcsolathálózati struktúra 2000-es évektől tapasztalható átrendeződése, a rokon bizalmasok „kikopása" és a csak nem rokon, főleg barát bizalmasok dominanciája a 2018-as adatok szerint össztársadalmi jelenséggé vált. Egy a társadalmi integrációt és a törésvonalak elemzését fókuszba állító kutatási projekt számára különösen izgalmas a lakóhelyi mobilitás és a bizalmas kapcsolathálózat alakulásának vizsgálata.

Fő kérdésünk, hogy van-e bármilyen eltérés a kérdezettek bizalmas beszélgetési hálózatának összetételében aszerint, hogy földrajzilag mobilak-e vagy sem. Számít-e a bizalmas kapcsolatoknál az, hogy valaki távol él a kibocsátó családjától, gyerekkori barátaitól? És ha igen, hogyan? Az elméleti részben említett kutatási eredmények figyelembevételével a következő kérdésekre keressük a választ a 2018-as adatbázist elemezve:

1. Beigazolódik-e, hogy nincs különbség a földrajzilag mobilak és nem mobilak társadalmi tőkéjében, bár szerkezetében eltér a kapcsolathálózatuk (Nisic–Petermann 2013)? Ezt a rendelkezésre álló adatok alapján a következő kérdésekkel teszteltük:

- Van-e különbség a bizalmas kapcsolathálózat kiterjedtségében a földrajzilag mobil és nem mobil személyek között? Amennyiben van különbség, az vajon meghatározott-e valamilyen szocio-demográfiai változó alapján?
- Van-e különbség a bizalmas kapcsolathálózat összetételében a földrajzilag mobil és nem mobil személyek között? Amennyiben van különbség, az vajon meghatározott-e valamilyen szocio-demográfiai változó alapján?
- Igaz-e, hogy a földrajzilag mobil személyek származási helyükről elköltözve új ismeretségeket kötnek (Larsen et al. 2006, Urry 2003, Wittel 2001) és kapcsolathálózatuk földrajzi értelemben széttöredezettebb? Van-e különbség a földrajzilag mobilak és nem mobilak kapcsolathálózatainak összetételében arra vonatkozóan, hogy milyen arányban élnek egyazon, illetve más településeken?

2. A földrajzilag mobil személyek bizalmasai között – a partnert (házastárs, élettárs) leszámítva – vajon kevesebb-e a családi kapcsolat?
3. A magasabb státuszúak jobban meg tudják-e tartani a távolabb élő kapcsolataikat a földrajzi mobilitás után?

   A kérdések megválaszolásához a következő változókat használtuk:

   - földrajzi mobilitás –14 éves kori lakóhelyéhez (iskolavégzésének helyszínéhez) képest jelenleg más településen él;
   - bizalmas kapcsolathálózat mérete – a bizalmasokat mérő kérdés válaszainál megjelölt személyek száma (0–5 fő);
   - bizalmas kapcsolathálózat összetétele – 1) rokonok aránya a bizalmasok között és a nem rokonok aránya a bizalmasok között; 2) csak rokonok a bizalmasok között, vegyes (rokonok és nem rokonok is a bizalmasok között), csak nem rokonok a bizalmasok között; 3) a megnevezett kapcsolat típusa (házastárs/élettárs, szülő, gyermek, testvér, egyéb rokon, barát, munkatárs, szomszéd, ismerős); 4) az azonos, illetve más településen lakók megoszlása a kapcsolathálózatokban;
   - anyagi depriváció, illetve súlyos anyagi depriváció – a laekeni indikátorok[10] közül legalább háromban vagy négyben hiányt szenved.

Mivel ebben az adatfelvételben nem gyűjtöttek úgynevezett sűrűségi adatokat, azaz nem tudjuk, hogy a bizalmasként említett személyek egymást ismerik-e, így sajnos nem tudjuk azt tesztelni, hogy a földrajzilag mobil személyek kapcsolathálózata társas értelemben széttöredezettebb, kevésbé sűrű, egymással cse-

10 Laekeni indikátorok: az Európai Bizottság által kialakított indikátorrendszer, amely a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni intézkedések eredményeit méri. Az anyagi deprivációt 9 tétellel méri, melyek közül, ha minimum 3 tétel előfordul, akkor anyagi deprivációról, ha minimum 4 tétel előfordul, akkor súlyos anyagi deprivációról beszélhetünk.

2. táblázat
A mobil és nem mobil népesség szocio-demográfiai jellemzői 2018-ban (%)

	mobil (N=871)	nem mobil (N=1439)
Nem		
férfi	43	50
nő	57	50
Kor		
18–39	31	41
40–59	37	32
60 év és idősebb	32	27
Település típus (jelenlegi)		
Budapest	12	21
megyeszékhely	20	19
város	36	39
község	32	21
Társ		
nincs	37	45
van	63	55

kély mértékben átfedő szegmensekből áll-e, mint a nem mobil személyeké.

A lakóhelyi mobilitás fentebb leírt definíciója szerint a mobil népesség aránya a 2018. évi felmérésben 38% volt.

A vizsgált mintában a nők mobilabbak, közöttük többen voltak olyanok, akik a kérdezéskor nem ugyanazon a településen éltek, mint 14 éves korukban. Korcsoportos összehasonlításban a fiatalok (még?) kevésbé mobilak, körükben magasabb az „otthonmaradók” aránya. Nem véletlen, hiszen a 25–35 éves korosztály – kényszerből vagy kényelemből – ma egyre tovább marad a szülői házban, körükben kitolódik a családalapítás és gyermekvállalás, valamint az ezzel járó (esetleg más településre történő) költözés ideje is. A vizsgált évben a 40–59 évesek között volt a legmagasabb a lakóhely szerinti mobilitás. Iskolai végzettség szerint nem volt különbség a válaszadók lakóhelyi mobilitásában. A település típusát vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a városban élőknél volt a legnagyobb a mobilitás arány (38%) és a Budapesten élőknél a legalacsonyabb (12%). A mobilak között magasabb volt a társsal élők aránya.

A bizalmasok száma és a bizalmas kapcsolathálózat összetétele a lakóhelyi mobilitás szerint

A megnevezett bizalmasok száma nem mutatott szignifikáns összefüggést azzal, hogy a válaszadó földrajzilag mobil volt-e vagy sem. A bizalmas kapcsolathálózat összetételét vizsgálva azt találtuk, hogy a rokonok aránya magasabb azoknál, akik nem költöztek más településre (34% vs. 30%). Ez teljesen érthető, hiszen a „gyökerek", a fizikailag is elérhető rokonok egyazon településen könnyebben elérhetőek.

A fenti állítást erősíti a bizalmas kapcsolathálózat összetételének részletesebb elemzése, hiszen megállapítható, hogy a csak rokonokat tartalmazó bizalmas kapcsolathálózat aránya a nem mobilak körében volt magasabb (23% vs. 18%), míg a kapcsolattípusok szerint vegyes kapcsolathálózat aránya a földrajzilag mobilaknál volt magasabb (27% vs. 24%). A csak nem rokonokból álló bizalmas kapcsolathálózat is a mobilak körében volt kicsivel magasabb (55% vs. 53%). A földrajzi mobilitás és a bizalmas nélkülözése nem mutat összefüggést: a mobilak 12%-ának, a nem mobilak 13%-ának nem volt egyetlen bizalmasa sem.

A férfiak és a nők bizalmas beszélgetési hálózatainak összetételében nincs különbség akkor sem, ha a földrajzilag mobil férfiakat és nőket hasonlítjuk a nem mobilakhoz.

A korcsoportokat vizsgálva az derül ki, hogy a 60 éves és idősebb korcsoportban a leggyakoribb a bizalmast nélkülözők aránya, akár földrajzilag mobil vagy nem mobil a válaszadó. A csak rokon bizalmast tartalmazó kapcsolathálózat a földrajzilag mobilaknál a 18–39 éves korosztályban a leggyakoribb, míg a nem mobilaknál a két idősebb korcsoportra jellemző az inkább csak rokoni kapcsolatokat tartalmazó bizalmas kapcsolatháló. A mobilaknál a fiataloknak és a középkorúaknak van inkább vegyes kapcsolathálózata, míg a nem mobilaknál inkább a fiatalokra jellemző a mind rokonokat, mind nem rokonokat tartalmazó bizalmas kör. A csak nem rokoni kapcsolatokat tartalmazó bizalmas kapcsolatrendszer a mobilaknál inkább a középkorúakra és az idősebbekre jellemző, de ettől nem tér el jelentősen a fiataloknál tapasztalható arány sem. A nem mobilaknál azonban éppen a fiatalok azok, akiknek bizalmasai között csak nem rokoni kapcsolatok vannak.

Az alacsony iskolai végzettségű bizalmast nélkülözők arányában nincs lényegi különbség a földrajzilag mobil és nem mobil személyek között: a mobilitástól függetlenül, a legfeljebb általános iskolai végzettségűek körében a leggyakoribb a bizalmas hiánya. A diplomásoknál azonban a nem mobilak között magasabb az izoláltak aránya (15% vs. 10%). A csak rokoni kapcsolatokat tartalmazó bizalmas kapcsolathálózat mind a mobilaknál, mind a nem mobilaknál az alacsonyabb iskolai végzettségűekre jellemző. Az érettségizetteknél már különbség figyelhető meg: a mobilakra kevésbé jellemző a csak rokoni bizalmas kapcsolathálózat, mint

7. ábra
A bizalmas beszélgetési hálózatok összetétele lakóhelyi mobilitás szerint, 2018 (N=2310)

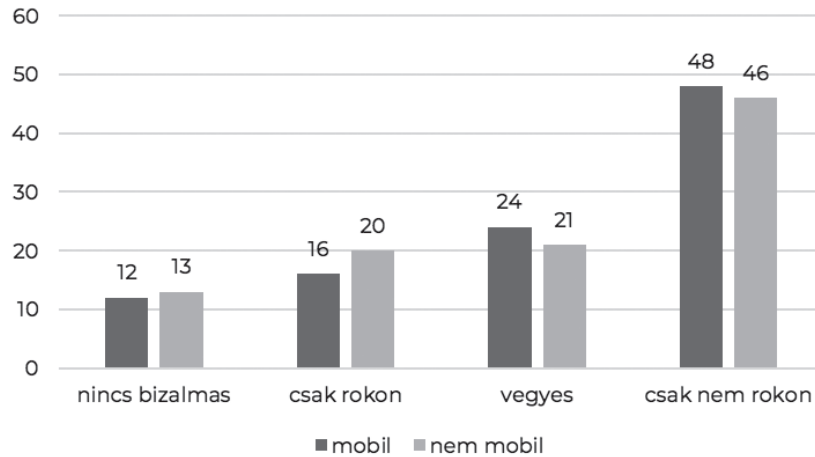

a nem mobilakra (13% vs. 19%). Míg a diplomásoknál ez éppen fordítva van: az elköltözötteknél kicsivel magasabb a csak rokoni bizalmas kapcsolathálózat, mint az otthon maradóknál (15% vs. 13%). A vegyes kapcsolathálózat mind a mobilaknál, mind a nem mobilaknál az érettségivel és a diplomával rendelkezők körében a leggyakoribb, ők azok, akik bizalmasaik között nem csupán rokonokat, hanem egyéb, nem rokoni kapcsolatokat is tudhatnak. A csak nem rokonokat tartalmazó bizalmas kapcsolathálózat a földrajzilag mobilaknál főleg a nyolc általánossal illetve az érettségivel rendelkezők körében magas (50–50%) és a szakmunkás, szakiskolát végzettek körében a legkevésbé jellemző (44%). A nem mobilaknál is a szakmunkás, szakiskolát végzettek rendelkeznek legkevésbé csak nem rokonokból álló kapcsolathálózattal (44%), és a nem mobilaknál ugyancsak az általános iskolai végzettséggel és az érettségivel rendelkezők körében a leggyakoribb a csak nem rokonokból álló kapcsolathálózat (47–47%). A diplomásoknál a mobil személyek körében kevésbé gyakori a csak nem rokoni kapcsolathálózat, mint az otthon maradókéban (47% vs. 49%).

A válaszadó lakhelyének településtípusa szerint az látható, hogy a földrajzilag mobilak között a megyeszékhelyeken élők körében a legalacsonyabb a bizalmast nélkülözők aránya (10%) és a községekben élőkében a legmagasabb (13%). A nem mobilaknál a budapestiek és a városban élők körében a legalacsonyabb (10–11%) és a megyeszékhelyeken, községekben élők körében a legmagasabb az izolálódottak aránya (16–16%). A csak rokonokat tartalmazó bizalmas kapcsolathálózat mind a mobilak, mind a nem mobilak között a fővárosban élőknél a legritkább

8. ábra
A bizalmas beszélgetési hálózatok összetétele korcsoportok és lakóhelyi mobilitás szerint, 2018 (N=2310)

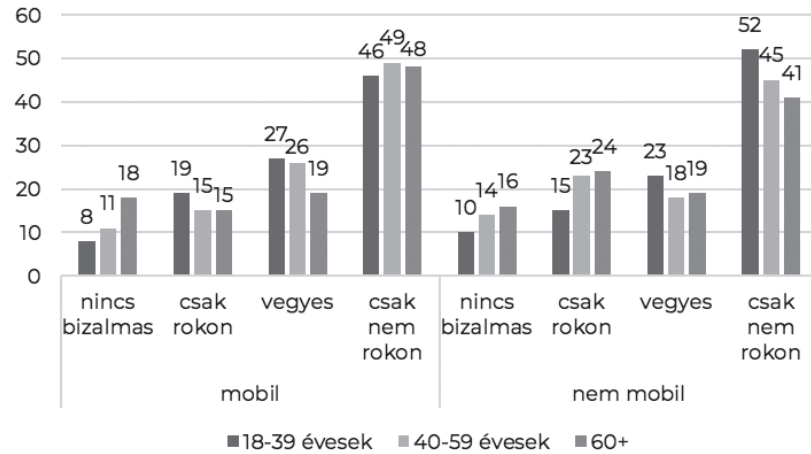

(7% ill. 13%) és a városokban élőknél a leggyakoribb (19% ill. 25%). A vegyes kapcsolathálózat is hasonló mintázatot mutat a földrajzilag mobilak és nem mobilak körében: a községekben élőknél a legalacsonyabb (20% ill. 14%) és a megyeszékhelyen élőknél a leggyakoribb (32% ill. 26%) azoknak az aránya, akik mind rokoni, mind nem rokoni kapcsolatokat is tartalmazó bizalmas kapcsolathálózattal rendelkeznek. Csak nem rokoni kapcsolatokkal jellemezhető hálózattal a földrajzilag mobil budapestiek 55%-a, a nem mobil fővárosiak 53%-a rendelkezik. Legkevésbé a megyeszékhelyen élőkre jellemző ez a kapcsolathálózati típus mind a mobilak, mind a nem mobilak körében (44% ill. 42%).

A bizalmas kapcsolathálózatot úgy is vizsgálhatjuk, hogy a bizalmasként megnevezett kapcsolat típusait egyesével elemezzük, azaz megnézzük, hogy a közeli családtagok (társ, gyermek, szülő, testvér), továbbá az egyéb rokonok, illetve a nem családtagok (barát, munkatárs, szomszéd, ismerős) közül mely kapcsolatok fordulnak elő gyakrabban a földrajzilag mobil és a nem mobil válaszadók körében.

A bizalmasként megnevezett kapcsolatok típusát vizsgálva az válik világossá, hogy a szülők említése gyakoribb a földrajzilag nem mobilak körében a bizalmas beszélgetési hálózatban (12% vs. 7%). A nem rokoni kapcsolatok közül pedig a szomszédok említési gyakorisága mutat különbséget: a mobilak gyakrabban jelölték meg a szomszédaikat a bizalmasaik között, mint a nem mobilak (9% vs. 6%). A költözés, úgy tűnik, ilyen értelemben jót tesz az egyébként nem túl jó szomszédi kapcsolatoknak. A többi kapcsolattípust vizsgálva nem találtunk lényeges különbségeket a mobilak és nem mobilak között.

9. ábra
A bizalmas beszélgetési hálózatok összetétele iskolai végzettség és lakóhelyi mobilitás szerint, 2018 (N=2283)

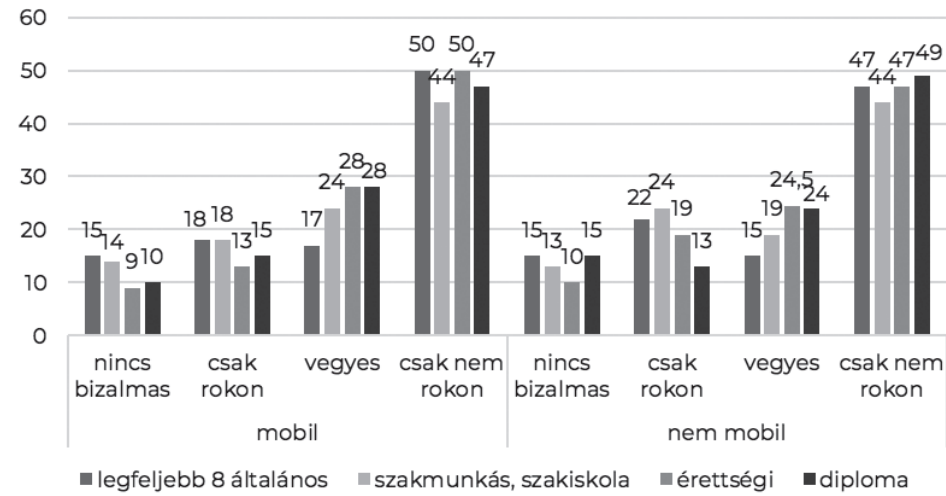

Az adatfelvétel során a felsorolt maximum öt bizalmasról a kérdezettek azt is elmondták, hogy az adott személy ugyanazon a településen él-e, ahol ők. Az erre adott válaszok alapján következtethetünk egyrészt arra, hogy a földrajzilag mobil személyeknek sikerült-e az új közegben új, az adott helyhez köthető bizalmas kapcsolatokat kiépíteni, másrészt arra is, hogy sikerült-e fenntartani, ezzel földrajzilag kevésbé sűrűbbé tenniük bizalmas kapcsolathálózatukat. A vizsgált mintában a bizalmasok döntő többsége (85%) ugyanott lakott, ahol a válaszadó, viszont a földrajzilag mobilaknál ez az arány alacsonyabb, mint a nem mobilaknál (79% vs. 88%), azaz a mobil személyek bizalmasainak 21%-a, a nem mobilakénak pedig csak 12%-a él máshol. A mobil férfiak bizalmasainak 82%-a él ugyanazon a településen, mint ő maga. A nőknél ez az arány kisebb (76,5%), azaz a nők bizalmas kapcsolathálózata földrajzilag szétszórtabb. A mobilak körében a korcsoportok között is jelentős különbség van aszerint, hogy milyen arányban lakott a bizalmas ugyanazon a településen, mint a válaszadó. A 18–39 évesek bizalmasainak 77%-a, a 40–59 éves korosztály bizalmasainak 75%-a, a 60 éves és idősebbek bizalmasainak pedig 85%-a élt ugyanazon a településen, mint a válaszadó (p=0,002). A nem mobilaknál nincs korcsoportok szerinti lényeges eltérés. Azaz, a földrajzilag mobil középkorosztály bizalmas kapcsolathálózata a térben leginkább kiterjedt.

Iskolai végzettség szerint is csak a földrajzilag mobilak bizalmas kapcsolathálózatának összetétele tért el egymástól abban, hogy ugyanazon a településen él-e a bizalmas, mint a megkérdezett vagy sem: a legalacsonyabb iskolai végzettség-

10. ábra
A bizalmas beszélgetési hálózatok összetétele településtípus és lakóhelyi mobilitás szerint, 2018 (N=2310)

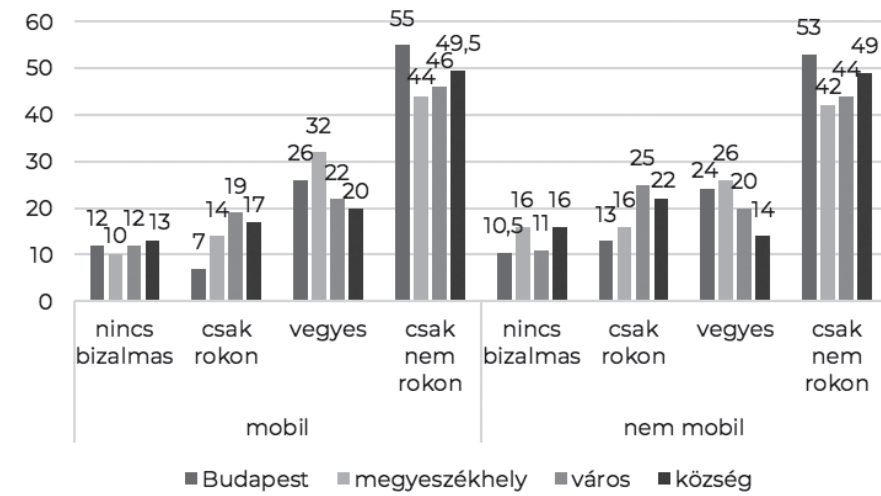

gel rendelkezők bizalmasainak 85%-a él ugyanazon a településen, mint a válaszadó, míg a szakmunkások, szakiskolai végzettséggel rendelkezőknél ez már csak 81%, az érettségizetteknél 77% és a diplomásoknál 71%. Minél iskolázottabb tehát a földrajzilag mobil egyén, annál jellemzőbb, hogy bizalmasai lokálisan tágabb körből tevődnek össze, nem csak az adott településre koncentrálódnak (p=0,004).

A válaszadók jelenlegi lakóhelyének típusát nézve azt láthatjuk, hogy a nagyobb településtől a kisebb felé haladva csökken az ugyanazon a településen élő bizalmasok aránya mind a mobil, mind a nem mobil válaszadóknál.

Azok a földrajzilag mobil válaszadók, akiket a laekeni indikátorok alapján anyagilag súlyosan depriváltnak tekintettünk, nagyobb arányban neveztek meg bizalmast ugyanarról a településről, ahol ők maguk élnek, mint azok, akiket nem tekintettünk depriváltnak (85% vs. 77%). A rosszabb helyzetben élő mobil személyek bizalmas hálózata tehát inkább a helyben megtalálható, igénybe vehető kapcsolatokból áll (p=0,006). Ezzel együtt azt is megfogalmazhatjuk, hogy a magasabb státuszúak jobban meg tudják tartani a távolabb élő bizalmas hálózati tagokat a földrajzi mobilitás után is.

A bizalmas kapcsolatok típusa szerint vizsgálhatjuk a bizalmasokat azt is figyelembe véve, hogy ugyanott élnek-e, mint a válaszadók, és van-e eltérés a földrajzilag mobilak és nem mobilak között ebben. A családi kapcsolatok közül a korábban leírtakat megerősítve azt tapasztaltuk, hogy a földrajzilag mobilak körében a bizalmasként megjelölt szülők 15%-a, míg a nem mobilak körében 42%-a él

11. ábra
Az azonos településen élő bizalmasok aránya a lakóhelyi mobilitás szerint, 2018 (N=2020)

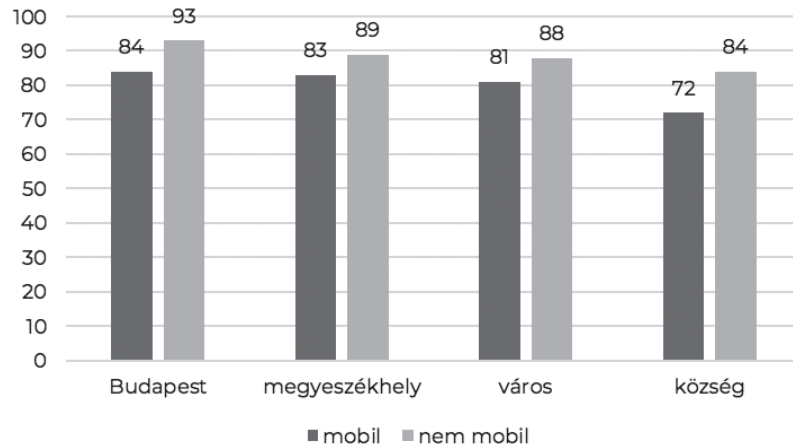

ugyanazon a településen, mint a válaszadó (p=0,000). A bizalmas testvéri kapcsolatok is hasonló képet mutatnak: gyakrabban vannak jelen a földrajzilag nem mobil, mint mobil személyek bizalmas kapcsolathálózatában (33% vs. 19%) (p=0,001).

A mobilak által említett bizalmas barátok 67%-a, míg a nem mobilakénak 71%-a él ugyanazon a településen, mint a válaszadó. A mobilak körében földrajzilag jobban „szétterül" a barátok által formált bizalmas kapcsolathálózat (p=0,036).

A következőkben azt elemezzük, hogy ha az egyénhez legközelebb álló – s a földrajzi mobilitást tekintve leginkább valószínű, hogy az egyénnel tartó –, vele egy háztartásban élő partnert kivesszük a bizalmasok közül, az milyen eredményeket mutat a földrajzilag mobilaknál. Korábban már láthattuk, hogy a válaszadók 77%-a nem nevezte meg partnerét bizalmasként (n=1552 fő), akik közül 575 fő (37%) tekinthető mobilnak. Míg a bizalmasok átlagos száma nem különbözik, addig az összetétele igen: azok közül, akik partnerüket megnevezték bizalmasaik között, 12%-uknak csak rokoni kapcsolat van a bizalmas kapcsolathálózatában, 18%-uk vegyes, 70%-uk pedig csak nem rokoni bizalmas hálózattal rendelkezik. A párkapcsolattal rendelkezők több mint felének (51,4%) csak rokoni, és közel felének (48,6%) vegyes, azaz rokonokat és nem rokonokat is tartalmazó bizalmas kapcsolathálózata van.

A társsal nem rendelkező, földrajzilag mobil és nem mobil személyek között is van különbség (12. számú ábra): a csak rokonokat tartalmazó bizalmas hálózattal inkább a nem mobilak rendelkeznek, míg a vegyes és a csak nem rokoni összetételű bizalmas hálózat a mobilaknál magasabb, ha nem vesszük számításba a válaszadók partnerkapcsolatát.

Azoknál, akiknél nincs társ a bizalmasok között, átlagosan 83% az ugyanazon a településen élő bizalmasok aránya. Akiknél van társ a bizalmasok között, azoknál ez az arány magasabb (90%), tehát jobban koncentrálódik a lokális közösségre a kapcsolatháló. Ha csak a társnélkülieket nézzük, akkor a földrajzilag mobilaknál a bizalmasok 77%-a, a nem mobilaknál pedig 86,5%-a él ugyanott, ahol a válaszadó. A társsal rendelkezőknél ezek az arányok rendre 85% ill. 94%. A partnerrel nem rendelkező, földrajzilag mobil személyek bizalmas hálózata a területileg legkiterjedtebb.

A társ nélkül élők körében a szülők és a szomszédok említése a bizalmasok között eltérést mutatott a földrajzilag mobil és nem mobil válaszadóknál: a mobil, de társ nélkül élők 5%-a, a nem mobilak 13%-a említett szülőt. Szomszédot a mobil, de társ nélkül élő személyek 11%-a, míg a nem mobilak 7%-a említett.

Míg azoknál, akiknek van partnerkapcsolatuk, a barátok említése tért el a mobil és nem mobil válaszadók között: a mobil és társsal rendelkezők 50%-a, míg a nem mobilaknak csak 39%-a említett barátot a bizalmas kapcsolatai között. Azt láthatjuk, hogy a földrajzilag mobilak körében nagyobb eséllyel van barát bizalmasa annak, akinek van társa.

Az integrációs csoportok és a földrajzi mobilitás

Az integrációs csoportok és a földrajzi mobilitás összefüggését nemcsak a 2018-as, hanem a 2015-ös adatbázison is elemeztük. Tettük ezt azért is, mert a 2018-ra vonatkozó modell csoportjainak leírása még csak kézirat, és jelen tanulmánnyal együtt jelenik majd meg, valamint a 2015-ös adatokkal (Kovách et al. 2017) összevetve az eredmények újabb kutatási kérdéseket vetnek fel.

A 13. számú ábra a két vizsgált évre vonatkozóan azt mutatja be, hogy az egyes integrációs csoportokon belül mekkora volt a földrajzilag mobilak aránya. Míg 2015-ben az akkori klaszterek szerint erős szignifikáns összefüggést mértünk, addig a 2018-as adatokra illesztett klaszterstruktúrában (a két modell csak külön-külön értelmezhető!) a csoportok között a földrajzilag mobilak aránya szignifikánsan nem tér el!

2015-ben négy csoportnál a földrajzilag mobilak aránya átlag feletti volt (a teljes népesség körében a mobilak aránya 31%): ebből három csoport (lokálisan integráltak, rendszerintegráltak és kapcsolatgazdag politikailag aktívak) bár eltérő jellemzők miatt, de társadalmi pozícióját tekintve előnyös helyzetben[11] volt. Náluk, bár az ok-okozati összefüggést nem ismerjük (azért tudott elköltözni, mert megfelelő kapcsolati tőkéje volt, vagy, mert előnyös pozíciójának köszönhetően az új helyen is jó kapcsolatokat tudott kiépíteni), az látszik, hogy ezek az embe-

11 Itt a legmagasabb a diplomás apák, a diplomások és/vagy a Budapesten élők aránya is.

12. ábra
A bizalmas kapcsolathálózat összetétele lakóhelyi mobilitás szerint a partner nélkül élők körében, 2018 (N=1552)

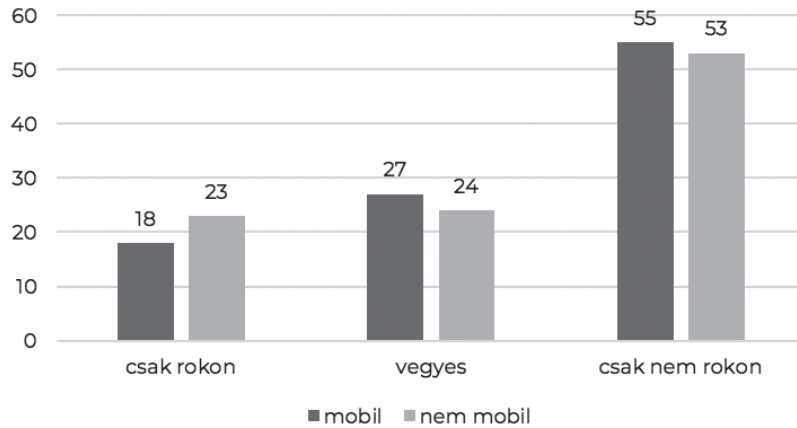

rek előnyös pozíciójuk miatt eredeti kapcsolati tőkéjüket (is) egy földrajzilag új helyen tovább tudták erősíteni. A mobilak aránya a dezintegrált kirekesztettek csoportjában volt még átlag feletti (36%). Az előző három csoportéval szemben az ő pozíciójuk épp a leghátrányosabb: körükben viszonylag fiatalabb koruk ellenére nagyon alacsony a foglalkoztatottak aránya, ugyanakkor magas a romák (20%!) és – ezzel nagyrészt összefüggésben – a súlyos anyagi deprivációban élők aránya is. Ebben a csoportban, akik költözésükkel (például házasság miatt) eleve alacsony kapcsolati tőkéjüket, nagyjából minden közeli családi kapcsolatukat elvesztették, egy új környezetben nem tudnak újabb kapcsolatokat építeni, az új környezetben még inkább elszigetelődnek (Dávid 2010). 2015-ben a gyengén integrált csoportban volt a legalacsonyabb a mobilak aránya. Ők azok a röghöz kötött fiatalok, akik zömmel szüleikkel együtt, főleg vidéken, kis településeken élnek. Ők nem fognak (nem is tudnak) elköltözni, mert azzal amúgy is kevés kapcsolati tőkéjüket (szűk rokonsági kapcsolataikat) elveszítenék (Czibere–Kovách 2019).

Bár a 2018-as adatokon létrehozott hét integrációs csoport közül öt erős hasonlóságot mutat a 2015-ös csoportokkal (Gerő et al. 2020), a friss adatbázisban sem a korábbi, sem az új csoportok nem különböztek a kérdezettek földrajzi mobilitásában: azaz, a csoportok homogenizálódásának vagyunk tanúi. A 13. számú ábrán látható, hogy 2018-ban a lokálisan integráltak csoportja az egyetlen, amelyik a többi csoporttól különbözik; ebben a csoportban a kérdezettek több mint fele volt földrajzilag mobil (51,5%), míg a teljes mintában 38% volt a mobilak aránya. Ez az eredmény konzisztens abból a szempontból is, hogy mindkét évben a lokálisan integráltak csoportjában volt a legmagasabb a mobilak aránya.

13. ábra
Az integrációs csoportok a földrajzilag mobilak aránya szerint (2015* és 2018)**

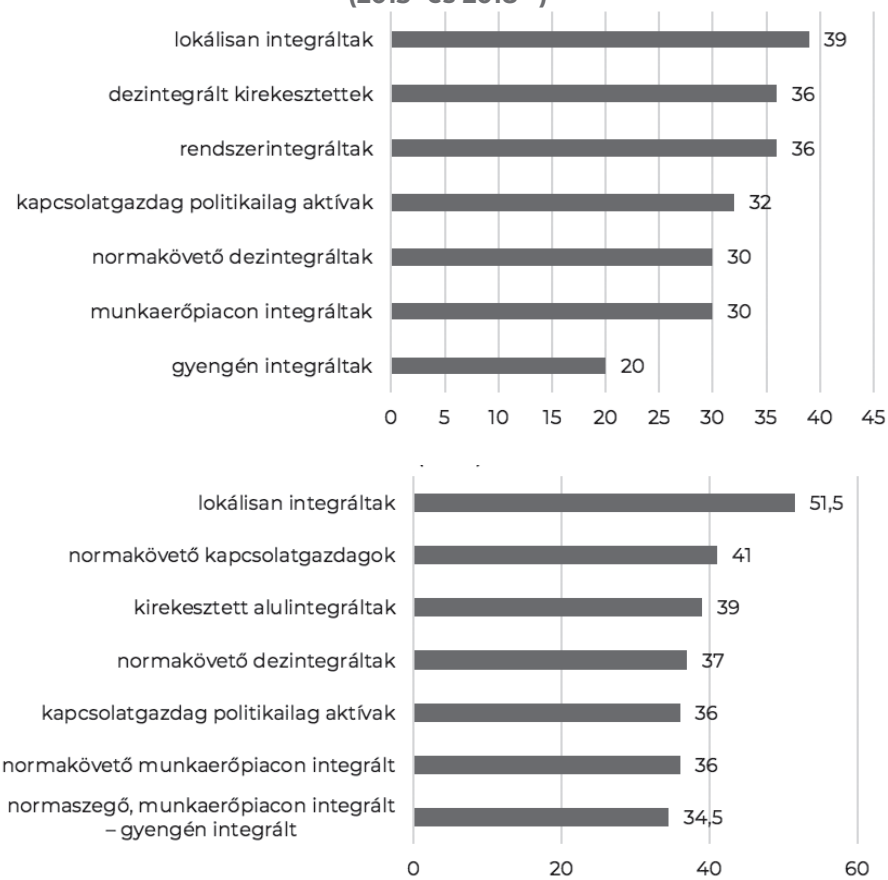

* p 0.000 * * nem sig

Összegzés

Tanulmányunkban magyar adatokon először vizsgáltuk mikroszinten a kapcsolati tőkét a bizalmas beszélgetési hálózatokat és a földrajzi mobilitás összefüggéseit azonosítva. Az elemzett adatok alapján arra az eredményre jutottunk – a vonatkozó szakirodalom többségével összhangban –, hogy a bizalmas kapcsolathálózat kiterjedtsége, azaz mérete nem különbözik az általunk mobilként illetve nem mobilként beazonosított népességben. Ugyanakkor, a rokonok aránya a bizalmas kapcsolatok között magasabb azoknál, akik nem költöztek más településre. A csak nem rokonokat illetve a vegyes összetételű (rokon és nem rokon bizalmasokat tartalmazó) hálózatok is nagyobb arányban fordulnak elő a mobil személyek között, körükben az összetétel szerint diverzebb kapcsolathálóról beszélhetünk. A szülők említése a nem költözők körében volt inkább gyakori, a mobilak viszont gyakrabban jelölték meg szomszédaikat bizalmasaik között, mint a nem mobilak.[12]

A földrajzi mobilitással járó nagyobb földrajzi sokszínűség is igazoltnak látszik, mivel a mobil személyek bizalmasai között kétszeres a nem azonos településen élő személyek száma a nem mobilakéhoz képest, és ez az arány a nők, a középkorosztály, valamint az iskolázottabb csoportok esetében, illetve a falvakban élők körében még magasabb. A 2018. évi adatok is alátámasztják, hogy a magasabb státuszúak jobban fenn tudják tartani a távolabb élő kapcsolataikat is, míg a rosszabb helyzetben élő, anyagilag súlyosan depriválti mobil személyek bizalmas hálózata inkább a helyben megtalálható, igénybe vehető kapcsolatokból áll (Nisic–Petermann 2013, Czibere–Kovách 2019). A partnerrel nem rendelkező, földrajzilag mobil személyek bizalmas hálózata a területileg legkiterjedtebb.

Bár elemzésünk a kapcsolathálózatok meglehetősen szűk, főleg erős, érzelmileg támogató kapcsolatokat tartalmazó körére vonatkozott, az integrációs csoportok elemzésével kapott eredményeink mindenképpen további kutatásra és a jelenség mélyebb elemzésére sarkallnak bennünket. Sik (2005) a migrációs burok (a kapcsolati tőke migráció szempontjából releváns halmaza) hatását vizsgálva állapította meg, hogy a „nagyvilágba" jutás esélyét a „kisvilágbeli kapcsolatok" léte jelentősen növeli. Sikeres migrációra annak van nagyobb esélye, akinek már eleve megfelelő kapcsolati tőke áll a rendelkezésére. Arra következtethetünk, hogy hasonló mechanizmusok érvényesülhetnek az országon belüli mobilitásban is. Ennek kapcsán számos tisztázandó kérdés merül fel: vajon az integráció szempontjából sikeres csoportokban tényleg magasabb a földrajzilag mobilak aránya? Bár a 2015-ös adatok ezt mutatták, 2018-ban nem volt szignifikáns az összefüg-

12 Ezt az összefüggést – a 2015-ös adatfelvétel almintáján – a kapcsolati napló módszerrel gyűjtött adatok is alátámasztják: a mobil személyek napi, aktív kapcsolatai között gyakrabban fordulnak elő a szomszédok (25% vs. 13%) és ritkábban a szülők (19% vs. 34%).

gés. Ha van összefüggés, akkor vajon a sikeresebb integrációt (például aktív civil részvételt) menyiben segíti egy földrajzilag mobil, erős kapcsolati tőkével rendelkező új helyen is (sikeresen) beilleszkedni akaró csoport? Azok pedig, akik hátrányos helyzetük ellenére (de egy jobb élet reményében) például házasság miatt új helyre költöznek, vajon miért kerülnek még inkább a társadalom peremére? És mi történik ezzel szemben azokkal a fiatalokkal, akiket sajátos kapcsolati tőkéjük megakadályoz (tulajdonképpen röghöz köt) abban, hogy új helyen „próbáljanak szerencsét"?

A fenti kérdések megválaszolásához a mobilitás egyéb jellemzőit (idejét, gyakoriságát, távolságát stb.) is vizsgálni kell, illetve olyan kutatásokra lenne szükség, ahol az egyéni életutakat ebből a szempontból is után lehetne követni.

A bizalmas hálózatok közti, a vizsgált szocio-demográfiai változók mentén tapasztalt, korábban markáns különbségek közül több elhalványulni látszik, ami, legalábbis a kapcsolatok szűk körét tekintve, némi kiegyenlítődést mutat. A földrajzilag nem mobilak bizalmasai között inkább megtaláljuk a származási család tagjait, bár a keresztmetszeti adatokból nem deríthető ki, hogy ez oka vagy következménye a helyben maradásnak. Ugyanakkor, a földrajzilag mobilak közül a magasabb státuszúak jobban meg tudják tartani a távolabb élő bizalmasokkal a kapcsolatot, az alacsonyabb státuszúak inkább a helyi kapcsolatokra építenek. Az, hogy összességében az integráltabb, előnyösebb helyzetű társadalmi csoportokban nagyobb arányban találunk földrajzilag mobil személyeket, arra utalhat, hogy ők a mobilitás ellenére sikeresebben tudják kapcsolathálózataikat működtetni, és könnyen lehet, hogy pont ez az, ami a földrajzi mobilitásukat eleve elősegítette.

Hivatkozások

Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P.Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon.* Budapest: Argumentum. 343–356.

Albert F. – Dávid B. (2016) A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle,* 3. 22–47. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.3.22

Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdu G. (2017) Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció.* Szeged: Belvedere. 307–330.

Albert F. – Koltai J. – David B. (2020) The increasing importance of friends: changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997–2015. Social Networks. Manuscript under revision.

Albrow, M. (1997) Travelling beyond local cultures: socioscapes in a global city. In Eade, J. (szerk.) *Living the Global City: Globalization as Local Process.* London: Routledge. 37–55.

Bálint L. – Daróczi G. (2014) A belső vándorlások fókuszáltsága Magyarországon, 1980–2011. *Statisztikai Szemle,* 92(1). 53–70.

Bálint L. – Gödri I. (2015) Belföldi vándorlás. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai portré.* Budapest: KSH NKI. 171–187.

Bálint L.– Obádovics Cs. (2018) Belföldi vándorlás. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai portré 2018.* Budapest: KSH NKI. 217–236.

Beck, U. – Gernsheim, E. (1995) *The Normal Chaos of Love.* Cambridge: Polity Press.

Beck, U. – Gernsheim, E. (2002) *Reinventing the Family: in Search of New Lifestyles.* London: Blackwell.

Briggs, X. de Souza (1997) Moving Up Versus Moving Out: Neighborhood Effects in Housing Mobility Programs. *Housing Policy Debate,* 8(1). 195–234.

Burt, R. (1976) Positions in networks. *Social Forces,* 55. 93–122.

Carrasco, J. A. – Miller, E. J. – Wellman, B. (2008) How Far and with Whom Do People Socialize? Empirical Evidence About Distance Between Social Network Members. *Transportation Research Record,* 2076(1), 114–122. https://doi.org/10.3141/2076-13

Cresswell, T. (2002) *Mobilizing Place, Placing Mobility: the Politics of Representation in a Globalized World*. Amsterdam: Rodopi.

Czibere I. – Kovách I. (2019) Községekben élő immobil fiatalok. *Metszetek,* 8(3). DOI 10.18392/metsz/2019/3/1. 3–22.

Dávid B. (2010) Társas kapcsolatok – a kirekesztődés dimenziói. In Kóczé A. (szerk.) *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren: Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben.* Kutatási beszámoló. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 95–112.

Gerő M. – Hajdu G. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018 (ebben a kötetben)

Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy.* Cambridge: Polity.

Giddens, A. (1994) Living in a post-traditional society. In Beck, U. – Giddens, A. – Lash, S. (szerk.) *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics.* London: Routledge.

Gödri I. (2010) *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Grossetti, M. (2007) Are French networks different? *Social Networks,* 29(3). 391–404. https://doi.org/10.1016/j.socnet.2007.01.005

Illés S. (2004) Distances and directions of internal migration in Hungary. *Statisztikai Szemle,* 82(9). 38–67.

Kovách I. (2017) Fogalmak és megközelítések. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció.* Szeged: Belvedere. 7–20.

Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest–Szeged: MTA TK – Belvedere Meridionale. 21–48.

Kürtösi Zs. (2005) A társadalmi kapcsolatháló-elemzés módszertani alapjai. In Letenyei L. (szerk.) *Településkutatás szöveggyűjtemény.* Budapest: Ráció. 663–685.

Larsen, J. – Axhausen, K. W. – Urry, J. (2006) Geographies of Social Networks: Meetings, Travel and Communications. *Mobilities,* 1(2). 261–283. https://doi.org/10.1080/17450100600726654

Licoppe, C. (2004) 'Connected presence': the emergence of a new repertoire for managing social relationships in a changing communication technoscape. *Environment and Planning D,* 22. 135–156. https://doi.org/10.1068/d323t

Lubbers, M.J. – Molina, J.L. – Lerner, J. – Brandes, U. – Avila, J. – McCarty, C. (2010) Longitudinal analysis of personal networks. The case of Argentinean migrants in Spain. *Social Networks,* 32. 91–104. https://doi.org/10.1016/j.socnet.2009.05.001

Magdol, L. (2000) The People you Know: The Impact of Residential Mobility on Mothers' Social Network Ties. *Journal of Social and Personal Relationships,* 17(2). 183–204. https://doi.org/10.1177/0265407500172002

Marsden, P. V. (1987) Core Discussion Networks of Americans. *American Sociological Review,* 52. 122–31. DOI: 10.2307/2095397

Mason, J. (2004) Managing kinship over long distances: the significance of 'the visit'. *Social Policy & Society,* 3(4). 421–429.

McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Cook, J. M. (2001) Birds of a feather. *Annual Review of Sociology,* 27. 415–444. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415

McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Brashears, M. E. (2006) Social Isolation in America: Changes in Core Discussion Networks over Two Decades. *American Sociological Review,* 71. 353–375. https://doi.org/10.1177/000312240607100301

Michalkó G. – Kulcsár N. – Balázs D. – T. Nagy J. (2014) A belföldi VFR-turisták magatartásának sajátosságai Magyarországon. *Turizmus Bulletin,* XVI(3–4). 3–14.

Mok, D. – Wellman, B. – Basu, R. (2007) Did Distance Matter Before the Internet? Interpersonal Contact and Support in the 1970s. *Social Networks,* 29. 430–461.

Németh B. – Lőrincz L. (2019) Hálózati hatások a belföldi migrációban. *Szociológiai Szemle,* 29(1). 117–145.

Nisic, N. – Petermann, S. (2013) New City = New Friends? The Restructuring of Social Resources after Relocation. *Comparative Population Studies,* 38(1). 199–226.

Putnam, D. R. (2000) *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.

Sik E. (2005) *Migráció-burokban.* Budapest: MTA Doktori értekezés.

Smart, C. – Shipman, B. (2004) Visions in monochrome: families, marriage and the individualization thesis. *The British Journal of Sociology,* 55(4). 491–509. https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00034.x

Stouffer, S. (1940) Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American Sociological Review,* 5. 845–867. Elérhető: www.jstor.org/stable/2084520 [letöltve:2020.05.29.]

Szabó B. (2014) Lakóhelyi mobilitás a posztszocialista nagyvárosokban. A doktori értekezés tézisei. http://teo.elte.hu/minosites/tezis2014/szabo_balazs.pdf

Urry, J. (2003) Social networks, travel and talk. *The British Journal of Sociology,* 54. 155–175. https://doi.org/10.1080/0007131032000080186

Virág T. (2018) A kapcsolathálózatok szerepe a migrációban egy cigányfalu perspektívájából. In Váradi, M. (szerk.) *Migráció alulnézetből.* Budapest: MTA KRTK MKI. 74–93.

Viry, G. (2012) Residential mobility and the spatial dispersion of personal networks: Effects on social support. *Social Networks,* 34(1). 59–72. https://doi.org/10.1016/j.socnet.2011.07.003

Wirth, L. (1938) Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology,* 44. 1–24.

Wittel, A. (2001) Toward a Network Sociality. *Theory, Culture & Society,* 18(6). 51–76. https://doi.org/10.1177/026327601018006003

Zátori A. – Michalkó G. – T. Nagy J. – Kulcsár N. – Balizs D. (2017) The tourist experience of domestic VFR travellers: the case of Hungary. *Current Issues in Tourism*, 1437–1459 DOI: 10.1080/13683500.2017.1371117

Változott-e az ingázásban a nemek közötti egyenlőtlenség?

Az ingázási időre ható tényezők és változásuk 1990 és 2011 között Magyarországon

Bakó Tamás
Kálmán Judit

Bevezetés

A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek létrejöttét, tartós fennmaradását jelentős részben az egyének mobilitása, illetve annak hiánya okozza. A legkisebb és legnagyobb kistérségi munkanélküliségi ráta között 1990-ben 5 százalékpont, 2011-ben pedig 31 százalékpont volt a különbség, de ugyanebben az időszakban a kistérségi átlagbérek között is nőtt az eltérés. Ez is azt mutatja, hogy a munkaerőpiacnak komoly területi vonatkozása, térbelisége van, amit számos tényező alakít, és ami számos további korlátot és lehetőséget jelent a munkavállalóknak. A munkaerőpiaci elemzésekben nagy szerepe van a térbeliségnek, hisz a munkaerő és a munkahelyek eloszlása sem egyenletes területileg, ami számos egyensúlytalansághoz, súrlódásokhoz vezet. Az egyének szintjén a megoldást vagy a közelebbi vagy távolabbi körzetekben elérhető munkába ingázás jelentheti, vagy a költözés. A fejlett országokra vonatkozóan több vizsgálat zajlott a munkavállalás és ingázás összegfüggéseivel kapcsolatban, egyéni, demográfiai és területi különbségeket is mérve. Jelen tanulmányunk[1] az ennél lényegesen csekélyebb hazai irodalmat kívánja kiegészíteni, számos új, eddig nem kikutatott eredmény bemutatásával a népszámlálási adatok alapján. A következő kérdésekre kerestük a választ: (1) hogyan alakultak az ingázási ráták az elmúlt évtizedekben Magyarországon; (2) milyen ingázási mintázatok figyelhetők meg; (3) milyen jellemzők alakítják a férfiak és a nők ingázással töltött idejét. Eredményeink szerint nőtt mind az ingázással töltött idő, mind az ingázás távolsága a vizsgált időszakban.

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

Legjelentősebb eredményünk, hogy a nők mind a megtett távolságban, mind az ingázásra fordított időben közeledtek a férfiakhoz, így ebben csökkent a két nem közötti egyenlőtlenség. További fontos észrevételünk, hogy a szelekciónak – különösen az olyan ismérvekben, mint a kor és a végzettség – jelentős szerepe van az ingázási időre gyakorolt hatásban. Eredményeink alapján az ingázási időre a legnagyobb hatást a lakóhely régiója és az egyén foglalkozása gyakorol, és ennek a kapcsolatnak sem a statisztikai szignifikanciája, sem a mértéke nem változott lényegesen a vizsgált időszakban.

A szakirodalom áttekintése

Közgazdaságtani megközelítés szerint az ingázás egy választás, mely akkor racionális, ha vagy jobb lakáskörülmények, vagy előnyösebb munkalehetőség, magasabb bérszínvonal kompenzálja a vele járó fáradságot. Az ingázást többféle elméleti megközelítésből is szokás vizsgálni.[2] A munkaközgazdászok rögzítettnek tekintik a lakóhelyet és a munkakínálatot vizsgálják, azt feltételezik, hogy a hosszabb ingázási időért a magasabb bérek kompenzálják a dolgozókat (Rupert et al. 2009). A térgazdaságtannal és városgazdaságtannal foglalkozó kutatók ezzel szemben úgy tekintik, hogy a munkaerőpiac egyensúlyi helyzetben van, a dolgozóknak rögzített munkahelyük van, és a hosszabb utazási időért az alacsonyabb külvárosi lakásárak kompenzálják őket. Az álláskereséssel foglalkozó munkagazdaságtani irodalomban merült fel, hogy szimultán is történhet a lakóhely- és munkahelyválasztás (White 1986, van Ommeren et al. 1998, van Ommeren 1998, Rouwendal 2004), és az ingázásért mindkét fent említett kompenzációban részesülhet a dolgozó. White (1986) az amerikai Annual Housing Survey adatainak felhasználásával tesztelt eredményei szerint ráadásul különbség van a saját lakással rendelkezők (hosszabb ingázás) és a bérlakásban lakók közt, de ez csak a férfiak ingázására volt szignifikáns.

Korábban inkább az egykeresős háztartásra építettek mind a lakáspiaci, mind a munkaerőpiaci döntési modellek – a párok közös döntéseinek vizsgálata újabb keletű. Holland háztartások foglalkoztatással, lakóhelyválasztással és ingázással kapcsolatos preferenciáit logit modellekkel vizsgálva Rouwendal és Reitweld (1994), illetve Rouwendal és Meijer (2001) arra jutottak, hogy a holland háztartások nem kedvelik az ingázást, a bérszínvonalhoz képest magas az ingázásnak tulajdonított költség. Mégis, bizonyos lakáspreferenciáik (a kétkeresős családok inkább kis- és közepes városokban szeretnek élni) elég erősek ahhoz, hogy a legtöbb dolgozó elfogadjon egy aránylag hosszabb ingázási időt is (hasonlót találtak

2 Nem célunk a teljes szakirodalom összefoglalása, hisz az meghaladná jelen tanulmány kereteit, csak pár fontosabb eredmény ismertetése, összefoglalása.

Gimenez-Nadal és Molina (2014) is). Deding és szerzőtársai (2009) dán adatokon mutatták be, hogy a kétkeresős háztartások lakóhelyválasztása egyszerre függ a pár mindkét tagjának ingázási idejétől, valamint számít a két munkahely távolsága is. Azt is kimutatták, hogy az állásváltoztatás szintén függ a saját ingázási távolságtól és a partnerétől is (a partner hosszabb ingázási távolsága negatívan befolyásolja az állásváltoztatást). Bloze és Skak (2016) ugyancsak dán adminisztratív adatokat elemezve azt találta, hogy az alacsony értékű ingatlannal rendelkező tulajdonosok sokkal kevésbé mobilak a munkaerőpiacon. Az alacsony értékű ingatlan miatt egyfajta csapdahelyzetben vannak, melyen ugyan segíthetne az ingázás (kb. 60%-uk ezt választja, és csak 5–6%-uk a költözést), ám nem ingáznak nagyobb arányban, mint a magasabb értékű ingatlannal rendelkező tulajdonosok. A szakirodalomban fellelhető eddigi eredmények szerint a lakásárak kisebb mértékben befolyásolják a lakóhely-és munkahelyválasztást, mint a bérek, ugyanakkor az ingázási időt csökkentő közlekedési infrastruktúra-fejlesztések növelik a nem városi lakosság (kiköltözés) és a falvakból városokba ingázók számát is. A merev lakáspiaci sajátosságok hosszabb ingázási időhöz vezetnek, ami növeli az ingázás társadalmi költségeit is – ez különös jelentőséggel bír a magyar környezetben is.

A lakáspiaci körülmények hatása mellett nemek szerint is különbség van az ingázási időben és távolságban. A fejlett országokban végzett vizsgálatok eredményei szerint a férfiak, és főleg az apák, hosszabban és nagyobb távolságokat utaznak a munkába, míg az anyák általában rövidebbet (Petrongolo–Ronchi 2020, Manning 2003 az Egyesült Királyságra; White 1986, Gordon et al. 1989,Turner–Niemeier 1997 az USA-ra; Le Barbanchon et al. 2019 Franciaországra; és Hassink–Meekes 2019 Hollandiára mutat be tényeket). Az OECD országokban a nők átlagosan 33%-kal rövidebb távot és 11 perccel kevesebbet ingáznak, mint a férfiak. Franciaországban LeBarbarnchon és szerzőtársai (2019) eredményei szerint ugyan a bérkülönbséghez hasonlóan csökkent a férfiak és nők ingázása közti különbség is, de még mindig 10–15% közötti. Számos lehetséges magyarázat van ezekre a nemi különbségekre, melyek a nők és férfiak eltérő munkaerőpiaci részvételére és a háztartásban betöltött szerepeire vezethetők vissza (MacDonald 1999, Olivetti–Petrongolo 2017).

A nők munkaerőpiaci részvétele eleve alacsonyabb, ez nem kis részben az anyaságukra vezethető vissza (úgynevezett motherhood penalty – Bertrand et al. 2011, Bertrand 2018, Kleven et.al 2019, Petrongolo–Ronchi 2020).[3] Az egyik fontos ok, hogy a nők azért ingáznak kevesebbet, mert általában a bérük is kisebb

3 Jó irodalmi összefoglalót ad magyarul Varga 2017, illetve elemzésekkel szolgál a teljes Munkaerőpiaci Tükör 2017. évi kiadása.

(gender wage gap pl. Olivetti–Petrongolo 2016), így az ingázással elérhető potenciális bérnövekményük is alacsonyabb, mint a férfiaké. A „tipikus női munkahelyek" általában a lakóhelyekhez közelebb vannak. Nemcsak a nők iskolai végzettsége változott, de vannak tipikusan „női szektorok" (egészségügy, oktatás, kiskereskedelem, szolgáltatási szektor), foglalkozások – ezek sokszor a lakóhelyek környékén egyenletesebben oszlanak el, ezért sem ingáznak többet a nők.

Természetesen a legtöbbet hangoztatott és sok tanulmányban (Petrongolo–Ronchi 2020, Jacob et al. 2019, Abe 2013, Angelow et al. 2016, Crane 2007, Roberts–Taylor 2017 McQuaid–Chen 2012, Gutirrez-i Puigarnau–van Ommeren 2010, LeBaranchon et al. 2019) vizsgált ok, hogy a rövidebb ingázás a nőknek a család és munka összeegyeztethetősége miatt fontos, a gyerekekkel és háztartással kapcsolatos teendőik miatt is utaznak, ezért a munkába járás idejét igyekeznek csökkenteni. Nemcsak a preferenciáik mások (más az utazási idő költsége számukra), hanem negatívabban is hat pl. a szubjektív jólétükre a hosszabb ingázási idő (Stutzer–Frey 2008, Roberts et al. 2011, Jacob et al. 2019), s mindez kifejezetten szignifikánsan érinti a magasabb státuszú, vezető beosztásban levő nőket – akik aránya még mindig lényegesen alacsonyabb a férfiakénál. Érdekes módon a nem gyerekes, egyedülálló nőknél is megfigyelhető a hosszú ingázás diszpreferálása (Jacob et al. 2019). További fontos eredményük, hogy mindezek másképp néznek ki akkor, ha a helyi munkaerőpiac versengő, feszes, mint ha lazább – csak ez utóbbi esetben mutatnak ki komoly szubjektív jólét-veszteségeket a nőknél a hosszú ingázás miatt.

Petrongolo és Ronchi (2020) angol adminisztratív adatokat elemezve mutatta be, hogy a nők erősebb ingázás-ellenessége hozzájárulhat a bérkülönbségekhez is, mert a nők alacsonyabb béreket is hajlandóak elfogadni cserébe azért, hogy közelebb legyen a munkájuk (alacsonyabb a rezervációs bérük). A nők ezzel kevesebbet nyernek egy-egy állásváltással – anyagi értelemben–, hisz így a bérnövekményük is kisebb, vagy akár negatív. Rímel ezzel az érveléssel az az eredményük is, hogy az ingázás különbségeinek korcsoportok és nemek szerinti megoszlása nagyon hasonló a bérkülönbségek kor és nem szerinti megoszlásához. LeBaranchon és szerzőtársai (2019) francia adminisztratív adatokon is kimutatják azt, hogy a munkanélküli nőknek alacsonyabb a rezervációs bére a férfiakéinál, és hogy rövidebb a maximális ingázás, amit hajlandók elfogadni – kontrollálva a betöltött munkakörökre, foglalkozásra, ágazatokra stb. De ezek a nemi különbségek a bérben és az ingázásban nemcsak a munkanélküliség utáni munkába állásra igazak, hanem hasonló nagyságrendűek az egyéb állásváltások során is, és nem csak Franciaországban. Azt találták, hogy akár a bérek nemek közti különbségének 10%-a is magyarázható ezekkel az ingázási hajlandóságokkal.

McQuaid és Chen (2012) nemcsak a nemi különbségeket, hanem számos egyéb tényezőt is figyelembe véve vizsgálták az ingázási időket, és például különösen fontosnak találták a munkavállaló korát, szakmáját, gyermekeinek számát és a legkisebb gyerek korát, a heti fizetés nagyságát és a közlekedés módját. A lakóhely régiója számított a teljes munkaidőben dolgozó nők és férfiak ingázási idejében, de a részmunkaidős foglalkoztatottaknál nem, míg az etnikai hovatartozás és a saját lakástulajdonlás csak a teljes munkaidőben dolgozó férfiaknál volt szignifikáns. Gimenez-Nadal és szerzőtársai (2018) az USA-ban vizsgálták az ingázási mintázatokat, elsősorban az alkalmazottak és önfoglalkoztató egyéni vállalkozók között, az American Time Use Survey 2003–2014 közötti hullámainak adatait használva. Azt találták, hogy az alkalmazottak napi szinten 7,22 perccel hosszabban ingáztak, ami az átlagos ingázási időben 17%-os különbséget jelent. A különbség különösen jellemző vidéki, nem-urbánus területeken, és függ a lakóhely méretétől is. Mások (Clark et al. 2003, Deding et al. 2009, Rabe 2011) is kimutatták, hogy a saját lakástulajdonnal bíró, különösen gyerekes családok költözési hajlandósága alacsonyabb a gyerektelen, vagy bérelt lakásban élőkéhez képest.

Ezek az eredmények is megerősítik, hogy az egyéni szintű változók közül összefüggés van a nem, a munkaidő hossza és a gyerekekkel kapcsolatos teendők között, valamint az is látszik, hogy komplex összefüggés van a lakóhely mérete, urbánus jellege, a helyi munkaerőpiac sajátosságai és az ingázási mintázatok között is. Számít továbbá a közlekedési mód (ráadásul ennek is vannak nemcsak területi, de nemek és társadalmi csoportok közötti különbségei is), valamint az ingázási sebesség (van Ommeren–Dargay 2006), a közlekedési infrastruktúra minősége, az elérhető területek távolsága (Patuelli et al. 2012).

Az elmúlt két évtizedben a magyar kutatások döntően az egyes települések elérhetőségét – azaz az ingázási korlátokat – és a munkanélküliség közötti kapcsolatot vizsgálták (Köllő 1997, Kertesi 2000, Köllő 2006). Bartus (2010, 2012) azt a hipotézist vizsgálta, hogy a magyar falvak munkanélküliségi mutatói a magas ingázási költségek miatt rosszak nagyon és tartósan, egy, a munkanélküli regiszterből állásba kerülőkkel készített felmérés alapján. A hipotézist megerősítve és a korábbi tanulmányokkal összhangban azt találta, hogy a központok és a „környező" falvak közötti bérkülönbségek elég nagyok ahhoz, hogy ellensúlyozzák az utazás pénzbeli költségeit – ám a magas munkanélküliségi rátákkal sújtott térségekben nem kompenzálják a munkáltatók általkínált bérek az ingázási költségeket. Mivel ezeken a hátrányos helyzetű, magas munkanélküliséggel sújtott magyar vidéki területeken nincs bérprémium az ingázásért cserébe, a magas ingázási költségek miatt nem éri meg a falvakból a városokba ingázni. Forrai és Hives (2009) az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggéseit népszám-

lálási adatokat vizsgálva azt találták, hogy Magyarországon a földrajzi elhelyezkedés, helyi gazdasági lehetőségek jobban befolyásolják a foglalkoztatottságot és a munkanélküliséget, mint az iskolázottsági szint. A munkahelyre ingázók aránya jelentősen növekedett a rendszerváltás utáni két évtizedben: legmagasabb volt az ingázási arány az általános iskolát végzettek között, és az ingázás elsősorban megyei kereteken belül zajlott. Ám a hátrányos helyzetű kistérségekből, ahol jellemzően alacsonyabb végzettségű is a lakosság, sokkal kisebb volt az ingázók aránya, mint máshonnan. A munkaerőpiaci ingázást több gazdaságföldrajzi kutatás is vizsgálta: a foglalkoztatás és ingázás területi koncentrációjának változásait, települési szintű ingázási egyenlegeit Kiss és Szalkay (2014), míg az ingázási sajátosságokat, települési függőségi viszonyokat például Pálóczi (2016). Ezekben a munkákban számos nagyon értékes leíró jellegű adat található a hazai ingázási mintázatokról, területi különbségekről.

Tanulmányunk szempontjából legfontosabb és legfrissebb Kiss és Szalkay 2018-as vizsgálata, mely a legutóbbi népszámlálási adatokat használva vizsgálta az ingázási idő és távolság jellemzőit. Azt találták, hogy míg az ingázás időráfordítása 1990 és 2001 között alig változott, addig 2001 és 2011 között 9%-kal emelkedett az egy foglalkoztatottra (helyben dolgozók és ingázók együttesen) jutó utazási idő. Ez az eredmény az ingázók arányának a foglalkoztatottakon belüli növekedését mutatja (miközben a foglalkoztatottak száma is nőtt), ugyanakkor a csak a más településekre ingázók ingázási ideje kevesebb mint 1%-kal nőtt 2001 és 2011 között. Megjegyzendő még, hogy amint a leíró statisztikáinkból is látszik, leginkább a hosszan ingázók száma emelkedett. Az eljutás módjában az autóval történő közlekedés aránya az 1990-es 12–13%-ról 2011-re 50%-ra nőtt. Az ingázás időráfordításának és az autóval történő közlekedés arányának növekedésével párhuzamosan emelkedett az átlagos ingázási távolság is.

Elmélet és alkalmazott ökonometriai módszer

Az ingázás idejére ható tényezők becslése során a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy csak a foglalkoztatottak ingázási idejét ismerjük. Az egyének döntenek afelől, hogy dolgoznak-e (elfogadják-e a felajánlott munkát) vagy sem, és így – kutatói szempontból – arról is, hogy megfigyeljük-e az ingázásra fordított idejüket vagy sem. Ha az egyének ezt a döntésüket véletlenszerűen hoznák meg, akkor nem kellene törődnünk azzal, hogy nem mindenki ingázási idejéről van adatunk, és az ingázási idő becslésére használhatnánk a közönséges regressziót. Ugyanakkor az a feltételezés, hogy a munkanélkülivé, illetve foglalkoztatottá válás véletlenszerű, nagy valószínűséggel nem igaz: az, akinek csak nagyon távoli munkát ajánlanak fel, kis valószínűséggel fogja elfogadni azt, azaz a foglalkoztatás va-

lószínűsége és a várható ingázási idő között erős korreláció van. Ez ugyanakkor nem meglepő, hiszen az összes egyéni jellemző, ami befolyásolja a foglalkoztatás valószínűségét, az hat az ingázási időre is. Ha ezt az önszelekciót nem vesszük figyelembe, akkor az ingázási időt magyarázó változóink koefficiensei is torzítottak lesznek. A probléma formális levezetése, illetve a szelekciós torzítás kiküszöbölésére alkalmazott módszer bemutatása során építünk Cooke és Ross (1999) tanulmányára. Tegyük fel, hogy a foglalkoztatást az egyén rezervációs bére és a piaci bére közötti különbség határozza meg. A rezervációs bér (W_R) az a legkisebb bér, amit az egyén hajlandó elfogadni és számos egyéni jellemző (z_i) határozza meg, beleértve a foglalkozást, kort, nemet stb. Ez alapján a következő egyenletet írhatjuk fel:

(1) $$W_{Ri}=\gamma_R z_i+\nu_{Ri}$$

ahol W_{Ri} az egyén rezervációs bére, z_{Ri} az egyéni jellemzők vektora, ν_{Ri} a hibatag. A rezervációs bérhez hasonlóan a piaci bért (W_M) is az egyéni jellemzők, valamint a lokális munkapiaci jellemzők határozzák meg:

(2) $$W_{Mi}=\gamma_M z_i+\nu_{Mi}$$

A piaci és a rezervációs bér különbsége fogja meghatározni a foglalkoztatás valószínűségét (e^*), mégpedig úgy, hogy amennyiben a piaci bér meghaladja a rezervációs bért, akkor az egyén foglalkoztatott ($e_i=1$), ha pedig a rezervációs bér nagyobb, mint a piaci bér, akkor az egyén munkanélküli ($e_i=0$):

(3) $$e\_i\text{^}*=W_{-Mi}-W_{-Ri}=(\gamma\_M-\gamma\_R)\, z_{-i}+\nu_{-Mi}-\nu_{-Ri}$$

$e_{-i}=1$, ha $e_{-i}\text{^}*\geq 0$

$e_{-i}=0$, ha $e_{-i}\text{^}*<0$

Amennyiben ν_{Mi} és ν_{Ri} normális eloszlásúak, akkor a foglalkoztatás valószínűségét a standard normális eloszlás kumulatív eloszlás függvénye (ϕ) adja meg az e_i^* várható értéke alapján:

(4) $$\text{Prob}(e_i=1)=\phi((\gamma_M-\gamma_R) z_i)$$

Az ingázási idő (d_i) becslése az egyéni jellemzők (x_i) függvényeként történik, minden olyan megfigyelés (i) esetében, ahol az ingázási időt meg tudjuk figyelni. Ugyanakkor, az ingázási időt az előzőek alapján csak akkor tudjuk megfigyelni, ha az egyén foglalkoztatott (azaz amikor $e_i=1$):

(5) $$d_i=\begin{cases}\beta x_i+\omega_i & \text{ha } e_i=1\\ \text{nem megfigyelt} & \text{ha } e_i=0\end{cases}$$

ahol ω_i az ingázásra ható nem megfigyelt jellemző. Mivel az ingázást meghatározó egyéni jellemzők vektora (x_i) közül néhány ismérvet tartalmazni fog a foglalkoztatást meghatározó egyéni jellemzők (z_i) vektora is, ezért a foglalkoztatásba kerülés szelekciója korrelációt eredményez az (5) egyenletben x_i és w_i között. Ha figyelembe vesszük ezt a korrelációt, akkor Heckman (1979) alapján az átlagos

ingázási időt magyarázó helyes regressziós egyenlet a következő:

(6) $E(d_i| e_i=1)=\beta x_i+\rho\sigma_\omega \lambda_i$,

ahol ρ jelöli ω_i és $\nu_{Mi} - \nu_{Ri}$ közötti korrelációt, míg Σ_ω jelöli ω_i varianciáját és $\lambda_i=\frac{\phi\delta z_i}{\Phi\delta z_i}$ az inverz Mills arány és $\delta=(\gamma_M - \gamma_R)$. A 6. egyenletben szereplő β, ρ, σ_ω és δ paraméterek becsléséhez az általunk használt STATA program maximum likelihood módszert alkalmaz. Ha z_i összes elemét tartalmazza x_i akkor λ_i nem fog új információt biztosítani az ingázási idő becsléséhez. Ha viszont legalább egy változó befolyásolja a foglalkoztatást, ami közvetlenül nincs hatással az ingázási időre, akkor az a változó csak a szelekción keresztül befolyásolja az ingázási időt. Ez az empirikus kapcsolat azonosítja és javítja ki a szelekciós torzítást.

Adatok és leíró statisztikák

A kutatás legfontosabb adatbázisát a KSH Népszámlálási adatai képezték. A rendszerváltás kezdetétől[4] számítva összesen három teljeskörű népszámlálás (1990, 2001, 2011) és három mintavételes mikrocenzus (1995, 2005, 2016) történt. Az adatbázisok kiválasztása során alapvetően két szempontot tartottunk fontosnak: legyenek adataink mind az ingázási időre, mind a távolságra vonatkozóan, valamint az adatok a lehető legszélesebb időtávot érintő elemzést tegyenek lehetővé. Tekintettel arra, hogy a mikrocenzusok nem tartalmaznak az ingázási időre vonatkozó információt, ezért a mindkét fő szempontot kielégítő két adatfelvétel az 1990-es és 2011-es népszámlálások voltak. Vizsgálatunk célcsoportját azok a 18–65 éves foglalkoztatottak képezték az intézeti lakók kivételével, akik nem kapnak nyugdíjat, nem tanulnak és nincsenek gyesen vagy gyeden. A mintából kizártuk a külföldre ingázókat, valamint azokat is, akiknek nem ismert a jelenlegi, vagy az utolsó foglalkozásuk. Az 1990-es népszámlálás felvételekor nem mindenkitől kérdezték meg az ingázási időt, hanem csak egy területileg rétegzett minta áll rendelkezésünkre. A mintavételi hiba miatt a KSH által adott gyakorisági súly nem teljeskörűsíti a mintát, ugyanakkor a legtöbb ismérv szerint jól képezi le a teljes sokaságot, így a súlyozott és a súlyozatlan adatokon végzett regressziós elemzés elhanyagolható eltéréseket mutat csak, ezért a regressziós elemzések során ez utóbbit használtuk. Elemzésünk tárgya az ingázási idő, melyet a lakóhely és a munkahely közötti napi oda-vissza utazás percben kifejezett időtartamával azonosítottunk. A vizsgált időszakban az átlagos utazási idő 4,6%-kal 53,87 percről 56,42 percre nőtt, figyelembe véve az otthon dolgozókat[5] (nem ingázókat) is, akik

4 Elemzésünk szempontjából az a fontos, hogy a 90-es években bekövetkezett transzformációs válság előtti időszakról is legyen adatunk, mivel az ágazati struktúra térbeli változása jelentős mértékben befolyásolhatja az ingázási hajlandóságot.

5 Otthon dolgozók alatt azokat értjük, akik azt válaszolták az ingázás közlekedési módjaira vonatkozó kérdésre, hogy „nem közlekedik”, az ő ingázási idejük 0 perc.

ingázási idejét 0 percnek vettük. A nemzetközi irodalomban konszenzus van arról, hogy a férfiak hosszabb időt töltenek ingázással, mint a nők, és ez a különbség viszonylag állandó időben, azaz az ingázási időben nincs konvergencia a két nem között (Petrongolo–Ronchi 2020). Azonban adataink szerint ez Magyarországon a vizsgált időszakban nem volt igaz. Noha 1990 és 2011 között mindkét nem átlagos ingázási ideje növekedett, a nők átlagosan nagyobb mértékben növelték az ingázásra fordított időt, mint a férfiak. Ennek következtében, míg 1990-ben a férfiak átlagosan 14,7%-kal több időt töltöttek ingázással, mint a nők, 2011-ben már csak 10,58% volt ez az eltérés. Míg az ingázási idő mérése és definíciója egyértelmű, az ingázási távolság meghatározása korántsem az. Természetes igénynek tűnik, hogy az ingázás távolsága alatt a különböző közlekedési eszközökkel – beleértve a gyaloglást is – megtett útszakaszok hosszának összegét értsük távolságegységben (pl. kilométer) megadva. Az ingázási távolság meghatározásának ilyetén módja azonban számos önkényes döntést és pontatlanságot eredményezne, mert nem tudjuk, hogy az esetleges alternatív útvonalak közül melyiket választotta az egyén, valamint csak azok esetében van egyértelmű adat az alkalmazott közlekedési eszközre vonatkozóan, akik csak egyfajta közlekedési eszközzel járnak munkába. Azoknál, akik többféle közlekedési eszközt is igénybe vettek, nem rendelkezünk információval magukról a közlekedési eszközökről. Hasonló, vagy nagyobb mértékű torzítást eredményezne, ha a települések között, légvonalban vett legrövidebb távolságot tekintenénk ingázási távolságnak. Emiatt eltekintettünk a távolság hagyományos mérésétől és négy diszjunkt kategóriát képeztünk az ingázás távolságának meghatározására. Az első kategóriába azok tartoznak, akiknek a munkahelye és a lakóhelye ugyanazon a településen van (Budapesten azonos kerültben). A második kategóriába azok tartoznak, akiknek a munkahelye és a lakóhelye eltérő településen van (Budapesten eltérő kerületben), de ugyanabban a megyében. A harmadik kategóriába azok tartoznak, akiknek a munkahelye szomszédos megyében van, végül, a negyedik kategóriába azokat soroltuk, akiknek távoli megyében van a munkahelye a lakóhelyéhez képest. Az adatok alapján (1. számú táblázat) azt mondhatjuk, hogy 1990 és 2011 között nem változott az azonos településen ingázók aránya, a megyén belül ingázók aránya 5 százalékponttal csökkent, míg 4 százalékponttal nőtt a szomszédos megyébe és 1 százalékponttal a távoli megyébe ingázók aránya.

1. táblázat
A különböző távolságokra ingázók aránya a foglalkoztatottakon belül (%)

	Azonos településen ingázók			Megyén belül ingázók			Szomszédos megyébe ingázók			Távoli megyébe ingázók		
	1990	2011	Eltérés	1990	2011	Eltérés	1990	2011	Eltérés	1990	2011	Eltérés
Férfiak	53%	52%	2%	39%	33%	-6%	6%	10%	4%	1%	2%	1%
Nők	62%	60%	-2%	34%	31%	-3%	4%	8%	4%	1%	1%	0%
Összesen	57%	57%	0%	37%	32%	-5%	5%	9%	4%	1%	2%	1%

Nemek szerint vizsgálva a változásokat figyelemre méltó megállapításokat tehetünk. Az adatok alapján (1. számú táblázat) azt mondhatjuk, hogy 1990 és 2011 között nem változott az azonos településen ingázók aránya, a megyén belül ingázók aránya 5 százalékponttal csökkent, míg 4 százalékponttal nőtt a szomszédos megyébe és 1 százalékponttal a távoli megyébe ingázók aránya. A legmarkánsabb változást a megyén belüli ingázási arányokban tapasztalhattuk. Ugyan 1990 és 2011 között mindkét nemen belül csökkent azoknak az aránya, akik megyén belül ingáztak, de a nők körében ez a csökkenés sokkal kisebb volt, mint a férfiakéban. Érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy ez a változás azért is jelentős, mert a foglalkoztatottak egy igen jelentős hányadát érintette. A távoli és szomszédos megyébe ingázók aránya a foglalkoztatottakon belül csupán 6% volt 1990-ben és 2011-ben is csak 11%. Ugyanakkor, a megyén belül ingázók aránya 1990-ben 37% és 2011-ben 30% volt. A női foglalkoztatottak körében a településen belül ingázók aránya nagyobb mértékben csökkent, mint a férfi foglalkoztatottakéban, de még így is jóval nagyobb arányban voltak a nők között azok, akiknek a munkahelye és a lakóhelye azonos településen volt. A munkanélküliségben és a bérekben fennálló területi egyenlőtlenségek csökkentésében az ingázás távolságának van jelentősége, ugyanakkor az ingázásra fordított idő nagysága befolyásolja a szabadidő nagyságát és ezen keresztül az egyén jólétét. Emiatt meg kell vizsgálnunk azt is, hogy az egyes távolságkategóriák szerint minként alakult az ingázási idő (2. számú táblázat).

Az adatok alapján azt lehet megállapítani, hogy a településen belüli ingázás átlagos időtartama 11%-kal, a távoli megyébe ingázás átlagos időtartama 13%-kal növekedett 1990 és 2011 között, míg a többi kategória átlagos ingázási ideje csökkent, ráadásul, a csökkenés mértéke annál nagyobb, minél távolabbi ingázást reprezentál az adott kategória. Ha az ingázási idő nemek szerinti alakulását tekintjük át, akkor további érdekes mintázat rajzolódik ki. 1990-ben a férfiak minden távolságkategóriában hosszabb ingázási idővel rendelkeztek, mint a nők, ami

2. táblázat
Ingázási idő (perc) különböző távolságkategóriák szerint 1990–2011

	Azonos településen ingázók			Megyén belül ingázók			Szomszédos megyébe ingázók			Távoli megyébe ingázók		
	1990	2011	Eltérés	1990	2011	Eltérés	1990	2011	Eltérés	1990	2011	Eltérés
Férfiak	33	35	9%	77	66	-14%	119	103	-13%	158	177	12%
Nők	30	34	10%	75	72	-4%	116	111	-4%	132	163	23%
Összesen	32	35	11%	76	69	-9%	118	106	-10%	151	171	13%

jelentősen megváltozott 2011-re. A nők a legrövidebb és a leghosszabb ingázási távolságot képviselő távolságkategória kivételével minden távolságkategóriában hosszabb ingázási időt adtak meg, mint a férfiak; a megyén belüli ingázás kategóriájában 6 perccel, a szomszédos megyébe ingázásában 8 perccel.

Az ingázás idejére számos tényező hat, illetve ezek a tényezők egymással kölcsönhatásban egyszerre határozzák meg az egyén ingázásra fordított idejét, ezért – valamint a szelekciós torzítás figyelembe vételének szükségessége miatt – többváltozós regressziós elemzést végeztünk a két vizsgált évre vonatkozóan. A regressziós elemzések teljes mintájának leíró statisztikáját az alábbi, 3. számú táblázat mutatja.

A regressziós elemzés mintája alapján megállapíthatjuk, hogy 2011-ben 1990-hez képest az aktív lakosság idősebb, képzettebb volt, kisebb arányban éltek kapcsolatban és nagyobb arányban éltek egyedül, kisebb arányban éltek Budapesten, ugyanakkor nőtt azoknak az aránya, akiknek városban, megyeszékhelyen, vagy megyei jogú városban volt a lakhelyük. Jelentős eltérés figyelhető meg a foglalkoztatottak aktív népességen belüli arányában, 1990-ben 92% volt a foglalkoztatottak aránya (akiknél rendelkezünk információval az ingázási időről), míg 2011-ben csak 80%. A szelekciós torzítás kezelése érdekében legalább egy olyan változót kellett beillesztenünk a foglalkoztatást magyarázó egyenletbe, amely csak közvetetten hat az ingázási időre, és az ingázási időt magyarázó egyenletben nem szerepel a független változók között. Mivel az összes olyan egyéni ismérv, mely hat az ingázásra, hat a foglalkoztatási esélyekre is, ezért Cooke és Ross (1999) alapján olyan területi jellemzőket kerestünk, amelyek az ingázási időt csak közvetetten befolyásolják, ugyanakkor hatással vannak az egyén foglalkoztatási esélyeire. Az első ilyen változó a lakóhely szerinti kistérség átlagos ingázási ideje, mely hipotézisünk szerint pozitívan befolyásolja a foglalkoztatási esélyeket. Számos korábbi tanulmány (Köllő 1997, Kertesi 2000, Köllő 2006) jutott arra a következtetésre, hogy a települések elérhetősége, közlekedési kapcsolataiknak a minősége hat a

3. táblázat
Ingázási időt magyarázó Heckman szelekciós modell leíró statisztikája, teljes minta

Változó	1990			2011		
	Átlag	Min	Max	Átlag	Min	Max
Ingázási idő	53,87	0,00	500,00	56,42	0,00	360,00
Foglalkoztatott	0,92	0,00	1,00	0,80	0,00	1,00
Férfi	0,53	0,00	1,00	0,52	0,00	1,00
26–35 évesek	0,27	0,00	1,00	0,26	0,00	1,00
36–55 évesek	0,51	0,00	1,00	0,54	0,00	1,00
55 év felettiek	0,05	0,00	1,00	0,10	0,00	1,00
Szakmunkás, szakiskolai végzettség	0,23	0,00	1,00	0,29	0,00	1,00
Középiskolai végzettség	0,24	0,00	1,00	0,32	0,00	1,00
Felsőfokú végzettség	0,11	0,00	1,00	0,22	0,00	1,00
Egyedülálló gyerekkel	0,12	0,00	1,00	0,16	0,00	1,00
Kapcsolatban élő	0,80	0,00	1,00	0,72	0,00	1,00
Kistérségi átlagbér logaritmusa	9,24	8,59	10,32	12,05	11,28	13,48
Vezetői és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	0,16	0,00	1,00	0,18	0,00	1,00
Adminisztratív jellegű foglalkozások	0,06	0,00	1,00	0,06	0,00	1,00
Kereskedelmi, szolgáltató	0,08	0,00	1,00	0,16	0,00	1,00
Mezőgazdasági foglalkozások	0,05	0,00	1,00	0,03	0,00	1,00
Ipari, építőipari foglalkozások	0,40	0,00	1,00	0,26	0,00	1,00
Szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozások	0,13	0,00	1,00	0,12	0,00	1,00
Város	0,28	0,00	1,00	0,32	0,00	1,00
Megyeszékhely, megyei jogú város	0,12	0,00	1,00	0,20	0,00	1,00
Budapest	0,24	0,00	1,00	0,18	0,00	1,00
Közép-Dunántúl	0,10	0,00	1,00	0,11	0,00	1,00
Nyugat-Dunántúl	0,09	0,00	1,00	0,10	0,00	1,00
Dél-Dunántúl	0,10	0,00	1,00	0,09	0,00	1,00
Észak-Magyarország	0,11	0,00	1,00	0,12	0,00	1,00
Észak-Alföld	0,15	0,00	1,00	0,15	0,00	1,00
Dél-Alföld	0,13	0,00	1,00	0,13	0,00	1,00
Kistérségi munkanélküliségi ráta	0,02	0,01	0,06	0,16	0,07	0,38
WPROX	455,70	221,54	941,75	678,46	357,58	1166,58
Átlagos kistérségi ingázási idő	49,18	25,10	97,00	56,18	31,47	92,67

foglalkoztatási esélyekre: minél rosszabb egy település elérhetősége, a közlekedési kapcsolatainak minősége, annál kevesebben fognak ingázni, így tartósan magas maradhat a helyi munkanélküliség. Ez egyben azt is jelenti, hogy amennyiben magas egy kistérség átlagos ingázási ideje, akkor nincsenek ilyen korlátok vagy kevésbé gátolnak, és a kistérségben élő munkavállalók a potenciális munkahelyek szélesebb körét érik el. A másik ilyen területi változó a kistérségi átlagbér logaritmusa, melyet – tekintettel arra, hogy a népszámlálások nem tartalmaznak béradatokat – a Bértarifa felmérés alapján számítottuk nemek és végzettségi kategóriák szerint. A kistérségi átlagbér a helyi munkapiac keresleti és kínálati viszonyait ragadja meg. A magas kistérségi átlagbér azt jelzi, hogy túlkereslet lehet a piacon és erős a munkavállalók alkupozíciója a munkaadókkal szemben. Ezért, hipotézisünk szerint, minél magasabb a kistérségi átlagbér, annál nagyobb a foglalkoztatás esélye. Érdemes megemlíteni, hogy jelentősen nőtt a kistérségi átlagbérek közötti különbség 1990 és 2011 között. A harmadik változó (WPROX), melyet csak a foglalkoztatást magyarázó szelekciós egyenletbe szerepeltettünk, az előző két térségi változó interakciós hatását mutatja. Az utolsó, de nagyon fontos területi változó, a kistérségi munkanélküliségi ráta, melyet azonban mindkét egyenletbe beillesztettünk. Hasonlóan a kistérségi átlagbérhez a kistérségi munkanélküliség rátákban is jelentősen nőtt a különbség 1990 és 2011 között, míg 1990-ben a legalacsonyabb és a legmagasabb kistérségi munkanélküliségi ráta között 5 százalékpont volt az eltérés, 2011-ben már 31 százalékpont. A nemek szerinti regressziós elemzés leíró statisztikáját a Függelék 1. számú táblázata tartalmazza. Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy míg 1990-ben 10 százalékponttal magasabb volt a férfiak foglalkoztatási rátája, mint a nőké, ez a különbség 2011-re 3 százalékpontra csökkent. A leglátványosabb változást a végzettségben tapasztalhatjuk: míg 1990-ben a férfiak és a nők között közel azonos arányban voltak a felsőfokú végzettségűek, ez 2011-re megváltozott, és noha mindkét nem körében nőtt a felsőfokú végzettségűek aránya (ahogy a legtöbb európai országban), a nőkében ez a növekedés lényegesen nagyobb volt: 2011-ben 8 százalékponttal volt több a felsőfokú végzettségű nő, mint férfi. Jelentős változást látunk a legfeljebb alapfokú végzettségűeknél is: míg 1990-ben a munkaképes korú férfiak és nők közötti arányuk 36% és 47% volt, 2011-re arányuk rendre 15,9%-ra és 16,7%-ra csökkent, azaz, lényegében eltűnt a két nem közötti aránykülönbség. A fenti adatok jelzik, hogy 1990 és 2011 között több alapvető demográfiai ismérvben jelentősen megváltozott a minta összetétele, ezért a két időszak összehasonlítása érdekében is feltétlenül szükséges a szelekció figyelembevétele az ingázási idő becslésekor.

Eredmények

A következőkben – hacsak másképp nem jelezzük –, a teljes minta alapján kapott együtthatók elemzését mutatjuk be, melyet a 4. számú táblázat mutat. A Függelék 2–3. számú táblázatai a nemek szerinti almintákon futatott regressziók eredményeit tartalmazzák.

A korábbi irodalmi eredményekkel összhangban a magyar adatokon végzett elemzésünk szerint is a férfiaknak nagyobb az esélyük foglalkoztatottá válni, valamint hosszabb időt töltenek ingázással, mint a minden egyéb ismérv tekintetében hasonló nők. Ugyanakkor, kutatásunk egyik legjelentősebb új eredménye az, hogy a különbség a rendszerváltozás óta csökkent, mind a foglalkoztatás esélyében, mind az ingázási időben. 1990-ben az, hogy valaki férfi – minden egyéb tényező változatlansága mellett – átlagosan 6,775 perccel hosszabb napi ingázási időt jelentett ahhoz képest, hogy valaki nő, míg 2011-ben ez a különbség 4,728 percre csökkent. Ezért Petrongolo és Ronchi (2020) azon megállapítása, hogy a férfiak és a nők közötti ingázási időben mutatkozó különbség stabil, Magyarországon a vizsgált időszakban nem igaz: az adatok arra engednek következtetni, hogy a nők egyre jobban felzárkóznak a férfiakhoz. Ez az eredményünk nagymértékben hasonlít a franciaországi adatokon végzett elemzéséhez (LeBarbanchon et al. 2019).

A kor hatásáról két fontos megállapítást tehetünk: mindhárom vizsgált korcsoportba tartozás csökkentette az ingázási időt a 18–25 éves korcsoportéhoz képest, valamint 1990 és 2011 között ez a különbség csökkent a 25–35 éves korcsoportban, míg a másik két korcsoportban nőtt. A nemek szerinti almintákon végzett becsléseknél azt találtuk, hogy mind 1990-ben, mind 2011-ben a nőknél az idősebb korosztályokhoz való tartozás sokkal nagyobb mértékben csökkentette a 18–25 éves korosztályéhoz képest az ingázási időt, mint a férfiaknál. Azaz, a nők ingázási ideje életkoruk előrehaladtával csökkent, ami összefügghet a gyermekvállalással, családi szerepeikkel és az életkorral szintén növekvő bérhátrányukkal is (erről lásd Petrongolo–Ronchi 2020). A foglalkoztatás esélyét legnagyobb mértékben – nem meglepő módon – a legjobb munkavállalási korcsoportba való tartozás növelte mindkét évben. Ugyanakkor, míg 1990-ben az 55 év felettiek foglalkoztatási esélyei szignifikánsan kisebbek voltak a 18–25 éves korcsoportéhoz viszonyítva, 2011-re ez a kapcsolat megfordult: az 55 év feletti korcsoporthoz való tartozás növelte a foglalkoztatásba kerülés valószínűségét a 18–25 éves korcsoporthoz viszonyítva. Ez utóbbi alapvetően két tényezőnek köszönhető: nőtt a 18–25 éves korcsoportban az inaktívak (tanulók) száma, javarészt a felsőoktatás bővülésének Magyarországon is megfigyelhető trendje miatt, valamint a nyugdíjszabályok változása

4. táblázat
Ingázási időre ható tényezők, teljes minta, Heckman szelekciós modell

	1990		2011	
	Ingázási idő	Foglalkoz-tatás	Ingázási idő	Foglalkoz-tatás
Férfi	6,775***	0,712***	4,728***	0,129***
25–35 évesek	-7,388***	0,183***	-5,025***	0,352***
35–55 évesek	-7,676***	0,400***	-9,182***	0,437***
55 év felettiek	-6,549***	-0,782***	-10,75***	0,202***
Szakmunkás, szakiskolai végzettség	-1,321	0,465***	-1,404**	0,534***
Középiskolai végzettség	-4,690***	0,456***	-1,216***	0,827***
Felsőfokú végzettség	-6,116***	0,921***	0,0733	1,073***
Egyedülálló gyerekkel	1,683***	-0,0943***	3,332***	-0,0438*
Kapcsolatban élő	-0,499	-0,0874***	-0,202	0,143***
Vezetői és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	-5,275***	-0,386***	-6,648***	0,505***
Adminisztratív jellegű foglalkozások	-1,232	0,489***	-2,834***	0,250***
Kereskedelmi, szolgáltató jellegű foglalkozások	-10,54***	-0,0296	-11,47***	0,281***
Mezőgazdasági foglalkozások	-20,34***	-0,681***	-22,46***	0,453***
Ipari, építőipari foglalkozások	-1,306	-0,464***	0,767	0,366***
Szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozások	-3,361	-0,620***	-7,676***	0,0877***
Város	-15,44***	0,116***	-7,426***	0,0584***
Megyeszékhely, megyei jogú város	-4,751*	0,118***	-4,626***	0,0164*
Budapest	-11,48**	0,0604*	-9,692***	0,0268**
Közép-Dunántúl	-27,09***	-0,0221	-22,05***	0,133***
Nyugat-Dunántúl	-29,61***	0,0146	-30,15***	0,157***
Dél-Dunántúl	-28,55***	-0,0612	-29,48***	0,0417*
Észak-Magyarország	-17,83***	-0,0952	-21,16***	0,0362
Észak-Alföld	-26,79***	-0,108	-25,40***	0,0266
Dél-Alföld	-32,64***	-0,0136	-29,93***	0,0754***
Kistérségi munkanélküliségi ráta	-128,9**	-6,014***	8,924	-1,904***
Kistérségi átlagbér logaritmusa		1,438***		0,341***
Átlagos kistérségi ingázási idő		0,198***		0,0583***
WPROX		-0,0216***		-0,00482***
Konstans	91,12***	-11,85***	88,56***	-4,398***
Megfigyelések száma	694 749	694 749	4 551 575	4 551 575
Log pseudolikelihood	-3474754		-2.14e+07	
Wald teszt	chi2(1)=18,41; 0,000		chi2(1)=32,17; 0,000	

Megjegyzés: A táblázatban a regressziós egyenletek koefficiensei láthatók. A 99, 95, illetve 90%-os megbízhatósági szintet rendre a ***, **, * jelöli. A kihagyott (referencia) kategóriák a következők: 18–25 éves, legfeljebb alapfokú végzettségű, egyedülálló, egyéb közép- és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások, falu, Közép-Magyarország.

miatt nőtt az 55 éves vagy idősebbek száma és aránya a foglalkoztatottak körében 1990-hez képest.

A szelekció hatása a végzettséget vizsgálva a leginkább szembetűnő. A közép- és felsőfokú végzettség hatása 1990-ben szignifikáns és negatív az ingázási időre a legfeljebb alapfokú végzettségűekhez képest, vagyis minél képzettebb volt valaki, annál kevesebbet ingázott. Ugyanakkor, 2011-ben jóval magasabb volt a felsőfokú végzettségűek aránya. A végzettség jelentős mértékben meghatározza a foglalkoztatásba kerülés esélyét: minél képzettebb valaki, annál nagyobb esélylyel talál munkát, ezért 2011-ben a foglalkoztatottak mintája ebből a szempontból szelektált. A szelekció miatt a felsőfokú végzettségnek nem volt hatása 2011-ben az ingázási időre, és a legfeljebb középfokú végzettség hatása is lényegesen kisebb volt 2011-ben, mint 1990-ben. A legfeljebb szakmunkás, szakiskolai végzettség pedig csak 2011-ben volt szignifikáns és 1,4 perccel csökkentette az ingázási időt a legfeljebb alapfokú képzettséghez képest. A nemek szerinti becsléseket nézve 1990-ben mindhárom a regressziós egyenletben szereplő végzettségi kategória szignifikáns a férfiak esetében, és minél képzettebb volt valaki, annál rövidebb ideig ingázott, és annál nagyobb volt az esélye a foglalkoztatásba kerülésre. A nőknél hasonló összefüggést láthatunk, azzal a különbséggel, hogy 1990-ben a szakmunkás, szakiskolai végzettségnek nem volt szignifikáns hatása az ingázási időre, ugyanakkor a foglalkoztatásra gyakorolt hatása egészen kis mértékben, de nagyobb volt, mint a középfokú végzettségének. A 2011-es eredmények azt mutatják, hogy a férfiaknál csak a középfokú végzettségnek volt szignifikáns hatása az ingázási időre, a nőknél pedig csak a szakmunkás, szakiskolai végzettség hatása volt szignifikáns, továbbá a hatás mindkét esetben negatív volt és viszonylag csekély mértékű. Ugyanakkor, a végzettség mindkét nemnél szignifikáns és pozitív hatást gyakorolt a foglalkoztatás valószínűségére, egyértelműen látszik, hogy minél magasabb végzettséggel rendelkezett valaki, annál nagyobb volt a foglalkoztatás esélye.

A családszerkezeti változók közül csak az egyedülálló szülő gyerekkel kategóriába tartozás mutat szignifikáns hatást az ingázási időre, ugyanakkor a hatás iránya némiképp meglepő. Azt várnánk, hogy az egyedülállók kevesebb időt töltenek ingázással, ha gyerekük van, de ennek épp az ellenkezőjét látjuk: a gyerekes egyedülállók 1990-ben 1,68, míg 2011-ben 3,33 perccel több időt töltöttek ingázással, mint a gyerek nélküli egyedülállók. Mindenesetre a napi 1,68, vagy akár a napi 3,33 perc nem tűnik jelentős különbségnek. A nemek szerinti almintákon futatott regressziók eredményei azt mutatják, hogy az egyedülálló férfiakhoz képest a minden egyéb tényező tekintetében hasonló gyereket egyedül nevelő férfiak 1990-ben átlagosan 2,1 perccel, míg 2011-ben 4,84 perccel hosszabb ideig ingáz-

tak naponta. A nőknél ez a különbség 1990-ben nem volt szignifikáns, míg 2011-ben 1,88 perccel ingáztak hosszabb ideig a gyereket egyedül nevelő nők, mint a gyermektelen egyedülálló nők. Egyik lehetséges oka ennek az ingázási időben tapasztalható különbségnek, hogy anyagi helyzetük miatt az egyedülálló szülők nagyobb eséllyel fogadják el a távolabbi ingázással járó állásokat is az egyedülálló gyermektelenekhez képest azért, hogy biztosítani tudják a család megélhetését – de ennek bizonyossága további specifikus vizsgálódásokat és adatokat igényelne.

A kapcsolatban élők sem 1990-ben, sem 2011-ben nem töltöttek szignifikánsan eltérő időt ingázással az egyedülállókhoz képest. A nemek szerinti elemzésnél ugyanakkor azt kaptuk, hogy 1990-ben a kapcsolatban élő férfiak átlagosan 1,18 perccel, míg 2011-ben átlagosan 1,472 perccel ingáztak hosszabb ideig, mint az egyedülálló férfiak. A nőknél még nagyobb valamivel a változás mértéke, mert 1990-ben a kapcsolatban élő nők 2,5 perccel, míg 2011-ben már csak 1,81 perccel ingáztak kevesebb ideig, mint az egyedülálló nők. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a családszerkezet hatása az ingázásra jelentős mértékben a szelekción keresztül hat. Az, hogy egy férfi kapcsolatban él, mindkét évben növelte a foglalkoztatás valószínűségét az egyedülálló férfiakéhoz képest, míg a nőknél mindkét évben csökkentette, továbbá a foglalkoztatásra gyakorolt hatás némileg erősebb volt 2011-ben.

A foglalkozások hatását vizsgálva azt látjuk, hogy a vezetői és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások; a mezőgazdasági foglalkozások; valamint a kereskedelmi foglalkozások csökkentették az ingázási időt a referenciakategóriához (egyéb közép, vagy felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások) képest, és ennek a csökkenésnek a mértéke nagyobb volt 2011-ben, mint 1990-ben. Az adminisztratív jellegű foglalkozások, valamint a szakképzettséget nem igénylő egyszerű foglalkozások 1990-ben nem gyakoroltak szignifikáns hatást az ingázási időre, ugyanakkor 2011-ben igen, és hatásuk negatív: azaz, akik ezekben a foglalkozásokban dolgoztak, azoknak rövidebb volt az ingázási idejük az egyéb közép- és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokban dolgozókéhoz képest. Az ipari és építőipari foglalkozásoknak sem 1990-ben, sem 2011-ben nem volt szignifikáns hatása az ingázási időre a referenciakategóriához képest. Legnagyobb eltérést a két időszak között az egyszerű, szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban dolgozóknál látunk: 1990-ben ez a foglalkozási kategória mind a férfiaknál, mind a nőknél szignifikáns volt és csökkentette az átlagos ingázási időt a referencia kategóriához képest, míg 2011-ben egyik nemnél sem volt szignifikáns a hatása. A foglalkozások hatásának elemzésekor érdemes szem előtt tartanunk, hogy az egyes foglalkozásokban elérhető bérek jelentősen különböznek, valamint az egyes ágazatok foglalkozási struktúrája is eltérő, így mivel az ingázási időt magyarázó egyenletünk

adathiány miatt nem tartalmaz sem egyéni béreket, sem ágazatokat, ezért ezen kihagyott változók hatását is részben a foglalkozás veszi fel.

A napi ingázási időt természetesen befolyásolja a lakóhely településtípusa, valamint az is, hogy a lakóhely az ország mely régiójában helyezkedik el. Mivel falun általában kevés a munkahely, ezért a falusiak nagyobb arányban és távolabbra ingáznak, mint a városban lakók. Ezért hipotézisünk az volt, hogy a városban lévő lakóhely negatívan hat az ingázási időre. Eredményeink megerősítik ezt a hipotézist. Korábbi tanulmányokkal (Kertesi 2000, Köllő 2006, Bartus 2012) összhangban mi is azt találtuk, hogy a városban lakók ingázási ideje rövidebb volt. De újdonság, hogy a faluhoz képest a városok és Budapest kisebb mértékben csökkentették az ingázási időt 2011-ben, mint 1990-ben, míg a megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban levő lakóhely hatása érdemben nem változott a vizsgált időszakban. A régiók hatása nem változott jelentős mértékben 1990 és 2011 között, ugyanakkor a földrajzi elhelyezkedés lényegesen nagyobb hatással van az ingázási időre, mint bármelyik egyéni szintű demográfiai változó, és vannak regionális különbségek is (erről részletesebben ír Kiss és Szalkay 2018, valamint Forray és Hives 2009). A regressziós egyenletben szereplő minden régió hatása szignifikánsan negatív, azaz a Közép-magyarországi régióban lakókhoz képest, ha valaki az ország bármelyik másik régiójában lakott, akkor 1990-ben átlagosan napi 17–32 perccel, míg 2011-ben átlagosan napi 21–30 perccel rövidebb ingázási idővel számolhatott – ami nagyon komoly időnyereséget jelent a vidéken élők számára, és mutatja Budapest jelentős szívóerejét is a közép-magyarországi foglalkoztatásban.

A kistérségi munkanélküliségi ráta és a kistérségi átlagbér a helyi munkapiac jellemzőit, keresleti és kínálati viszonyait ragadják meg. A kistérségi munkanélküliségi ráta 1990-ben mind az ingázási időt, mind a foglalkoztatás valószínűségét meghatározó szelekciós egyenletben szignifikáns és hatása negatív – tehát minél magasabb volt a munkanélküliség egy adott kistérségben 1990-ben, annál kevésbé volt esély nemcsak a foglalkoztatott státuszra, de sajnos arra is, hogy hosszabb ingázás vállalásával valaki kiszabaduljon ebből a csapdahelyzetből.[6] Ezzel szemben 2011-ben már csak a szelekciós egyenletben szignifikáns a munkanélküliségi ráta hatása, és noha ebben az esetben is negatív, a hatás erőssége kisebb – tehát a rossz helyi munkaerőpiaci helyzet még ekkor is negatív hatással volt ugyan az egyén foglalkoztatási esélyeire, de már nem befolyásolta szignifikánsan az ingázási időt; együtt azzal, hogy növekedett a távolabbra ingázók aránya a munkavállalók között, amit a leíró adattábláknál bemutattunk. A nemek szerinti becsléseket nézve azt találtuk, hogy 1990-ben nem volt eltérés a teljes mintához képest, míg 2011-ben ettől jelentősen eltérő mintázatot találtunk. A férfiaknál minél ma-

6 Hasonlóan Bartus 2012 eredményeihez, csak jelen esetben cenzus adatokon.

gasabb a kistérségi munkanélküliségi ráta, annál hosszabb az ingázási idő, azaz, arra következtethetünk, hogy ők reagáltak érzékenyebben, inkább vállalták az ingázás racionális döntését a rossz helyi munkaerőpiaci körülmények kompenzálására, míg a nőknél nem szignifikáns ez a változó az ingázást magyarázó egyenletben, vagyis, az ő munkakínálatuk és ingázásuk más változókkal magyarázhatóak. A kistérségi átlagbér várakozásunknak megfelelően szignifikáns és pozitív hatást gyakorolt az egyén foglalkoztatottságára mind 1990-ben, mind 2011-ben. A nemek szerinti becslések alapján kicsit árnyaltabb a kép. Míg 2011-ben mindkét nemnél a teljes mintán kapott eredményhez hasonló pozitív koefficienseket kaptunk, addig 1990-ben a férfiaknál – ugyan csak 90%-os megbízhatósági szinten és kis mértékben, de – negatív hatást gyakorolt a foglalkoztatás valószínűségére a kistérségi átlagbér, vagyis, valamivel nehezebb volt elhelyezkedni egy magasabb átlagbérű kistérségben férfiként, de ez talán betudható a korábbi merevebb szocialista foglalkoztatási szerkezetnek. A foglalkoztatás esélyét növelte, ha egy adott térség közlekedési infrastruktúrája, földrajzi elhelyezkedése olyan volt, amely megkönnyítette a távoli munkalehetőségek elérését. A leíró statisztikák alapján tudjuk, hogy erős pozitív korreláció van az ingázás ideje és a megtett távolság között. Ezek alapján azt vártuk, hogy a kistérség átlagos ingázási ideje pozitívan hat a foglalkoztatás esélyére, vagyis minél többen vállaltak hosszabb ingázást a kistérségben, annál nagyobb volt az esély a foglalkoztatott státuszra. Eredményeink nagyrészt megerősítik a hipotézisünket: a kistérségi átlagos ingázási idő mindkét évben szignifikáns és pozitív hatást gyakorolt a foglalkoztatás esélyére. A nemek szerinti almintákon futatott becsléseink hasonló mintázatot mutatnak, mint amit a kistérségi átlagbér vizsgálatakor kaptunk, azaz, 2011-ben a kistérségi átlagos ingázási idő mindkét nemnél szignifikáns és pozitív hatással volt a foglalkoztatásra. Ugyanakkor, 1990-ben a férfiaknál a hatás ugyan kis mértékű, de negatív, míg a nőknél továbbra is szignifikáns és pozitív volt.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban leíró jelleggel mutattuk be az ingázási időre ható tényezők változását 1990 és 2011 között. Legjelentősebb eredményünk, hogy a nők mind a megtett távolságban, mind az ingázásra fordított időben elkezdtek felzárkózni a férfiakhoz. További fontos észrevételünk, hogy mivel a foglalkoztatott státusz nem véletlenszerű, ennek a szelekciónak jelentős szerepe van az ingázási időre gyakorolt hatásban – különösen az olyan ismérveknél, mint a kor és a végzettség. A munkaképes korosztály 2011-ben idősebb és képzettebb volt, mint 1990-ben, ami alapvetően a felsőoktatás bővülésének, valamint a nyugdíjszabályok változásának köszönhető. A kornak és különösen a végzettségnek jelentős a szerepe abban, hogy ki válik munkanélkülivé, illetve foglalkoztatottá, ezért ezek az ismérvek alapvetően a szelekción keresztül hatnak az ingázási időre. Érdemes még hozzátenni ehhez azt, hogy 2011-ben jóval magasabb volt a munkanélküliség, mint 1990-ben, ezért a szelekció hatása jóval erősebb 2011-ben. Mindazonáltal az ingázási időre mindkét évben a lakóhely régiója volt a legnagyobb hatással, vagyis Magyarországon a földrajzi elhelyezkedés lényegesen nagyobb hatással van az ingázási időre, mint bármelyik egyéni szintű demográfiai változó, a foglalkozást kivéve. Közép-Magyarország Budapest és a kiterjedt agglomeráció miatt kiemelkedett az ingázási időben a többi régió közül, ezért hozzá képest mindegyik másik régió hatása negatív volt– minden egyéb tényezőt változatlanul tartva – az ingázási időre mindkét évben, azaz: az ezekben a régiókban élőknek jelentős napi időnyeresége volt a Közép-Magyarországon élőkhöz képest, ami az ingázás társadalmi költségeiben, egészségügyi és jóléti hatásaiban nyilván megmutatkozik. Ennek kimutatása azonban további vizsgálatokat igényel. A lakóhely régiójától alig valamivel marad el a foglalkozás hatásának erőssége, de a régiós hatásokhoz hasonlóan itt sem látszik igazán jelentős változás 1990 és 2011 között.

Végül, de nem utolsó sorban, szólnunk kell azokról a korlátokról, hiányosságokról, melyek a jelen kutatás továbbfejlesztésére sarkallnak. Eredményeink alapján a lakóhely jelentős hatást gyakorol az ingázási időre, ugyanakkor az, hogy ki hol lakik, vélhetően nem teljesen véletlenszerű. Ezért a lakóhellyel kapcsolatos preferencia kihagyott változóként mind a lakóhelyre, mind az ingázási időre hathat, ami az endogenitás problémáját veti fel – de erről nincs adatunk. További elemzési nehézséget jelent, hogy az olyan egyszeri jelenség, mint a rendszerváltás okozta gazdasági sokk és a más országokban is megfigyelhető általános trendek (mint például a népesség elöregedése, valamint a képzettségi szint növekedése) hatásai nehezen szétszálazhatók a vizsgált időszakban. Érdemes lenne az ingázási idővel egyidejűleg az ingázási távolságra ható tényezők becslése is an-

nak érdekében, hogy jobban megértsük az ingázás egyenlőtlenségekre és jólétre gyakorolt hatását. Az ingázási időre ható egyik legfontosabb változó az egyén bére, amiről sajnos nincs adat a népszámlálásokban, ezért nem illesztettük be jelen tanulmányunk modelljeibe. Ugyanakkor, becsülhető más adatbázisok alapján, és a becsült egyéni bérek beillesztése az ingázási időt magyarázó egyenletbe tovább finomítaná ismereteinket az ingázásra ható tényezőkről, mely a későbbi kutatások egyik útja lehet.

Hivatkozások

Abe,Y. (2013) Regional variations in labor force behavior of women in Japan. *Japan and the World Economy,* 28. 112–124.

Bartus T. (2010) Elérési idő és a falu-város bérkülönbség. In Fazekas K.– Molnár Gy. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör, 2010: Közelkép: A válság munkapiaci hatásai.* Budapest: Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.145–148.

Bartus T. (2012) Területi különbségek és ingázás. In Fazekas K.– Scharle Á. (szerk.) *Nyugdíj, segély, közmunka: a magyar foglalkoztatáspolitika két évtizede, 1990–2010.* Budapest: MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet. 247–258.

Bertrand, M. (2011) New perspectives on gender. In Ashenfelter, O. – Card, D. (szerk.) *Handbook of Labor Economics, vol. 4B.* Amsterdam: Elsevier. 1545–1592.

Bertrand, M. (2018) The glass ceiling. *Economica,* 85(338). 205–231.

Bloze, G. – Skak, M. (2016) Housing equity, residential mobility and commuting. Journal of Urban Economics, 96 C. 156–165.

Clark, W. A. – Huang, Y. – Withers, S. (2003) Does commuting distance matter? Commuting tolerance and residential change. *Regional Science and Urban Economics,* 33(2). 199–221. https://doi.org/10.1016/S0166-0462(02)00012-1

Crane, R.(2007) Is There a Quiet Revolution in Women's Travel? Revisiting the Gender Gap in Commuting. *Journal of the American Planning Association,* 73(3). 298–316. DOI:10.1080/01944360708977979

Cooke, T. J – Ross, S. L.(1999) Sample Selection Bias in Models of Commuting Time. *Urban Studies,* 36(9). 1597–1611.

Deding, M. – Filges, T. – Van Ommeren, J.(2009) Spatial mobility and commuting: the case of two-earner households. *Journal of Regional Science,* 49. 113–147. doi:10.1111/j.1467-9787.2008.00595.x

Forrai K. – Hives T. (2009) Az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggései. *Szociológiai Szemle,* 2. 42–59.

Gimenez-Nadal, J. I. – Molina, J. A. (2014)Commuting time and labor supply in the Netherlands: A time use study. *Journal of Transport Economics and Policy,* 48(3). 409–426.

Gimenez-Nadal, I. – Molina, J. A.– Velilla, J. (2018) The commuting behavior of workers in the United States: differences between the employed and the self employed. *Journal of Transport Geography,* 66. January, 19–29.

Gordon, P. – Kumar, A. – Richardson, H. (1989) Gender differences in metropolitan travel behavior. Regional Studies, 23. 499–510.

Gutirrez-i Puigarnau, E. – van Ommeren, J. N. (2010) Labour supply and commuting. Journal of Urban Economics, 68(1). 82–89.

Hassink, W. , Meekes, J. (2019) Endogenous local labor markets, regional aggregation and agglomeration economies. *IZA DiscussionPaper 12765.*

Heckman, J. J.(1979). Sample selection bias as a specification error. *Econometrica,* 47(1), 53–161.

Jacob, N. – Munford, L. – Rice, N. – Roberts, J. (2019) The disutility of commuting? The effect of gender and local labor markets. *Regional Science and Urban Economics,* 77, 264–275

Kertesi G. (2000) Ingázás a falusi Magyarországon. *Közgazdasági Szemle,* 47(10). 775–798.

Kiss J. P – Szalkay G. (2014) A foglalkoztatás területi koncentrációjának változásai komplex hálózatelemzéssel. *Területi Statisztika,* 56(2). 118–138. DOI: 10.15196/TS560202

Kiss J. P – Szalkay G. (2018) Az ingázási mobilitás jellemzői a legutóbbi népszámlálások adatai alapján. *Területi Statisztika,* 58(2). 177–199. DOI: 10.15196/

Kleven, H. – Landais, C. – Posch, J. – Steinhauer, A. – Zweimüller, J. (2019) Child penalties across countries: evidence and explanations. *American Economic Review,* 109. 122–126.

Köllő J. (1997) A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: számítások és számpéldák. *Esély,* 8(2). 33–61.

Köllő J. (2006) *A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: újabb számítások és számpéldák (Budapesti munkagazdaságtani füzetek, BWP 2006/1.)* Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

Le Barbanchon, T. – Rathelot, R. – Roulet, A. (2019) Gender Differences in Job Search: Trading off Commute against Wage (September 4). https://ssrn.com/abstract=3467750

MacDonald, H. I. (1999). Women's Employment and Commuting: Explaining the Links. *Journal of Planning Literature,* 13. 267–283.

Manning, A. (2003) The real thin theory: monopsony in modern labour markets. *Labour Economics,* 10. 105–131.

McQuaid, R. W. – Chen, T. (2012) Commuting times – The role of gender, children and part-time work. *Research in Transportation Economics,* 34. 66–73.

Munkaerőpiaci Tükör (2017) (szerk. Fazekas K. – Szabó-Morvai Á.) Budapest: MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet.

Olivetti, C. – Petrongolo, B. (2016) The evolution of gender gaps in industrialized countries. *Annual Review of Economics,* 8. 405–434.

Olivetti, C. – Petrongolo, B. (2017) The Economic Consequences of Family Policies: Lessons from a Century of Legislation in High-Income Countries. *Journal of Economic Perspectives,* 31(1). 205–230.

Pálóczi G. (2016) A munkaerőpiaci ingázás vizsgálati lehetőségei komplex hálózatelemzéssel. *Területi Statisztika,* 56(2). 118–138. DOI: 10.15196/TS560202

Patuelli, E. – Schanne, N. – Griffith, D. A. – Nijkamp, P. (2012) Persistence Of Regional Unemployment: Application Of A Spatial Filtering Approach To Local Labor Markets In Germany. *Journal of Regional Science,* 52(2). 300–323.

Petrongolo, B. – Ronchi, M. (2020) Gender gaps and the structure of local labor markets. *Labour Economics,* 64. 101819. https://doi.org/10.1016/j.labeco.2020.101819

Rabe, B. (2011) Dual-earner migration: earnings gains, employment and self-selection. *Journal of Population Economics,* 24. 477–97.

Roberts, J. – Hudgson, R. – Dolan, P. (2011) It´s driving her mad: Gender differences in the effects of commuting on psychological well-being. *Journal of Health Economics,* 30. 1064–1076.

Roberts, J. – Taylor, K. (2017) Intra-household commuting choices and local labour markets. *Oxford Economic Papers, 69(3).* 734–757.

Rouwendal, J. (2004) Search theory and commuting behavior. *Growth and Change,* 35. 391–417.

Rouwendal, J. – Meijer, E. (2001) Preferences for housing, jobs, and commuting: A mixed logit analysis. *Journal of Regional Science,* 41(3). 475–505. https://doi.org/10.1111/0022-4146.00227

Rouwendal, J. – Reitveld, P. (1994) Changes in commuting distances of Dutch households. *Urban Studies,* 31. 1545–1557.

Rupert, P. – Stancanelli, E. – Wasmer, E. (2009) Commuting, Wages and Bargaining Power. *Annals of Economics and Statistics,* 95–96. 201–220.

Stutzer, A. – Frey, B. S. (2008) Stress that doesn't pay: the commuting paradox. *Scandinavian Journal of Economics*, 110(2). 339–366.

Turner, T. – Niemeier, D. (1997) Travel to work and household responsibility: new evidence. *Transportation,* 1981. 397–419.

Van Ommeren, J. (1998) On-the-job search behavior: the importance of commuting time. *Land Economics,* 74. 526–540.

Van Ommeren, J. – Rietveld, P. – Nijkamp, P. (1998) Spatial Moving Behaviour of Two-earner Households. *Journal of Regional Science,* 38(1). 23–41.

Van Ommeren, J. – Dargay, J. (2006) The optimal choice of commuting speed: consequences for commuting time, distance and costs. *Journal of Transport Economics and Policy,* 40(2). 279–296.

Varga J. (2017) Nők a munkaerőpiacon. Problémafelvetés, szakirodalmi áttekintés. In *Munkaerőpiaci Tükör 2017* (szerk. Fazekas K. – Szabó-Morvai Á.) Budapest: MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet. 45–53.

White, M. J. (1986) Sex differences in urban commuting patterns. *American Economic Review,* 76(2). 368–72.

Függelék

F1. táblázat
A nemek szerinti regressziós modellek mintája

Változó	1990			2011		
	Férfiak	Nők	Eltérés	Férfiak	Nők	Eltérés
Ingázási idő	57,187	49,741	7,446	59,052	53,404	5,649
Foglalkoztatott	0,965	0,862	0,103	0,813	0,783	0,030
26–35 évesek	0,276	0,254	0,022	0,283	0,243	0,040
36–55 évesek	0,482	0,545	-0,063	0,509	0,564	-0,055
55 év felettiek	0,058	0,051	0,008	0,097	0,098	-0,001
Szakmunkás, szakiskolai végzettség	0,316	0,125	0,191	0,369	0,204	0,166
Középiskolai végzettség	0,199	0,290	-0,091	0,287	0,364	-0,076
Felsőfokú végzettség	0,115	0,109	0,007	0,184	0,265	-0,081
Egyedülálló gyerekkel	0,101	0,146	-0,045	0,129	0,199	-0,070
Kapcsolatban élő	0,820	0,789	0,031	0,743	0,698	0,045
Vezetői és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	0,154	0,165	-0,011	0,162	0,196	-0,035
Adminisztratív jellegű foglalkozások	0,006	0,114	-0,108	0,028	0,103	-0,074
Kereskedelmi, szolgáltató	0,053	0,114	-0,061	0,119	0,201	-0,082
Mezőgazdasági foglalkozások	0,052	0,050	0,002	0,037	0,018	0,019
Ipari, építőipari foglalkozások	0,537	0,240	0,297	0,392	0,120	0,272
Szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozások	0,107	0,150	-0,044	0,118	0,125	-0,007
Város	0,280	0,276	0,004	0,317	0,314	0,003
Megyeszékhely, megyei jogú város	0,120	0,127	-0,007	0,195	0,209	-0,014
Budapest	0,234	0,249	-0,015	0,174	0,191	-0,017
Közép-Dunántúl	0,100	0,095	0,005	0,113	0,111	0,003
Nyugat-Dunántúl	0,090	0,085	0,004	0,099	0,099	0,000
Dél-Dunántúl	0,098	0,098	0,000	0,091	0,090	0,000
Észak-Magyarország	0,111	0,111	0,000	0,118	0,115	0,003
Észak-Alföld	0,148	0,149	-0,001	0,150	0,145	0,004
Dél-Alföld	0,128	0,125	0,003	0,128	0,125	0,003
Kistérségi munkanélküliségi ráta	0,020	0,020	0,000	0,158	0,156	0,002
Kistérségi átlagbér logaritmusa	9,392	9,064	0,328	12,107	11,984	0,124
WPROX	462,093	448,594	13,499	680,635	676,073	4,562
Átlagos kistérségi ingázási idő	49,065	49,311	-0,246	56,079	56,289	-0,210

Megjegyzés: a táblázatban a változók átlagértékei szerepelnek.

F2. táblázat
Ingázási időre ható tényezők, Heckman szelekciós modell, 1990

Magyarázó változók	Férfiak		Nők	
	Ingázási idő	Foglalkoz-tatás	Ingázási idő	Foglalkoz-tatás
25–35 évesek	-4,390***	0,189***	-11,42***	0,148***
35–55 évesek	-5,234***	0,409***	-10,91***	0,320***
55 év felettiek	-4,945***	0,532***	-15,32***	-1,765***
Szakmunkás, szakiskolai végzettség	-2,165***	0,327***	-0,933	0,561***
Középiskolai végzettség	-5,622***	0,350***	-3,712***	0,516***
Felsőfokú végzettség	-6,748***	0,619***	-4,555**	1,190***
Egyedülálló gyerekkel	2,159***	-0,0583***	0,611	-0,413***
Kapcsolatban élő	1,187**	0,337***	-2,505***	-0,667***
Vezetői és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	-6,331***	-0,0871***	-4,076***	-0,475***
Adminisztratív jellegű foglalkozások	-3,723*	-0,338***	-0,894	0,444***
Kereskedelmi, szolgáltató	-9,109***	-0,152***	-10,40***	-0,000692
Mezőgazdasági foglalkozások	-24,69***	-0,247***	-12,68***	-0,813***
Ipari, építőipari foglalkozások	-1,005	-0,00701	-2,474	-0,664***
Szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozások	-3,285	-0,699***	-2,685	-0,492***
Város	-17,73***	-0,0116	-11,74***	0,162***
Megyeszékhely, megyei jogú város	-9,353***	-0,117***	1,384	0,219***
Budapest	-16,44***	-0,0651***	-5,103	0,137
Közép-Dunántúl	-28,18***	0,0786***	-25,90***	-0,0616
Nyugat-Dunántúl	-31,14***	0,114***	-27,92***	-0,0589
Dél-Dunántúl	-30,15***	0,0505**	-26,85***	-0,149
Észak-Magyarország	-15,08***	-0,00242	-21,59***	-0,159
Észak-Alföld	-27,82***	0,0533**	-25,88***	-0,231
Dél-Alföld	-34,76***	0,0360	-30,26***	-0,0913
Kistérségi munkanélküliségi ráta	-127,2*	-12,68***	-150,4**	-4,649***
Kistérségi átlagbér logaritmusa		-0,250*		1,532***
Átlagos kistérségi ingázási idő		-0,0460**		0,236**
WPROX		0,00508**		-0,0262**
Konstans	97,77***	3,827***	90,76***	-11,85***
Megfigyelések száma	365890	365890	328859	328859
Log pseudolikelihood	-1915989		-1540397	
Wald teszt	chi2(1)=22,76; 0,000		chi2(1)=0,05; 0,8255	

Megjegyzés: A táblázatban a regressziós egyenletek koefficiensei láthatók. A 99, 95, illetve 90%-os megbízhatósági szintet rendre a ***, **, * jelöli. A kihagyott (referencia) kategóriák a következők: 18–25 éves, legfeljebb alapfokú végzettségű, egyedülálló, egyéb közép- és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások, falu, Közép-Magyarország.

F3. táblázat
Ingázási időre ható tényezők, Heckman szelekciós modell, 2011

Magyarázó változók	Férfiak		Nők	
	Ingázási idő	Foglalkoz-tatás	Ingázási idő	Foglalkoz-tatás
25–35 évesek	-3,475***	0,372***	-6,669***	0,314***
35–55 évesek	-6,013***	0,375***	-12,52***	0,479***
55 év felettiek	-9,178***	0,136***	-12,52***	0,232***
Szakmunkás, szakiskolai végzettség	-0,616	0,496***	-2,000***	0,556***
Középiskolai végzettség	-0,994**	0,787***	-0,834	0,841***
Felsőfokú végzettség	0,848	0,995***	-0,674	1,105***
Egyedülálló gyerekkel	4,845***	-0,0741***	1,887***	-0,103***
Kapcsolatban élő	1,472***	0,279***	-1,831**	-0,0450***
Vezetői és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	-5,595***	0,617***	-6,961***	0,430***
Adminisztratív jellegű foglalkozások	-4,137***	0,440***	-2,658***	0,156***
Kereskedelmi, szolgáltató	-8,926***	0,472***	-12,96***	0,169***
Mezőgazdasági foglalkozások	-23,86***	0,603***	-21,28***	0,296***
Ipari, építőipari foglalkozások	-0,869	0,517***	5,230***	0,187***
Szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozások	-7,810***	0,135***	-7,349***	0,0686***
Város	-7,370***	0,0382***	-7,385***	0,0737***
Megyeszékhely, megyei jogú város	-7,262***	-0,0202	-1,634	0,0370***
Budapest	-11,65***	-0,0102	-8,043***	0,0423**
Közép-Dunántúl	-20,06***	0,157***	-24,41***	0,127***
Nyugat-Dunántúl	-27,84***	0,194***	-32,90***	0,145***
Dél-Dunántúl	-28,35***	0,0595*	-30,72***	0,0391
Észak-Magyarország	-18,49***	0,0349	-24,14***	0,0487
Észak-Alföld	-22,78***	0,0568*	-28,46***	0,00934
Dél-Alföld	-27,51***	0,120***	-32,63***	0,0474
Kistérségi munkanélküliségi ráta	31,07**	-1,910***	-17,77	-1,904***
Kistérségi átlagbér logaritmusa		0,233***		0,422***
Átlagos kistérségi ingázási idő		0,0271**		0,0794***
WPROX		-0,00221**		-0,00659***
Konstans	85,01***	-3,116***	97,38***	-5,179***
Megfigyelések száma	2383968	2383968	2167607	2167607
Log pseudolikelihood	-1.15e+07		-9840954	
Wald teszt	chi2(1)=6.91; 0.0086		chi2(1)=19.74; 0,000	

Megjegyzés: A táblázatban a regressziós egyenletek koefficiensei láthatók. A 99, 95, illetve 90%-os megbízhatósági szintet rendre a ***, **, * jelöli. A kihagyott (referencia) kategóriák a következők: 18–25 éves, legfeljebb alapfokú végzettségű, egyedülálló, egyéb közép- és felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások, falu, Közép-Magyarország.

Vissza a társadalomba

A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra

Rácz Andrea[1]

Bevezetés

A gyermekek védelme, a gyermeki jól-lét, különösen a társadalom alsó szegmenseiben, szorosan összefügg a társadalmi mobilitással, hiszen a társadalmi mobilitás esélyei nagyban függenek attól, hogy a gyermekek és családjaik számára elérhető-e jó minőségű oktatási, szociális, egészségügyi és gyermekvédelmi ellátás, kapnak-e célzott támogatásokat szegénységük és kirekesztettségük mérsékléséhez, hátrányaik leküzdéséhez (McLanaham 2000, OECD 2018, Bywaters et al. 2019). A szociális ellátásokba való beruházás egyrészt jó minőségű szolgáltatásokat eredményez, másrészt a kliensek életminőségéhez is hozzájárul (Blom–Morén 2019).

A hazai gyermekjóléti- és védelmi rendszer kiépülésétől (1997-től) napjainkig nem készült olyan kutatás, amely a szociális munka típusú intervenciókat a gyermekes családok társadalmi mobilitása és a jól-lét előmozdítása szempontjából vizsgálta volna. Az elmúlt évek rendszerkritikai megközelítésre épülő gyermekvédelmi kutatásai[2] is kiérlelték, hogy a gyermekes családokkal végzett szociális

1 A szerző a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (2017–2020, *Gyermekvédelmi orientációk a gyermekek jól-létének támogatásában)* és az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú (2019, *Jóléti pluralizmus, szubszidiaritás, komplementaritás: a gyermekvédelem szolgáltatási funkcióinak és az önkéntes munka lehetőségeinek vizsgálata)* Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásában részesül. A tematikusan illeszkedő *Szolidaritás a késő modernitásban* c. OTKA kutatásban pedig az állami gyermekvédelem rendszerében a különböző szolidaritási formák megjelenését vizsgálja (Sik Domonkos OTKA Fiatal Kutatói pályázata – FK 129138, 2018–2020). A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

2 Ezek a kutatások elsősorban a gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszer egy-egy szűkebb szegmensével vagy problémakörével foglalkoztak. Például, a gyermekjóléti rendszer működési nehézségeit feltáró kutatások a 2016-os jogszabályi változásokhoz kötődtek elsősorban (Darvas et al. 2016a, Rubeus Egyesület 2016), míg egy-egy program, mint például a Gyermekszegénység elleni program vizsgálata jól dokumentált (http://www.gyerekesely.hu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=202). A gyermekvédelmi szakellátást érintő kutatásokban pedig számos fontos téma megjelenik, mint például a gyermekvédelemben élők oktatási hátrányai (Hodosán–Rácz

munka és társadalmi mobilitás kapcsolatának vizsgálata alapvető fontosságú lenne, hiszen öndefiníciója szerint: *„A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását. A társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás és a különbözőségek tiszteletének elvei központi helyet foglalnak el a szociális munkában. A humán- és társadalomtudományok elméleteivel, valamint a helyi tudásokkal felvértezve a szociális munka embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jóllétet”* (IFSW 2014:96).

A *Szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer működési mechanizmusai* című kutatás során különböző szociális problémákkal küzdő családok helyzetén keresztül vizsgáltuk, hogy az ellátórendszer hogyan válaszol a kliensek problémáira, milyen a szakmai szemléletük, általában a segítő rendszer hogyan szolgálja a kliensek életminőségének javítását, jóléti szolgáltatásaival hogyan járul hozzá a mobilitási esélyek növeléséhez. Bár a kutatás a kliensek és a szakemberek szerepét három élethelyzetben vizsgálta: 1) gyermekes családok, 2) szenvedélybetegek; 3) pszichoszociális fogyatékossággal küzdők, jelen tanulmány csak a gyermekes családok helyzetének mélyebb megismerését tűzte céljául. Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a velük végzett szociális munka hogyan tud hozzájárulni a családok támogatásához, jólétéhez és mobilitásához, milyen támogatások érhetők el a családok számára, mit gondolnak a kliensek a segítségnyújtási formákról. A kutatás egy észak-magyarországi régió hátrányos helyzetű kistérségének különböző nagyságú településein és a budapesti agglomeráció néhány településén készült. Szakértői interjúkat készítettünk a gyermekjóléti területen dolgozó szakemberekkel és döntéshozókkal, illetve végeztünk egy lakossági kérdőíves felmérést, valamint ehhez szorosan kapcsolódóan rövid lakossági interjúkat vettünk fel. A szakértői interjúk a rendszer működésére vonatkozó kérdéseket tartalmaztak. A kliensekkel készült kérdőíves felmérésben és interjúkban pedig azt kérdeztük meg, hogy milyen gyermeknevelést segítő ellátásokat ismernek, igénybe veszik-e őket, és általában mit gondolnak a szolgáltatások minőségéről.

2009), a roma gyermekek szakellátásban való felülreprezentáltsága, illetve az anyagi okokból való kiemelése (ERRC 2007, Darvas et al. 2016b). Történtek kísérletek a gyermekvédelmi szakellátás hatékonyságmérésének kidolgozására és tesztelésére is (Rubeus Egyesület 2017), valamint új irány a gyermeki reziliencia-mérések kidolgozása és bevezetése (Homoki–Czinderi 2015). A gyermekvédelem professzionalizációjának kérdését, a szakmakép alakulását több kutatás is érinti (Papp–Rácz 2015; Rácz 2016, 2019). Megjegyzendő, hogy bár számos nemzetközi tanulmány foglalkozik a gyermekvédelemben érintett családok esetében a komplex segítségnyújtás kérdéskörével (pl. Karageorge–Kendall 2008, Fernandez 2014), ezekben a szociális munka intervenciók társadalmi mobilitásra gyakorolt hatása explicite nem jelenik meg.

Kutatásunk nem longitudinális vizsgálat[3], ezért nem alkalmas annak megválaszolására, hogy a gyermekjóléti beavatkozások hogyan hatnak a gyermekvédelmi problémákkal küzdő családok és az ezekben nevelkedő gyermekek társadalmi mobilitására. Arra azonban választ kaphatunk, hogy a gyermekjóléti rendszer működési nehézségei, rendszerproblémái hogyan járul(hat)nak hozzá közvetett úton a kirekesztett gyermekes családok immobilitásához, illetve, hogy a társadalmi mobilitás előmozdításához milyen rendszerszintű változásokra lenne szükség.

A kutatási eredményeket a gyermekjóléti szociális munka, a minőségi szolgáltatásnyújtás, és így a társadalmi mobilitás elősegítésének értelmezése szempontjából adjuk közre. A főbb eredmények bemutatása előtt a gyermekes családokkal végzett professzionális segítői munka főbb jellegzetességeit és kihívásait ismertetjük.[4]

A gyermekes családokkal végzett professzionális segítői munka attribútumai

A szociális munka – küldetése szerint – a társadalmi integrációt[5] hivatott elősegíteni a szociálpolitika rendszerében nyújtott szociális és gyermekjóléti ellátásokon és szolgáltatásokon keresztül. A professzionális segítői tevékenységnek[6] számos ismérve van, mint az 1) integritás; 2) szakmai tudás és hatékonyság; 3) etikus döntéshozatal; 4) kritikus gondolkodás és élethosszig tartó tanulás; 5) önismeret és önuralom; 6) kulturális kompetencia és mások elfogadása; 7) szociális támogatás (Vaike 2015:381). A szociális munka egyik alapfogalma és kulcsényezője a bizalomra épülő együttműködés, amely mind a hazai, mind a nemzetközi gyakorlatban sokszor sérül. Világszerte a 2008-as gazdasági válság óta a családok életszínvonala romlott, ami még inkább nehezítette a szociális munka helyzetét, jelentősen beszűkültek az erőforrások, csökkentek a gyermekvédelemre fordított kiadások, melyek a szolgáltatások színvonalában és egyáltalán azok elérhetőségében egyértelműen tetten érhetők (Gilbert et al. 2011, Eurochild 2014, Meysen–Kelly 2018)[7]. Számos tanulmány foglalkozik azzal, hogy a gyermekvédelmi munka

3 Nagyon fontos és újszerű lenne egy ilyen vizsgálat készítése.

4 A nemzetközi kutatásokban és szakmai diskurzusokban megjelenő témák, dilemmák a hazai szakembereket és kutatókat is foglalkoztatják, de kevés releváns kutatással rendelkezünk, amelyek a rendszerfejlesztés szempontjából is hivatkozási alapot jelenthetnének.

5 *„A társadalmi integráció az egyének, csoportok, közösségek szintjén azt jelenti, hogy képesek a társadalom többsége számára elérhető színvonalon élni, és hozzájuk hasonlóan részt venni a társadalmi folyamatokban, és ezt emberi és állampolgári jogaik biztosítják”* (Kozma 2020: 6).

6 A hazai és nemzetközi szociális munka professzionalizációjáról a jóléti állam kihívásainak kontextusában lásd: Sik et al. (2019).

7 Várhatóan a COVID-19 még inkább rontja majd a családok helyzetét, mint ahogy az

társadalmi presztízse igen alacsony (Meysen–Kelly 2018, Rácz 2016, Bogács–Rácz 2018) és egyúttal kihívásokkal teli szakma is, mert a kliensek és a szakemberek is félnek a beavatkozások következményeitől. A szakemberek napi szinten félnek attól, hogy hibáznak, a feletteseiktől, munkatársaiktól származó kritikától, egy intézményi vizsgálat lehetőségétől, és akár egy-egy ügy nyilvánosságra kerülésétől, attól, hogy a média szenzációt keresve torz képet közvetít munkájukról. Másrészt pedig félnek az érintett családok tagjaitól, a szülői fenyegetésektől, és ez a félelem oda vezethet, hogy inkább nem tesznek lépéseket a gyermekek védelmében (érdemi beavatkozás nélkül járnak el). Jellemzően bizalmatlanok az együttműködő szülővel szemben is, mert manipulálhatja őket vagy átveheti az irányító szerepet az esetvitelben (Wilkins–Whittaker 2017). Mindez nagyon eltorzítja a partneri együttműködés értékét, a bizalmi kapcsolatot, és így a kliensekkel való munkában a szakmaetika értékei nem tudnak megjelenni (Bogács–Rácz 2018). A szülők is bizalmatlanok a szakemberekkel szemben: félnek, hogy a beavatkozások nem segítenek az összetett és régóta húzódó problémáik megoldásában, illetve, hogy végső esetben elveszítik a gyermeküket. Grell és szerzőtársai (2019) a svédországi szociális munka típusú intervenciók és főleg a hatósági eljárások vizsgálata során azt találták, hogy a kliensek attól félnek leginkább, hogy nem fogják megérteni, illetve visszautasítják őket, vagy olyan tevékenységeket kényszerítenek rájuk, amelyeket nem szeretnének elvégezni. A kliensek a hatósági eljárásokért felelős szervezeti egységek működését[8] aszimmetrikus, hatalmi helyzetként élik meg, amelyben a kliens és a szociális munkás kapcsolatának formalizáltsága a meghatározó. Ráadásul, a kliensek a problémájuk összetettségétől függően több szervezettel, szervezeti egységgel, illetve több szakemberrel vannak kapcsolatban, sokszor 7-10 szakember is jelen van a család életében, így úgy érzik, hogy elvesznek a rendszerben, *„mindenki és senki ügyévé válnak”* (Grell et al. 2019:4). A hazai tapasztalatok is azt mutatják, hogy a gyermekes családok a segítővel való kapcsolatban sokszor egyfajta diszkontinuitást és fragmentáltságot élnek meg (Rácz 2016, Bogács–Rácz 2018), a formális keretek és a (túl)szabályozott felelősségkörök sokszor nem adnak lehetőséget arra, hogy a kliens helyzetét teljesen megismerhesse a segítő, mely az esetvitel és az információk elaprózódása miatt szintén a bizalmatlanságot növeli.

Kutatások bizonyítják, hogy a szülők és a gyermekek visszacsatolási lehetőségei sem elég erősek a gyermekvédelemben, még ha alapvető jogokról is van

ellátórendszer hiányosságait is láthatóbbá tette (lásd: Gyermekjólét és gyermekvédelem a COVID-19 idején 2020).

8 Például a magyar rendszerben az esetmenedzserek, ahol az együttműködésben való részvétel kötelező, hiszen a tét a gyermek családból való kiemelése, ha a veszélyeztető tényezőket nem sikerül elhárítani.

szó (Häkli et al. 2018; Rácz 2012, 2016; Shundhall 2017). A nemzetközi gyakorlatban alapvető fontosságú a részvétel[9] támogatásán túl az is, hogy ezek a tapasztalatok beépüljenek a gyermekvédelmi munkába és becsatornázódjanak a fejlesztésekbe is. A gyermekek véleményének megismerése mellett a szülők álláspontjának a figyelembevétele is döntő lehet, még akkor is, ha a gyermekvédelmi helyzetek összetettsége miatt sokszor nem egyértelmű, hogy ki is a felhasználója egy-egy szolgáltatásnak (Blom–Morén 2012). A multidiszciplinaritásra épülő gyermekvédelem három fontos ismérve a *megismerni egymást* elve, azaz: legyen tere olyan tevékenységeknek, amikor a gyermek története, kívánalmai, jövőképe megismerhető; az *elismerés*, a pozitívumok kiemelése, a gyermekek véleményének tiszteletben tartása és; a *komplex támogatás biztosítása*, hogy milyen típusú szolgáltatási csomag a megfelelő és bizonyos élethelyzetben mi a reális, adekvát (Häkli et al. 2018). A veszélyeztetett családokkal dolgozó szakemberek, szervezetek és hatóságok a családok oldaláról számos komplex támogatási szükséglettel találkoznak a szegénységhez, a családon belüli erőszakhoz, a rossz mentális és egészségügyi állapothoz, a lakhatási válsághoz, a munkanélküliséghez, a szerhasználathoz kapcsolódóan. A komplex támogatási szükségletekkel rendelkező családok számára a megoldás nem érkezhet elszigetelt módon egy-egy szolgáltatástól (Kendall et al. 2010, Beckmead family of school 2017). Az összetett, többszörös jóléti szolgáltatásokat egy olyan szociális interakcióként definiálhatjuk, amely egyidőben segítséget, védelmet és a fejlődésre való ösztönzés lehetőségét tartalmazza több forrásból az egyén és a család személyes hálózatának igénybevételével (Mendonça–Simões 2018).

A sikeres gyermekvédelmi intervenció képes felismerni a veszélyeztető helyzeteket, legyen szó akár a gyermekről, akár a felnőtt kliens sebezhetőségéről. A szakember ezekben az összetett helyzetekben nem maradhat egyedül, fontos, hogy tudjon segítséget kérni a kollégáitól és képes legyen a közösségi forrásokkal is összekapcsolni a klienst[10] (CWDC 2011, Rácz 2016, Rácz–Bogács 2019). Alapvető elvárás, hogy a szakember úgy dolgozzon a családdal akár hosszabb ideig is, hogy a kialakított bizalmi kapcsolat ne jelentse a család önállótlanodását, a rendszertől való függőségét. Arra törekszik, hogy a család egyre jobban képes legyen a rendelkezésre álló szolgáltatásokat hatékonyan használni, ezáltal elősegítve a család

9 Az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény értelmében a gyermek meghallgatása és életkorának megfelelően az életével kapcsolatos döntésekbe való bevonása alapvető gyermeki jog.

10 A szociális munka közvetítő-összekötő feladata a társadalmi integráció elősegítése szempontjából alapvető, hiszen a szegénységben élő, kirekesztett klienseknek nincsenek a társadalmi hátrányok kezelésére és enyhítésére szolgáló eszközeik és stratégiáik (Kovách et al. 2012). Ezek a hiányok a szociális munka beavatkozási szintjeinek mindegyikén jelen vannak: egyén, család, csoport, közösség szintje.

tagjainak jól-létét és társadalmi integrációját, növelve mobilitási esélyeit (CWDC 2011, Esposito et al. 2015, Perlinski et al. 2013). A beavatkozásnak minden esetben a gyermek legjobb érdekét kell szolgálnia, lehetőséget kell teremtenie a család jóllétének növelésére, melyhez szükségletalapú támogatást kell biztosítania a család minden tagjának. Az eredményes beavatkozások meglétéhez hozzátartozik a résztvevők elégedettsége, motivációja, a megfelelő kommunikációs csatornák elérhetősége és a belső konfliktusok megoldásának szándéka is, ezek azonban sokszor hiányzó elemei a szociális munka gyakorlatának (CWDC 2011, Vaike 2015, Shundhall 2017).

Kutatásunkat mindezen gyermekvédelmi értékek, célok és jellemzők figyelembevételével végeztük, keresve a választ arra, hogy a szakemberek és a gyermekes családok hogyan reflektálnak a hazai szakmai munka tartalmára és célelérésére, valamint arra, hogy mit gondolnak a szociális munka típusú intervenciók és a gyermekes családoknak nyújtott szolgáltatások életminőség javuláshoz és társadalmi mobilitási esélyek[11] növeléséhez való hozzájárulásáról.

A kutatás módszere

A kutatás kombinált módszertanra épült, kvalitatív és kvantitatív részből állt. Először szakemberekkel készítettünk interjúkat a budapesti agglomerációban és az észak-magyarországi régió egyik hátrányos helyzetű kistérségében. 30 szakembert kerestünk meg, ebből 12 interjú készült gyermekes családokkal foglalkozó szakemberekkel, 6–6 a vizsgálati terepeken.[12] Az interjúalanyokat szakértői mintavétellel választottuk ki. Arra kerestük a választ, hogy milyen hiányosságokat látnak az intézményi struktúrában, milyen szolgáltatásokat nyújtanak, illetve mire lenne szükség a gyermekes családok problémáinak megoldása, jóléte és társadalmi mobilitása elősegítése érdekében. Az interjúk főbb témái a következők voltak: 1) intézményi struktúra bemutatása; 2) ellátások és szolgáltatások köre; 3) kliensrendszer bemutatása; 4) szakmai kihívások, fejlesztendő területek; 5) az adott szolgáltatás társadalmi mobilitásra, életminőségre való hatásának interpretálása. A megkérdezettek között egy helyi döntéshozó, három intézményvezető, két esetmenedzser és hat családsegítő szerepelt. A szakemberekkel készült interjúk tanulságai segítették a kérdőíves kutatás előkészítését.

11 A gyermekek társadalmi mobilitási esélyeinek növelése alatt a szociális munka kontextusában azt értjük, hogy a gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszer hátránykompenzáló, családi problémák megoldását segítő szolgáltatásai képesek-e hozzájárulni a hátrányok leküzdéséhez, hogy hosszabb távon a szülőkhöz képest jobb életkilátásaik legyenek. (A gyermekvédelem kiemelt célja a sikeres felnőtté válás támogatása.)

12 A többi interjú a szenvedélybetegekkel és a pszichoszociális fogyatékossággal küzdőkkel dolgozókat célozta, bár az interjúk között a problémák miatt vannak átfedések. Az eredményeket lásd bővebben: Rácz et al. 2019.

A második szakaszban a kérdőíves adatfelvétel valósult meg két ütemben 2018 nyarán és 2019[13] őszén, szintén az észak-magyarországi régió egyik hátrányos helyzetű kistérségének különböző településnagyságú területein, illetve a budapesti agglomerációhoz tartozó településeken. A hátrányos helyzetű kistérségben a járásban élő, 17 év alatti gyermeket nevelő családok reprezentatív mintáján készült az adatfelvétel, rétegzett (a családok gyermekszáma és lakóhelye szerint) véletlen mintaválasztással. A felvett adatok a háztartások összetételének megfelelően súlyozásra kerültek, a minta nagysága a súlyozott adatbázisban 260 válaszadó. Ez az adatfelvétel a mintavételnek köszönhetően alkalmas statisztikai általánosításra. Ezzel szemben a budapesti agglomerációhoz tartozó településeken készült adatfelvétel – mely mindössze 62 fő válaszait tartalmazza a család helyzetére vonatkozóan – kényelmi mintavételből[14] származik, így nem alkalmas statisztikai általánosításra. Az adatokat az elemzésben ekként kezeljük. A kérdőíves kutatásban arra kerestük a választ, hogy milyen gyermeknevelési, oktatási, egészségügyi, szociális és egyéb szolgáltatásokat ismernek és vesznek igénybe a gyermekes családok. A kérdőíves felméréshez társítva 102 esetben rövid, félig-strukturált interjút[15] is készítettünk: 62 készült Budapest agglomerációjában és 40 a hátrányos helyzetű kistérség településein. Az interjúk hossza 5–15 perc volt. A lakossági interjúkban igyekeztünk megtudni, hogy a gyermekes családok mit gondolnak a helyi szociális, egészségügyi és oktatási rendszer helyzetéről, állapotáról, valamint hogyan vélekednek a helyben elérhető szolgáltatások minőségéről és arról, hogy ezek hogyan járulnak hozzá a gyermekes családok életminőségének javításához és ahhoz, hogy a gyermekek hosszabb távon leküzdjék hátrányaikat.

Elsőként a szakemberek véleményét összegezzük a gyermekvédelmi rendszer működéséről, majd a kérdőíves felmérés gyermeknevelséhez kötődő ellátások ismertségére és igénybevételére vonatkozó eredményeit ismertetjük. A lakossági interjúk tapasztalatait is bemutatjuk röviden, amelyek az egyes ellátások és szolgáltatások minőségi megítéléséről adnak információkat.[16]

13 Szociális munka BA szakos hallgatók végezték az első adatfelvételt szociotábor keretében az észak-magyarországi kistérségben. A 2. adatfelvétel a budapesti agglomerációra irányult, szintén diákok bevonásával.

14 A kényelmi mintavétel *(convenience sampling)* nem valószínűségi alapú mintavételi eljárás, amikor az éppen elérhető egyéneket vonjuk be a vizsgálatba. A budapesti agglomerációhoz tartozó településeken azokat kérdeztük meg, akik 0–17 éves gyermeket nevelnek és vállalták a kérdőív kitöltését. https://research-methodology.net/sampling-in-primary-data-collection/convenience-sampling/

15 A későbbiekben ezekre az interjúkra mini-interjúként, illetve lakossági interjúként hivatkozunk.

16 A gyermekes családokkal foglalkozó szakemberekkel készült interjúk elemzésében, valamint a lakossági interjúk feldolgozásában Sik Dorottyával, a kérdőíves kutatási szakasz eredményeinek értékelő-elemzésben pedig Nagy Zita Évával dolgoztunk együtt.

Gyermekes családokkal végzett szociális munka és társadalmi mobilitás

A szakemberek véleménye a gyermekvédelmi rendszer működéséről

A megkérdezett szakemberek a gyermekjóléti és gyermekvédelmi rendszer számos hiányosságra mutattak rá. Egyértelmű, hogy a hátrányos helyzetű kistérségben, főleg a kisebb településeken élők számára elérhető szolgáltatások minősége és egyáltalán a léte messze alulmarad a városokban meglévő szolgáltatásoknál tapasztalhatótól, különösen a fővárosban és az agglomerációjában elérhető szolgáltatásokhoz képest. A szakemberek kiemelték, hogy a hátrányos helyzetű kistelepüléseken az alapvető szociális problémákat – ilyen a szegénység, a munkanélküliség, a szenvedélybetegség, az iskolákból való korai kimaradás, a korai terhesség – nem tudják kezelni. A magas esetszámok mellett a kiégettség és az eszköztelenség a jellemző a napi munkavégzés során. *„Minálunk úgy kezdődik a dolog, hogy a központnál esetmenedzserenként 50-nél nem lehet több [esetem]... hát, nekem csak az egyik faluban 57 van. És ez csak egy település. És amikor le kell adni év elején egy statisztikát, akkor azt online kell leadni és ott be kell írni a számot, hogy hány főről beszélünk. És akkor beírod, mondjuk, hogy 76, vagy 98, vagy 112, ezt nem engedi a rendszer, csak 50-et”* (észak-magyarországi település, esetmenedzser).

Az iskolai hiányzások magas száma és a kortársbántalmazás mind a két vizsgálati helyen égető probléma. A szakemberek úgy vélik, hogy ennek kezelésére az iskolában sincsen kapacitás és tudás, bár a 2018-ban bevezetett iskolai segítést ebből a szempontból pozitívnak tartják.

A kistelepülések ellátására általánosan jellemző, hogy sokszor az alapvető és kötelezően előírt szolgáltatásokat sem tudják biztosítani a településen. *„A szoctörvény meg a gyerekvédelmi törvény szabályozza, hogy mi a dolgunk. Igyekszünk annak megfelelni, bár azért erősen be vagyunk itt így szűkülve. Ami azt jelenti, hogy vannak dolgok, amik itt így hiányoznak, nem oldunk meg. (...)”* (főváros környéki település, szakmai vezető). Amíg a vizsgált hátrányos helyzetű kistérségben az alapvető szolgáltatások is hiányoznak, addig a főváros környéki településeken az ellátás minőségének javítása, a szolgáltatások bővítése a cél, erre azonban a szakemberek elmondása szerint nincs szabad kapacitás. Példának említették, hogy lenne fizetőképes kereslet is család-, illetve párterápiára vagy mediációra.

A szolgáltatások egészére jellemző a források szűkössége és az elérhető pályázatok bizonytalansága, valamint az ebből fakadó kiszámíthatatlanság, ami megterhelő mind a szolgáltatásokat igénybe vevők, mind a szakemberek számára. Ha

egy innovatív program el is indul, néhány év után megszűnik, és nem tud beépülni az adott ellátórendszerbe. A pályázatokban felfutó, majd kifutó szolgáltatások gyakori változása a bizalmatlanságot és a szociális munka célelérésével kapcsolatos kétségeket növeli a célcsoportban.

A szakemberek szegényes munka- és szolgáltatási körülményekről számoltak be, illetve arról, hogy a szociális és gyermekvédelmi területen igen nehéz munkaerőt találni az alacsony bérek és a munka alacsony társadalmi megbecsültsége miatt. A fluktuáció, a szakemberhiány és az erre rárakódó kiégettség igen megterhelő a rendszerben dolgozók számára. Nem érzik úgy, hogy hatással lennének a kliensek jelenlegi problémáinak megoldására vagy hosszabb távon jövőjük rendezésére. A korlátozottan elérhető és igen alacsony színvonalon működő ellátások elégtelenek a társadalmi mobilitás elősegítéséhez és a hátrányok kompenzálásához. A gyermekes családok helyzetét egyre rosszabbnak látják a mélyülő társadalmi problémák és az ellátórendszer szűkülése és megnyirbálása következtében. A kliensek családtagjai is jellemzően az informális kapcsolataikra építhetnek, melyek sokszor nagyon szűkösek, mindeközben a gyermekek a jellemzően egyre mélyülő és hosszú évek óta fennálló problémáikkal együtt szorulnak be a saját családjukba, érdemi segítség nélkül. Az interjúalanyok beszámoltak arról is, hogy az egyházi, illetve civil szervezetekkel nem számottevő mértékű az együttműködés, amely a szakmai hiányokat orvosolni tudná. A jól-lét mint elérendő cél csak egy teória, hiszen ellentétes szolgáltatási hatások érvényesülnek, az élethelyzetek stagnálnak vagy épp hogy negatív spirálba kerülnek a kliensek, és ezt a folyamatot a szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer tétlenül nézi, tehetetlenségében egyfajta közreműködő szerepet véve magára. Az eszköztelenség a szociális munka keretrendszerét is szétfeszíti, hiszen az összetett problémák kezelésében sokszor azt látják megoldásnak, hogy hatósági szintre továbbítják a problémamegoldást: *„Hát az a baj, hogy nagyon kevés dolog van a kezünkben, szóval a legtöbb esetben csak az van, hogy kimegyünk családokhoz, és elmondjuk. (…) Úgyhogy mi annyit szoktunk, hogy ez a segítség, meg az, hogy beszélgetünk, megnézzük őket, és onnantól kezdve irányítjuk valamilyen hatóság felé, ilyen közreműködő szerep, vagy nem is tudom, hogy lehetne* [ezt megfogalmazni]" (észak-magyarországi település, családgondozó).

Eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy szűkösek azok az eszközök, amivel a szakemberek a gyermekes családok problémáinak megoldását segíteni tudják. A gyermekvédelem rendszerproblémái a gyermekes családok társadalmi mobilitásának gátló tényezőiként értelmezhetők. A gyermekjólét indirekt módon konzerválja a kirekesztett élethelyzeteket, teljesen ellentétes módon működik az önmaga által meghatározott (törvényben rögzített) célokkal és a szakma teljes

értékrendjével. Az ellátások jóléti dimenziói – mivel a prevenciós eszköztár és az erre fordítandó emberi és pénzügyi kapacitás hiányzik – valójában nem azonosíthatók.

Gyermekes családok véleménye a gyermekek fejlesztését célzó szolgáltatásokról

Az ellátások ismertsége

A kérdőíves kutatással arra kerestük a választ, hogy milyen ellátásokat, szolgáltatásokat ismernek és vesznek igénybe a gyermekes családok az egészségügy, a gyermeknevelés és az oktatás területéről, illetve a családok segítését célzó támogatások közül. A kérdőív minden egyes területen több szolgáltatást mért, jelen tanulmányunkban azt a 14-et elemezzük, melyekről úgy véljük, hogy azok a gyermekek fejlesztése, sikeres társadalmi integrációja, mobilitási esélyeik növelése szempontjából kulcsfontosságúak.

Az egészségügy területéről két ellátást választottunk ki: a gyermekorvosi és a védőnői ellátást. A gyermeknevelés területéről öt ellátást: bölcsőde, gyermekház, óvoda, nevelési tanácsadás és gyermekpszichológus (bár az óvoda köznevelési intézmény, funkciója szerint ide soroltuk). Az oktatásügy területéről szintén öt ellátást és szolgáltatást emeltünk ki: általános iskola, tanoda, továbbtanulási lehetőség, kollégium, valamint nyelvtanulás. A további szolgáltatások közül pedig még kettőt, melyek a hátrányos helyzetű családok segítése szempontjából igen fontosak: a gyermekjólétet és családsegítést, valamint a nyári gyermekétkeztetést.

Elemzésünkben elsőként az mutatjuk be, hogy mennyire ismertek ezek az ellátások és szolgáltatások, majd azt, hogy mennyire veszik igénybe ezeket a gyermekes családok a 0–17 éves gyermeket nevelő családok körében a két vizsgálati területen. A következő elemzés alapvetően a hátrányos helyzetű térségben készült adatfelvételre épül, a budapesti agglomerációban felvett adatok az elemzéshez kizárólag tájékoztató jellegű, kontroll-információkként szolgálnak. Ezt követően a hátrányok leküzdése szempontjából kiemelkedő fontosságúnak tartott családsegítő szolgáltatás, gyerekház, tanoda és nevelési tanácsadás vizsgálatával mutatjuk be, hogy a hátrányos helyzetű kistérségben milyen szocioökonómiai státuszú családok veszik ezeket igénybe. Arra is rámutatunk, hogy az elköltözési szándék milyen tényezőktől függ, az itt élő gyermekes családok mennyire tekinthetők mobilisnek.

A hátrányos helyzetű észak-magyarországi kistérségben a mintavétel jellegéből és a súlyozásból következően a minta leképezi a gyerekes családok alapvető szocioökonómiai jellemzőit. A városi lakosok aránya a válaszadók között a

hátrányos helyzetű térségben lényegesen alacsonyabb (29%), mint a budapesti agglomerációban (85%). Az észak-magyarországi kistérségben élők közül 24,9%, a budapesti agglomeráció településein mindössze 1,6% vallotta magát roma származásúnak. A hátrányos helyzetű térségben élő válaszadók 17,1%-a szegregált lakóhelyen[17] lakik.

Elmondható, hogy a vizsgált 14 ellátás ismertsége összességében lényegesen kedvezőtlenebb az észak-magyarországi hátrányos helyzetű térségben (lásd: 1. számú táblázat).

1. táblázat
Tudomása szerint milyen gyermekeknek szóló szolgáltatások, intézmények vannak itt a településen vagy a környéken? (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást ismerők/tudók aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást ismerők/tudók aránya a kontrolltérségben (%)	Szignifikáns különbség ($p \leq 0,05$)
gyermekorvos	43	93,5	0,000
védőnő	93,7	96,8	
bölcsőde	36,7	96,8	0,000
gyerekház	71,1	46,8	0,000
óvoda	96,2	100	
nevelési tanácsadás	32,4	75,8	0,000
gyermekpszichológus	12,3	71	0,000
általános iskola	97,4	100	
tanoda	19,7	14,5	
továbbtanulás	20,8	82,3	0,000
kollégium	22,5	9,7	0,015
nyelvtanulási lehetőség	32,6	90,3	0,000
gyermekjóléti és családsegítő szolgálat	77,3	91,9	0,013
nyári gyermekétkeztetés	85,2	61,3	0,000

Mindkét területen magas (gyakorlatilag általánosnak mondható) a védőnői és az óvodai szolgáltatás ismerete.

A hátrányos helyzetű kistérségben azonban mindössze a válaszadók 43%-a

17 Városok, falvak szélein kialakult, szegények, gyakran etnikai kisebbségek által lakott területek. A köznyelvben gyakran „cigánytelep", „nyomortelep". A KSH meghatározása szerint egybefüggő terület, ahol a népességszám minimum 50 fő. Szegregációs mutató: legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon (15–59 év) belül. http://www.mut.hu/?module=news&action=getfile&aid=39990

tudja, hogy ki a gyermekorvos), ezzel szemben a kontrolltérségben a válaszadók 93,5%-a. A többi szolgáltatás ismeretében is jelentősek a különbségek: különösen így van a bölcsőde (a kontrolltérségben mintegy 60,1%-kal magasabb az ilyen szolgáltatást ismerők aránya), a gyermekpszichológus (58,7% a különbség) és a nevelési tanácsadó (43,4% a különbség) esetében. Kivételt képez a gyerekház, mely alapvetően hátrányos helyzetű gyermekek számára létrejött szolgáltatás: az ismertsége a hátrányos helyzetű régióban 71,1%, szemben a budapesti agglomerációban mért 46,8%-kal.

Az oktatási intézményeket nézve az látható, hogy – a szinte teljes körben ismert általános iskolák mellett – nincs érdemi különbség a hátrányos helyzetű diákok felzárkózását biztosító tanodák ismertségében, ami 20% alatti mindkét vizsgálati területen. A társadalmi mobilitás szempontjából kulcsfontosságúnak számító továbbtanulási lehetőségek ismerete azonban hatalmas különbséget mutat: míg a budapesti agglomerációban élő gyermeket nevelő családok 82,3%-a ismer ilyen lehetőségeket, addig a hátrányos helyzetű térségben csak 20,8%-uk, ami közel négyszeres különbséget jelent. A kollégiumi elhelyezés lehetőségének ismertsége jóval magasabb a hátrányos helyzetű térségben (22,5%, szemben a budapesti agglomerációban mért 9,7%-kal). A kollégium nem csak a tanulmányok támogatását segítő intézmény, hanem gyermekjóléti szempontból is fontos: csökkenti a környezeti tényezőkből fakadó veszélyeztetettséget. A főváros környékén az utazási lehetőségek is jobbak, valamint a jó minőségű oktatási intézmények is könnyebben érhetők el, ezért is lehet, hogy kevésbé ismerik a kollégiumi lehetőségeket a szülők. A nyelvtanulási lehetőségek ismertségében közel háromszoros a különbség: a budapesti agglomerációban 90,3%, míg a hátrányos helyzetű térségben 32,6% az észlelt elérés.

Vizsgálatunk két, a gyermekszegénység csökkentését, illetve a gyermekek családon belüli veszélyeztetettségének megelőzését – és súlyosabb esetekben a családból való kiemelésének elkerülését – célzó, speciális élethelyzetre fókuszáló ellátásra is kiterjedt. Azt láthatjuk, hogy a család- és gyermekjóléti szolgáltatás és a gyermekek nyári étkeztetése mindkét vizsgálati térségben széles körben ismertek, bár a gyermekek nyári étkeztetésének észlelt elérése – feltehetően a rosszabb anyagi körülmények miatt – a hátrányos helyzetű térségben magasabb, 85,2%, míg a kontrolltérségben ez 61,3%. A gyermekjóléti szolgálat ismertsége mindkét vizsgálati területen magasnak mondható ugyan, hiszen az erről a szolgáltatásról szóló információ a megkérdezettek háromnegyedét eléri, de érdekes, hogy épp a hátrányos helyzetű kistérségben tudnak erről kevesebben (77,3% szemben a 91,9%-kal). Feltehetően ennek a háttere az, hogy nem pontosan tudják, hogy a településen, kistérségben jelenlévő szakemberek mivel is foglalkoznak, milyen szer-

vezet képviseletében vannak jelen a gyermekes családok életében. Megjegyzendő, hogy más kutatások is felhívják arra a figyelmet, hogy a gyermekes családok, vagy maguk a gyermekek, nem tudják, hogy kikkel és miért dolgoznak együtt (Szilvási 2005, Papp–Rácz 2015, Rácz 2016). A későbbiekben a lakossági interjúk alapján ezzel bővebben foglalkozunk.

Az ellátások igénybevétele

Az ismertség mellett megkérdeztük azt is, hogy a vizsgált szolgáltatásokat igénybe veszik-e a gyermekes családok (lásd: 2. számú táblázat).

2. táblázat
A szolgáltatást igénybe vevők aránya a két vizsgálati térségben
(%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a kontrollterségben (%)	Szignifikáns különbség ($p \leq 0,05$)
gyermekorvos	65,4	83,9	0,003
védőnő	78,4	85,5	
bölcsőde	19,4	33,9	0,012
gyerekház	35,7	16,1	0,002
óvoda	70,4	74,2	
nevelési tanácsadás	12	22,6	0,029
gyermekpszichológus	4,8	25,8	0,000
általános iskola	62,2	61,3	
tanoda	6,8	1,6	
továbbtanulás	17,1	21	
kollégium	6,6	1,6	
nyelvtanulási lehetőség	19,8	33,9	0,015
gyermekjóléti és családsegítő szolgálat	25	11,3	0,011
nyári gyermekétkeztetés	33	0	0,000

Az igénybevétel sok szempontból vegyes képet mutat. A gyermekorvos igénybevételénél megfigyelhető különbség a hátrányos helyzetű kistérségben feltehetően az ellátáshiányra vezethető vissza (65,4% szemben a budapesti agglomerációban mért 83,9%-kal), a védőnői ellátás igénybevétele viszont mindkét vizsgált területen egyaránt magas. A gyermeknevelést segítő ellátások közül az óvodán kívül valamennyi szolgáltatás igénybevétele viszont nagyon alacsony a hátrányos helyzetű kistérségben. Itt a válaszadók közel ötöde (19,4%) vesz igénybe bölcsődét

(ez a kontrolltérségben a válaszadók harmadára igaz), közel minden tizedik (12%) válaszadó nevelési tanácsadást (a kontrolltérségben ez nagyjából minden ötödik válaszadóra igaz), és minden huszadik (4,8%) gyermekpszichológust (a kontrolltérségben ez minden negyedik válaszadóra igaz). A gyerekháznak nem csak az ismertsége, hanem az igénybevétele is kiemelkedő a hátrányos helyzetű térségben, minden harmadik (35,7%) szülő jelezte, hogy igénybe veszi. A köznevelés hez, tanulmányok folytatásához kapcsolt ellátások közül az óvoda és az általános iskola igénybevételében nincs érdemi különbség a hátrányos helyzetű és a kontrolltérség válaszadói között. A nyelvtanulási lehetőség igénybevételében azonban szintén jelentős különbség látható: a budapesti agglomerációban nagyobb arányban veszik igénybe a nyelvi képzéseket (33,9%), ezzel szemben a hátrányos helyzetű térségben ez az érték 19,8%. A tanodák helyzete érdekes képet mutat, hiszen a közel 20%-os ismertség ellenére csak 7% az igénybevétel a hátrányos helyzetű térségben, holott ennek komoly hátránykompenzáló szerepe lehet(ne).

A gyermekek nyári étkeztetése, valamint a családsegítő szolgáltatás esetében jelentősnek mondható a különbség a két terület között. A családsegítő szolgálat igénybevételi aránya a hátrányos helyzetű térségben több mint duplája a budapesti agglomerációénak, ez a családok szegénységével magyarázható, a nyári gyermekétkeztetést pedig csak a hátrányos helyzetű kistérségben veszik igénybe.

A családok segítését és a gyermekek fejlesztését biztosító ellátások igénybevétele az észak-magyarországi régió vizsgált kistérségében a háztartások jellemzői alapján

Megnéztük azt is, hogy milyen háttérrel rendelkező családok veszik igénybe a hátrányos helyzetű kistérségben a családok segítése és a gyermekek fejlesztése és felzárkóztatása szempontjából fontos intézményeket. Jelen elemzésben ezek közül négyet – a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatot, a tanodát, a gyermekházat és a nevelési tanácsadót – vizsgáltuk meg. Azért döntöttünk ezek mellett, mert úgy véljük, hogy a gyermekek nevelésében, felzárkóztatásában, jól-létében kiemelten fontos szerepet töltenek be. Közös jellemzőik, hogy prevenciós funkciót is betöltenek, ugyanakkor a gyermeknevelési, szocializációs, tanulmányi nehézségek megoldásához is hozzájárulnak az általuk nyújtott szolgáltatások biztosításával. Nemzetközi standardoknak megfelelően a válaszadók háztartásainak jövedelmi viszonyait és kirekesztettségét több mutatóval mértük. Az adatokat kereszttáblába rendezve azt vizsgáltuk, hogy a különböző egyéni, háztartási és lakóhelyi jellemzőket mutató családok csoportjaiban érdemben eltérő-e ezen szolgáltatások igénybevétele. Csoportképző tényezőként a következő három típust határoztunk meg, melyeket további változókkal vizsgáltunk: 1) egyéni jellemzők:

ide soroltuk a válaszadó nemét és azt, hogy önbevallás alapján roma származásúnak tartja-e magát; 2) háztartás jellemzői: jövedelmi szegénység (OECD2);[18] súlyos depriváció;[19] legmagasabb iskolai végzettség a háztartásban; a háztartás munkaerőpiaci részvételének típusa;[20] az anya korai iskolaelhagyó-e; rossz infrastruktúrájú-e a lakás;[21] 3) lakóhely jellemzői: település típusa; szegregátumban található-e a lakóhely.[22]

Az OECD jövedelmi szegénységre vonatkozó definíciója szerint jövedelmi szegénynek a hátrányos helyzetű kistérségre vonatkozó mintában a válaszadók 31,7%-a tekinthető, súlyos nélkülözésben élőnek[23] pedig a 17,4%-uk. Rossz infrastruktúrával ellátott lakásban 18,1%-uk él. A társadalmi kirekesztettség meghatározó tényezője az iskolai végzettség, illetve a munkaerőpiaci részvétel. A mintában szereplők több mint harmada olyan háztartásban él, ahol legfeljebb 8 általános a legmagasabb iskolai végzettség (35,9%), közel negyedük esetében van olyan személy a háztartásban, aki szakmával (23,4%), illetve érettségivel (23,2%) rendelkezik, a diplomás háztartástaggal rendelkezők aránya 17,5%. A minta 13,3%-ában az anya korai iskolaelhagyónak tekinthető; a vizsgált háztartások 6,3%-ban egyáltalán nincs foglalkoztatott, míg 21%-ukban csak alkalmi munkás vagy közmunkás él.

A 3. számú táblázat mutatja, hogy a vizsgált hátrányos helyzetű térségben jellemzően kik veszik igénybe a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatást, a tanodát, a gyerekházat és a nevelési tanácsadót. A táblázatba azok a háttérváltozók kerültek be, amelyeknek a csoportjai között a megfelelő statisztikai elemzés során érdemi különbséget találtunk. Feltüntettük az alkalmazott statisztikai eljárást, a szignifikancia szintjét és nagyon röviden az elemzés eredményeit.

---

18 Jövedelmi szegénység: a medián jövedelem 60%-a.

19 A depriváció mérésekor azt vizsgálják, hogy egy standard (9 elemű) szükségletlistából a családban hány elem biztosított. Négy vagy annál több kielégítetlen szükséglet esetén beszélünk súlyos deprivációról.

20 Három értéket határoztunk meg: nincs foglalkoztatott; csak közmunkás/alkalmi munkás foglalkoztatott van; van foglalkoztatott a háztartásban.

21 Rossz infrastruktúrával rendelkező ún. *substandard* lakás az, amelyikben nincs vezetékes víz, vagy nincs benne WC/fürdőszoba, vagy az alapterülete nem éri el az 50 m2-t.

22 Az anonimitás megőrzése mellett elmondható, hogy a vizsgált hátrányos helyzetű észak-magyarországi térségben 5 településen jellemző a lakóhelyi elkülönülés.

23 Súlyosan nélkülözőknek vagy súlyosan anyagi depriváltaknak azon személyeket tekintjük, akikre kilenc problémából legalább négy jellemző a következők közül: 1) hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van; 2) a lakás megfelelő fűtésének hiánya; 3) váratlan kiadások fedezetének hiánya; 4) kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya; 5) évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, 6) anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival; 7) anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel; 8) anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval; 9) anyagi okból nem rendelkezik telefonnal. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinvm.pdf

3. táblázat
A gyermekek fejlődése szempontjából kulcsfontosságú szolgáltatások igénybevételét érdemben meghatározó tényezők a vizsgált hátrányos helyzetű térségben (N=260 fő)

A háztartás jellemzője	Alkalmazott teszt / értéke	Sig.	Eredmény
Családsegítő szolgálat			
roma származás	Fisher-féle Exact Test	0,000	A roma háztartásokban mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
jövedelmi szegénység	Fisher-féle Exact Test	0,03	A szegények a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
súlyos depriváció	Fisher-féle Exact Test	0,001	A súlyosan depriváltak a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
legmagasabb iskolai végzettség (háztartás)	Pearsons λ^2 test (16.622)	0,001	Minél alacsonyabb a háztartásban a legmagasabb végzettség, a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
substandard lakás	Fisher-féle Exact Test	0,000	A *substandard* lakásban élők a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
munkaerőpiaci részvétel típusa	Pearsons λ^2 test (20.381)	0,000	Azok a háztartások, ahol nincs foglalkoztatott, illetve alkalmi munkás / közmunkás van, a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
anya korai iskolaelhagyó-e	Fisher-féle Exact Test	0,019	Azok a háztartások, ahol az anya korai iskolaelhagyó, nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
településtípus	Fisher-féle Exact Test	0,04	A községben élők a mintabeli arányukhoz képest kissé nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Tanoda			
jövedelmi szegénység	Fisher-féle Exact Test	0,036	A szegények a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Gyerekház			
roma származás	Fisher-féle Exact Test	0,005	A roma háztartásokban mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Nevelési tanácsadó			
súlyos depriváció	Fisher-féle Exact Test	0,046	A súlyosan depriváltak a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
településtípus	Fisher-féle Exact Test	0,019	A községben élők a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban nem vették igénybe a szolgáltatást.

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálat által nyújtott szolgáltatások igénybevételét vizsgálva elmondható, hogy az a leginkább a rászorulókat éri el. Jellemzően a magukat románok vallók, a jövedelmi szegénységben élők, a súlyosan depriváltak, a községben élők, illetve az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők veszik igénybe ezeket a szolgáltatásokat. A munkaerőpiaci részvételt vizsgálva az látszik, hogy azok a háztartások veszik inkább igénybe e szolgáltatásokat, amelyekben nincs foglalkoztatott vagy alkalmi munkás/közmunkás családtag él a háztartásban. Ezek az eredmények sikeres célelérést is jelentenek, hiszen a rászoruló családok 25%-a veszi igénybe a szolgáltatást, de egyben kritikája is a rendszernek, hiszen a jóléti ellátásai, a prevenciós megoldások köre igen szűkös, ez pedig a mobilitási esélyeket nagyban alááshatja. A gyermekjóléti szolgáltatás elsődleges funkciója a veszélyeztető helyzetek, családon és kortárs csoportokon belüli ártalmak elhárításának megelőzése a településen élő összes gyermek számára nyújtott közösségi szolgáltatásokon keresztül. A témában született korábbi kutatások is egyértelműen bizonyítják, hogy ezen prevenciós célú, gyermekeknek vagy a teljes családnak szóló szolgáltatásokra az intézményeknek nincsen kapacitása (Darvas et al. 2016a, Rubeus Egyesület 2016). A jól-léti funkciók tehát kevéssé kimutathatók. A tanoda igénybevétele a jövedelmi szegénységgel mutat összefüggést, hiszen a szegények mintavételi arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást, a gyerekház pedig a származással van kapcsolatban, a roma háztartások felülreprezentáltak az igénybevételükben. A nevelési tanácsadó szolgálat ellátásában pedig a súlyos deprivációban élők részesülnek inkább, illetve a városokban élők is nagyobb arányban veszik igénybe mintavételi arányukhoz képest. A súlyos deprivációban élőknél a gyermeknevelési funkciók erősítése kiemelten fontos feladatnak tekinthető.

Az elköltözési szándék mögöttes tényezői az észak-magyarországi régió vizsgált kistérségében

A társadalmi mobilitás szempontjából kíváncsiak voltunk arra, hogy vajon milyen tényezők határozzák meg, hogy valaki szeretne-e elköltözni az adott településről (lásd 1. számú ábra). Felvethető, hogy a szolgáltatásoknak, intézményeknek van-e olyan konzerváló hatása a gyermekekre és családjaikra nézve, amely a helyben maradást erősíti.

A kérdőíves kutatás eredményei alapján készült logisztikus regressziós eljárás jó illeszkedésű és határméretű modellt jelöl[24].

24 Nagelkerke R2= 0.37; Hosmer és Lemeshow teszt= 0.704.

A statisztikai eredmények elemzéséből az látszik, hogy[25]:

- minél idősebb a válaszadó, annál kevésbé szeretne elköltözni;
- minél nagyobb a háztartás, annál kevésbé szeretnének elköltözni;
- a súlyos nélkülözéssel küzdő háztartásokban élők közel 7-szer nagyobb eséllyel szeretnének elköltözni, mint a jobb anyagi kondíciókkal rendelkező háztartásokban élők;
- a rossz infrastruktúrájú lakásban élők 11-szer nagyobb eséllyel szeretnének elköltözni, mint akik jobb minőségű lakásokban élnek;
- az olyan háztartásokban élők, ahol érettségizett a legmagasabb végzettség közel 18-szor, ahol diplomások 12,5-ször nagyobb eséllyel szeretnének költözni, mint a legfeljebb 8 általános végzettségű háztartástaggal rendelkező háztartásokban élők.

Jól látható, hogy a háztartás paraméterei hogyan akadályozzák az elköltözési szándék megvalósulását és így a társadalmi mobilitás előmozdítását. Egyfelől, a szegénységben, rossz lakáskörülmények között élők szeretnének elköltözni a hátrányos helyzetű kistérségből, ahol a lehetőségek szűkössége, az életkilátások korlátozottsága állhat az elköltözési szándék mögött, esetükben azonban épp a depriváltságuk lehet az akadály. Valamint a magasabb iskolai végzettségűek körében jelenik meg hangsúlyosan az elköltözés szándéka, a jobb munka- és lakókörülmények, magasabb jövedelemszerzés reménye jelenthet vonzó perspektívát. Az idős családtag gondozása, valamint a háztartás kiterjedtsége azonban inkább megkötő erőként hat, a költözési szándék kevéssé merül fel.

Kiemelten fontos – bár további vizsgálatot igényel –, hogy minél több gyermekekkel kapcsolatos ellátást vesznek igénybe a gyermekes családok, annál nagyobb valószínűséggel szeretnének elköltözni[26]. A gyermekház és a bölcsőde igénybevétele valószínűleg nem a gyermekjóléti ellátórendszer kiépültségével és magas színvonalú működésével, hanem a munkaerőpiaci lehetőségekkel van összefüggésben, és azt feltételezhetjük, hogy az ingázás miatti családi életszervezés nehézségei rejlenek a háttérben. A napközbeni ellátások igénybevételét a rendelkezésre álló kapacitások erőteljesen meghatározzák, hazánkban a szolgáltatás elérhetőségét tekintve igen nagyok a településnagyság szerinti különbségek (KSH 2016). Ha van is egy adott településen ellátás, nyitvatartási rendjének rugalmassága és az ingázó szülők munkarendje, valamint a térségben az utazási feltételek nagyban meghatározzák a családok lehetőségeit (Makay 2011).

25 A logisztikus regressziós eljárás eredményeit a Függelék F1. számú táblázata mutatja.

26 A nem gyermekeket célzó szolgáltatások igénybevételének összessége, melyre tanulmányunkban nem tértünk ki, éppen megkötő erővel bír, ennek oka az lehet, hogy van idős, fogyatékkal élő, szenvedélybeteg családtag a háztartásban, akinek a gondozása helyben történik.

1. ábra
Az elköltözési szándékot meghatározó tényezők a hátrányos helyzetű kistérségben

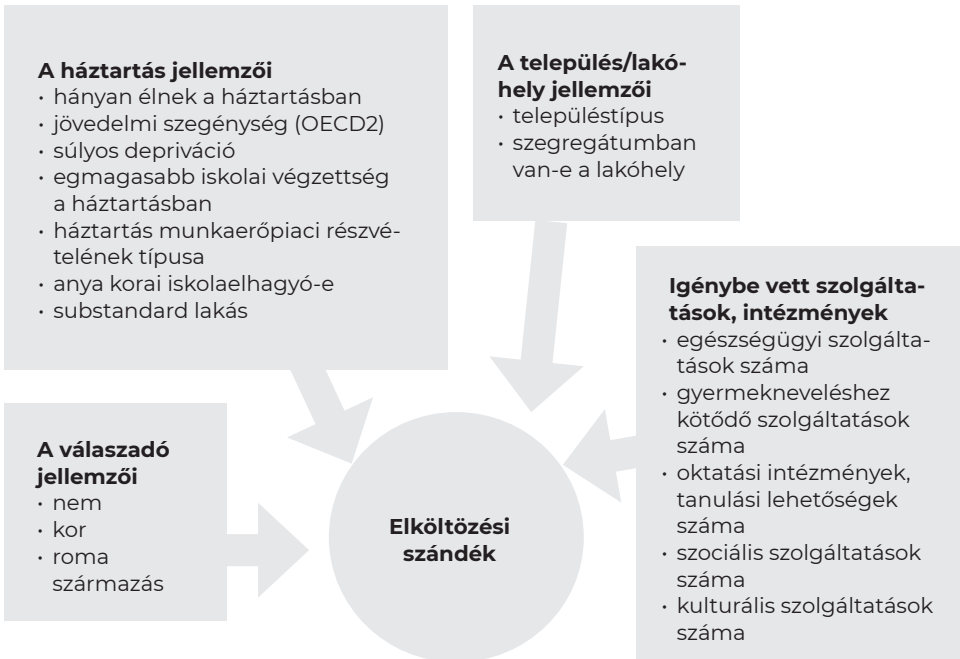

A gyermekes családok véleménye az ellátások minőségéről – az interjús kutatás eredményei

A kérdőívet kísérő lakossági interjúkban (102 rövid, félig strukturált interjú) az ellátások minőségéről való személyes véleményüket szerettük volna megismerni. A gyermekes családok véleménye alapján általánosságban elmondható, hogy a Pest-megyei, budapesti agglomerációs településeken sokan választják a különböző fővárosi egészségügyi, oktatási, kulturális szolgáltatásokat. Ezt segíti, hogy jó az úthálózat és a tömegközlekedés. Habár az agglomerációs települések munkaerőpiaci helyzetét is jónak tartják a gyermekes családok, ennek ellenére sokan a budapesti munkavállalást részesítik előnyben. A hátrányos helyzetű kistérségben úgy érzik, hogy jóval szűkebbek a munkalehetőségek.

A gyermekekhez kapcsolódó ellátásokról elmondták, hogy alacsony a bölcsődei férőhelyek száma, volt, aki alapvető hiányként jegyezte meg, hogy nincs elérhető játszótér a településen, illetve, hogy a gyerekház játszótere is csak az intézmény nyitvatartási idejében használható. Az óvodával, általános iskolával inkább elégedettnek tűnnek a családok. Pozitívumként jegyezte meg az egyik szülő,

hogy a roma származás miatt nem éri a családokat diszkrimináció: *„(…) nem kivételeznek itt, hogy cigány vagy nem cigány a gyerekek közt, én ezt nem vettem észre. Az óvónő ugyanúgy leteremti, ha kell, meg ugyanúgy szereti, tehát nincs kivételezés”* (észak-magyarországi kistérség településén élő 5. számú család).

A gyermekegészségügyhöz, oktatáshoz, gyermeknevelséhez kapcsolódó és a rekreációs lehetőségek értékelése inkább pozitív Budapest agglomerációjában: *„Van művelődési ház, ott szerveznek tanfolyamokat is, meg vannak ilyen sportedzések. (…) Squash pálya, akkor a gyerekeknek focipálya fociedzéssel. Tehát nem csak pálya, hanem oktatással is. Van egy ilyen BMX-es pálya. Sok kisgyerek jár focizni, azt tudom. Akkor építenek most egy tanuszodát, az még nincs kész, de az alakulóban van”* (budapesti agglomeráció településén élő 3. számú család). Az agglomerációs térségben magas a magánbölcsődét, családi napközit, óvodát választók száma. Döntésük háttere az állami intézményekkel szembeni bizalmatlanság vagy a korábbi rossz tapasztalat. Leginkább a gyermekekkel foglalkozó nevelők, pedagógusok kiégettségét, sok esetben érezhető oda nem figyelésüket és a család vagy a gyermek problémájával szembeni immunitásukat emelték ki. Az agglomerációban előnyben részesítik az egyházi intézményeket a körzetes óvodai és iskolai intézményekkel szemben. A családok szívesen fizetnek is a gyermekeknek különórát, felzárkóztatást vagy tehetséggondozást célzó foglalkozásokat, melyek teljesen hiányoznak a hátrányos helyzetű kistérségből, és ott igen szűk is az erre irányuló fizetőképes kereslet.

Amire igazán kíváncsiak voltunk, hogy a szociális és gyermekjóléti funkciót ellátó intézményekről milyen a benyomásuk. Ez a kép inkább negatív, a szülők percepciója alapján sokszor nem kompetensek a szakemberek, nem tudnak érdemben segíteni a problémák megoldásában. Az önkormányzatot említették segítségnyújtásra alkalmas intézményként, ahova pénzbeli és természetbeni támogatásért lehet fordulni, de sokan úgy érzik, hogy csak az informális kapcsolati hálójukra tudnak támaszkodni, azaz, a családi és baráti kapcsolataikra. *„Hát van* [családsegítő], *de most nagyon nem foglalkozik az emberrel senki. Szóval bemegyek a polgármesterhez és azt mondja, hogy oldd meg, most mit csináljak veled?”* (észak-magyarországi kistérség településén élő 20. számú család). Az agglomerációban ilyen jellegű tapasztalatokkal nem rendelkeztek a megkérdezettek, hiszen többnyire csak hallomásból ismertek ezek az intézmények, a szolgáltatások minőségéről pedig nem rendelkeznek releváns információkkal.

Látható, hogy a két vizsgálati területen megkérdezett családok lehetőségei között nagyok a különbségek, ahogy erre a szakemberek is felhívták a figyelmet a gyermekvédelmi rendszer működésének értékelésekor. A hátrányos helyzetű kistérségben sokszor alapszolgáltatások sem érhetők el, illetve a családok úgy érzik,

hogy érdemi segítséget nem kapnak a problémáik megoldásához. A budapesti agglomerációban a magasabb minőséget nyújtó piaci szolgáltatások iránt is van fizetőképes kereslet, a gyermekes családok az állami és önkormányzati intézményekkel szemben jellemzően bizalmatlanok.

Összegzés

Kvantitatív és kvalitatív kutatási eredményeink jelzik, hogy a gyermekjóléti rendszer szinte láthatatlan a hátrányos helyzetű kistérségekben élő szegény, kirekesztett családok számára. A gyermekes családok, ha hallottak is a gyermeknevelést segítő, illetve a családi és gyermeki hátrányokat kompenzáló szolgáltatásokról, ezeket alig veszik igénybe. A szakemberek és a szülők véleménye szerint az ellátásokkal, valamint az azt nyújtókkal szemben a bizalom is ingatag. Alapvető probléma, hogy a vizsgált hátrányos helyzetű kistérségben a prevenciós céllal működő programok szinte teljesen hiányoznak, így a szociális munka az összetett problémákkal küzdő családokra irányul, melyhez azonban sok esetben szakmai eszköztáruk sincsen. A magas fluktuáció és általában a munkaerőhiány az alapfeladatok ellátását is ellehetetleníti. Sajnálatos módon, a családok sokszor azt sem tudják, hogy miben tudnának segítséget kérni a családi problémák rendezéséhez, nincs reális képük a szolgáltatásokról és úgy érzik, hogy az önkormányzat is elutasító velük szemben. A segítő szakembereket sokszor a gyámhivatali dolgozókkal azonosítják, akik a hatósági eljárás keretében kiemelik a gyermeket a családból. Sem az önkormányzat, sem a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat nem tud a szegénység mérsékléséhez támogatást nyújtani, vagy csak igen korlátozottan, eseti jelleggel. A családi problémák a gyermekjóléti rendszer működési nehézségei miatt egyre mélyülnek, hiszen hosszú időn át nem történik érdemi beavatkozás. A szakemberek jellemzően a hatósági intézkedéseket részesítik előnyben, és ehhez önmagukat egyfajta közreműködő szerepkörbe helyezik, elismerve ezzel az eszköztelenségüket és a kiégettségüket.

A kutatási eredmények alapján elmondható, hogy hiányzik a rendszerszemléletű megközelítés a családok támogatásában, amely a gyermek és a felnőtt családtagok kielégítetlen szükségleteit is figyelembe venné. Hiányzik a partnerség, a nyitott kommunikáció a gyermekvédelmi szereplők és társágazatok képviselői között, jellemzően szétforgácsolódnak az erőforrások és a felelősséghárítás dominál. A prevenciós szemlélet hiánya miatt a gyermekvédelmi rendszer reaktív működésre épül, jellemzően tűzoltásra, státusz- és helyzetkonzervációra elegendő. Elsődlegesen a prevenciós megoldásokat lenne szükséges kiépíteni a jól-lét támogatása érdekében. Számos jó gyakorlat, innováció (főként pályázati forrásokból vagy a civilszervezetek részvételén keresztül) jelenik meg a helyi közösségek-

ben, de az állami és önkormányzati ellátások közé ezek nehezen illesztődnek, így csak időszakos, átmeneti javulást képesek hozni. Problémát okoz az is, hogy gyermekvédelmi szakemberek nem ismerik a civil- és egyházi szervezetek nyújtotta lehetőségeket sem. A jelenlegi gyermekjóléti struktúrában komplex támogatási formákra lenne szükség a családok halmozódó és régóta fennálló problémáinak kezelésére, emellett a szakemberek specifikus mentálhigiénés támogatására is szükség lenne tehermentesítésük, mentális egészségük megőrzésének érdekében.

A gyakorlati működésre jellemző diszfunkcionalitás a szociális munka alapértékeit és beavatkozási elveit kérdőjelezi meg. A gyermekes családokkal végzett szociális munka hozzájárul a kirekesztett léthelyzetek és -állapotok rögzítéséhez, konzerválásához, a gyermekes családok társadalmi immobilitásához (Darvas 2018; Rácz 2016, 2019; Rácz–Bogács 2019). Ahogy a kutatási eredményeink jelzik, a gyermekvédelmi szakemberek a gyermekek és családjaik problémamegoldását, és így életminőségük növelését, nehezen tudják segíteni, hiszen kevés szolgáltatást tudnak ajánlani számukra, a meglévő támogatási formák pedig alacsony színvonalúak és sokszor nem is érnek el a célcsoporthoz. A problémák megelőzésére és időben történő kezelésére kevés emberi és anyagi erőforrás, illetve szakmai eszköz áll rendelkezésre. A szakemberek egyre nehezebb élethelyzetekkel és összetett támogatási igényekkel találkoznak, ezekre azonban nehezen tudnak szolgáltatási csomagokat nyújtani. A gyermekvédelmi rendszerre jellemző tehetetlenségből az is következik, hogy a szociális szakemberek hamar kiégnek, sokszor a családok problémájával szemben érzéketlenné válnak. Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzet érdemben változzon, a gyermekjóléti és -védelmi rendszerben a gyermekes családok igényeihez illeszkedő, jó minőségű szolgáltatásokra lenne szükség, mindez döntéshozói elköteleződés nélkül nem tud megvalósulni.

Függelék

F1. táblázat
A logisztikus regressziós modell eredményei

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp (B)	95% C.I. – Exp (B)	
							lower	upper
válaszadó neme (nő)	-,509	,547	,865	1	,352	,601	,205	1,757
válaszadó életkora	**-,076**	**,027**	**7,951**	**1**	**,005**	**,926**	**,878**	**,977**
roma származás (roma)	,479	,534	,805	1	,370	1,615	,567	4,605
hányan élnek a háztartásban	**-,658**	**,187**	**12,389**	**1**	**,000**	**,518**	**,359**	**,747**
jövedelmi szegénység (OECD2) (szegény)	,842	,575	2,144	1	,143	2,320	,752	7,156
súlyos depriváció (súlyosan depriválti)	**1,896**	**,550**	**11,904**	**1**	**,001**	**6,662**	**2,269**	**19,563**
legmagasabb végzettség a háztartásban			**14,497**	**3**	**,002**			
legmagasabb végzettség a háztartásban (szakma)	,917	,634	2,091	1	,148	2,502	,722	8,670
legmagasabb végzettség a háztartásban (érettségi)	**2,868**	**,763**	**14,127**	**1**	**,000**	**17,609**	**3,946**	**78,588**
legmagasabb végzettség a háztartásban (diploma)	**2,529**	**,912**	**7,696**	**1**	**,006**	**12,539**	**2,101**	**74,847**
anya korai iskolaelhagyó	-,498	,662	,567	1	,452	,607	,166	2,224
substandard lakás	**2,460**	**,633**	**15,108**	**1**	**,000**	**11,707**	**3,386**	**40,478**
munkaerőpiaci részvétel típusa			,811	2	,667			
munkaerőpiaci részvétel típusa (csak köz/alkalmi munkás van)	,819	,929	,776	1	,378	2,267	,367	14,004
munkaerőpiaci részvétel típusa (van foglalkoztatott)	,534	,911	,343	1	,558	1,706	,286	10,180
településtípus (község)	1,056	,613	2,965	1	,085	2,875	,864	9,567
szegregált lakóhely	-,602	,630	,911	1	,340	,548	,159	1,885
igénybevétel száma – egészségügy	,061	,093	,423	1	,515	1,063	,885	1,276
igénybevétel száma – gyerekellátások	**,468**	**,222**	**4,448**	**1**	**,035**	**1,597**	**1,034**	**2,468**
igénybevétel száma - oktatás	,090	,212	,179	1	,672	1,094	,722	1,656
igénybevétel száma – szociális ellátás	-,187	,249	,568	1	,451	,829	,509	1,350
Konstans	1,816	2,010	,817	1	,366	6,149		

Hivatkozások

Beckmead family of school (2017) Safeguarding and child protection policy, London: Beckmead family of school. Elérhető: http://beckmeadfamilyofschools.org/downloads/policies/Safeguarding%20Policy%20Beckmead%20FOS%202016.pdf [Letöltve: 2020-05-03]

Bogács E. – Rácz A. (2018) The Ethical Dimension of Professional Integrity in the Hungarian Child Protection System. *Acta Univ. Sapientiae, Social Analysis,* 8. 75–89. Elérhető: http://www.acta.sapientia.ro/acta-social/social-main.htm [Letöltve: 2020-05-03]

Blom, B. – Morén, S. (2012) The evaluation of quality in social-work practice. *Nordic Journal of Social Research,* 3. 1–17. Elérhető: https://journals.hioa.no/index.php/njsr/article/view/2062 [Letöltve: 2020-06-03]

Blom, B. – Morén, S. (2019) *Theory for social work practice.* Lund: Studentlitteratur AB.

Bywaters, P. – Featherstone, B. – Morris, K. (2019) Child Protection and Social Inequality: Editorial. *Social Sciences,* 8. 1–6. https://doi.org/10.3390/socsci8020042 Elérhető: https://www.mdpi.com/2076-0760/8/2/42 [Letöltve: 2020-06-23]

Children's Workforce Development Council (CWDC) (2011) Providing intense support for families with multiple and complex needs, Leeds. [szakértői anyag]

Darvas Á. (2018) Komplex programok, szolgáltatások, szakmai munka és képzési, továbbképzési szükségletek. In Rácz A. (szerk.) *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában.* Budapest: Rubeus Egyesület. 54–70. Elérhető: http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/08/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf [Letöltve: 2020-05-03]

Darvas Á. – Farkas Zs. – Kende Á. – Vígh Katalin (2016a) Roma gyerekek a szakellátásban. *Esély*, 4. 52–82.

Darvas Á. – Mózer P. – Tánczos Éva (2016b) Szolgáltatások átalakulóban – Pillanatkép 2016 tavaszáról. *Párbeszéd,* 4. 1–26.

ERRC (2007) Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben. Budapest: Európai Roma Jogok Központja.

Esposito, T. – Nico Trocmé, N. – Chabot, M. – Coughlin, L. – Gaumont, C. – Delaye, A. (2015) Better Understand to Better Serve: a Province-Wide Knowledge Mobilization Initiative in Child Protection. *Child Indicators Research,* 3. 651–661. https://doi.org/10.1007/s12187-015-9335-1Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/282896428_Better_Understand_to_Better_Serve_a_Province-Wide_Knowledge_Mobilization_Initiative_in_Child_Protection [Letöltve: 2020-06-08]

Eurochild (2014) Mainstreaming children's rights in EU legislation, policy and budget. Lessons from practice. Discussion paper, February. [szakértői anyag]

Fernandez, E. (2014) Child Protection and Vulnerable Families: Trends and Issues in the Australian Context. *Social Sciences,* 3. 785–804.

Gilbert, N. – Parton, N. – Skivenes, M. (2011) Changing Patterns of Response and Emerging Orientations. In Gilbert, N. - Parton, N. – Skivenes, M. (szerk.) *Child Protection Systems - International Trends and Orientations.* Oxford: Oxford Univerity Press. 243–258.

Grell, P. – Blom, B. – Ahmadi, N. (2019) Conditions for helping relations in specialized personal social services – a client perspective on the influence of organizational structure. *Nordic Social Work Research,* 1–14. Online first. https://doi.org/10.1080/2156857X.2019.1596148 Elérhető: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/2156857X.2019.1596148?needAccess=true [Letöltve: 2020-06-08]

Gyermekjólét és gyermekvédelem a COVID-19 idején (2020) *Párbeszéd,* 1. 1–6. Elérhető: https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/7419 [Letöltve: 2020-07-06]

Häkli, J. – Korkiamäki, R. – Kallio, K. R. (2018) 'Positive recognition' as a preventive approach in child and youth welfare services. *International Journal of Social Pedagogy,* 5. 2–13. Elérhető: https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/104445/positive_recognition_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Letöltve: 2020-05-03]

Hodosán R. – Rácz A. (2009) Szakmai képzésben részesülő, gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok iskolai pályafutásának vizsgálata. *Család, Gyermek, Ifjúság,* 4. 14–24.

Homoki A. – Czinderi K. (2015) A gyermekvédelmi szempontú rezilienciakutatás eredményei Magyarország két régiójának LHH térségeiben. *Esély,* 6. 61– 81.

IFSW (2014) A szociális munka globális definíciója. *Esély,* 6, 96–100.

Kendall, S. – Rodger, J. – Palmer, H. (2010) *The use of whole family assessment to identify the needs of families with multiple problems.* London: Department for Education. [Research Report] Elérhető: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/181688/DFE-RR045.pdf [Letöltve: 2020-05-03]

KSH (2016) Helyzetkép a kisgyermekek napközbeni ellátásairól, 2015 – Alapvető változások előtt. *Statisztikai tükör,* szeptember 28. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/kisgyermnapkozbeni/kisgyermnapkozbeni15.pdf [Letöltve: 2020-06-23.]

Karageorge, K. – Kendall, R. (2008) *The Role of Professional Child Care Providers in Preventing and Responding to Child Abuse and Neglect.* Washington DC: Child Welfare Information Gateway.

Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth T. – Takács, J. (szerk.) (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet – Argumentum.

Kozma J. (2020) A szociális munkások munkahelyi biztonságáról, a kockázatokról és a szakma identitáskríziséről. *Párbeszéd,* 1. 1–25. Elérhető: https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/7417/6808 [Letöltve: 2020-07-06]

Makay Zs. (2011) A magyarországi bölcsődék néhány jellemzője. *Demográfia,* 2–3. szám 176–197. Elérhető: https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/475/573 [Letöltve: 2020-06-23]

McLanaham, S. (2000) Family, State, and Child Well-being. *Annual Review of Sociology,* 26. 703–706. Elérhető: https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.26.1.703 [Letöltve: 2020-06-23]

Mendonça, C. – Simões, F. (2018) Disadvantaged Youths' Subjective Well-Being: The Role of Gender, Age, and Multiple Social Support Attunement. *Child Indicators Research,* 12. 769–789. Elérhető: https://doi.org/10.1007/s12187-018-9554-3 [Letöltve: 2020-06-08]

Meysen, T. – Kelly, L. (2018) Child protection systems between professional cooperation and trustful relationships: A comparison of professional practical and ethical dilemmas in England/Wales, Germany, Portugal, and Slovenia. *Child & Familiy Social Work,* 22. 222–229. Elérhető: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/cfs.12403 [Letöltve: 2020-05-03]

OECD Report (2018) A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility. Elérhető: http://www.oecd.org/social/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility-9789264301085-en.htm [Letöltve: 2020-05-03]

Papp E. – Rácz A. (2015) Vigyázat! Emberek! Szociális és gyermekvédelmi szakemberek szakmaképének vizsgálata. *Metszetek,* 3. 45–61. Elérhető: http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202015_3%20racz%2045-61.pdf [Letöltve: 2020-06-23]

Perlinski, M. – Morén, S. – Blom, B. (2013) *Evaluation and the Organization of Social Work in the Public Sector.* Umea–Stockholm: Umea Universitet. Elérhető: https://www.academia.edu/5184871/Evaluation_and_the_Organization_of_Social_Work_in_the_Public_Sector [Letöltve: 2020-05-03]

Rácz A. (2012) *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények.* Debrecen: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék könyvsorozat, L'Harmattan.

Rácz A. (2016) *A gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény.* Debrecen: Egyetemi.

Rácz A. (2019) New Ways Towards a Service-oriented, participatory Child Protection in Hungary. *Universitatis Lodziensis - Folia Sociologica,* 71. 13–30.

Rácz A. – Bogács E. (2019) Towards an Integrative and Inclusive Child Protection Practice. *Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research,* 2, 143–160. Elérhető: https://investigacionesregionales.org/wp-content/uploads/sites/3/2019/11/9.-Racz.pdf [Letöltve: 2020-03-03.]

Rácz A. – Bulyáki T. – Sik D. – Szécsi J. (2019) *Szociális munka és társadalmi mobilitás: gyermekes családok, szenvedélybetegséggel és pszichoszociális akadályozottsággal élők támogatása.* In Évkönyv. Szabadka: Újvidéki Egyetem. 138–151. Elérhető: http://magister.uns.ac.rs/files/kiadvanyok/evkonyv/Evkonyv2019.pdf [Letöltve: 2020-06-08]

Rubeus Egyesület (2016) *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten* (szerk. Rácz A.). Budapest: Rubeus Egyesület. Elérhető: http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgalatok-feladatellatasanak-ertekelo-elemzese-orszagos-szinten.pdf [Letöltve: 2020-06-23]

Rubeus Egyesület (2017) *Komplex módszertanra épülő hatékonyságmérések a gyermekvédelemben: Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatal felnőttek életútjának vizsgálata a rendszer hatékonyságának mérése céljából* (szerk. Rácz A.). Budapest: Rubeus Egyesület. Elérhető: http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2017/05/komplexmeresek_gyv_2017_FINAL.pdf [Letöltve: 2020-06-23]

Sik D. – Nyilas M. – Rácz A. – Szécsi J. – Takács E. – Zakariás I. (2019) Kontingens szolidaritás – elemzési szempontok a késő modern segítési interakciók vizsgálatához (1.rész). *Esély,* 4. 3–29. Elérhető: http://www.esely.org/kiadvanyok/2019_4/esely2019-4-3-29.pdf [Letöltve: 2020-06-23]

Szilvási L. (2005) Családok a gyermekvédelem határán – integrációt erősítő és dezintegráló beavatkozások a szociális intézményekben. *Kapocs,* 2. 1–30.

Shundhall, J. (2017) Political Space for Children? The Age Order and Children's Right to Participation. In Aldridge, J. (szerk.) *Promoting Children's Participation in Research, Policy and Practice. Social Inclusion, 3.* Lisbon: Cogigato Press. 164–171.

Vaike, R. (2015) Transparency as the offered social services in the estonian local government. *European Scientific Journal,* 1 (Special). 378–394. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/333456386_TRANSPARENCY_AS_THE_OFFERED_SOCIAL_SERVICES_IN_THE_ESTONIAN_LOCAL_GOVERNMENT [Letöltve: 2020-06-08]

Wilkins, D. – Whittaker, C. (2017), Doing Child-Protection Social Work withParents: What Are the Barriers inPractice? *British Journal of Social Work,* 7. 2003–2019.

Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában

Boza István
Csáki Anikó
Ilyés Virág
Köllő János
Kőműves Zsófia
Márk Lili
Mészáros Mercedes

1. Bevezetés[1]

A börtönből szabadulók társadalomba visszailleszkedni vágyó és ezért tenni is akaró része nehezen legyőzhető akadályokba ütközik a munkaerőpiacon. Hosszabb büntetés esetén kopik a tudás, elértéktelenedik a korábbi munkatapasztalat. Az álláskeresésben is felhasználható kapcsolati háló meglazul, a család gyakorta felbomlik. Kiújulhatnak (vagy el sem tűnnek) a rendezett életvitelt akadályozó szenvedélybetegségek. Ezeket a hátrányokat tetézi a munkáltatók, a munkatársak és a fogyasztók nagy részének idegenkedése a börtönviselt emberektől, amit akár költségek vállalásával, haszonról való lemondás árán is kifejezésre juttatnak, amint azt számos, az előítéletes diszkriminációt elméleti síkon tárgyaló vagy empirikusan vizsgáló kutatás bizonyította (Becker 1957, Goldin–Rouse 2000, Bertrand–Mullainathan 2004, Leonard–Levine–Giuliano 2010, Sik–Simonovits 2006).[2]

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült.

2 Ez a tanulmány két kutatás eredményeire szeretett volna építeni. Az egyik a *Változatok a társadalmi kiszorulásra – Tanulmányok a mobilitási költségekről, a szegregációról és a diszkriminációról* című K124975 számú OTKA kutatás, ami a nagymintás, kvantitatív vizsgálódás költségeinek nagy részét finanszírozta, a másik az *Élet a börtön után* című interjús vizsgálat, amit az MTA Kiválósági Együttműködési Program (KEP) Mobilitás Kutatási Centrum projektje támogat. Az interjúk felvételét a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP) kezdetben támogató, majd elutasító döntése miatt csak nagy késéssel tudtuk elkezdeni, 2020 márciusában pedig a koronavírus járvány miatt fel kellett függesztenünk. Tanulmányunk ezért a nagymintás elemzés egyes eredményeire, valamint a nemzetközi szakirodalom megállapításaira támaszkodik. Az eddig

Az egyik legnehezebben vehető akadályt az állítja, hogy az előítéletes diszkriminációtól egyébként mentes munkáltató „statisztikai" alapon túl kockázatosnak tarthatja egy fogvatartásból szabadult jelentkező felvételét, az egyénre vetíti a börtönviseltekre mint csoportra vonatkozó átlagosan kedvezőtlen tapasztalatot (Phelps 1972, Arrow 1973, Coate–Loury 1993, Norman 2003, Rodgers 2009 és sokan mások).

A munkáltató három módon csillapíthatja a félelmeit: (a) ha csak olyan munkakörökbe vesz fel volt fogvatartottakat, ahol a rossz döntésből származó potenciális kár viszonylag kicsi, olcsón elhárítható, vagy könnyen áthárítható, (b) ha alacsonyabb bérezéssel biztosítja magát a várt veszteségek ellen, és (c) ha pontosabb információkra alapozza a döntését.

Tanulmányunkban ennek a három kockázatmérséklő eljárásnak az elterjedtségét és a foglalkoztatási feltételekre gyakorolt hatását vizsgáljuk. Az elemzést olyan kapcsolt államigazgatási adatokon végezzük, melyek segítségével több mint négymillió ember – köztük közel negyvenezer börtönjárt személy – pályája követhető hónapról-hónapra, egy kilenc éves időszakban.[3] Az adatokból azonosítható, hogy mely vállalatok, milyen munkakörben alkalmaztak leendő és volt fogvatartottakat, mennyit fizettek nekik, és ők milyen hosszan dolgoztak ott. Adható becslés arra is, hogy a munkáltató rendelkezhetett-e személyre szóló információval a felvett dolgozóról, illetve a felvételt megelőzően alkalmazott-e már volt fogvatartottakat.

A panelszerkezetet kihasználva, Grogger (1995), Raphael (2007), LaLonde és Cho (2008), Pettit és Lyons (2009), Czafit és Köllő (2015) és Kőműves (2015) eljárását követve, a *börtönből szabadultakat* – akár cselekvők, akár „tárgyai" valamilyen döntésnek – a hasonló tulajdonságokkal rendelkező, azonos naptári időben, hasonló helyen megfigyelt *leendő fogvatartottakhoz* hasonlítjuk, akikről feltételezhető, hogy meg nem figyelt jellemzőikben jobban hasonlítanak a volt fogvatartottakhoz, mint bármely más a teljes népességből megfigyelhető jellemzők (nem, kor, iskolázottság, lakóhely stb.) alapján kiválasztott csoport.

Első lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy a munkakör és a munkáltató sajátosságaiból fakadó kockázat hogyan befolyásolja a börtön előtt állók és a szabadultak felvételét.[4] Másodszor: összehasonlítottuk a börtön előtt és után álló fogvatartot-

összegyűjtött interjús anyagot csak illusztrációs céllal használjuk fel. Reméljük, hogy a kutatást még a KEP futamideje alatt folytatni tudjuk.

3 A mintát a 2003. január 1-én 5–74 éves népesség fele alkotja, a negyvenezer fogvatartott tehát nyolcvanezer személyt reprezentál.

4 A munkáltató sokféle káreseménytől tarthat: csalás, lopás, sikkasztás, nemtörődöm munka, az eszközök károsítása, a munkahelyi légkör mérgezése, agresszív viselkedés, a fogyasztók elriasztása, hiányzások, váratlan kilépés. Az Egyesült Államokban a munkáltatót a károsult fogyasztók akár be is perelhetik felelőtlen szegődtetés *(negligent*

taknak a felvételkor fizetett béreket, figyelembe véve, hogy a börtönviselt ember felvételével járó kockázatot ugyan nem csökkenti, azonban a rossz döntésből eredő anyagi veszteséget mérsékli, ha a vállalat alacsonyabb bér fizetésével biztosítja magát a várt károk ellen. Harmadsorban, megvizsgáltuk, hogy változtat-e a munkaviszony hosszán, ha a felvevő vállalatnál fennáll a közvetlen informálódás lehetősége (korábbi munkatársak jelenléte a felvevő vállalatnál), vagy a vállalatnak már van tapasztalata börtönviselt dolgozók foglalkoztatásában.

A vállalati felvételi gyakorlatot, az esemény ritkaságát is figyelembe véve, zérus-inflált negatív binomiális regresszióval (Greene 1994) vagy a bináris logit egy változatával *(penalized maximum likelihood,* Firth 1993, Coveney 2008) elemezhető. Jelen tanulmányban ez utóbbinak az eredményeit mutatjuk be. A minta megfigyelési egysége egy vállalat-munkakör „cella", a vizsgált esemény pedig legalább egy börtön előtt vagy után álló fogvatartott bekerülése az adott cellába 2003–2011-ben. Az eredmények arra utalnak, hogy a kockázati megfontolások markánsan befolyásolják a szabadultak alkalmazásának helyét és feltételeit: nagyobb valószínűséggel kerülnek be egyszerű foglalkozásokba, projektjellegű tevékenységekbe és alkalmi munkába, mint a börtön előtt állók. 70%-ukat olyan munkakörökbe veszik fel, ahol a munkaviszonyok több mint fele három hónapnál rövidebb.

A bérek vizsgálata során azt találtuk, hogy olyan területeken és munkakörökben, ahová a legnagyobb valószínűséggel kerülnek be volt fogvatartottak, azok lényegében azonosak a leendő fogvatartottaknak fizetett bérrel. Komoly kereseti hátrányt olyan vállalat-foglalkozás cellákban azonosítottunk, ahol a károkozás veszélye a munka jellege miatt nagyobb, de ahová börtönviselt embert nagyon ritkán vesznek fel.

A személyre szóló információ hatásának felméréséhez ugyanazon személyeknek olyan munkaviszonyait hasonlítottuk össze, melyek különböztek a fenti két szempontból. Modelljeink az ismerősök jelenlétének a nagyon rövid munkaviszonyok előfordulására gyakorolt hatását becslik, fix egyedhatásos panel regresszióval. Azt találtuk, hogy amikor a munkáltató a börtönviselt személyt (potenciális, pozitív) beajánlás alapján, vagy korábbi tapasztalatok birtokában veszi fel, akkor a munkaviszony 3–4 százalékponttal kisebb valószínűséggel ér véget 1–3 hónapon belül. Nem látunk hasonló mintázatot a börtönbe később kerülő munkavállalók esetében, ami arra utal, hogy itt valóban az információhiányt és az abból eredő kockázatot enyhítő körülményekről van szó.

Kutatásunk nemzetközi szinten is újszerűnek, itthon pedig több szempontból hiánypótlónak tekinthető. Tudomásunk szerint ez az első olyan nagymintás

hiring) címén.

vizsgálat, ahol a börtön előtt és után álló fogvatartottak munkáltatóiról és az ott dolgozó kollégáikról is részletes információ áll rendelkezésre egy nagy mintában, hosszabb időszakban. A szabadultakkal kapcsolatos munkáltatói viselkedésről eddig lényegében csak kérdőíves felvételek, illetve tervezett kísérletek révén sikerült információt nyerni (például Pager 2003, Fahey et al. 2006, Agan–Starr 2018). Részleges kivételt jelent Hickes, Pager és Strader (2016) munkája, melyben a szerzők az Egyesült Államok szárazföldi hadseregében – az ország egyik legnagyobb munkáltatójánál – dolgozó szabadultak karrierjét és teljesítményét elemezték a munkatársakra vonatkozó információ birtokában.

A börtönből szabadulók munkaerőpiaci pályáját vizsgáló nagymintás kutatások az itt használtnál részben gazdagabb, részben szegényebb adatbázisokon nyugszanak. Több vizsgálat is dolgozott államigazgatási regiszterekből származó adatokkal, melyeket több esetben a bűnügyi nyilvántartásból és a bírósági tárgyalások regisztereiből származó információkkal egészítettek ki (Grogger 1995, Kling 2006, Raphael 2007, Holzer 2007, Lalonde–Cho 2008, Dobbie et al. 2018 az Egyesült Államokban, Nagin–Waldfogel 1995 az Egyesült Királyságban, Skardhamar–Telle 2009 és Bhuller et al. 2020 Norvégiában), és természetes kísérleti helyzetet kihasználó elemzésre is van példa (Drago–Galbiati–Vertova 2009). Ezek a kutatások ugyanakkor nem rendelkeztek a foglalkoztatás helyére és a munkatársakra vonatkozó adatokkal, sőt, az amerikai adminisztratív adatok (dolgozik-e, mennyit keres) eleve nem fedik le a közszférában dolgozókat és azokat sem, akik a szabadulás után más államba költöztek (Holzer 2007).[5]

A munkáltatói döntésekkel foglalkozó kutatásunk számára leginkább a Ban the Box néven ismert gyakorlatról szóló tanulmányok fontosak. A több amerikai államban is bevezetett szabályozás értelmében a munkáltató csak a felvételi folyamat utolsó lépésében ismerheti meg az álláskereső bűntörténetét. Erről többen is (Doleac–Hansen 2016, Rose 2019, Jackson–Zhao 2017, Agan–Starr 2018) kimutatták, hogy segítheti a jelentkezőt, de az információhiány erősíti a statisztikai diszkriminációt, rontva a börtönt nem járt, képzetlen, fiatal, fekete férfiak elhelyezkedési esélyét.[6]

5 A visszailleszkedést támogató programok hatásvizsgálata jelenti a kutatások egy másik nagy területét. Máig hivatkozott alapmű Martinson (1974) tanulmánya, mely a címében felvetett kérdésre *(What works?)* szkeptikusan a nothing works választ adta, amit aztán – a szerző szándékával minden bizonnyal ellentétes módon – felkaptak és közhellyé koptattak a büntetések szigorítását szorgalmazó politikusok. Árnyaltabb kép bontakozik ki Doleac (2018) friss áttekintéséből: a DNS adatbázis, a bírósági rehabilitációs igazolás, kisebb súlyú bűncselekmények tetteseinél a közösségi felügyelet például működni látszik. Az átmeneti munkaprogramokra, elhelyezési támogatásokra és képzésekre vonatkozó eredmények vegyesek (lásd például Valentine–Redcross 2015 versus Bhuller et al. 2020).

6 2019-ben Magyarország is korlátozta a vállalatok jogát a jelentkezők bűntörténetének

Magyarországon a börtönviszonyokról és – kisebb mértékben – a börtönhöz vezető útról viszonylag alapos ismeretek halmozódtak fel a BVOP statisztikái, valamint a Váltó-sáv Alapítvány, a Magyar Helsinki Bizottság, a Magyar Testvéri Börtöntársaság és az APV Hungary tapasztalatai jóvoltából, a szabadultak körében azonban csak nagyon kicsi, néhány tucat fős mintákon végzett interjús vizsgálatok folytak (Tóth et al. 2005, Csáki et al. 2007, Csáki–Mészáros 2011, Albert–Bíró 2015, Bolyki–Sárik 2018). Czafit és Köllő (2015) munkáltatói és munkatársi információkat nem tartalmazó adminisztratív adatokon vizsgálták a foglalkoztatás és a bérek pályáját a fogvatartás előtt és után. Jelen tanulmány egyik előzményeként Kőműves (2015) a fogvatartottak bérhátrányát vizsgálta az itt is használt adatokkal.

Mielőtt az adatok bemutatására (3. pont) és az elemzésre (4–6. pontok) térnénk, felhívjuk a figyelmet arra, hogy a börtöntapasztalattal járó hátrányok meglepően sok embert érintenek még azon a Magyarországon is, ahol a fogvatartási arány legfeljebb az EU-tagállamokkal összehasonlítva tekinthető magasnak (2. pont). A becslési eljárásokról, a méréssel kapcsolatos bizonytalanságokról és a lehetséges torzításokról az egyes elemzési irányokat bemutató fejezetekben számolunk be. A 7. pont szakpolitikai következtetéseket fogalmaz meg, különös tekintettel a magyar közszféra e téren restriktív gyakorlatára és a civil szervezetekkel szembeni gyakran elutasító magatartására.

Kutatásunk gyakorlati jelentőségét az adja, hogy az előítéletes és statisztikai diszkrimináció egyaránt hatékonysági veszteséggel jár és rontja a megkülönböztetést elszenvedők életesélyeit. A munkáltatói döntések jobb megismerése felhívhatja a figyelmet azokra a pontokra, ahol a szakpolitikai beavatkozás indokolt és sikerrel kecsegtet.

2. A helyi kontextus: börtönből szabadultak Magyarországon

A fogvatartottak visszailleszkedése társadalmi szempontból érdektelen kérdésnek tűnhet annak fényében, hogy az elmúlt évtizedekben, egy-egy időpillanatban a magyarországi népességnek mindössze 0,17–0,18%-a ült börtönben.[7] A büntetett előélettel járó hátrányokat azonban nem ők, hanem azok szenvedik el, akik túlestek legalább egy börtönbeli fogvatartáson. Márpedig ezen emberek száma egy – néhány népes társadalmi csoportban két – nagyságrenddel nagyobb,

megismerésére.
Vö.: https://hvg.hu/enesacegem/20190416_Mostantol_nem_kerhetnek_erkolcsi_bizonyitvanyt_barkitol_az_allasinterjun?fbclid=IwAR0vN2e3kKqFKuT7tFRmiNPxqpH0qap94q9XODIVr3quIxj5V2KxSFbOdkg

7 A magyarországi fogvatartási arány Európában magasnak számít, de jelentősen elmarad az Egyesült Államokban (0,6–0,7%), vagy a poszt-szovjet országokban mért (0,3–0,4%-os) értékektől. Lásd Walmsley (2018).

mint az éppen fogva tartottaké. A regisztrált *munkanélküliek* között az 1–8 éve szabadultak aránya 7,2% volt 2011 negyedik negyedévében, az érettségivel nem rendelkezők között pedig ennél is jóval magasabb, 10,1%. A *közmunkások* között 2,1% volt börtönben a megelőző 8 évben.[8] Börtönből szabadulva került az utcára vidéken a *hajléktalanok* 6,7%-a, Budapesten 3,7%-a (Győri 2013).

Adataink alkalmasak a hosszabb távon való érintettség megfigyelésére is: 2011 végén (az 50%-os mintavételi arányt figyelembe véve) 80 ezer főre becsülhető azok száma, akik a megelőző kilenc évben legalább egyszer ültek börtönben. Ezen belül 61 ezerre azon 15–49 éves férfiaké, akik nem rendelkeznek érettségivel, ami ennek a – fogvatartási kockázat szempontjából leginkább veszélyeztetett – népességnek a 3,7%-ára rúg.[9]

Az életpálya egészére vonatkozó becslést csak a teljes férfi népességre vonatkozóan tudtunk megkísérelni, mert az ilyen számításhoz egyedül alkalmas panel adatbázisunk sem az iskolázottságra, sem az etnikumra, sem a 2003 utáni lakóhelyre vonatkozó adatokat nem tartalmaz. A számításhoz a demográfusok és aktuáriusok körében jól ismert „életpálya táblázatot" *(generation life table)* használtuk. Az eljárás a jelenlegi, életkor-specifikus *első* börtönbe kerülési arányokat veszi alapul úgy, mintha azok egy meghatározott kohorsz pályáját írnák le a naptári időben. A kiinduló kamaszkorú populációból – például a 15 évesek közül – rendre eltávolítottuk azokat, akik 16, 17 stb. éves korukban első ízben kerültek életükben börtönbe. Az induló kohorszméret és a végül is „tisztán maradtak" számának különbsége adja az életpálya menti érintettséget. A módszer részletes leírását adja például Bonzar (2003) és Skardhamar (2014). A számítást a 2003–2008-ban börtönbe nem került népesség 2009–2011-es átlagos életkor-specifikus bekerülési rátái alapján végeztük, és 64 éves korig számoltunk, amikor a halálozási kockázat befolyása még nem erős. A feltevés, hogy első ízben kerültek börtönbe, akiket 2009–2011-ben úgy zártak be, hogy előtte legalább öt évig szabadlábon voltak védhetőnek tűnik, mert a visszaesés ekkora kihagyás után már igen ritka: a 2003-as szabadultak közül 46% esett vissza 8 éven belül, de a visszaesések nagy többségére (85%) a szabadulást követő első öt évben került sor.

Az így végzett számítás szerint a jelenlegi bekerülési ráták továbbélése esetén a magyar férfi népességnek várhatóan 6,7%-a kerülne legalább egyszer börtönbe

8 Az összes regisztrált munkanélkülire és közmunkásra vonatkozó adat a KSH Munkaerőfelmérés 2011. október-decemberi hullámából, a regisztrált munkanélküli vagy közmunkát végző szabadultaké pedig az itt használt panelből származik. Szabadultnak azt tekintjük, aki legalább egyszer ült börtönben 2003 januárja és 2011 szeptembere között.

9 Adatbázisunkban nincs adat az iskolai végzettségről, a fenti becslés során a 2011-es népszámlálás fogvatartottak körében megfigyelt arányát vettük alapul.

64 éves koráig. Figyelembe véve, hogy enyhén túlbecsüljük az első ízben bekerülők számát (alulbecsüljük a visszaesőkét), az életpálya menti érintettséget ennél nem sokkal alacsonyabbra taksálhatjuk. A becslés a Skardhamar (2014) által számított norvég adathoz (6,2%) áll közel, és jelentősen elmarad a Bonczar (2003) által kalkulált amerikai értéktől (11,3%). Nyilvánvaló, bár ellenőrizni nem tudjuk, hogy az érintettség ennél sokkal magasabb az iskolázatlan népességben és a nagyrészt alacsony iskolázottságú romák között.

Az elemzéshez használt adatokkal sajnos nem vizsgálható, hogyan fonódnak össze a börtönviseltekkel és a romákkal kapcsolatos előítéletek: a romák érintettségéről csak más forrásból, és csak a fogvatartási arányokra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal. A 2011-es népszámlálásban magukat románnak (is) vallók közül 2,41% volt börtönben a cenzus referenciahetében, míg a nem romák esetében az arány 0,23%-os volt. (Az adat a börtönbe kerülésre leginkább esélyes 17–60 éves, nem tanuló népességre vonatkozik, ahol összességében 0,3%-os volt a fogvatartási arány.) A több mint tízszeres felülreprezentáltság jelentősen meghaladja az amerikai feketék esetében megfigyelt szintet, amit Pettit és Western (2004) például 6,6-szorosnak mért. A hosszabb távú érintettségről Kemény 1971-ben végzett kutatása óta semmilyen magyarországi adat nem áll rendelkezésre. [10]

Összefoglalva: a fogvatartottak reintegrációja távolról sem tekinthető olyan ezoterikus problémának, mint első látásra hinnénk. A 2003 és 2011 között börtönt járt 80 ezer ember többségének szülei, testvérei, sokuknak házastársa, gyerekei vannak – aligha tévedünk nagyot, ha az ilyen ágon közvetlenül érintett népességet 2011 táján legalább háromszázezresre tesszük. A férfi népesség 6–7%-a pedig önmagában is háromszázezres, a közvetlen hozzátartozókkal együtt milliós tömeg.

10 Megjegyezzük, hogy a romák, a magas bekerülési arányuk ellenére is, kisebbségben vannak a börtönnépességben. Huszár (1999) felvételében a megkérdezett fogvatartottak 40%-a vallotta magát románnak, a kérdezők pedig 44%-ukat tartották annak. Póczik (1999) szakértői becslése 35%-osra tette az arányt, a 2011-es népszámlálásban pedig a fogvatartottak 26%-a vallotta magát románnak első- vagy másodsorban. Beszédes, hogy ugyanakkor a börtönparancsnokok 70%-osra becsülték a cigányok arányát a vezetésük alatt álló intézetekben. A kérdezőktől származó, személyes érintkezésen alapuló adat és a nagyobb csoportra vonatkozó „saccolás" közötti kontraszt erősen emlékeztet a fekete amerikaiak arányára vonatkozó tényadatok és „saccolások" közötti drámai eltérésre, amire számos példát hoz Gilens (1999) könyve.

3. Adatforrások és származtatott adatbázisok

Adataink egy olyan panel adatbázisból (MTA KRTK Admin2) származnak, amely a 2003. január 1-én 5–74 éves, TAJ-számmal rendelkező népesség véletlenszerűen kiválasztott 50%-áról tartalmaz havi gyakoriságú foglalkoztatási, ezen belül a munkáltatóra és a munkakörre vonatkozó, valamint kereseti adatokat, továbbá a társadalombiztosítási ellátással kapcsolatos információkat, 2011 végéig. Az adatok az OEP, a NAV, az ONYF, az ÁFSZ és az OH nyilvántartásaiból származnak, az összekötést és az anonimizálást a NISZ végezte.[11] Az állományban 4,6 millió fő szerepel. A megfigyelési egység egy személy egy havi jogviszonya vagy ellátása, egy-egy személynek 108 megfigyelése van. Az adatbázisban a véletlen mintába bekerült összes személynek minden hónapban van adata, a munkáltatók viszont csak akkor kerültek be, ha náluk 2003 és 2011 között legalább egy mintabeli személy legalább egy napig dolgozott.

A fogvatartottakat annak köszönhetően tudjuk azonosítani, hogy utánuk az állam egészségbiztosítási járulékot fizet. Ismert az elzárás kezdete és vége, ugyanakkor nem ismert annak típusa (börtönbüntetés versus előzetes letartóztatás, a büntetés-végrehajtási intézet típusa).[12] Az adatmátrix minden ember-hónap során megjelöltük, hogy a vizsgált személy (a) éppen börtönben van-e (b) a vizsgált hónapot megelőzően, de 2003. január 1-je után volt-e börtönben egy vagy több alkalommal, illetve, (c) ha nem volt, börtönbe került-e a megfigyelés hónapját követően, 2011 végéig.[13]

A teljes megfigyelt populációról és a fogvatartottak munkaerőpiaci pályájáról a függelék F1. számú táblázata és F1. számú ábrája közöl leíró statisztikákat. Ugyanitt adjuk meg a legfontosabb változók definícióját. A mintában szereplő fogvatartottak foglalkoztatására vonatkozó legfontosabb adatokat az 1. táblázat foglalja össze.

Mint látható, a szabadultak nagyobb része (58,7%-a) legalább egyszer dolgozott a megfigyelt időszakban, de a börtön utáni időnek átlagosan kevesebb mint az egynegyedét (23,1%) töltötték munkában, ami egyrészt az első állás megtalálásáig tartó hosszú idővel (18 hónap), másrészt a munkaviszonyok rövidségével függ össze: a lezárult munkaviszonyok átlagos hossza 10,3 hónap, a fél évnél rövidebbek aránya azonban igen magas, 61,9% volt. A börtönből szabadultak lefelé mozdulnak a foglalkozási hierarchiában. A változások – a börtön előtti arányok-

11 A rövidítések feloldását lásd az irodalomjegyzék után! Az adatok keletkezése idején érvényes neveket használjuk.

12 A fogvatartottak negyede van előzetesben, az esetek többségében szintén börtönben.

13 A 2001. január 1-én folyamatban lévő börtönbüntetések esetén ismert azok kezdő időpontja, az ezt megelőzően lezárult fogvatartásról azonban nincs információnk.

1. táblázat
Adatok a fogvatartottak foglalkoztatásáról

	Börtön előtt[a]	Börtön után
Foglalkoztatás, 2013–2011		
Legalább egyszer dolgozott (%)	50,7	58,7
Munkában töltött idő a szabadon töltött idő %-ában	19,5	23,1
Idő a szabadulás utáni első munkahely megtalálásáig (hónap)	..	18,0
Foglalkozás belépéskor, 2013–2011 (összes belépés=100)		
Vezető	4,0	2,7
Diplomás foglalkozású	1,5	1,0
Egyéb fehérgalléros	6,4	4,8
Kereskedelmi és szolgáltató szakma	9,0	7,1
Szakmunkás	15,6	7,1
Összeszerelő, gépkezelő	13,9	12,4
Egyszerű foglalkozású	37,5	44,3
Ismeretlen (egyéni vállalkozó)[b]	12,1	13,4
A 2003–2004-ben, börtön után indult munkaviszonyok adatai		
A munkaviszony nem ért véget 2011 végéig (%)		2,2
A 2011 végéig lezárult munkaviszonyok befejezéskori hossza (hónap)		10,3
Az egy hónaposnál rövidebb munkaviszonyok aránya (%)		15,1
A két hónaposnál rövidebb munkaviszonyok aránya (%)		29,8
A három hónaposnál rövidebb munkaviszonyok aránya (%)		40,5
A hat hónaposnál rövidebb munkaviszonyok aránya (%)		61,9

Az adatok 39.304 olyan személyre vonatkoznak, akik legalább egy hónapig szabadlábon voltak 2003–2011-ben.

a) Börtön előtt: az első megfigyelt fogvatartás előtt. Börtön után: az első megfigyelt fogvatartás után.

b) Az egyéni vállalkozók nem kötelezettek a FEOR kód feltüntetésére.

hoz képest – nem nagyok, de a szakképzettséget igénylő foglalkozások esetében mindig negatívak, kivéve a segédmunkásokat, akiknek az aránya 7 százalékponttal, közel 20%-kal nőtt.

A teljes panelből a tanulmányunkban bemutatott számításokhoz három speciális adatbázist hoztunk létre.

A *vállalati felvételi gyakorlat* vizsgálatához (4. rész) használt adatbázis 7583199 létszámfelvételi eseményről tartalmaz információkat. A megfigyelés egysége egy munkáltató-foglalkozás cella. Az idődimenziót elhagyva vizsgáljuk azt, hogy a

2003–2011-ben felvett leendő vagy volt fogvatartottak teljes száma hogyan függött össze különböző, a munkáltatóra illetve a munkáltató-munkakör cellára vonatkozó mutatókkal. Ezeket úgy válogattuk, illetve képeztük, hogy amennyire lehet, tükrözzék a később esetleg alkalmatlannak bizonyuló munkavállalók felvételével járó potenciális veszteség mértékét.

A *potenciális bérdiszkrimináció* mérésére kialakított adatbázisban (5. rész) a megfigyelési egység egy személy egy munkaviszonya. Ismert a belépés és a kilépés dátuma, a belépéskori foglalkozás és bér, a vállalat mérete és ágazata, valamint munkaerőpiacának néhány jellemzője. Felhasználjuk továbbá azt a –felvételi gyakorlat vizsgálata során becsült – indikátort, ami a felvevő vállalat-munkakör cella „hajlandóságát" méri volt fogvatartottak felvételére. A vizsgálatot a leendő és a volt fogvatartottakra korlátozzuk, a két csoport közötti bérkülönbséget mérjük az említett „hajlandósági" mutató különböző értékeinél, illetve különböző foglalkozásokban. Összesen 83714 munkaviszonyt vonunk be az elemzésbe, melyek az időablak 2–108. hónapjában kezdődtek.

A *személyre vonatkozó információ* jelentőségét (6. rész) egy olyan panel adatbázison tanulmányoztuk, ami munkába lépési eseményeket tartalmaz leendő vagy volt fogvatartottak részéről. Azonosítottuk azokat a belépéseket, melyek esetében a munkáltatónál alkalmazásban állt olyan személy, aki a) korábban együtt dolgozott a belépővel b) a belépővel nem dolgozott együtt, de olyasvalakivel igen, aki korábban együtt dolgozott vele. Az időablakot ebben az esetben szűkítenünk kellett, elhagyva az első három évet, amikor a vizsgált személyeknek még nem lehettek, vagy csak nagyon kis számban lehettek „korábbi munkatársai". Ugyancsak kiestek a mintából az időben első munkaviszonyok, melyek esetében sem az ismerősök jelenléte, sem azok hiánya nem volt megállapítható. Az indentifikációban csak azok az esetek játszottak szerepet, amikor ugyanaz a személy legalább két, a fenti szempontból eltérő munkahelyen dolgozott. A minta 34.704 megkezdett munkaviszonyt tartalmaz.

A börtönviselt dolgozókkal kapcsolatos *megelőző munkáltatói tapasztalat* hatását hasonló, szintén a leendő és volt fogvatartottakra vonatkozó adatbázison elemeztük, megjelölve azokat a felvételi eseményeket, melyek előtt a vállalat már alkalmazott börtönjárt személyt. Az időablakból csak az első hónapot hagyjuk el, a mintában 83.714 munkaviszony szerepel.

Bármilyen gazdag is a kutatásunkhoz felhasznált adatbázis, sok kérdésre nem terjed ki. Az államigazgatási adatbázisok esetében (nemcsak itthon) megszokott komoly hiányosság, hogy az iskolázottságról nem rendelkezünk adatokkal. Nem látunk ki a 2003–2011-es időablakból. Adataink csak a legális foglalkoztatásról és az adóhivatalnak bejelentett keresetről vannak. Nem látjuk az álláskeresők és a

munkáltatók találkozásait, csak azok pozitív kimeneteit. A hiányzó információk egy részének pótlására kutatásunk keretében a Váltósáv Alapítvány (VSA) munkatársai eddig húsz interjút készítettek börtönből szabadult személyekkel. Az interjús kutatásban nem törekedhettünk reprezentativitásra, mert a BVOP az elvi engedély megadása után nem járult hozzá a börtönökben lefolytatni tervezett mintavételhez és kapcsolatfelvevő interjúkhoz. A minta ezért, valamint az első lábjegyzetben említett okokból, kicsi, és torzított azok irányába, akik a VSA látókörébe kerülhettek. Reméljük azonban, hogy az interjúalanyoktól származó idézetek így is árnyalni tudják a nagymintás elemzést.

4. Milyen munkáltatók vesznek fel szabadultakat?

Ebben a fejezetben megvizsgáltuk, hogy különféle munkáltatói és foglalkozási jellemzők hogyan befolyásolják a volt, illetve leendő fogvatartottak felvételét 2003–2011-ben. A megfigyelés egysége egy vállalat-foglalkozás „cella". Az egyes vállalatokon, költségvetési intézményeken belül nyolcféle munkakört különböztetünk meg az egyjegyű FEOR kód alapján. Függő változóink: az adott cellába 2003–2011-ben bekerült leendő illetve volt fogvatartottak száma.

Alapvetően nem technikai okokból, hanem tartalmi megfontolások alapján döntöttünk az időmenzió elhagyása mellett. A magyarázó változóink többsége tartós vállalati illetve foglalkozási sajátosságokat ragad meg, mint amilyen a munkaviszonyok átlagos hossza, a munkanélküliségből felvettek aránya, az iparági és földrajzi hovatartozás, vagy a tőkefelszereltség. Úgy gondoljuk, hogy a börtönviseltek felvételére való hajlandóság inkább függ ezeknek a jellemzőknek a hosszú távú átlagaitól, mint az éves vagy havi változásaitól. Mindazonáltal, a döntésben az is közrejátszott, hogy a fogvatartottak felvétele nagyon ritka esemény: a vállalat-munkakör celláknak mindössze 2,8%-ába vettek fel legalább egy leendő vagy volt fogvatartottat. Az esetek idő szerinti megbontása 9 évre vagy 108 hónapra végképp megnehezítené a paraméterek megbízható becslését. A leendő és volt fogvatartottak felvételének időbeni eltéréséből eredő potenciális torzításra visszatérünk a 4.5. pontban.

4.1. Változók

Magyarázó változóként olyan mutatókat igyekeztünk választani, melyek korreláltak az alkalmazásban rejlő kockázattal:

- A potenciális veszteség kisebb az egyszerű, könnyen ellenőrizhető munkakörökben. A kockázatot továbbá csökkenti, ha a dolgozók jellemzően nem érintkeznek közvetlenül a fogyasztókkal. Ezeket a jellemzőket *foglalkozási dummy változókkal* ragadtuk meg.

- Kisvállalatoknál a munka ellenőrzése alacsony költséggel, melléktevékenységként valósul meg, amivel megelőzhető a komoly károkozás, továbbá lazábbak az elbocsátásra vonatkozó szabályok, és gyakran azokat sem tartják és tartatják be. Ezt a hatást a *tíz fősnél kisebb vállalatok* megkülönböztetésével mérjük.
- Ugyancsak kisebb a várható veszteség a *kevéssé eszközigényes tevékenységekben,* amit az egy dolgozóra eső nettó állóeszközérték szerepeltetésével veszünk figyelembe.
- Kisebb egy rossz döntés büntetése azokban az *iparágakban,* ahol magas a szezonális és projektjellegű tevékenységek aránya (építőipar, mezőgazdaság), és azoknál a vállalatoknál, amelyek eleve a munkaerőpiac szekunder szegmensére, *rövid munkaviszonyokra, magas munkaerő-forgalomra, munkanélküliek felvételére* rendezkedtek be. Ennek megfelelően, a magyarázó változók között szerepeltettük a munkanélküliek közül felvett munkavállalóknak, valamint a rövid munkaviszonyoknak az adott cellára jellemző arányát.
- Védelmet jelent, ha a szabályozás kifejezetten megengedi a munkaviszony olcsó és gyors megszüntetését, mint a kölcsönzött munkaerő, vagy az alkalmi munkavállalói könyvvel foglalkoztatottak esetében. Az alkalmi munkavállalók bérét ráadásul alacsonyabb járulék terheli. Mind az *alkalmi munkakönyves foglalkoztatásról,* mind a *munkaerőkölcsönzőkről* rendelkezünk adatokkal.
- Az *állami vállalatok* és a *belföldi piacra termelő* vállalatok az exportáló magánvállalatokhoz képest könnyebben tudják áthárítani az elhibázott foglalkoztatási döntéseikből eredő veszteséget. Mindkét jellemző azonosítható a vállalati mérlegadatokból.
- A *magasabb helyi munkanélküliség* javítja és rontja is a fogvatartottakkal való érdemi találkozás (visszahívás, interjúra hívás) esélyét.[14] Ami az első esetet illeti, a magas munkanélküliségtől sújtott régiókban az *egy álláskeresőként regisztrált fogvatartottra* eső *összes regisztrált álláskereső* száma lényegesen alacsonyabb, Észak-Magyarországon például, Közép-Magyarországhoz viszonyítva több mint egynegyedével, mint azt az F3. számú ábra mutatja. Ez azt jelenti, hogy ha a munkáltatók a formálisan vagy informálisan meghirdetett álláshelyekre jelentkezőket érkezési sorrendben, vagy véletlenszerűen „interjúztatnák", akkor a fogvatartottaknak jobb esélyük lenne egy érdemi találkozásra. Ugyanakkor, a magas munkanélküliség rontja is az érdemi találkozás esélyét, ha a munkáltatók az álláskeresők nagy számától felbátorodva eleve a nem stigmatizált többség köreire korlátozzák a keresést. Ezt a börtönből sza-

14 A munkanélküliséget annak a nagyrégiónak az átlagos munkanélküliségi rátájával mértük, ahol a megfigyelt személy 2003 januárjában lakott. Későbbi információval nem rendelkezünk a lakóhelyről.

badultak esetén megtehetik a tiszta erkölcsi bizonyítvány megkövetelésével, vagy rákérdezhetnek a büntetett előéletre már a felvételi folyamat elején.[15] Ennek alapján azt várjuk, hogy a volt fogvatartottak esetében a magasabb munkanélküliség rontja a találkozás esélyét, míg a leendő fogvatartottak – egy nehezen azonosítható kisebbség – esetében akár az első hatás is dominálhat. A helyzet némileg különbözik az állami szektorban, ahol számos program működik (közmunka, szubvencionált munkahelyek), melyek célsokasága éppen az a réteg, ahonnét a fogvatartottak verbuválódnak. Ezért – legalábbis a börtön előtt állók esetében – a magasabb munkanélküliség javíthatja a munkáltatókkal való érdemi találkozás esélyét. A szabadultak helyzete rosszabb, mert ők a közszféra számos munkahelyéről ki vannak tiltva az erkölcsi bizonyítvány megtisztulásáig, továbbá, a közfoglalkoztatási munkalehetőségek és a támogatott álláshelyek személyek közötti elosztásakor is hátrányt szenvedhetnek.

A fenti megfontolások alapján kiválasztott magyarázó változók leíró statisztikái az F1. számú táblázatban láthatók. Összesen 7 583 199 belépést figyelünk meg 740132 munkáltatóhoz, 1051715 munkakörbe. A vizsgált cégek és intézmények 40356 alkalommal vettek fel a belépés hónapja előtt legalább egyszer fogva tartott személyt, és 43286 esetben olyan dolgozókat, akiket a későbbiekben zártak be.

4.2. Minta és alminták

Mint a 2. számú táblázat mutatja, a szabadultak közel 40%-át a közszféra munkáltatói vették fel, ezen belül is elsősorban azok, amelyek közfoglalkoztatási programokat bonyolítottak a vizsgált periódus egészében vagy egy részében. (A munkáltatóknak típusokba sorolásáról lásd az F6. számú táblázatot.) A fogvatartottaknak az összes felvételen belüli részaránya ezrelékekben mérhető. Az átlagosnál jóval magasabb arányt a munkaerőkölcsönzők és a munkaerőpiaci szolgáltatók esetében találtunk.

Több okunk is volt arra, hogy a közszféra munkáltatóit külön kezeljük. Először is, sokuk az üzleti cégektől eltérő – szociális, foglalkoztatáspolitikai – megfontolások alapján foglalkoztat elítélteket. Másodszor, több fontos változó hiányzik az elemzésükhöz, mint az ágazati hovatartozás, vagy a tőkefelszereltség.[16] Harmadsorban, a munkaerőkölcsönzők esetében az adatok a kölcsönzőre, és nem arra a vállalatra vonatkoznak, ahol a munkavállaló ténylegesen dolgozik. A fenti okokból

15 Az erkölcsi bizonyítvány főszabály szerint (az úgynevezett törvényi mentesítés előírásai alapján) egy évesnél rövidebb büntetés esetén 3 év, 1–5 éves büntetés esetén 5 év, 5–10 éves büntetés esetén 8 év, ennél is hosszabb büntetés esetén 10 év után tisztul meg. Kérelmezhető, és ritka esetben kapható, bírói mentesítés rövidebb idő elteltével is.

16 A közintézmények mérlegbeszámolóit nem az adóhivatal, hanem az Államkincstár gyűjti, az adatok nem állnak rendelkezésünkre, ahogy az egyszerűsített beszámolót készítő kisvállalatok adóbevallásaival sem rendelkezünk.

2. táblázat
Adatok a leendő és volt fogvatartottak munkáltatóiról és munkába lépéseiről

Megfigyelési egység:	Munkáltatók		Belépések		Belépések	
	Felvett legalább egy		A felvettek megoszlása		Fogvatartott/ összes felvett	
	Leendő fogvatartottat (%)	Volt fogvatartottat (%)	Leendő fogvatartottak (%)	Volt fogvatartottak (%)	Leendő fogvatartottak (ezrelék)	Volt fogvatartottak (ezrelék)
Közszféra						
Nincs közmunka	2,1	1,7	4,2	3,3	2,3	1,5
Van közmunka	9,2	11,0	26,0	31,1	4,2	6,4
Munkaerőpiaci szolgáltatás	30,2	37,3	3,5	3,1	5,3	12,3
Versenyszféra						
Munkaerő-kölcsönzők	9,8	12,8	3,7	3,9	8,4	9,4
Egyéni vállalkozások	0,2	0,2	1,4	0,7	2,1	1,3
Vállalatok (egyszeres könyvvitel)	1,0	1,4	8,1	8,5	4,4	5,3
Vállalatok (kettős könyvvitel)	1,7	2,3	53,1	49,4	4,5	5,4
Összesen/súlyozatlan átlag	1,5	2,0	100,0	100,0	4,2	4,8
Esetszám	16 357	21 824	40 144	42 993	7 583 199	

Az adatok 1 051 715 munkáltató-munkakör cellára vonatkoznak.
A fogvatartottak 505 belépése esetében nem ismert a munkáltató típusa, az esetszám ezért tér el a szövegben említettől.

a teljes mintára csak egy nagyon egyszerű, néhány változót tartalmazó modellt becsültünk, a részletesebb vizsgálódás a kettős könyvelést vezető vállalatokra vonatkozik.

4.3. Becslési eljárás

A modell megválasztásakor figyelembe kellett venni három körülményt: (a) a függő változó esetében rendkívül magas a zérus értékek aránya, (b) a függő változó szórása sokszorosan felülmúlja az átlagát, (c) a zérus értékeket két különböző folyamat generálja: egyes vállalatok azért nem vesznek fel fogvatartottakat, mert diszpreferálják őket, mások viszont azért, mert nem találkoztak börtönből szabadult álláskeresővel. A munkáltatók és az álláskeresők találkozásait nem figyel-

tük meg, annak – mint látens változónak – csak a valószínűségét tudtuk becsülni. Ilyen problémák elemzésére a zérus-inflált Poisson *(zero-inflated Poisson, zip),* illetve zérus-inflált negatív binomiális *(zinb)* modelleket ajánlja Lambert (1992), illetve Greene (1994). Mindkét modell azzal a feltevéssel él, hogy a zérus kimenetek egy részét nem az a folyamat generálja, mint az események számosságát, továbbá mindkettő (de különösen a *zinb)* jól bánik az erősen szóródó (overdispersed) adatokkal és a zérus kimenetek nagyon nagy számával *(excess zeros).*

Bár a zinb modell feltevései jól illeszkednek az itt tárgyalt problémához, a munkáltató-munkakör celláknak a felvett fogvatartottak száma szerinti, rendkívül egyenlőtlen méreteloszlása aggályokat vethet fel. A felvettek átlagos száma a vállalati szférában 1,5, a mediánnál és még a 75. percentilisnél is 1, sőt, a 90. percentilisnél is csak 2, de van egy-egy vállalat, amelyik 134 leendő illetve 202 volt fogvatartottat vett fel (lásd F3. számú táblázat). Ez felveti a lehetőséget, hogy az eredményeket néhány szélsőséges eset mozgatja, egyszersmind rámutat arra, hogy alig veszítünk információt, ha dichotomizáljuk a függő változót, és közvetlenül becsüljük annak a valószínűségét, hogy egy „cella" fogvatartottat vett fel. E célra a logit modell egy olyan változatát használjuk *(penalized maximum likelihood,* Stata *firthlogit,* Firth 1993 és Coveney 2008 nyomán), amelyik jobban bánik a ritka eseményekkel és a kvázi-szeparációval, és biztosabban konvergál, mint a hagyományos logit.

Jelen tanulmányban csak a *firthlogit* eredményeket közöljük a versenyszférára (3. számú táblázat), illetve az összes munkáltató-foglalkozás cellára (F4. számú táblázat). Az egynél nagyobb esélyráták pozitív, az egynél kisebbek negatív hatást jeleznek, a logit modelleknél megszokott módon. A bal felső sarokban látható 1,015-ös érték például azt jelzi, hogy ha a megfigyelt időszakban felvett munkavállalók száma eggyel nagyobb, az a leendő fogvatartottak bekerülési esélyrátáját az 1,015-szörösére emeli. Az esélyráta p/(1-p), ha p a bekerülési valószínűség.

A volt fogvatartottak bekerülési esélye – a leendő fogvatartottakhoz viszonyítva – nagyobb olyan munkáltató-foglalkozás cellákba, ahol magas a tartós munkanélküliségből felvettek aránya, a munkaviszonyok jellemzően rövidek, gyakoribb az alkalmi munkakönyves foglalkoztatás, kisebb az egy dolgozóra eső állóeszközérték. A bekerülési esély enyhén csökken a képzettséget igénylő foglalkozásokban és nő a segéd- és betanított munkakörök esetében. Az ágazati összetétel kismértékben módosul, kivéve azokat a cellákat, ahol az ágazati hovatartozás nem ismert. Ez a kategória zömmel a kettős könyvvitelre nem kötelezett kisvállalkozásokat rejti – az ide való bekerülés esélye sokkal nagyobb a börtön után, mint a börtön előtt állók körében. A leendő fogvatartottak bekerülési esélye és a regionális munkanélküliség között nem találtunk kapcsolatot, míg a volt fogvatartottak esetében

3. táblázat
A firthlogit modell becslése a versenyszférára – Esélyráták

Függő változó: legalább egy felvett fogvatartott a munkáltató-munkakör cellában 2003–2011-ben		
	Leendő fogvatartott	Volt fogvatartott
Belépések száma 2003–2011-ben	1,015*** (63,00)	1,013*** (57,22)
Tartós (>3 hó) munkanélküliségből felvettek aránya	0,988 (0,30)	1,173*** (4,45)
Rövid (<3 hó) munkaviszonyok aránya	1,601*** (16,15)	2,016*** (24,69)
Nem volt lezárult munkaviszony 2003–2011-ben	0,121*** (22,61)	0,488*** (13,98)
Legalább egyszer foglalkoztatott alkalmi könyves munkavállalót	0,955 (0,82)	2,357*** (20,75)
Állami vállalat	0,977 (0,36)	0,978 (0,33)
Exportőr	0,965 (1,53)	1,098*** (4,02)
Egy dolgozóra eső nettó állóeszközérték (log)	1,004 (1,12)	0,993** (1,97)
Kisvállalat (<10 alkalmazott)	0,376*** (41,27)	0,509*** (27,80)
Vezető	0,284*** (28,96)	0,211*** (32,47)
Diplomás foglalkozás	0,150*** (27,46)	0,132*** (27,55)
Egyéb fehérgalléros	0,248*** (35,86)	0,238*** (36,28)
Kereskedelmi–szolgáltató szakma	0,483*** (20,33)	0,445*** (22,29)
Összeszerelő, gépkezelő	0,914*** (2,67)	1,059* (1,72)
Egyszerű foglalkozás	1,076*** (2,66)	1,213*** (7,20)
Foglalkozás nem ismert	0,314*** (23,53)	0,251*** (28,57)
Mezőgazdaság	1,022 (0,44)	1,140*** (2,67)
Kommunális szolgáltatás	1,167** (2,20)	1,721*** (8,61)
Építőipar	1,408*** (10,90)	1,570*** (14,45)

	Leendő fogvatartott	Volt fogvatartott
Kereskedelem, vendéglátás	0,954 (1,59)	0,972 (0,93)
Szállítás	1,232*** (4,70)	1,385*** (7,51)
Szolgáltatás	0,863*** (4,40)	1,004 (0,11)
Oktatás, egészségügy (magán)	0,479*** (7,71)	0,486*** (7,19)
Ágazat nem ismert	1,704* (1,85)	2,803*** (4,29)
Roma arány a felvettek lakóhelyén (2003–2011-es átlag)	11,998*** (8,63)	6,878*** (6,67)
Relatív munkanélküliség a felvettek régiójában (2003–2011-es átlag)	0,976 (0,64)	0,803*** (5,87)
Munkáltató-munkakör cellák száma	609264	609264

*p<0,1; ** p<0,05; *** p<0,01.
Zárójelben z értékek láthatók.
Referencia: ipari szakmunkás, ipar.

magasabb munkanélküliség alacsonyabb bekerülési valószínűséggel járt együtt, ami a változók bemutatásakor tárgyalt szelekciós hatás dominanciájára utal.[17]

Az összes munkáltatóra vonatkozó becslés (F4. táblázat) szerint a volt fogvatartottak sokkal kisebb eséllyel kerülnek be közmunkás munkahelyeket nem nyújtó

17 A becsléssel kapcsolatban felmerülhet az aggály, hogy a börtön előtt és után állók munkába lépéseinek időbeni pályája különbözik: az előbbieket inkább az időszak elején, az utóbbiakat inkább a végén figyeljük meg, mint azt az F2. számú ábra mutatja. Ha az időszak végén inkább olyan vállalatok vesznek fel embert, amelyek a piac szekunder szegmensére támaszkodnak, akkor a leendő és a volt fogvatartottak között kimutatott különbséget ez az időbeni elcsúszás magyarázhatja. Ennek ellenőrzésére megvizsgáltuk a leendő és a volt fogvatartottakat felvevő vállalat-foglalkozás cellák közötti különbséget a *firthlogit* becslésben használt kategorikus változók szerint az időablak első és második felében. Azt találtuk, hogy a cellák ágazat, foglalkozás, munkáltatói típus és méret szerinti megoszlása kis mértékben változott, továbbá, a volt és a leendő fogvatartottakat felvevő cellák közötti különbség az időablak első és második felében néhány kivétellel azonos előjelű volt. A folytonos változók esetében azt vizsgáltuk, hogy ezek várható értéke különbözött-e a volt illetve a leendő fogvatartottakat felvevő vállalat-foglalkozás cellák között az időablak első illetve második felében. Ehhez egyváltozós regressziókat becsültünk: az egyenlet bal oldalán az adott változónak a vállalat–foglalkozás cellában mért értéke szerepel, jobb oldalán pedig egy dummy változó, ami azt jelzi, hogy az adott cellába vettek-e fel legalább egy volt fogvatartottat. Az időablak első és második felében azonos előjelű és szignifikáns, vagy mindkét periódusban zérus paramétereket kaptunk, egy kivétellel: az egy dolgozóra eső állóeszközérték az időszak első felében valamivel magasabb, a második felében viszont alacsonyabb volt a volt fogvatartottakat foglalkoztató vállalat-foglalkozás cellákban. Ezeket az eredményeket kérésre az érdeklődők rendelkezésére bocsátjuk.

költségvetési intézményekbe, és sokkal nagyobb eséllyel olyanokba, melyek közmunkát is kínálnak, továbbá a munkarőkölcsönzőkhöz és munkaerőpiaci szolgáltatókhoz.

A munkáltatói viselkedésben tehát valóban tetten érhető a törekvés, hogy a szabadultakat olyan munkakörökbe vegyék fel, ahol a rossz döntésből származó potenciális kár viszonylag kicsi. Az ilyen állások nagy súlyát és legfontosabb következményét (a rövid munkaviszonyok magas arányát) mutatja a 4. számú táblázat, ahol a vállalat–munkakör cellákat a teljes mintára becsült *firthlogit* egyenlet predikciója alapján decilisekbe rendeztük. Látható, hogy a szabadultak közel háromnegyede a tízedik (több mint 90%-a) a 7–10. decilisben talált munkát, ahol a három hónapnál is rövidebb munkaviszonyok aránya az 50%-ot is meghaladja, és a két, sőt az egy hónapnál is rövidebb állások aránya is magas.

4. táblázat
Nagyon rövid munkaviszonyok előfordulása a szabadultak körében, a felvételükre való becsült hajlandóság szerint képzett munkahely-decilisekben

Decilis	Belépések	Rövid munkaviszonyok aránya (befejezéskori hossz)[c]		
csoportok[a]	megoszlása[b]	<1 hónap	<2 hónap	<3 hónap
	(%)	(%)	(%)	(%)
1	0,4	6,7	13,0	18,4
2	1,4	14,3	21,8	30,3
3	1,5	7,2	14,8	21,4
4	1,6	10,9	18,6	24,6
5	1,7	13,6	22,4	29,3
6	2,7	15,3	27,9	37,4
7	2,7	24,7	36,8	45,7
8	8,1	18,3	33,4	43,8
9	7,4	14,3	29,4	40,4
10	72,5	19,8	38,5	51,9
Összesen/átlagosan	100,0	18.7	35,7	48,0
Esetszám	42453	41959	41174	40471
A belépés hónapja (h)	h108	h<108	h<107	h<106

a) A vállalat–foglalkozás cellák becsült felvételi hajlandósága alapján képzett decilis csoportokról van szó

b) 2003. február és 2011. november közötti belépések

c) Egy munkaviszonyt egy hónapnál rövidebbnek tekintünk, ha a t-1. és t. hónap 15. napja között kezdődött, és a t+1. hónap 15. napjáig befejeződött. A két és három hónapnál rövidebb munkaviszonyok meghatározása ehhez hasonlóan történt.

5. Milyen bérszinten alkalmazzák a szabadultakat?

Biztosítják-e magukat a munkáltatók a börtönből szabadultak felvétele esetén várt kockázatok ellen úgy, hogy nekik alacsonyabb béreket fizetnek, mint a hozzájuk – a megfigyelhető és feltételezhetően a meg nem figyelhető jegyeikben is – hasonló, de a börtön előtt álló társaiknak?

A kérdést olyan egyéni szintű béregyenlettel vizsgáltuk, amelynek megfigyelési egysége egy volt vagy leendő fogvatartott belépése valamely vállalathoz, egy adott év egy adott hónapjában. (A leíró statisztikákat lásd az F5. számú táblázatban.) A függő változó a belépő egy napra eső keresete a belépéssel megkezdett munkaviszonyában az adott év végéig. A belépések helyét megkülönböztetjük a belépéskori foglalkozás szerint. A leendő és volt fogvatartottak közötti bérkülönbséget az alábbi egyenlet ß paraméterei mérik:

(1) $$w_{ijt}=\beta_1 B_{ijt}+\sum_{k=2}^{10}\gamma_k F_{jk}+\sum_{k=2}^{10}\beta_k F_{ijt} D_{jk}+\alpha X+\delta T+[\mu\_i]+\varepsilon_{ijt}$$

ahol *w* az *i* egyén napi keresete a *j* cellába *t* hónapban történt belépést követően, az adott havi összgazdasági átlaghoz viszonyítva. A F_{jk} dummy változó értéke 1, ha a *j*-ik cella a *k*-adik foglalkozásba tartozik, és 0 egyébként, X különféle kontrollváltozók, T a belépési hónap dummy változók vektora, $_{ijt}$ pedig reziduum. B_{ijt}=1, ha a belépő az adott hónapot megelőzően már volt börtönben, és 0 ha nem. A [μ_i] taggal utalunk arra, hogy az egyenletet a legkisebb négyzetek módszerével (OLS) illetve egyén fix hatásokkal is megbecsültük.

A börtön előtt és után állók közötti bérkülönbséget a k-ik foglalkozásban a $ß_1+ß_k$ összeg méri. Ennek a zérustól való eltérését F-próbával teszteltük, ami azt mutatja meg, hogy a szabadult státusz teljes hatása különbözik-e zérustól.

Az 5. számú táblázat OLS becslése szerint a volt fogvatartottak jelentős bérhátrányban vannak a börtön előtt állókhoz viszonyítva a fehérgalléros foglalkozásokban: ennek mértéke a vezetői munkakörökben 30%-os, a diplomás foglalkozásokban 44%, az egyéb fehérgalléros munkakörökben 23%, a kereskedelmi-szolgáltató szakmákban azonban csak 2%. Az ipari szakmunkások valamint az összeszerelők és gépkezelők körében a volt fogvatartottak enyhe (2,5%-os illetve 0,9%-os) bérelőnyben vannak, míg az egyszerű munkák világában 0,8%-os hátrányban. A fix hatásos egyenletben, ahol a hatásokat a foglalkozásváltásokból identifikáltuk, a mértékek különböznek, a mintázat azonban nem: a fehérgalléros foglalkozásokban a börtönviseltek jelentős hátrányban vannak, a fizikai munkakörökben azonban ugyanannyit keresnek, mint a börtön előtt álló társaik.

Az eredmény összhangban áll a várakozásunkkal, mely szerint a szakképzettséget igénylő, egyszersmind a károkozásnak erősebben kitett tevékenységekbe

5. táblázat
A volt és leendő fogvatartottak közötti bérkülönbség foglalkozásonként
Az (1) egyenlet becslése

	OLS	Egyén fix hatások		
	Teljes hatás	F-próba	Teljes hatás	F-próba
Börtön után	-0,297***	4,78	-0,032	1,23
Diplomás foglalkozás* börtön után	-0,444***	22,45	-0,245***	34,2
Egyéb fehérgalléros* börtön után	-0,230***	57,5	-0,155***	64,0
Kereskedelmi, szolgáltató* börtön után	-0,021**	5,69	0,032**	4,0
Szakmunka* börtön után	0,025***	14,43	0,017	1,8
Összeszerelők, gépkezelő* börtön után	0,009	1,55	-0,005	0,2
Egyszerű foglalkozás* börtön után	-0,007*	3,65	-0,017*	3,2
Foglalkozás nem ismert* börtön után	0,070***	8,13	0,092***	37,0
Megfigyelések száma	75603		75531	
aR2	0,101		0,043	

Szignifikáns *) 10%, **) 5%, ***) 1% szinten. A standard hibák egyénre klaszterezettek.

Minta: börtön előtt és börtön után elhelyezkedők belépési eseményei

Kontrollváltozók: nem, életkor, életkor négyzete, szakképzett (2003–2011-ben legalább egyszer dolgozott képzettséget igénylő foglalkozásban), regionális munkanélküliségi ráta, roma arány a 2003-as irányítószám-körzetben, vállalatméret logaritmusa, egyéni vállalkozás dummy, iparági dummy változók, hónap fix hatások. Referenciakategória: vezető állású.

a szabadultak nem csak nagyon kis eséllyel kerülnek be, hanem kevesebbet is keresnek és/vagy ezen kategóriákon belül egyszerűbb feladatokkal bízzák meg őket. Abban a világban azonban, ahol a börtön előtt és után állók elsöprő többsége dolgozik, a kereseteik lényegében azonosak a többi munkavállalóéval. Ez nem meglepő, mert a vállalaton, munkacsoporton belüli bérdiszkriminációból komolyabb károk (viszálykodás, kilépések) származhatnak, mint amekkora a „biztosításból” eredő haszon.

6. Számítanak-e a személyre vonatkozó információk?

Mint a korábbiakban láttuk, a munkáltatók leginkább az instabil, nagy forgalmú munkaköröket nyitják meg a börtönből szabadultak előtt, és ez az egyik fő oka annak, hogy hosszabb idő átlagában a foglalkoztatásuk alacsony. Ebben a fejezetben megvizsgáltuk, segít-e a korábban elítélteknek az átlagosnál tartósabb állásba jutni, ha a felvevő vállalatnál található olyan személy, aki adhatott róluk személyre szóló információt, enyhítve ezzel az őket (és a közöttük nagy számban jelen lévő romákat kétszeresen is) sújtó statisztikai diszkriminációt. Megvizsgáltuk azt is, van-e hasonló hatása annak, ha egy munkáltató a felvétel időpontját megelőzően már foglalkoztatott börtönből szabadultakat.

6.1. Potenciális beajánlás

Első lépésben, Boza és Ilyés (2018) eljárását követve, azonosítottuk azokat a belépéseket, ahol a felvevő vállalatnál található olyan személy, aki (a) a belépővel korábban együtt dolgozott (b) vele nem, de olyan személlyel igen, aki korábban együtt dolgozott a belépővel. „Ismerősnek" tekintettünk két személyt, ha legalább egy hónapig dolgoztak közösen a múltban (a) 50 fő alatti vállalatnál (b) 50 fő feletti vállalatnál és a gallérjuk színe ugyanaz volt (c) 50 fő feletti vállalatnál és az ismerős ott vezető volt. Megengedtük, hogy a vizsgált személy visszatérő legyen: olyan céghez lépett be, ahol már dolgozott. „Ismerős ismerőse" az olyan személy, aki maga nem dolgozott együtt a belépővel, de dolgozott olyan harmadik személlyel, aki dolgozott együtt a belépővel. A fenti feltételeknek a fogvatartottak körében 36 289 belépés felel meg. 12 618 esetben találtunk legalább egy ismerőst, 5858 esetben legalább egy „ismerős ismerősét", és 4733 esetben legalább egy-egy főt mindkettőből.

Második lépésben megbecsültük, hogy az ilyen belépéseket milyen valószínűséggel követték egy, két vagy három hónapnál rövidebb munkaviszonyok, és hogy kimutatható-e különbség a börtön előtt és után állók között? A becsült egyenlet, például a két hónapnál rövidebb munkaviszonyok esetén:

(2) $\Pr(\tau_{ijt}<2)=\beta_1 X_{ijt}+\beta_2 A_{ijt}+\beta_3 X_{ijt} A_{ijt}+\alpha P_{it}+\gamma V_{jt}+\mu_i+\epsilon_{ijt}$

ahol $_{ijt}$ az i személy j munkakörben (vállalat–foglalkozás cellában), t hónapban kezdődő munkaviszonyának befejezéskori hosszát méri. P_{it} és V_{jt} időben változó egyéni és vállalati jellemzőket ragad meg. A μ_i fix hatások tükrözik az egyének időfüggetlen – és részben meg nem figyelt – jellemzőinek hatását, $_{ijt}$ pedig véletlen hibatag.

Az X_{ijt} dummy változó a börtön után állókat különbözteti meg a börtön előtt állóktól. Az A_{ijt} dummy változó $ß_2$ együtthatója méri, hogy egy vagy több ismerős jelenléte a fogadó vállalatnál változtat-e a munkaviszony hosszán. Az érdeklődé-

sünkre leginkább számot tartó paraméter az $X_{ijt}A_{ijt}$ interaktív változóhoz tartozó $ß_3$ volt, ami arra a kérdésre válaszolt, hogy a potenciális beajánlás hatása vajon erősebb-e a statisztikai diszkriminációnak kitett, stigmatizált szabadultak, mint a börtönt nem jártak esetében.

Az ismerősöknek a munkaviszony hosszára gyakorolt hatását a fix hatásos panel regresszió azokból az esetekből identifikálta, amikor ugyanazon személy a vizsgált szempontból különböző munkahelyekre lépett be. Az ilyen esetek száma nagy: a legalább egyszer foglalkoztatott fogvatartottak 93%-a egynél több helyen dolgozott, a belépéseik átlagos száma 5,7 volt.

A vizsgálódásnak számos korláttal és potenciális torzítással kellett számolnia a mintaválasztás, az elemzés és az interpretáció fázisaiban. Nem a jelentkezéseket, hanem a felvételi döntéseket, és nem a konkrét beajánlást, hanem annak a lehetőségét figyeltük meg. Nem biztos, hogy az általunk azonosított ismerősök valóban referáltak a vállalatnál jelentkező szabadultról, ha pedig a róla megadott információ kedvezőtlen volt, akkor a jelentkezést nem követte felvétel. Amit mértünk, az a *potenciális* beajánlás hatása.

Endogenitás. A birtokunkban lévő adatokkal nem törekedhettünk többre, mint a beajánlás és az állás tartóssága közötti korreláció kimutatására. A beajánlás minden egyéb tényező azonossága esetén javíthatja a stabil állásba kerülés esélyét, és növelheti a munkaviszony hosszát a beajánló iránti elkötelezettségnek köszönhetően (Ay). Ugyanakkor valószínűleg igaz, hogy a munkáltató éppen a stabilabb állások esetében támaszkodik személyes beajánlásra (yA), és ezért figyelünk meg egyéni szinten is pozitív kapcsolatot az állás tartóssága és a (potenciális) referencia megléte között. Az Ay oksági kapcsolat kimutatásához olyan instrumentumra lenne szükség, ami korrelált az ismerősök jelenlétével, és csakis ezen a csatornán keresztül hat a munkaviszony hosszára. E célra alkalmas változót nem találtunk az adatbázisban. A korreláció előjeléből és erősségéből azonban a mögöttes oksági struktúra pontos ismerete nélkül is fontos szakpolitikai következtetések vonhatók le, mert a személyre szóló információ akkor is hasznos, ha oka, és akkor is, ha *feltétele* a tartósabb munkaviszonynak.

Nem véletlen szelekció. Korábbi kollégája annak lehet, aki korábban dolgozott, és aki korábban dolgozott, az a meg nem figyelhető jegyeiben „jobb", egy hosszú munkaviszonyra esélyesebb dolgozó. Ezért az esetleges beajánlás hatása csakis az egyéni életutakon belül vizsgálható. Ezt tettük, amikor egy fix egyedhatásos modellben *ugyanazon személy különböző belépéseit* hasonlítottuk össze aszerint, hogy a fogadó vállalatnál számíthatott-e beajánlásra. Ennek komoly következményei voltak az elemzésbe bevonható mintára. A mintát azokra kellett korlátoznunk, akik legalább kétszer léptek munkába úgy, hogy ott egyáltalán lehettek

korábbi kollégáik, tehát már az első, az elemzésünk szempontjából releváns belépést megelőzően is dolgoztak legalább egyszer. Az időablakot is szűkítenünk kellett, elhagyva az első három év (2003–2005) belépéseit, hiszen a vizsgált periódus elején nem azonosíthattunk korábbi munkatársakat. A mintából továbbá kizártuk azokat az eseteket, amikor valaki a vállalaton belül lépett át egyik munkakörből a másikba, feltételezve, hogy ilyenkor a munkáltató eleve rendelkezett a dolgozóra vonatkozó tapasztalatokkal.

Mérési hibák. A legnyilvánvalóbb mérési hiba abból adódik, hogy a használt adatbázisban a népességnek csak az 50%-a szerepel, eleve nem tartalmazza a belépéskori és a korábbi munkatársak felét. Ez a hiba – véletlenszerű lévén – zérus felé torzítja a paramétereket, melyek ezért alsó becslését adják a minket érdeklő összefüggésnek.

Egy másik hibaforrás az időablak keskenységéből adódik: a felvevő vállalatnál lehetnek olyanok, akik 2003 előtt dolgoztak együtt a belépővel. Az ilyen ismerősöket nem figyeltük meg, ők a referenciakategóriában szerepelnek. Ennél fogva ez a mérési hiba is lefelé torzítja a megfigyelt ismerősök jelenlétére becsült paramétert. Annak a valószínűsége, hogy a felvevő vállalatnál dolgozik 2003 előttről ismert korábbi kolléga, növekszik az életkorral, tehát korrelált az egyik magyarázó változóval, ezért a becslést megismételtük azokra a fiatalokra, akik 2003-ban legfeljebb 27 évesek voltak, a medián életkoruk ekkor 21 év volt.

A harmadik típusú mérési hiba abból adódik, hogy a korábbi munkatárs *nem feltétlenül referált* a belépőről. Ennek a valószínűsége feltehetően függ a vállalatmérettől: kisvállalatoknál nagyobb az esély, hogy a volt kolléga üzenete eljut a döntéshozóhoz. A becslést ezért megismételtük az ötven fősnél kisebb vállalatokra.

Végezetül, létezhetnek másfajta, itt meg nem figyelt beajánlók: rokonok, barátok, szomszédok, akik nem munkatársi szálon ismerősei egyidejűleg a belépőnek és a munkáltatónak. Nincs támpontunk annak megítéléséhez, hogy az ilyen típusú beajánlás gyakorisága és hatása a munkatársi beajánláshoz képest eltér-e a börtönviseltek és a többiek esetében.

Összefoglalóan: a becsléseink egy korrelációt ragadnak meg (de ezt nem tartjuk súlyos problémának), a munkapiachoz az átlagosnál szorosabban kötődő rétegre vonatkoznak (amin nem lehet segíteni), és nem mentesek a mérési hibáktól (melyek közül a legdurvább azonban zérus felé torzítja az eredményeket).

Az egyenleteink csak a nagyon rövid (1, 2, és 3 hónapos) és az azoknál hosszabb munkaviszonyokat különböztetik meg.[18] Nem vizsgáltuk azokat a belépé-

18 Felmerülhet, hogy a munkaviszonyok tartósságát miért nem fix hatásos túlélési függvénnyel (Cox regresszióval) elemezzük. Mint Allison (2009:71–79) bemutatja, ez a modell meglehetősen törékeny a mienkéhez hasonló esetekben. Nem csak az időablak első három évét kell eldobnunk, és eleve csak olyanokra korlátozni az elemzést, akik

seket, melyek rendre a 108., 107. és 106. hónapban történtek, mert esetükben nem tudjuk megállapítani, hogy véget értek-e 1, 2 illetve 3 hónap múlva. A becslést fix hatásos panel regresszióval (Stata *xtreg, fe)* és fix hatásos logittal (Stata *xtlogit, fe)* végeztük. A mintát a börtön előtt és a börtön után állók munkaviszonyai (15184 eset) alkotják.

Mint a 6. táblázatban látható, a korábbi munkatársak jelenléte a börtön előtt állóknál (A paramétere) nem hat a munkaviszony gyors lezárulásának valószínűségére. A börtön után állók munkaviszonyai kisebb valószínűséggel érnek véget egy, két vagy három hónap alatt (X paramétere), és körükben a korábbi munkatárs jelenléte tovább csökkenti ennek az esélyét (X*A paramétere). Hasonló eredményt kaptunk abban az esetben is, ha a felvevő vállalatnál dolgozik valaki, aki a belépővel ugyan nem dolgozott együtt, de olyan személlyel igen, aki korábban együtt dolgozott vele.

A lineáris becslés szerint a potenciális beajánlás hatására a munkaviszonyok 3–4 százalékponttal kisebb valószínűséggel érnek véget egy–három hónapon belül. A logit egyenlet interaktív tagjának marginális hatása nem fejezhető ki egyetlen számmal (Norton–Wang–Ai 2004), itt megelégszünk azzal, hogy X*A paraméterei ebben az esetben is negatívak és szignifikánsak.

A robosztussági vizsgálatok megerősítik a fenti eredményeket. A fiatalokra és a kisvállalatokra becsült modellek az alapmodellhez hasonló, sőt, annál még erősebb hatásokat azonosítottak: a kritikus X*A változó paraméterei minden esetben szignifikánsnak, és a fiataloknál 5,1–5,3 százalékpontos, a kisvállalatoknál 3,6–4,2 százalékpontos mértékűnek bizonyultak.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az „ismerősök ismerősei" esetében kapott erős hatások nem abból adódnak-e, hogy a jelenlétük korrelált a közvetlen ismerősökével. Egy alternatív specifikációt is becsültünk, fix hatásos lineáris panel regresszióval, ahol szétbontottuk az eseteket, megkülönböztetve a „csak közvetlen", „csak közvetett" és „mindkét fajta" ismerős jelenlétét, és külön elemezve a börtön előtt és után állók almintáit. A börtön előtt állóknál a kilenc megbecsült paraméterből (három kimenet, három kulcsváltozó) csak kettő volt szignifikáns, és azok is csak 10%-os szinten. A börtönből szabadultaknál viszont azt kaptuk, hogy a közvetlen ismerősök, illetve a közvetlen és közvetett ismerősök együttes jelenléte 1%-os szignifikanciaszinten csökkenti a munkaviszony két és három hónapon belüli le-

legalább háromszor dolgoztak a megfigyelt kilenc évben, de kiesnek azok az esetek is, amikor egy egyénnek két, az elemzésbe bevont munkaviszonya volt, és közülük a második rövidebb volt, mint az első (loc.cit 79). További problémát jelent, hogy egy fix időablakban az utolsó (gyakori esetben cenzorált) munkaviszony hossza nem független a megelőző munkaviszonyok hosszától, ami sérti a maximum likelihood becslés egyik alapfeltevését. A fix hatásos Cox regresszióval folytatott kísérleteink nem vezettek eredményre.

6. táblázat
Potenciális ismerősök jelenlétének hatása
a munkaviszony gyors lezárulásának valószínűségére
(X=a felvett személy szabadult, A=a cégnél dolgozik ismerős)

	Lineáris panel regresszió[a]		Feltételes panel logit[b]			
	A munkaviszony hossza		A munkaviszony hossza			
	<1 hónap	<2 hónap	<3 hónap	<1 hónap	<2 hónap	<3 hónap
Ismerős = a belépővel korábban együtt dolgozott						
X	-0,025*	-0,065***	-0,093***	-0,251**	-0,335***	-0,420***
	(1,66)	(3,56)	(4,82)	(2,50)	(3,86)	(4,88)
A	0,012	-0,010	-0,015	0,087	-0,058	-0,065
	(1,10)	(0,77)	(1,10)	(1,20)	(0,93)	(1,04)
X*A	-0,038***	-0,035**	-0,033**	-0,255***	-0,156**	-0,149**
	(2,87)	(2,19)	(2,00)	(2,90)	(2,08)	(2,00)
Belépések	34704	34111	33591	15988	19502	19740
Személyek	15184	14985	14850	4217	5275	5375
Hónapok	37-107	37-106	37-105	37-107	37-106	37-105
Belső r2	0,044	0,032	0,033	..	..	..
Ismerős = a belépővel nem dolgozott együtt, de olyan személlyel igen, aki korábban együtt dolgozott a belépővel						
X	-0,030**	-0,065***	-0,096***	-0,284***	-0,331***	-0,429***
	(2,06)	(3,64)	(5,07)	(2,88)	(3,98)	(5,11)
A	0,008	0,010	-0,009	0,048	0,034	-0,044
	(0,59)	(0,58)	(0,53)	(0,52)	(0,41)	(0,53)
X*A	-0,044**	-0,060***	-0,037*	-0,294***	-0,278***	-0,168*
	(2,51)	(2,94)	(1,77)	(2,59)	(2,81)	(1,71)
Belépések	34704	34111	33591	15988	19502	19740
Személyek	15184	14985	14850	4217	5275	5375
Hónapok	37-107	37-106	37-105	37-107	37-106	37-105
Belső r2	0,044	0,032	0,032	..	..	..

Szignifikáns *10%, **5% és ***1% szinten. Zárójelben a t illetve z értékek. A standard hibák egyénre klaszterezettek.

Kontrollok: életkor a belépéskor, a vállalat-foglalkozás cella méretének logaritmusa, iparági és foglalkozási dummy változók, belépési hónap dummy változók, egyén fix hatások.

Az egyenletek azt vizsgálják, hogy változik-e a belépéssel megkezdett munkaviszony gyors lezárulásának valószínűsége ugyanazon személy esetében akkor, ha nem börtön előtt, hanem szabadulás után lép be, illetve, attól függően, hogy a felvevő vállalatnál dolgozik-e valaki, aki (a) a belépővel korábban együtt dolgozott (b) vele nem, de olyan személlyel igen, aki korábban együtt dolgozott a belépővel. A mintában az első megfigyelt büntetés előtt és után állók 2006–2011-es belépései szerepelnek.

Jegyzetek: a) Stata15 xtreg, fe. b) Stata15 xtlogit, fe.

zárulásának esélyét, bár egyik sem hat az egy hónapnál rövidebb befejezés valószínűségére. A hatások itt is 3–4 százalékpontosak.

b) A korábbi tapasztalat hatása

A volt fogvatartottak foglalkoztatásában tapasztalatot szerzett munkáltatókat úgy azonosítottuk, hogy a náluk megfigyelt munkaviszonyokat a belépés hónapja szerint sorba rendeztük, és megvizsgáltuk, hogy vettek-e fel börtönből szabadult személyt a t-ik hónapban kezdődő munkaviszonyokat megelőzően.

A mintából csak a balról cenzorált munkaviszonyokat távolítottuk el, mert már a második hónapban is előfordulhat olyan eset, hogy a vállalat az első hónapban már alkalmazott börtönből szabadult személyt. Az identifikációban azonban itt is csak azok az esetek játszanak szerepet, amikor ugyanazon személy egyaránt dolgozott korábbi tapasztalattal rendelkező és nem rendelkező munkáltatónál. A specifikáció és a becslési eljárások egyébként mindenben megfelelnek a (2) egyenletben illetve az 5. számú táblázatban látottaknak.

A 7. számú táblázat szerint a szabadultakat korábban már foglalkoztató cégeknél dolgozó *leendő* fogvatartottak munkaviszonyai 3–5 százalékponttal nagyobb eséllyel zárulnak le egy-három hónap alatt (T paraméterei). A szabadultak munkaviszonyai eleve is kisebb arányban érnek véget egy-három hónap alatt (X paraméterei), de ennek a veszélyét 2–3 százalékponttal *tovább* csökkenti, ha a munkáltató korábban már alkalmazott börtönjárt személyt (X*T paraméterei).[19]

7. Tárgyalás és következtetések

A tanulmányban a börtönviseltekkel szembeni munkáltatói elővigyázatosság határozott jeleit azonosítottuk. A szabadultak foglalkoztatását – a börtön előtt állókhoz képest is – az a tünetegyüttes írja le, amivel a piac szekunder szegmensét jellemzi a szegmentált munkaerőpiacok elmélete (Doeringer–Piore 1971, Reich–Gordon–Edwards 1973): egyszerű feladatok, alkalmi, szezonális és projektjellegű tevékenységek, a munkanélküliek felé nyitott, instabil állások, rövid munkaviszonyok. Ami az utóbbit illeti: a 2011 decemberében állásban lévő, a piacon huzamosabb ideje jelen lévő (öt éve vagy még korábban szabadult) fogvatartottak átlagosan 20 hónapja dolgoztak a munkahelyükön. Ez az érték az átlagos magyar munkavállaló esetében ugyanekkor 107 hónap, és még a legfeljebb általános iskolát végzetteknél is 89 hónap volt.[20] Ugyanakkor azt találtuk, hogy a rövid munkaviszonyok dominanciáját enyhíti, ha a munkáltatónak módjában áll pontosabb, személyre szóló információhoz jutni, vagy van tapasztalata börtönviselt emberek

19 Megjegyezzük, hogy a bérek esetében nem találtunk összefüggést az ismerősök jelenlétével, vagy a korábbi munkáltatói tapasztalattal.

20 Saját számítás a MEF 2011. negyedik negyedévi hullámából.

7. táblázat
A fogvatartottak foglalkoztatásában szerzett korábbi tapasztalat hatása a munkaviszony gyors lezárulásának valószínűségére
X = a felvett személy szabadult,
T = a cég korábban már foglalkoztatott szabadultat

	Lineáris panel regresszió[a]	Feltételes panel logit[b]			
	A munkaviszony hossza	A munkaviszony hossza			
	<1 hónap	<3 hónap	<1 hónap	<2 hónap	<3 hónap
X	-0,031*** (4,19)	-0,089*** (8,67)	-0,270*** (4,76)	-0,304*** (6,45)	-0,412*** (8,96)
T	0,026*** (3,18)	0,047*** (4,82)	0,131** (2,63)	0,154*** (3,66)	0,194*** (4,63)
X*T	-0,028*** (2,91)	-0,019* (1,80)	-0,116** (2,15)	-0,111** (2,41)	-0,079* (1,72)
Belépések	75824	73886	47341	55106	55568
Személyek	22333	22110	9299	11271	11451
Hónapok	2.-107.	2.-105.	2.-107.	2.-106.	2.-105.
Belső r2	0,060	0,049	..	..	..

Szignifikáns *10%, **5% és ***1% szinten. Zárójelben a t illetve z értékek. A standard hibák egyénre klaszterezettek.

Kontrollok: életkor a belépéskor, a vállalat-foglalkozás cella méretének logaritmusa, iparági és foglalkozási dummy változók, belépési hónap dummy változók, egyén fix hatások.

Az egyenletek azt vizsgálják, hogy változik-e a belépéssel megkezdett munkaviszony gyors lezárulásának valószínűsége ugyanazon személy esetében akkor, ha XXX

Jegyzetek: a) Stata15 xtreg, fe. b) Stata15 xtlogit, fe.

foglalkoztatásában.

Ezeknek az eredményeknek az értelmezéséhez három megjegyzést teszünk, felhasználva az interjúzás során szerzett kezdeti tapasztalatokat is.

(a) Nem kétséges, hogy a börtönviselt emberek munkaerőpiaci hátrányai nagy részben az iskolázatlansággal és a roma származással függnek össze.

„Nekem nehéz munkát vállalnom, mert cigány vagyok, és mert nincs elég iskolám. Ezt nem szeretik, de hát ez van. Kinéznek, mert cigány vagyok és tanulatlan. Arról pedig nem tehetek, hogy cigány vagyok. Na, jó, tanulhattam volna többet is. Tudja, a magyarok nagyon utálnak minket. Kinéznek mindenhonnan. Pedig én akartam volna akár dolgozni is."

„Sokszor elutasítottak, azt mondták, betelt már a munkahely. De ez elsősorban azért van, mert láthatóan roma vagyok. Néha azt is mondták, azért, mert nincs meg a nyolc általánosom."

Az elemzésünkben kimutatott hátrányok azonban nem ebből, hanem magából a börtöntapasztalatból adódnak, hiszen az alacsony iskolázottság és a roma származás a börtön előtt ugyanúgy hátráltatja az elhelyezkedést, mint utána. A börtönbüntetést követő, a korábbinál súlyosabb nehézségek más tényezőkből adódnak.

(b) Az egyik ilyen tényező lehet a termelékenység potenciális csökkenése a börtönbüntetés alatt. A fogvatartottak közel fele (2018-ban 45%-a) dolgozott, és egyhatoda (2018-ban 17%-a) tanult a börtönben, de nagyjából 40%-uk semmilyen, a munkaképességet fenntartó vagy javító tevékenységet nem végzett (Börtönstatisztikai Szemle 2019).

„Senki nem foglalkozott velem, velünk. Olyan volt, mint egy állatkert."

Összességében azonban, a fenti arányokat figyelembe véve, nem tartjuk valószínűnek, hogy a börtön utáni foglalkoztatás alacsony szintjéért és instabilitásáért az „emberi tőke" kopása tehető felelőssé. A jellemzően rövid (a mintánkban átlagosan 1,2 éves) büntetések ideje alatt a meglévő tudás nem sokat veszíthetett a piaci értékéből, miközben a képzés és a börtönmunka során a többségnél még gyarapodhatott is.

(c) A „személyre szóló", minőségi információ szerepe bonyolult kérdés, annál biztosan bonyolultabb, mint amennyit a nagymintás, kvantitatív vizsgálódás ebből meg tud ragadni.

Mindenek előtt, figyelembe kell venni, hogy a szabadultak munkakészségéről és képességeiről a munkáltatók nagy része eleve nem tud képet alkotni, mert a tiszta erkölcsi bizonyítvány megkövetelésével kizárják a kapcsolatfelvétel lehetőségét is. Csáki és Mészáros (2011) adatai szerint még a versenyszféra munkáltatóinak 25–40%-a is kér erkölcsi bizonyítványt, noha ezt a törvény csak a közalkalmazotti-köztisztviselői körben írja elő. Ezeken a helyeken a szabadultak eleve nem próbálkozhatnak.

„Kifejezetten olyan helyeket kerestem, ahol nem kérnek [erkölcsi bizonyítványt]. Lett volna helyem egy óvodában, dajka, de erkölcsi bizonyítványt kértek. Azt sajnálom, hogy nem jött össze."

„A 35-ből 33 vagy 34 kért erkölcsit. Aki kért erkölcsit, az azért nem vett fel, mert szerepel benne, hogy börtönviselt vagyok."

„Mindenhol kértek [erkölcsi bizonyítványt], kivéve talán egy olyan hely volt, ahol nem kértek, Sopronban."

„Voltam munkanélküli hivatalban, adtak egy lehetőséget, könyvtárban. Bementem, rám néztek, beszélgettünk, kérdezték az erkölcsit, megmutattam, aztán mondták, hogy köszönjük. A többi munkáltató megmondta, hogy a büntetett előélet miatt nem vesznek fel."

„Nagyon sok helyen kérik az erkölcsi bizonyítványt, és hiába üli le az ember

[a büntetését] (…), én személy szerint leültem, és mindezek ellenére ott van az erkölcsimben még 13 évig, hogy miből voltam büntetve. Hiába, hogy a mai munkatörvények szerint nem kérhetnek a munkahelyek erkölcsit, elkérik, és ha megnézik, ott van benne, és akkor már nem vesznek fel. Ez nagyon nehéz, pedig elvállalnék bármit."

„Tudtam, hogy nem szabad olyan helyre mennem, ahol ilyet kérnek."

„Most már egyre elterjedtebb, hogy erkölcsit kérnek, nagyjából a gyáraknál 50–50% – nagyon sok helyen kérik."

Másodsorban, a nagymintás számításainkban csak azokat az eseteket tudtuk megfigyelni, amikor a munkahelyre való jelentkezést felvétel követte. Az ismerősöktől származó negatív, a felvételt megakadályozó információk hatását nem tudtuk mérni, pedig ilyen esetek is nagy számban fordulhatnak elő.

„Az üzletvezetővel leültünk beszélni, 5 perc után tudtam, hogy fel vagyok véve. Rendkívül szimpatikus srác volt. De sajnos, van egy protokoll, mondta, hogy ki kellene menni a HR-s kollégához B-be, de ez csak formalitás. Akkor lett gond, mikor ott megláttam az egyik srácot, aki gyerekkorom óta ismer, rólam mindent tud, a börtönről, a drogról. Ő kísért fel a HR-hez, aki megvétózta a felvételemet, mert a srác elmondta neki, hogy voltam börtönben. Álommunka lett volna."

Végezetül, a büntetett előélet nem csak a siker reményében megcélozható álláslehetőségek számát csökkenti, hanem – ha fény derül rá – az elbocsátási kockázatot is növeli, és ez is szerepet játszhat abban, hogy a munkaviszonyok jellemzően rövidek. Az interjúalanyaink nagyjából fele-fele arányban döntöttek úgy, hogy kiterítik a lapjaikat, illetve, hogy hallgatnak az előéletükről. Az eddig elkészült interjúk kis száma miatt nem tudunk képet alkotni arról, hogy ez utóbbi stratégia mennyire sikeres.

„Úgy kezdtem, hogy mielőtt egymás tenyerébe csapnánk, elmondtam, hogy börtönben voltam. Ez egy 30 éves fiatal srác, mondta, hogy nem baj. Fontosnak tartottam, hogy ezt tudja, nehogy lebukjak. Férjem is mondta, hogy tiszta lappal kezdjek, ne sumákoljak."

„Egyből jeleztem, hogy nincs erkölcsim, mielőtt még ebbe belemennének."

„Nem kértek erkölcsi bizonyítványt. Az volt az első, hogy elmondtam, és teljes mértékben azon dolgoztam, hogy helyreállítsam azt, amit idáig az életben elrontottam."

„Aki nem kért erkölcsit, az ez az egy cég volt (…). Ők nem tudták meg utólag se, hogy voltam büntetve."

„Jó a kapcsolatom a kollégákkal. Nem tudják, hogy börtönben voltam. Nem akartam elmondani, volt már rossz tapasztalatom ez ügyben."

„Nem mondtam el, de az internetről megtudta az ügyemet, ezért az első két helyemről pillanatok alatt kirúgtak."

Arról, hogy a hiteles és részletes információ milyen szerepet játszik a börtön utáni foglalkoztatás alakításában, akkor tudnánk pontos képet alkotni, ha az álláskeresés, a munkavállaló-munkáltató találkozások és a munkavégzés fázisaiban egyaránt rendelkeznénk adatokkal. Ennek hiányában csak annyit állíthatunk, hogy azok a munkaviszonyok, melyek esetében a munkáltatónak volt lehetősége az átlagnál pontosabb, pozitív tartalmú információra alapozni a döntését, az átlagnál tovább tartottak.

A fenti pontokból adódó bizonytalanságot nem feledve, az eredményekből háromféle szakpolitikai következtetés vonható le.

Egyfelől, segítséget jelentene, ha a kockázatok viselésére inkább képes költségvetési szektor több munkahelyet kínálna a börtönből szabadultaknak. A jelenlegi szabályozás az erkölcsi bizonyítvány megtisztulásáig kategorikusan kizárja a szabadultakat a közalkalmazotti jogviszonyból, és ezzel a legegyszerűbb munkakörök nagy részéből is. A 2011. évi Bértarifa-felvétel szerint a 0-8 osztályt végzettek 22%-a dolgozott olyan költségvetési intézményekben, amelyek egy közmunkást sem alkalmaztak, és ezeknek a dolgozóknak a 66%-a közalkalmazott volt. Ez legalább részben megmagyarázhatja az ilyen munkáltatók nagyon alacsony súlyát a börtönviseltek foglalkoztatásában (3%, mint azt a 4.1. számú táblázatban láttuk). Kérdés, hogy indokolt-e a közalkalmazotti jogviszony kiterjesztése a legegyszerűbb munkafajtákra is, illetve, a büntetett előéletűek megkülönböztetés nélküli kizárása az összes közalkalmazotti állásból.

Másodsorban, abban a világban, amit itt vizsgálunk, ritka a „révbe érkezés": az értelmes szakpolitikai cél az lehet, hogy minél több szabadult, minél gyakrabban jusson be a gyárkapu mögé, a reálisan megcélozható, perifériku s, instabil állásokba. Ezt előmozdíthatja, ha az utógondozás során a szabadultakat az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatásban megszokotthoz hasonló, a folyó költségeket és a virtuális terheket egyaránt csökkentő konstrukcióval (járulékkedvezmény, a jogviszony olcsó és gyors felbonthatósága) próbálják munkához juttatni. Ennek hasznosságára enged következtetni, hogy a börtönviseltek stabilabb állásokhoz jutnak a szabadultak alkalmazásában tapasztalatot szerzett munkáltatóknál.

Harmadrészt, ha a személyre szóló információ elérhetősége stabilabb állásokat eredményez azonos személy esetében is, akkor a munkáltatók informálásában is aktív utógondozás komoly hasznot hajthat. A pártfogói felügyelet kapacitása ehhez nem elegendő, e téren meghatározó szerephez kell jutniuk a börtönből szabadulókkal foglalkozó civil szervezeteknek. Ezek kitiltása a börtönökből e szempontból nem (sem) szerencsés. Célszerű szoros kapcsolatot teremteni a civil szervezetek és a foglalkoztatási szolgálat között az álláslehetőségekről szóló adatok megosztásával. A segítő szolgálat által foglalkoztathatónak talált személyekről

szóló információk célba juttatása az információk elzárása helyett a Ban-the-Box esetében feltárt (és a magyar megfelelője esetében várható) káros mellékhatások nélkül segíthetné a börtönviseltek reintegrációját.

Hivatkozások

Agan, A. – Starr S. (2018) Ban the Box, Criminal Records, and Racial Discrimination: A Field Experiment. *The Quarterly Journal of Economics,* 133(1). 191–235.

Albert F.– Biró E. (2015) A sikeres reintegráció. In Albert F. (szerk.) *Életkeretek a börtönön innen és túl – Szubjektív reszocializációs esélyek.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet. 143–165.

Allison, P. D. (2009) *Fixed effects regression models.* Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Arrow, K. J. (1973) The Theory of Discrimination. In Aschenfelter, O. – Rees, A. (szerk.) *Discrimination in Labor Markets.* Princeton: Princeton University Press. 3–33.

Becker, G. (1957) *The Economics of Discrimination.* Chicago: The University of Chicago Press.

Bertrand, M. – Mullainathan, S. (2004) Are Emily and Greg More Employable than Lakisha and Jamal? A Field Experiment on Labor Market Discrimination. *American Economic Review,* 94(4). 991–1013.

Bhuller, M. – Dahl, G. – Løken, K. – Mogstad, M. (2020) Incarceration, Recidivism and Employment. *Journal of Political Economy,* 128(4). 1269–1324. https://doi.org/10.1086/705330

Bolyki O.– Sárik E. (2018) A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében – Előkészítő szakasz. *Börtönügyi Szemle,* 3. 5–24.

Bonczar, T. P. (2003) Prevalence of Imprisonment in the U.S. Population, 1974–2001. Special Report. Bureau of Justice Statistics, August, NCJ 197976.

Boza I. – Ilyés V. (2018) A korábbi munkatársak bérekre gyakorolt hatása. *Közgazdasági Szemle,* LXV. július–augusztus. 726–767.

Börtönstatisztikai Szemle (2019) 4. szám, Büntetés-végrajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), Hivatal, Stratégiai, Elemzési és Tervezési Főosztály. 11–12.

Coate, S. – Loury, G. C. (1993) Will Affirmative-Action Policies Eliminate Negative Stereotypes? *The American Economic Review,* 83(5). 1220–1240.

Coveney, J. (2008) *FIRTHLOGIT: Stata module to calculate bias reduction in logistic regression.* Statistical Software Components S456948, Boston College Department of Economics, revised 25 Jul 2015.

Csáki A. – Mészáros M. – Sponga I. (2007) Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi rein-tegrációjának lehetőségei. *Börtönügyi Szemle,* 26. 58–82.

Csáki A. – Mészáros M. (2011) *Fogvatartottak és szabadultak társadalmi és munkaerő-piaci beilleszkedése.* Váltósáv Alapítvány. Elérhető: http://www.valtosav.hu/szakmai_anyagok/be_ki_zarva.pdf

Czafit B. – Köllő J. (2015) Employment and wages before and after incarceration - evidence from Hungary. *IZA Journal of European Labor Studies,* 4. 21. https://doi.org/10.1186/s40174-015-0044-z

Dobbie, W. – Goldin, J. – Yang, C. S. (2018) The Effects of Pretrial Detention on Conviction, Future Crime, and Employment: Evidence from Randomly Assigned Judges. *American Economic Review,* 108(2). 201–40.

Doleac, J. L. – Hansen, B. (2016) Does "Ban the Box" Help or Hurt Low-Skilled Workers? Statistical Discrimination and Employment Outcomes When Criminal Histories are Hidden. *NBER Working Paper. No. 22469.*

Doleac, J. L. (2018) *Strategies to Productively Reincorporate the Formerly-Incarcerated into Communities: A Review of the Literature* (June 16, 2018). Elérhető: https://ssrn.com/abstract=3198112 Letöltve: 2020-06-18. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3198112

Doeringer, P. B. – Piore, M. J. (1971) *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Mass., D.C. Heath.

Drago, R. – Galbiati, R. – Vertova, P. (2009) The deterrent effects of prison: Evidence from a natural experiment. *Journal of Political Economy,* 117. 254–280.

Fahey, J. – Roberts, C. – Engel, L. (2006) *Employment of ex-offenders: Employer perspectives.* Crime and Justice Institute, October 31. Elérhető: http://208.109.185.81/files/ex_offenders_employers_12-15-06.pdf Letöltve: 2017-01-02.

Firth, D. (1993) Bias reduction of maximum likelihood estimates. *Biometrika,* 80. 27–38.

Gilens, M. (1999) *Why Americans Hate Welfare: Race, Media, and the Politics of Antipoverty Policy*. Chicago: University of Chicago Press.

Goldin, C. – Rouse, C. (2000) Orchestrating Impartiality: The Impact of Blind Auditions on Female Musicians. *The American Economic Review,* 90(4) 715–741.

Gordon, M. D. – Edwards, R. (1973) A Theory of Labor Market Segmentation. *The American Economic Review,* 63(2). 359–365.

Greene, W. (1994) *Accounting for Excess Zeros and Sample Selection in Poisson and Negative Binomial Regression Models.* New York: New York University, Leonard N. Stern School of Business.

Grogger, J. (1995) The effect of arrests on the employment and earnings of young men. *Quarterly Journal of Economics,* 110. 51–71.

Győri P. (2013) A Budapesten élő hajléktalan emberek főbb statisztikai jellemzői. In Győri P – Vida J. (szerk.) *Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság.* Budapest: Menhely-BMSZKI. 10–52.

Hickes L. J. – Pager, D. – Strader, E. (2016) Does a Criminal Past Predict Worker Performance? Evidence from One of America's Largest Employers. *Social Forces,* 96(3). 1039–1068.

Holzer, H. J. (2007) *Collateral costs: The effects of incarceration on the employment and earnings of young workers, IZA Discussion Paper 3118.* Bonn, Institute for the Study of Labor (IZA)

Huszár L. (1999) Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle,* 7–8., 124–133.

Jackson, O. – Zhao, B. (2017) The effect of changing employers' access to criminal histories on ex-offenders' labor market outcomes: Evidence from the 2010-2012 Massachusetts CORI reform. Federal Reserve of Boston Research Department Working Paper. 16–30.

Kling, J. R. (2006) Incarceration Length, Employment, and Earnings. *American Economic Review,* 96(3). 863–876.

Kőműves Zs. (2015) The costs of imprisonment: The effect of incarceration on labor market outcomes, MA Thesis, Central European University. Elérhető: https://www.semanticscholar.org/paper/The-Costs-of-Imprisonment-%3A-The-Effect-of-on-Labor/f266f25aa0300365e25fbc10fc1b107219a9ae07 Letöltve: 2020-06-18.

LaLonde, R. J. – Cho, R. (2008) The impact of incarceration in state prison on the employment prospects of women. *Journal of Quantitative Criminology,* 24. 243–267.

Lambert, D. (1992) Zero-inflated Poisson regression, with an application to defects in manufacturing. *Technometrics,* 34. 1–14.

Leonard, J. S. – Levine, D. I.– Giuliano, L. (2010) Customer discrimination. *The Review of Economics and Statistics,* 92(3). 670–678.

Martinson, R. (1974) What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest,* Spring. 22–53.

Nagin, D. –Waldfogel, J. (1995) The effects of criminality and convictions on the labor mar-

ket status of young British offenders. *International Journal of Law and Economics,* 15. 109–126.

Norman, P. (2003) Statistical Discrimination and Efficiency. *The Review of Economic Studies,* 70(3). 615–627.

Norton, E. C. – Wang, H. – Ai, Ch. (2004) Computing interaction effects and standard errors in logit and Probit models. *The Stata Journal,* 4(2). 154–767.

Pager, D. (2003) The Mark of a Criminal Record. *American Journal of Sociology,* 108(5). 937–975.

Pettit, B. – Lyons, C. J. (2009) Incarceration and the Legitimate Labor Market: Examining Age-Graded Effects on Employment and Wages. *Law & Society Review,* 43. 725–756.

Phelps, E. S. (1972) The Statistical Theory of Racism and Sexism. *The American Economic Review,* 62(4). 659–661.

Póczik Sz. (1999) *Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Egy kutatás tapasztalatai.* Kutatási jelentés. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.

Raphael, S. (2007) Early Incarceration Spells and the Transition to Adulthood. In Danziger, S. – Furstenberg, F. – Rouse, C. (szerk.) *The Price of Independence: The Economics of Early Adulthood.* New York: Russell Sage Foundation. 278–306.

Rodgers, W. M. (2009) *Handbook on the Economics of Discrimination.* Edward Elgar Publishing.

Rose, E. K. (2019) *Does banning the box help ex-offenders get jobs? Evaluating the effects of a prominent example. Working paper.* Elérhető: https://ekrose.github.io/files/btb_seattle_0418.pdf Letöltve: 2020-06-28.

Sik E. –Simonovits B. (2006) A diszkrimináció-tesztelés módszeréről. *Esély,* 4. 72–85.

Skardhamar, T. Telle, K. (2009) *Life after prison: The relationship between employment and re-incarceration, Discussion Papers, No. 597.* Oslo: Statistics Norway, Research Department.

Skardhamar, T. (2014) Lifetime conviction risk—a synthetic cohort approach. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention,* 15(1). 96–101. https://doi.org/10.1080/14043858.2014.883175

Tóth H. – Krizsán A. – Zentai V. (2005) *MIP National Report. Hungarian country report.* (MIP). Budapest: CEU. Elérhető: https://publications.ceu.edu/sites/default/files/publications/cps-research-report-mip-final-report-full-version-2005.pdf Letöltve: 2020-06-18.

Valentine, E. – Redcross, C.(2015) Transitional jobs after release from prison: effects on employment and recidivism. *IZA Journal of Labor Policy,* 4(1) 1–17.

Walmsley, R. (2018) *World Prison Population List.* Elérhető:.https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wppl_12.pdf Letöltve: 2020-06-18.

Rövidítések

ÁFSZ	Állami Foglalkoztatási Szolgálat
FEOR	Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
MEF	A KSH Munkaerő-felmérése
NAV	Nemzeti Adó- és Vámhivatal
NISZ	Nemzeti Információs Szolgálat
OEP	Országos Egészségpénztár
OH	Oktatási Hivatal
ONYF	Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság

Függelék: Táblázatok és ábrák

F1. ábra
A fogvatartottak foglalkoztatási és bérpályája

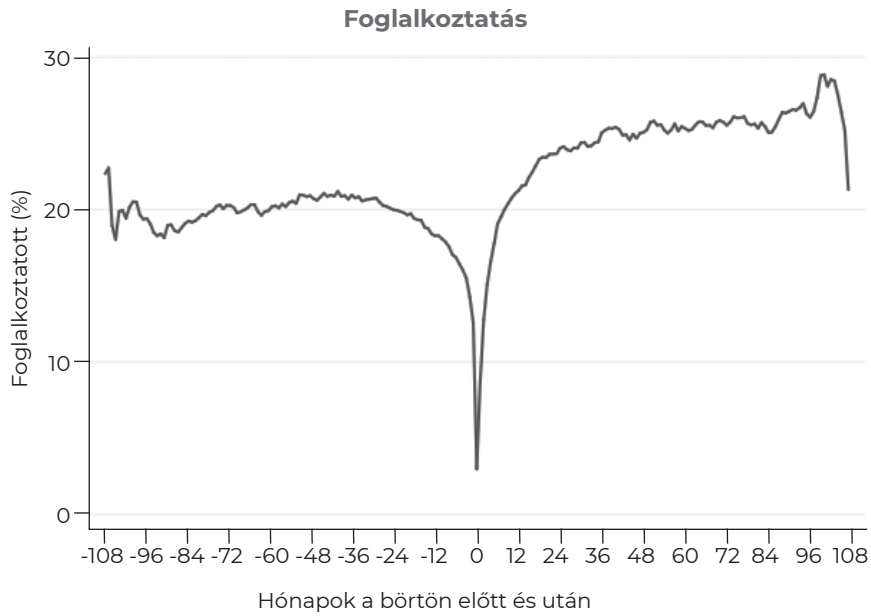
Foglalkoztatás
Foglalkoztatott (%)
30
20
10
0
-108 -96 -84 -72 -60 -48 -36 -24 -12 0 12 24 36 48 60 72 84 96 108
Hónapok a börtön előtt és után

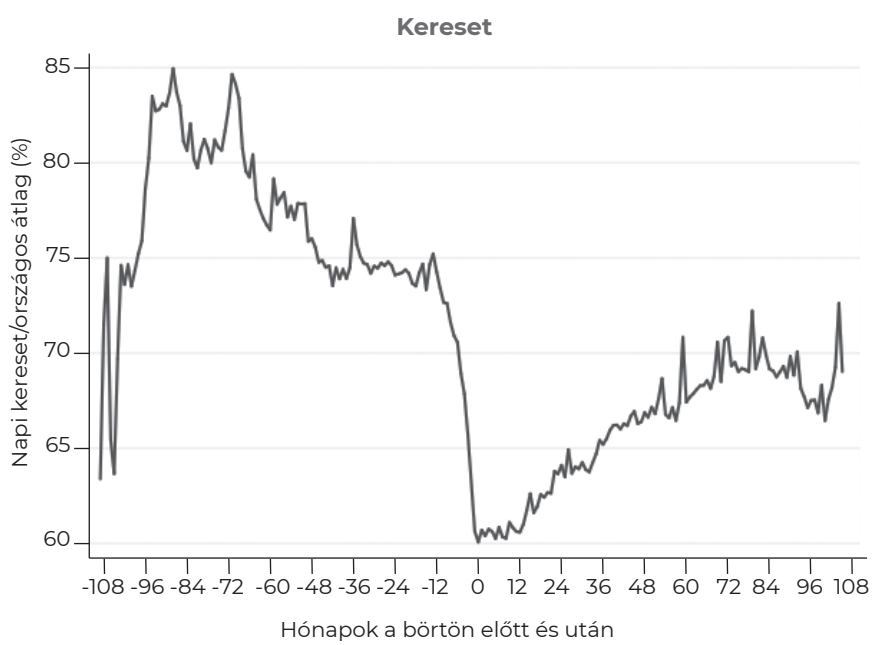

F2. ábra
A börtön előtt és után felvettek száma havonta

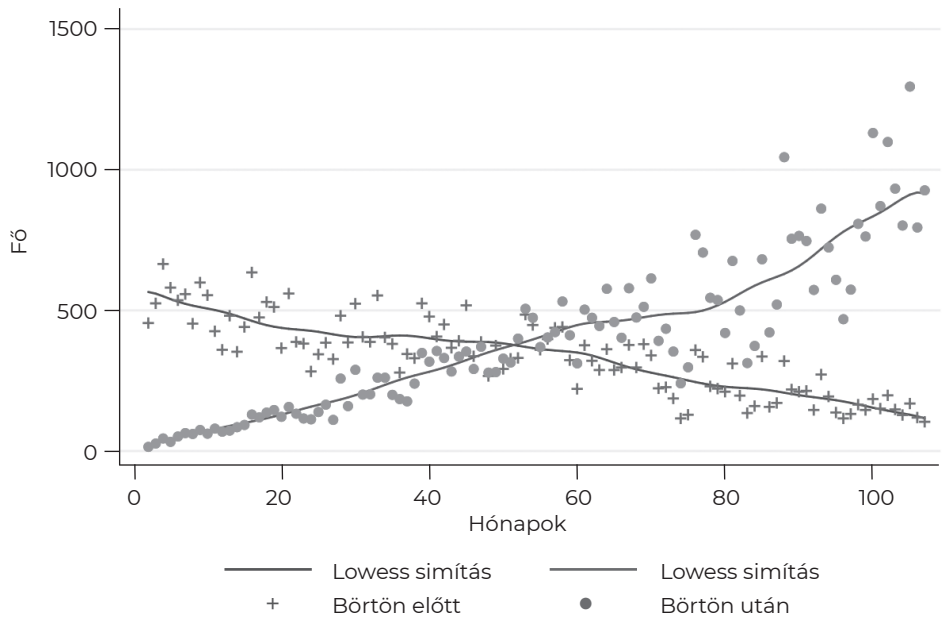

F3. ábra
Az egy munkanélküliként regisztrált fogvatartottra eső összes regisztrált munkanélküli az ország régióiban, 2003–2011-ben átlagosan

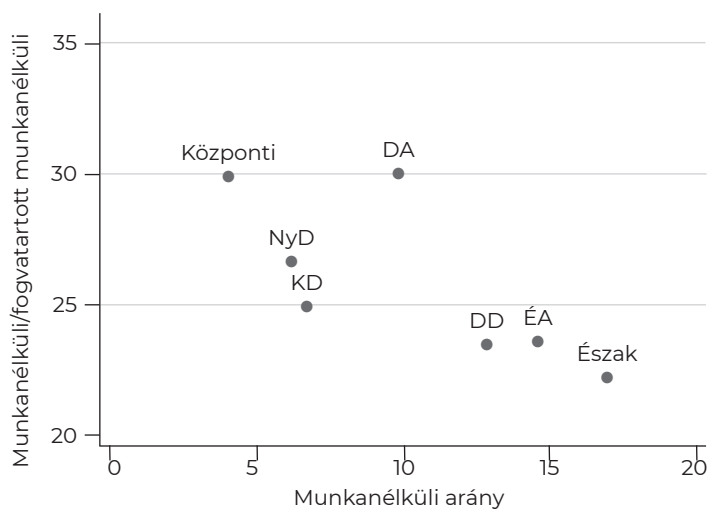

Forrás: MTA KRTK Admin2 adatbázis

F1. táblázat
Minták és fontosabb fogalmak

	Megfigyelési egység	Teljes esetszám	Fogvatartottak	
			Börtön előtt	Börtön után
Létszámfelvételek 2003–2011a	munkáltató–munkakör	1 414 734	19 231	18 631
Belépése kb	egyén–hónap	..	40 356	43 286

Az elemzési minták esetszámai az alkalmazott mintaszűkítések vagy hiányzó változóértékek miatt kisebbek lehetnek. Lásd a megfelelő táblázatok jegyzeteiben!

a) A 4. részben, a létszámfelvételek elemzésében használt minta

b) Az 5. és 6. részben, a bérek és a rövid munkaviszonyok elemzésében használt minta

Foglalkoztatott: a nyugdíjszámításban szolgálati időként figyelembe vett jogviszonyban dolgozott az adott hónap 15. napján (ONYF)

Kereset: az adott jogviszonyban az adott évben, vagy a jogviszony év közbeni megszűnéséig megkeresett összeg egy napra számított értéke, az adott napi országos átlagkereset arányában. Utóbbi a mintából számított érték. (ONYF)

Munkáltató létszáma: Kettős könyvelést végző vállalatok esetében a vállalati mérleg alapján, egyéb esetekben a megfigyelt dolgozók számának kétszeresét véve (NAV, ONYF)

Munkáltató-munkakör cella létszáma: A megfigyelt dolgozók számának kétszerese (ONYF)

Cenzorált munkaviszonyok. A munkaviszony cenzorált, ha folyamatban volt 2003. január 15-én, illetve, ha nem zárult le 2011. december 15-ig.

F2. táblázat
A firthlogit modell leíró statisztikái

	Teljes minta		Vállalati minta (kettős könyvvitel)					
	Átlag	Szórás	Min	Max	Átlag	Szórás	Min	Max
Összes belépés	6,97	227,1	1	93110	6,943	79,03	1	27705
Belépés: börtön előtt	,0359	1,903	0	1192	,0310	,7393	0	348
Belépés: börtön után	,0395	2,477	0	1438	,0301	,8603	0	560
Tartós munka nélkül után felvettek	,1502	,3001	0	1	,1400	,2755	0	1
Rövid munkaviszonyok (<3 hó)	,3446	,3820	0	1	,340	,3657	0	1
Nincs lezárult munkaviszony	,1681	,3740	0	1	,318	,4657	0	1
Alkalmi munkakönyvest vett fel	,0369	,1880	0	1	,0272	,1627	0	1
Állami vállalat	..	..	..	..	,0154	,1233	0	1
Exportőr	..	..	..	..	,2547	,435	0	1
Nettó állóeszköz/fő (log)	..	..	..	..	-2,539	3,041	-14,17	8,78
Roma arány	,0216	,0323	0	,98	,0202	,0287	0	,98

	Teljes minta		Vállalati minta (kettős könyvvitel)					
	Átlag	Szórás	Min	Max	Átlag	Szó-rás	Min	Max
Relatív munkanélküliség	,9548	,2992	,47	1,86	,9333	,2915	,47	1,86
Átlagos létszám<10 fő	,8895	,3134	0	1	,8612	,3456	0	1
Közszféra, nincs közmunka	,0146	,1200	0	1	..	..	..	..
Közszféra, van közmunka	,0080	,0890	0	1	..	..	..	..
Egyéni vállalkozás	,1236	,3290	0	1	..	..	..	..
Munkaerőkölcsönző	,0043	,0654	0	1	..	..	..	..
Munkaerőpiaci szolgáltató	,0003	,0176	0	1	..	..	..	..
Vállalat, egyszerű könyvvitel	,2001	,4001	0	1	..	..	..	..
Vállalat, kettős könyvvitel	,6488	,4773	0	1	1	0	1	1
Vezető	,1260	,3319	0	1	,2000	,4000	0	1
Diplomás foglalkozás	,0659	,2481	0	1	,0863	,2808	0	1
Egyéb fehérgalléros	,1657	,3718	0	1	,1904	,3926	0	1
Kereskedelmi, szolgáltató szakma	,1541	,3611	0	1	,1345	,3412	0	1
Szakmunka	,0983	,2977	0	1	,1045	,3060	0	1
Összeszerelők, gépkezelők	,0536	,2253	0	1	,0616	,2404	0	1
Egyszerű foglalkozás	,1066	,3087	0	1	,1034	,3045	0	1
Foglalkozás nem ismert	,2293	,4200	0	1	,1179	,3225	0	1
Mezőgazdaság	,0215	,1453	0	1	,0353	,1846	0	1
Ipar	,0959	,2945	0	1	,1570	,3640	0	1
Kommunális szolgáltatás	,0097	,0980	0	1	,0134	,1151	0	1
Építőipar	,0864	,2809	0	1	,1255	,3312	0	1
Kereskedelem, vendéglátás	,1894	,3918	0	1	,3010	,4587	0	1
Szállítás	,0290	,1678	0	1	,0460	,2098	0	1
Szolgáltatás	,1912	,3933	0	1	,2755	,4467	0	1
Munkaerőkölcsönzés	,0046	,0677	0	1	..	..	0	1
Oktatás, egészségügy (magán)	,0245	,1547	0	1	,0392	,1942	0	1
Iparág nem ismert (főleg közszféra)	,3474	,4761	0	1	,0000	,0280	0	1

F3. táblázat
A felvett fogvatartottak száma munkáltató-típusonként (fő)
(Legalább egy fogvatartottat felvevő cellák)

	Átlag	Szórás	Medián	P75	P90	Max
Leendő fogvatartottak						
Közszféra						
Nincs közmunka	4,2	11,5	1	3	8	153
Van közmunka	11,9	62,7	2	4	12	1192
Munkaerőpiaci szolgáltatás	13,7	36,9	4	12	31	348
Versenyszféra						
Munkaerőkölcsönzők	3,2	5,1	1	3	7	50
Egyéni vállalkozások	1,1	0,4	1	1	1	5
Kisvállalatok (egyszeres könyvvitel)	1,2	1,0	1	1	2	29
Vállalatok (kettős könyvvitel)	1,5	2,7	1	1	2	134
Összesen/átlagosan	2,1	14,2	1	1	3	1192
Volt fogvatartottak						
Közszféra						
Nincs közmunka	5,8	20,0	1	2	12	245
Van közmunka	15,0	82,8	2	4	12	1438
Munkaerőpiaci szolgáltatás	11,1	26,6	4	10	50	261
Versenyszféra						
Munkaerőkölcsönzők	3,1	5,0	1	3	6	52
Egyéni vállalkozások	1,3	0,8	1	1	2	7
Kisvállalatok (egyszeres könyvvitel)	1,3	0,9	1	1	2	16
Vállalatok (kettős könyvvitel)	1,5	2,4	1	1	2	202
Összesen/átlagosan	2,2	18,0	1	1	3	1438

F4. táblázat
Firthlogit eredmények – Összes munkáltató–foglalkozás cella

Függő változó: felvett legalább egy börtön előtt vagy után álló személyt 2003–2011-ben		
Belépések száma	1,014*** (82,12)	1,009*** (64,77)
Közszféra, nincs közmunka	0,766*** (3,77)	0,411*** (9,87)
Közszféra, van közmunka	1,557*** (8,01)	2,072*** (14,85)
Munkaerőkölcsönzők	2,862*** (17,40)	4,025*** (26,16)
Munkaerőpiaci szolgáltatás	2,339*** (3,98)	6,621*** (11,20)
Egyéni vállalkozók	0,220*** (22,00)	0,131*** (27,06)
Egyszerű könyelést folytató vállalkozások	0,555*** (25,16)	0,594*** (24,16)
Vezetők	0,223*** (42,04)	0,183*** (45,41)
Diplomás foglalkozások	0,117*** (36,19)	0,102*** (36,64)
Egyéb fehérgalléros foglalkozások	0,204*** (48,71)	0,203*** (49,74)
Kereskedelmi, vendéglátó foglalkozások	0,372*** (35,29)	0,369*** (36,13)
Gépkezelők, összeszerelők	0,986 (0,52)	1,099*** (3,53)
Egyszerű foglalkozások	1,125*** (5,18)	1,388*** (15,22)
Foglalkozás nem ismert	0,265*** (35,86)	0,324*** (33,47)
Relatív munkanélküliség	1,265*** (8,68)	1,050* (1,88)
Megfigyelések száma	105 1715	105 1715

* p<0,1; ** p<0,05; *** p<0,01

F5. táblázat
A bérek és a rövid munkaviszonyok elemzéséhez használt adatbázis
Megfigyelési egység: egy személy egy belépése. Minta: a fogvatartottak belépései

	Átlag	Szórás	Min	Max
Belépés hónapja	57,1	32,8	2	108
Kilépés hónapja	64,0	32,0	1	107
Férfi	,93	,24	0	1
Életkor	32,9	9,7	13	73
Legmagasabb munkakör[a]				
Felső	,003	,056	0	1
Közép	,321	,467	0	1
Alsó	,546	,497	0	1
Munkanélküli ráta[b]	,090	,035	,036	,177
Roma arány[c]	,040	,067	0	,983
Vállalatméret (log)	4,62	3,195	0	10,66
Vállalat-foglalkozás cella mérete (log)	3,873	2,972	0	9,74
Vállalkozó	,046	,209	0	1
Mezőgazdaság	,034	,183	0	1
Ipar	,147	,354	0	1
Kommunális szolgáltatás	,035	,185	0	1
Építőipar	,100	,300	0	1
Kereskedelem, vendéglátás	,105	,306	0	1
Szállítás	,038	,191	0	1
Szolgáltatás	,094	,293	0	1
Munkaerőkölcsönzés	,071	,256	0	1
Oktatás, egészségügy (magán)	,014	,120	0	1
Iparág nem ismert (főleg közszféra)	,359	,479	0	1
Vezető	,033	,180	0	1
Diplomás foglalkozás	,012	,109	0	1
Egyéb fehérgalléros	,055	,229	0	1
Kereskedelmi, szolgáltató szakma	,079	,271	0	1
Szakmunka	,150	,357	0	1
Összeszerelők, gépkezelők	,131	,337	0	1
Egyszerű foglalkozás	,410	,492	0	1
Foglalkozás nem ismert	,128	,334	0	1

a) Felső: legalább egyszer dolgozott diplomás foglalkozásban. Alsó: nem dolgozott képzettséget igénylő foglalkozásban

b) A 2003 januári lakóhely nagyrégiójának szezonálisan kiigazított munkanélküli rátája (Forrás: MEF)

c) A roma lakosság részaránya a 2003 januári lakóhely irányítószám-körzetének népessé-

gében (Forrás: Népszámlálás 2011)

F6. táblázat
A munkáltatók típusba sorolása

Munkáltató típusok	
Kettős könyvelést folytató vállalat	Mérlegbeszámolót nyújtott be az adóhivatalhoz
Közszféra, nincs közmunka	Legalább egy közalkalmazottat vagy köztisztviselőt foglalkoztatott 2003–2011-ben, és nem foglalkoztatott egyetlen közmunkást sem
Közszféra, nincs közmunka	Legalább egy közalkalmazottat, köztisztviselőt és legalább egy közmunkást foglalkoztatott 2003–2011-ben
Közszféra, munkaerőpiaci szolgáltatás	Legalább egy közalkalmazottat, köztisztviselőt és legalább egy közmunkást foglalkoztatott, és legalább egyszer szerepelt 78-as teáor kód alatt 2008–2011-ben.
Egyéni vállalkozók	Nem közölt adatot a foglalkozásról
Munkaerőkölcsönzők	Legalább egyszer szerepelt 78-as teáor kód alatt 2008–2011-ben, mérlegbeszámolót nyújtott be az adóhivatalhoz
Egyszerűsített könyvelést folytató vállalat	Nem tartozik egyik fenti kategóriába sem, és nem nyújtott be mérlegbeszámolót az adóhivatalhoz
Ágazatok	
Egyjegyű ágazatkód	A kétjegyű TEÁOR kódból képeztük 2003–2007-ben és 2008–2011-ben. Az időfüggetlen besorolás az egyjegyű ágazatkód módusza alapján történt.

Határon innen, határon túl

Magyar diaszpóra és az anyaország

Diaszporizáció és diaszpórapolitika[1]

Papp Z. Attila
Kovács Eszter
Kováts András

Diaszpóra általában, a diaszpórapolitikák értelmezése és tipológiája[2]

Szociológiai szempontból a diaszpórák az 1960-as évek óta keltik fel a kutatók figyelmét, a diaszpórapolitikák, vagyis az anyaország ezen csoportok megszólítására, megnyerésére, elkötelezésére (adott esetben akár a csoport „kreálására") irányuló törekvéseinek kutatásai csak az utóbbi 20–25 évben nyertek lendületet. Ez azzal magyarázható, hogy ebben az időszakban nem csak a migrációs folyamatok gyorsultak fel jelentős mértékben, hanem a telekommunikáció is olyan fejlődésen ment keresztül, amely következtében külföldre költöző és ott letelepedő személyek virtuálisan tagjai maradhatnak egykori anyaországuk társadalmának. Így a „transznacionális" életforma korábban ismeretlen minőségi szintre jutott, ami új helyzetet teremtett az anyaországi politikák számára is. Ezen politikák megjelenésének logikus előfeltétele a diaszpórákat alkotó migráns közösségek megerősödése, láthatóvá válása, ugyanakkor sok esetben maga az anyaországi diaszpórapolitika válik egyfajta sajátos diaszpóraidentitás megteremtőjévé.[3] Délano és Gamlen (2014) e kontextusban rámutatott arra, hogy a diaszpórapolitikák kutatásának nagy hiányossága a megfelelő elméleti keret alkalmazása, mert a kutatások legtöbbször egy-egy (gyakorlatban létező) diaszpórapolitika modell elemzésére korlátozódnak, és összehasonlító értékelé-

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében készült.

2 Az 1–3 alfejezetek részben Kovács Eszter *Magyar diaszpórapolitika 1990 után az állam és a diaszpóra perspektívájából* c. doktori dolgozatára, illetve Herner-Kovács E. (2015) munkájára épülnek.

3 Jó példája a jelenségnek az Izraelbe kivándorolt oroszországi zsidó közösségek és az orosz állami diaszpórapolitika kapcsolata (Ben-Porat 2011).

sükhöz nem áll rendelkezésre egy megfelelően használható, strukturált elméleti keret.

A nemzetközi diaszpórapolitikákkal foglalkozó szakirodalom sok esetben nem tesz különbséget a diaszpórák és a nemzeti kisebbségek között, és az anyaország ezen csoportokra irányuló politikáját is egységesen *diaspora politics*, esetleg *kin-state politics*[4] címszó alatt elemzi. Közép-európai és magyar vonatkozásban érdemes azonban a két csoportot különválasztani, és tudatosítani, hogy a „történelmi" vagy nemzeti kisebbségek és a diaszpórák közötti különbségtételnél a migráció jelenti a határvonalat. A diaszpórák létrejötte ugyanis – bármilyen oka is van – migráció eredménye, míg a nemzeti kisebbségek határmódosítások, államok felbomlása következtében jöttek létre: míg előbbiben a személyek, utóbbiban a határok mozogtak.

A diaszpórapolitikát úgy definiálhatjuk, mint olyan kormányzati vagy kormányzati támogatást élvező kezdeményezés, program, intézmény, törvényi szabályozás, amely a migráció által létrejött diaszpóraközösség megszólítását, megnyerését, támogatását szolgálja.[5] Kérdés lehet, hogy milyen megfontolások vezérelnek egy kormányt arra, hogy támogatást nyújtson olyan személyeknek, akik – bármilyen megfontolásból – elhagyták az anyaországot és egy másik államban telepedtek le. A szakirodalomban erre három elméleti magyarázatot találunk: strukturális-instrumentalista, etnicista és úgynevezett *governmentality-re* (kormányozhatóságra) épülő magyarázatokat (Ragazzi 2014).

A strukturális-instrumentalista elmélet szerint az államok gazdasági helyzete magyarázza a diaszpórák iránti érdeklődést. E felfogás a wallersteini centrum–periféria gazdasági megközelítésből indul ki, és azt állítja, hogy a periféria országai azért törekszenek a diaszpórák megszólítására, mert gazdasági hasznot remélnek az együttműködéstől. Ez elsősorban a diaszpóra által hazaküldött megtakarításokat jelenti, azonban esetenként politikai haszonnal is járhat (szavazatszerzés, érdekérvényesítés a diaszpóra befogadó államában (Ragazzi 2014), ugyanakkora gazdag (centrum) államok kevéssé érdekeltek diaszpóráik elkötelezésében.

A második modell a nemzet etnicista koncepciójára épít. Ebben a megközelítésben az államok diaszpórapolitikája válasz a globalizáció és transznacionalizmus által a nemzetállamot ért kihívásokra, és az anyaországok a különböző diaszpórapolitikai eszközökkel valójában ellenőrizni, kormányozni kívánják az elvándorolt „nemzetrészeket". Ennek megfelelően etnikai alapon kiterjesztik az

4 A *kin-state politics* kifejezés kimondottan a „történelmi", határon túl élő nemzeti kisebbségekre irányuló anyaországi politikák megnevezésére használatos, amelyre magyarul a nemzetpolitika kifejezést használjuk.

5 Az angol nyelvű szakirodalomban a *diaspora engagement policy* vált a jelenséget leíró általános terminussá, ennek azonban nincs pontos magyar megfelelője.

állampolgárságot, valamint szociális, politikai és polgári jogokat is biztosítanak a lakóhellyel nem rendelkező állampolgáraiknak, végeredményben – Anderson megfogalmazásával élve – „távolsági nacionalizmust" *(long-distance nationalism)* generálnak a diaszpóracsoportok körében (Anderson–Kligman 1992).

Mindkét elméletnek vannak azonban hiányosságai. A marxista ihletettségű centrum–periféria országokra épülő modell nem ad magyarázatot például arra, hogy az anyaállamok miért adnak állampolgárságot, és ezzel együtt különféle politikai-szociális jogokat is a másod- vagy harmadgenerációs diaszpóraközösség tagjainak, akiknek a legtöbb esetben lakóhelyük sincs az anyaországban. Az etnicista modell sem adhat teljes körű magyarázatot arra, hogy az egyébként etnicista nemzetfelfogást tanúsító országok sem adnak minden esetben állampolgárságot a határaikon kívül élő nemzettagok számára.

A két elmélet elégtelensége okán Ragazzi egy harmadik megközelítést javasol, az úgynevezett *„governmentality"* koncepciót, amely arra épít, hogy az államok diaszpórapolitikája a változó gazdasági-politikai körülményekre és érdekekre adott válaszok együttesének tekinthető. E logikában tehát nem beszélhetünk statikus diaszpórapolitikákról, ugyanis a nemzeti kormányok diaszpórájuk számára kidolgozott programjai folyamatosan módosulnak a változó politikai és gazdasági helyzet függvényében (Ragazzi 2014), ezért nem is tekinthetők egységes és koordinált állami szakpolitikáknak (Gamlen 2006).

A diaszpórapolitikák értelmezésén túlmutatóan kérdés, hogy magukat a politikákat hogyan tipologizálhatjuk, egyszersmind milyen célok lebeghetnek e (szak)politikai megfontolások mögött. E vonatkozásban az egyik legmeggyőzőbb kutatást Gamlen végezte, aki 70 ország diaszpórával kapcsolatos viszonyrendszerét *(engagement)* vizsgálva három nagy diaszpórapolitika kategóriát azonosított: a kapacitásépítő, a jogkiterjesztő, valamint a kötelezettségbehajtó modellt.

A kapacitásépítés két pillére a szimbolikus nemzetépítés és az intézmények létrehozása. Gamlen érvelésében az anyaország első lépésben retorikai szinten „hozza létre" a nemzeti diaszpórát, amely olyan elemekből áll, mint az emigránsok nemzeti hősökként való emlegetése, szerepük hangsúlyozása a nemzeti függetlenség elnyerésében, illetve az anyaország „paternalista" szerepvállalásában (a diaszpóráért vállalt felelősség hangoztatásában). A nemzeti identitás megkonstruálásában, illetve a diaszpórára való kiterjesztésében a nyelvoktatási és kulturális programok, valamint a nemzeti nyelvű média támogatása is fontos szerepet tölt be. A kapacitásépítés másik eleme, az intézmények létrehozása, ami azért szükséges, hogy a diaszpóra „kormányozhatóvá" váljék az anyaország által, vagyis míg a szimbolikus nemzetépítés „kommunikációs kapcsolatot" hoz létre, az intézmények az állam objektív kapacitását növelik (Gamlen 2006:10). Erre a feladatra szá-

mos intézménytípus alkalmas lehet: a konzuli hálózat, a kifejezetten a diaszpórára koncentráló kormányzati szervek (minisztérium, államtitkárság, iroda stb.), de akár a már létező diaszpóraintézmények is.

A jogkiterjesztési kategórián belül Gamlen két alcsoportot különböztet meg: a diaszpóra politikai bevonását, valamint a diaszpóra számára biztosított szociális és polgári jogokat. Előbbi az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztésére vonatkozik, ami mögött számos szándék lehet. A leggyakoribb, hogy a politikai közösségbe való bevonás „hízelgő" lehet a diaszpóra számára, ami miatt hajlamosabbak lesznek megtakarításaikkal és befektetéseikkel elősegíteni az anyaország gazdasági fejlődését (Itzigsohn 2000). Gamlen ugyanakkor azt is kiemeli, hogy noha az állampolgárság megadása a diaszpóra számára bevett gyakorlatnak számít, a külföldi állampolgárok korlátozás nélküli szavazati joga már nem. Megfogalmazása szerint, az anyaországok próbálnak „takarékoskodni" a diaszpóra számára megadott jogokkal, ami megnyilvánulhat például abban, hogy a szavazati jogukat csak belföldön gyakorolhatják. A polgári és szociális jogok kiterjesztésének gyakori formája a külföldön dolgozni kívánó állampolgárok „kiközvetítése", illetve a külföldön dolgozók védelme (pl. egészségbiztosítás), adott esetben hazatelepülésük adminisztratív segítése.

Végül, a diaszpórapolitikák harmadik csoportja, a kötelezettségeket behajtó modell is két alcsoportra oszlik Gamlen szerint: a diaszpórában rejlő gazdasági, illetve a politikai jellegű erőforrások kiaknázását célzókra. Gamlen az előbbit „befektetési politikáknak" nevezi, azonban célszerűbb ezt a típust a tágabb értelmű „gazdasági előnyökkel járónak" nevezni, hiszen nem csak a diaszpóra anyaországban történő befektetésének ösztönzéséről van szó. Ebbe a kategóriába sorolható a *„brain drain taxation"*, vagyis a külföldön élő képzett munkaerőre kivetett adó (ami történhet hivatalos, de akár informális csatornákon keresztül is), a hazautalások és a befektetések ösztönzésére tett erőfeszítések (például a hazautalások pénzügyi tranzakciós költségének csökkentése), illetve a különféle „tudástranszfer" programok (a magasan képzett diaszpóra bevonása az anyaországi felsőoktatásba, szakmai programokba, innovációs kezdeményezésekbe). A diaszpórában rejlő politikai erőforrások kiaknázása Gamlen szerint vonatkozhat arra, hogy az anyaország nyitott a diaszpóra részéről érkező igényekre, de jelentheti azt is, hogy a diaszpóra képviselői a befogadó országban lobbitevékenységeket folytatnak az anyaország érdekében.

Kérdés mindezek alapján, hogyan értelmezhetjük a magyar diaszpóra és az anyaország kapcsolatrendszerét, illetve az is, hogy a magyar diaszpórapolitika melyik típusba sorolható, avagy jellemzői mely tipológiai vonással mutatnak rokonságot. Ehhez egy rövid történeti kitérő után először megvizsgáljuk, hogy

szakpolitikai szinten hogyan jelennek meg a diaszpórára vonatkozó kormányzati elképzelések, másodszor pedig a diaszpórapolitika „célcsoportját" mutatjuk be makrostatisztikai adatok és kvantitatív kutatási eredmények alapján.

A magyar diaszpórapolitika történeti előzményei röviden

Magyarországon az 1800-as évek végére jelentősen felerősödött, és azóta lényegében folyamatos maradt a lakosság egy jelentős részének elvándorlása vagy legalábbis elvándorlási szándéka. Az anyaország erre adott válaszát mindig erősen befolyásolták az adott korszak társadalmi és politikai viszonyai. Az első kivándorlási hullám (1880–1910) felkészületlenül érte az országot, hiszen korábban ilyen tömeges elvándorlást nem volt. A kivándorlók egy tetemes része a történelmi Magyarországon élő nemzetiségi csoportokból került ki, így közvetve hozzájárult kivándorlásuk az ország etnikai arányainak eltolódásához, ami a magyar nemzetiségűek arányát növelte. Noha helyi szinten az elvándorlás aggasztotta a politikát, a központi kormányzat – épp az előbbi ok miatt – nem törekedett a kivándorlás hathatós megfékezésére. A kivándoroltakat új hazájukban szinte kizárólag az egyházak segítették: a magyar nyelv és kulturális ismeretek tanítása, illetve a hagyományápolás is egyházi keretek között valósult meg (Puskás 1982).

A két világháború közötti időszakban ugyan a kivándorlás mértéke jóval alacsonyabb volt, mint az első világháború előtt, Magyarország mégis ebben az időszakban kezdett el strukturált és fokozatosan intézményesülő keretek között foglalkozni a nyugaton élő magyarokkal. Noha a gazdasági világválság miatt a hazatelepülés sok esetben reális alternatíva lett volna a külföldön élő (alacsonyan képzett) magyaroknak, ennek előmozdítása nem állt az ország érdekében. Ehelyett a nemzeti érzelmű nyugati magyarok egységes szervezetbe tömörítése volt az 1920-as és 1930-as évek fő törekvése (Puskás 1982).

A kommunista hatalomátvétellel egy időben 1945/47-ben, valamint 1956-ban egy erősen antikommunista elkötelezettségű népesség hagyta el az országot, akikkel szemben a budapesti politika ellenséges és gyanakvó volt. Az 1950-es években és a '60-as évek elején a magyarországi állambiztonsági szervek az emigráns szervezetek bomlasztását és az emigráns vezetők hiteltelenítését tartották a legfőbb feladatuknak. A forradalom utáni amnesztia időszakától kezdve kicsit enyhült az emigráns szervezetek hatástalanítására irányuló tevékenység, és egyre inkább a kapcsolatok „normalizálása", az emigránsok semlegesítése lett a cél. A magyarországi propaganda külföldi magyarok körében való terjesztése az újjászervezett Magyarok Világszövetségének volt a feladata. Az antikommunista emigránsok határozottan elzárkóztak a Magyarországgal való hivatalos kapcsolattartástól, ennek ellenére az MVSZ sok nyugati (semleges vagy baráti) magyar

szervezettel fel tudta venni a kapcsolatot (Várdy 2000, Gazsó 2016).

A rendszerváltáskor az Antall-kormány sokszor hangoztatta, hogy az új Magyarország számít a nyugati magyarságra az újjáépítés folyamatában, azonban ennek gyakorlati kivitelezését sok hangadó személy kevesellte nyugati körökben. Az MDF-kormány fektette le a magyar nemzetpolitika intézményrendszerét, amelyben a nyugati magyarok is helyet kaptak, igaz, akkor az anyaországi figyelem egyértelmű hangsúlya a Kárpát-medencei magyar kisebbségeken volt. A '90-es évek elején az újjászületett Magyarok Világszövetsége már nemcsak a nyugati magyarok fóruma, hanem a magyarországi, Kárpát-medencei és nyugati magyarok találkozási helye, illetve a diaszpórapolitikának is egyik olyan fontos intézménye lett, amely nem volt alárendelve a mindenkori magyar kormánynak. Az ígéretes kezdet ellenére az MVSZ néhány év alatt olyan működési válságba került, ami a szervezet diszkreditálódásához vezetett és érdemi működése megszűnt a kétezres évek elejére.

2004 után a magyar kormány és a határon túli magyarok viszonya a kettős állampolgárságról szóló népszavazás miatt sok szempontból mélypontra került (Bárdi 2017), ami a diaszpórával ápolt kapcsolatokra is kihatott. Megjegyzendő azonban, hogy mindennek ellenére a magyar kormányzat ebben az időszakban is támogatta a határon túli magyarok különféle oktatási-kulturális projektjeit, és kisebb részben a diaszpórát, azaz a nyugati magyarság bizonyos kezdeményezéseit is. Ezzel párhuzamosan, a 2004-es EU csatlakozást követően fokozatosan megnyíló nyugat-európai munkaerőpiacok hatására lassan kialakultak azok a jogszabályi és intézményes ösztönzők, amelyek reagáltak – és néha támogatóan is – a fokozatosan erősödő elvándorlásra, hozzájárulva a nyugati magyar diaszpóra új generációjának megjelenéséhez. Ekkor még nem volt szó az eddig tárgyalt diaszpórapolitika eszközrendszerének kiterjesztéséről az újonnan kivándoroltakra. A 2010-es kormányváltással viszont a nemzet- és diaszpórapolitikában egy korábban nem látott intenzitású és nagyságrendű munka kezdődött el, ami egy új korszakot nyitott.

A 2010 utáni diaszpórapolitika és értelmezése

A 2010 utáni diaszpórapolitika a második Orbán-kormány intenzív nemzetpolitikájának szerves részeként értelmezendő. Ezen időszak kormányzásának központi narratívája a „nemzetegyesítés" lett, és ez a politikai-kulturális integráció már nemcsak a Kárpát-medencei magyar kisebbségekre, hanem a világon bárhol élő magyarokra is vonatkozott. Ugyanakkor, fontos észrevenni, hogy a diaszpóra ilyen mértékű beemelése a nemzetpolitika diskurzív intézmény- és programkeretébe sok vonatkozásban előzmény nélküli, ezért ötletszerűnek, esetlegesnek is mond-

ható. Különös kontrasztot ad a jelenségnek, hogy a 2010-es évek elején jelentősen felgyorsult a Magyarországról való elvándorlás[6] és emiatt nagymértékű növekedésnek indultak a külföldi magyar közösségek.[7] A kormányzat által generált pozitív hangvételű politikai diskurzusban ugyanakkor nem jelent meg az elvándorlás, azt szinte kizárólag az ellenzéki veszteség-narratíva tematizálta, a kormányzati kommunikáció többnyire csupán erre reagált, és magát a jelenséget érdemben nem vette tudomásul.

Az általában vett „külhoni magyar társadalomra", illetve a diaszpórára irányuló figyelem már a *Magyar Nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete* című dokumentumban is megjelent (Magyar Nemzetpolitika 2011), és a diaszpórapolitika beindítása a Magyar Diaszpóra Tanács 2011-es megalapításától datálható. Ezt több, kifejezetten a diaszpórának szóló kormányzati program követette. 2016-ban fogadtak el egy olyan stratégiát, amely már egy kifejezetten strukturált diaszpórapolitikai rendszert láttat (Magyar Diaszpórapolitika 2016).[8] Ugyanakkor, az intézkedések közötti párhuzamosságok, átfedések és hiányosságok alapján arra következtethetünk, hogy ez a rendszer nem átgondolt, stratégiai tervezés alapján épült fel, hanem lényegében fordítva jött létre: az évek alatt (ötletszerűen) megjelenő programokat öntötték utólag stratégiai formába, és később megkülönböztették a diaszpóra megszólítására, megtartására, érdekeltté tételére és Magyarországhoz kötésére indított kezdeményezéseket és projekteket.[9]

A diaszpórapolitika egyre nagyobb teret kapott a nemzetpolitikán belül a napi gyakorlat szintjén is. A kormányzat politikusai rendszeresen látogatják a diaszpóra közösségeit, a diaszpórának juttatott magyarországi támogatások köre

6 Lásd a tanulmány vonatkozó részét, illetve az 1. számú ábrát.

7 A hétvégi magyar iskolák növekedéséről lásd: Papp–Kovács–Kováts 2019.

8 A dokumentumok elérhetők itt: http://www.kulhonimagyarok.hu/dokumentumok/#

9 A diaszpóra megszólításához sorolják a sajátos kormányzati struktúra kialakítását, a Magyar Diaszpóra Tanács létrehozását, a parlamenti jelenlét biztosítását különféle munkabizottságokon keresztül, a világ magyarságának sajátos információkkal való ellátását szolgáló Nemzeti Regisztert, valamint a közmédia diaszpórának szánt műsorait. A diaszpóra megtartására az anyagi támogatások, pályázatok mellett a Kőrösi Csoma Sándor Program (ösztöndíj Kárpát-medencei fiataloknak diaszpóra közösségekbe való jelenlétre), a Petőfi Sándor Program, Mikes Kelemen Program (diaszpóra könyvtári és levéltári hagyatékának gondozása), Julianus Program (magyar kötődésű emlékhelyek internetes adatbázisa) kerül említésre, valamint az aktív konzuli hálózat létrehozása. A diaszpóra érdekeltté tétele szintjén a Balassi Intézet oktatási programjait, a ReConnect Hungary, a Vendégségben Magyarországon – Külhoni magyar fiatalok találkozója, a Rákóczi Szövetség Diaszpóra- és Szórványprogramját említi. A diaszpóra Magyarországhoz való kapcsolódását az egyszerűsített honosítás és az állampolgárság megállapítása, a választójog kiterjesztése, a tudományos elit hazai, MTA-s struktúrába való becsatornázása, valamint a Gyere haza, fiatal! c. program működtetése által véli a dokumentum megvalósíthatónak.

szinte évről évre bővül.[10] A diaszpóra teljes körű beemelése az „*egységes magyar nemzetbe*" egyre gyakoribb szófordulata lett a kormányzati kommunikációnak, maga a diaszpórastratégia szó szerint is átveszi a nemzetpolitikai dokumentum megfogalmazását: „*Magyarország elemi érdeke, hogy a világon bárhol élő magyarokat egyéni, illetve közösségi szinten is megszólítsa*" (Magyar Nemzetpolitika 2011:31, Magyar Diaszpórapolitika 2016:24). A 2016-os diaszpórastratégia továbbá (szintén szó szerint) átveszi a korábbi nemzetpolitikai dokumentum tagolt diaszpóracsoport tipológiáját is. Ez a tipológia elemzésünk szempontjából azért fontos, mert a jellegük miatt eltérő stratégiákat, célokat igénylő csoportok (diaszpóraszervezethez tartozó és nem tartozó egyének, a magyar nyelvet nem beszélő többedgenerációs leszármazottak, illetve a diaszpóra gazdasági, tudományos és politikai elitje) mellett szót ejt a „*Magyarországot újonnan elhagyók*"-ról is: „*A diaszpóra tekintetében célzott figyelmet kell szentelnünk a Magyarországot újonnan elhagyókra. Ehhez egyrészt tagjává kell válniuk az adott magyar diaszpóra szervezetnek, másrészt őket Magyarországhoz kötő programokkal (pl. internetes tananyag gyerekeknek) kell megszólítanunk. Ezzel a kategóriával elsődleges célunk az, hogy néhány éven belül hazaköltözzenek Magyarországra*" (Magyar Nemzetpolitika 2011:32). Mondhatni, pusztán az a tény, hogy a 2016-os dokumentum megismétli a 2011-es állítást, miszerint e csoporttal kapcsolatosan az a cél, hogy „*néhány éven belül*" hazaköltözzön, valójában beismerése e cél meg nem valósulásának. Megjegyzendő továbbá, hogy a 2016-os dokumentumból kimaradt az internetes tananyaggal való megszólítás (Magyar Diaszpórapolitika 2016:25), ez pedig implicite éppen azt jelzi, hogy e hazacsalogatás összetettebb kérdés, ezért változatosabb eszközöket is igényel. Talán ezért is indult 2015-ben a Gyere haza fiatal! elnevezésű program, amellyel fiatal, képzett magyar munkavállalókat akartak hazacsábítani, de ez a program 2017-ben megszűnt,[11] sajtóhírek szerint éppen azért, mert nem volt sikeres.[12] Az új kivándorlók diaszpórastratégián belüli említése azért lényeges, mert elismeri, hogy ez a csoport is részét képezheti a diaszpórának. A szakpolitikai programok megalkotói és végrehajtói számára alapvető kérdés, hogy e népesség milyen mértékben diaszporizálódik vagy válik ténylegesen a diaszpóra (intézményhálózatának) részévé. Empirikus kutatásunk adatainak elemzése választ ad erre tanulmányunk második részében.

10 A magyar állam pályázati formában éves szinten mintegy félmilliárd forinttal támogatja a „diaszpórában élő magyarság szervezeteit", lásd: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/palyazati_kiirasok/kulhoni_tamogatasok/2020/Diaszpora_tamogatasok_palyazati_kiras_2020.pdf.

11 A program honlapján (https://gyerehazafiatal.hu) jelenleg ennyi szöveg jelenik meg: "A PROGRAM LEZÁRULT. További kérelmeket nem áll módunkban fogadni".

12 https://www.origo.hu/gazdasag/20160613-nem-hiv-haza-tobb-fiatalt-a-kormany.html

Ha a magyar diaszpórapolitikát a korábbiakban ismertetett gamleni tipológia rendszerében helyezzük el, akkor leginkább a kapacitásépítő és a jogkiterjesztő kategóriában találjuk meg a helyét. A Kőrösi Csoma Sándor Program, a Mikes Kelemen Program, a Nemzeti Regiszter, a Julianus Program, valamint a kormányzati támogatást élvező egyéb diaszpóraprogramok (*birthright* programok, nyelvoktatás) mind a kapacitásépítés kategóriájába sorolhatók, csakúgy, mint a szimbolikus gesztusok és a nemzeti retorika. Az állampolgárság és a választójog kiterjesztése a jogkiterjesztő kategóriába tartozik, az utóbbi pedig elméletileg kötelezettségbehajtásként is értelmezhető. Az újonnan honosodott külföldön élő állampolgárok először a 2014-es választásokon szavazhattak, és már ekkor érzékelhető volt a határon túli szavazatokért folyó kampány a Kárpát-medencei magyar kisebbség körében, azonban a diaszpórában nem kampányolt ugyanilyen intenzíven a kormánypárt (Herner-Kovács–Illyés–Rákóczi 2014). Ez nem változott 2018-ra sem: ebben az évben a külföldön élő állampolgárok választási regisztrációja – a szomszédos országokat leszámítva – relatív alacsony volt: míg például az USA-ban 1 495, az Egyesült Királyságban 892, Németországban 3 827, addig Romániában 173 773 választópolgárt vettek nyilvántartásba.[13] Feltűnő és sokat kritizált sajátosság az elvándorlással létrejött új diaszpóra és a határon túli közösségek választójoghoz való hozzáférésének eltérő szabályozása. Ezek alapján állítható, hogy a diaszpórapolitikának nem meghatározó a kötelezettségbehajtó jellege.[14]

A gamleni tipológián túl azonban lényeges a magyar diaszpórapolitika magyarországi politikai mezőben való elhelyezése is. Mivel a magyarországi baloldal történeti és aktuálisabb politikai események miatt nem képes hitelesen a nemzeti diskurzust használni, a nemzet- és diaszpórapolitika a jobboldali pártok versenyének terepeként is értelmezhető. A kormánypártnak azt kell(ett) meggyőzően bizonyítania, hogy hatékonyabb politikát tud folytatni a külföldi magyar közösségekkel kapcsolatban, mint korábbi jobboldali kihívója, a Jobbik. Ezt támasztja alá az is, hogy a Fidesz a 2010-es kormányra kerülését követően azonnal bevezette a kedvezményes honosítás rendszerét, hiszen ha nem hozta volna meg ezt a törvénymódosítást, akkor támadási felületet adott volna a témával kampányoló Jobbiknak (Bárdi 2017). Az intenzív nemzeti retorika és támogatáspolitika szintén fontos a belpolitikai versengésben, hiszen ezek a témák a nemzeti érzelmű és/vagy jobboldali szavazótábor számára is fontosak.

13 https://www.valasztas.hu/hu/kulhoni-magyar-allampolgarok-valasztasi-regisztracioja (letöltve 2020. június 20)

14 A választójog gyakorlásával kapcsolatos jogi vitához lásd: Kurunczi 2018.

Régi és új diaszpórák

Az eddigiekben egységesen a diaszpóra tagjának tekintettük azokat is, akik Magyarországról vándoroltak ki, és azokat is, akik már valamelyik nem Kárpát-medencei országban születtek magyar vagy magyar származású szülőktől. Az előbbi csoporton belül azonban mindenképpen meg kell különböztetnünk azokat, akik korábbi társadalmi-történeti események során kerültek külföldre (például az '56-os menekültek) és azokat, akik nemrég (az elmúlt egy-másfél évtizedben) költöztek el Magyarországról. Ha a „régi" diaszpóra alatt a korábbi történeti-politikai vagy akár gazdasági események (második világháború és az azt követő évek, '56-os események, '80-as évek) következtében kivándoroltakat és a befogadó országban született leszármazottjaikat értjük, akkor a különféle becslések a 2000-es évek elejére vonatkozóan 2-2,5 millióra teszik e magyar származásúak számát (részletesebben lásd: Kocsis–Kocsis-Hodosi 1995, Borbándi 1996, Papp 2008, 2010, Magyar Diaszpórapolitika 2016). Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy magyar származásúakról van szó, és nem föltétlenül magyarul beszélő népességről. A becslések abban hasonlóságot mutatnak, hogy az ily módon definiált „régi" diaszpóra legnagyobb része az USA-ban (kb. 1,4 millió), Kanadában (kb. 300 ezer), Ausztráliában (kb. 70 ezer) és Nyugat-Európában (kb. 350 ezer) él. Az EU-s országokba történő kivándorlás azonban az elmúlt 10–15 évben felélénkült (e jelenségre és a kivándorlás mérésének kérdéseire a későbbiekben kitérünk), és ennek az új kivándorló népességnek egy részéből – diaszporizációval – létrejöhet elméletileg az, amit „új diaszpórának" nevezünk.

Jogosan szokták feltenni azt a nehezen megválaszolható kérdést, hogy manapság hány magyar (állampolgár, vagy Magyarországon született) él Magyarországon kívül, illetve, hogy változott-e az életük a kivándorlás hatására. Jelen elemzésben számunkra az az igazán érdekes kérdés, hogy tekinthetünk-e a kivándoroltak közül mindenkit diaszpórának. Úgy is fogalmazhatnánk: az újkeletű migrációs folyamatok során külföldre kerültek milyen mértékben alkotnak diaszpóraközösséget, azaz „új diaszpórát" hoznak-e létre, avagy csupán a nemzetközi migrációs folyamatokban részt vevő egyénekről vagy csoportokról van-e szó?

E kérdés empirikus megválaszolásához tisztáznunk kell, hogy a diaszpóra egy eleve adottnak vélt kategória vagy sokkal inkább egy társadalmi projekt, az anyaország tevékenységének eredménye. A diaszpóra fogalmának egyre nagyobb mértékű elterjedése miatt Brubaker (2005) magának a diaszpóra fogalmának diaszporizálódásáról is írt, és kiemelte, hogy a sokféle értelmezésnek van három közös vonása: 1. a diaszpóra valamiféle migrációval, azaz, térbeli szétszórat(tat)ással jön létre; 2. létezik egyfajta orientáció az igazi értékeket megtestesítő anya-

ország irányába; 3. a diaszpóralét összekapcsolódik valamiféle határtermeléssel, a befogadó társadalommal szemben konstituált sajátos identitás fenntartásával. E sajátos identitás azonban nem tisztán etnikai alapú, hanem egyfajta hibriditás vagy kevertség jellemzi.

Annak érdekében, hogy valamilyen módon képet kapjunk a diaszporizálódás mértékéről, abból indulunk ki, hogy a diaszpóra nem egy statikus állapot, hanem interakciókban és folyamatokban alakul. Diaszpórához tartozni tevékenységekbe való integrálódást feltételez. E performansz elméletileg magányosan és/vagy magánszférába zártan is történhet, ám ha azt is feltételezzük, hogy az anyaországhoz és/vagy az anyanyelvhez, kultúrához kapcsolódó értékek megélése óhatatlanul is magával hoz egyfajta közösségi mozzanatot, a diaszporizálódást – akár csak laza – intézményesülés nélkül nem lehet elképzelni. Ráadásul, ha a diaszpóra az anyaország projektje, amelynek fenntartása és támogatása elsősorban szervezeteken keresztül történik, még egyértelműbb az intézményi szint jelenléte.[15]

Elemzésünk fő hipotézise az, hogy a külföldre költözött népesség egy része az előbbiekben részletezett diaszpórajellemzőkkel bír, és a Brubaker által jelzett dimenziók jellemzik, azaz: 1. ha létezik egy ilyen csoport, akkor viselkedésében, véleményeiben az anyaországi orientáció markánsan jelen van; 2. a diaszpóra vagy diaszporizálódó közösség a befogadó többségi társadalommal szemben valamilyen módon etnikai határokat épít (és ez a határtermelés statisztikailag is megragadható). Fő kérdésünk az, hogy a migrációs tömegen belül statisztikailag leírható-e az a csoport, amelyet diaszpórának tekinthetünk, és ha igen, akkor milyen szocio-demográfiai és egyéb társadalmi változók jellemzik.

Elemzésünkben egy új diaszpóra kialakulásának komplex folyamatát vizsgáljuk, így a következőkben a Magyarországról elvándoroltakra fókuszálunk, közülük is elsősorban azokra, akik a közelmúltban hagyták el az országot. A kivándorlással kapcsolatos ambivalens és jelentősen átpolitizált társadalmi diskurzus, valamint a nemzet- és diaszpórapolitika által felkínált integrációs és identifikációs lehetőségek különösen érdekes kontextusba helyezik a társadalmi mobilitást az előző évtizedekben kivándoroltak számára. Reakcióik, attitűdjeik és stratégiáik vizsgálata fontos adatokkal szolgál a közelmúlt és a jelen társadalmi folyamatainak megértéséhez. Ez indokolja azt a döntésünket, hogy a 2010-es években megerősödő diaszpórapolitika hatásait a Magyarországról elvándoroltak körében vizsgáljuk, tudatában annak, hogy ez a csoport csak egy része azoknak, akiket a kormányzati diaszpórapolitika és annak intézkedései céloznak.

A kivándorlásra vonatkozó statisztikai adatok elemzésekor számos értelmezési nehézségbe ütközünk, ami különösen nehézzé teszi a nemzet- és identitáspoliti-

15 Lásd a 8. lábjegyzetet is.

kai alapon definiált diaszpóra számszerűsítését. A problémáknak jellemzően két forrása van.

Az egyik a ki- és bevándorlók népességstatisztikai meghatározása. A migrációs statisztikák jellemzően a külföldi állampolgárok vagy a külföldön születettek csoportjával azonosítják az egy adott ország területén tartózkodó bevándorlókat. A külföldi állampolgárokra vonatkozó adatok alulbecsülik a bevándorlók tényleges számát, hiszen nem számolják közéjük azokat, akik időközben megszerezték a befogadó ország állampolgárságát. Az állampolgársági adatok általában fiatalabb, a közelmúltban bevándorolt migráns népességet mutatnak. Ide soroljuk ugyanakkor azokat is, akik már az adott országban születtek külföldi állampolgár szülők gyermekeként, illetve azokat, akik kedvezményes honosítási programok keretében vették fel egy másik ország állampolgárságát. A külföldön születettek csoportja sok szempontból teljesebb képet ad a bevándorló közösségekről, hiszen közéjük számoltatnak azok is, akik régebben érkeztek és már állampolgárrá lettek. Ugyanakkor, ide tartozhatnak azok is, akik hazájukba visszavándorló szülők gyermekeként születtek külföldön, így környezetük vélhetően nem tartja őket bevándorlóként számon.

A problémák másik forrása, hogy a diaszpóra és kivándorlás közötti kapcsolat nem kizárólagos érvényű, azaz: egy diaszpóra nem csupán az anyaországból elvándoroltakból áll. Megállapodott, stabil, generációkra visszanyúló diaszpóraközösségek nem csak az anyaország állampolgáraiból vagy az anyaországban született és időközben más állampolgárságot felvett személyekből állnak, hanem az ő leszármazottaikból is, akik már a befogadó ország állampolgáraként születtek, és nem jelennek meg egyik fajta migrációs statisztikában sem (sőt gyakran a nem magyar származású családtagok is aktív tagjai e közösségeknek). E magyar leszármazottak számára a diaszpórához való tartozás elsősorban a nemzeti identitás megélése és a kulturális hagyományok ápolása, ugyanakkor az anyaország diaszpóra- és nemzetpolitikai programjai őket is célozzák.

Kivándorlás számokban

A Magyarországról való elvándorlás csupán az elmúlt évtizedben került a kutatói érdeklődés, valamint a társadalmi és politikai viták középpontjába. Ennek az az oka, hogy a régió többi országával ellentétben Magyarországon az elvándorlás mértéke a 2000-es évek végéig nem volt számottevő, a posztkommunista országokra jellemző migrációs folyamatok jelentős késéssel indultak be.[16] A helyzet a 2010-es évek elejére jelentősen megváltozott, és azóta egyre több – bár továbbra

16 A témához bővebben: Hárs 2016a.

is töredékes – adat és információ áll rendelkezésre a magyarországi kivándorlás nagyságáról, dinamikájáról, valamint a kivándorlók társadalmi-demográfiai összetételéről. Az eltérő definíciók és az adatforrások különbözősége miatt a számok jelentős eltéréseket mutatnak: a 2016-os Mikrocenzus például 265 ezer *„magyarországi (volt) háztartástaggal rendelkező, átmenetileg vagy tartósan külföldön tartózkodó személyt talált, akiknek Magyarországon van vagy volt az állandó otthonuk”*.[17] Az adatfelvétel sajátosságából következően (Magyarországon tartózkodó személyeket kérdeztek a háztartásukban élő elvándoroltakról) a mintába vélhetően kisebb arányban kerültek bele olyanok, akik régebben hagyták el az országot, illetve olyanok is, akik egész családjukkal együtt távoztak. A hasonló módszertannal dolgozó és teljeskörű lekérdezést alkalmazó 2011-es Népszámlálás 213 ezer elvándoroltat talált. Az elvándoroltak öt év alatt több mint 20%-os növekedése jelentősnek mondható. A célországok tükörstatisztikái alapján az ENSZ Népesedési Bizottsága évente készít becslést a külföldön élőkről. Ez alapján 2019-ben 632 ezer Magyarországon született személy élt a világ más országaiban. Ez a szám 514 ezer volt 2010-ben és 555 ezer 2015-ben, tehát a növekedés ez alapján az adatforrás alapján is látszik, noha kisebb léptékben, mint a népszámlálási és a mikrocenzus adatok alapján.[18]

Az elvándorlás mértékének növekedésére több magyarázat is kínálkozik: az EU-csatlakozást követő munkaerőpiaci nyitás vonzó hatása, a 2008-as gazdasági válság következtében átmenetileg romló hazai foglalkoztatási lehetőségek, és ezzel párhuzamosan a szociális és jóléti transzferekhez való hozzáférés szűkülése jelentős ösztönzőkként hatottak. A nyugat-európai és a magyar bérszínvonal különbsége, a megnövekedett mobilitási lehetőségek, és a migráció bővülésével kialakuló hálózati hatás egyre több honfitársunk számára tette vonzó alternatívává az – akár időszakos – elvándorlást a hazai boldogulással szemben (Hárs 2016a).

Az Eurostat adatai a 2010-es évek első felében erőteljes növekedést mutatnak az éves elvándorlási adatokban (azaz, hogy évente hányan hagyták el az országot), amelynek mértéke 2015-re tetőzött, majd némileg visszaesett. Ezzel párhuzamosan a visszavándorlók éves száma is egyenletesen nő, de 2018-ig mindvégig alatta marad az országot elhagyókénak. Az egy adott évben el- és visszavándorlók számának megállapításakor érdemes csak a Magyarországon születtek mozgását vizsgálni. Ez reálisabb képet ad a migrációs folyamatok alakulásáról, mint ha az állampolgársági adatokkal számolnánk, hiszen a kedvezményes honosítás által magyar állampolgárságot szerzők Magyarországra települése nem tekinthető

17 Központi Statisztikai Hivatal (2018)

18 Forrás: United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2019). International Migrant Stock 2019 (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019).

1. ábra
Az el- és visszavándorlók éves számának alakulása 2009 és 2018 között a magyar állampolgárok és a Magyarországon születettek körében (fő)

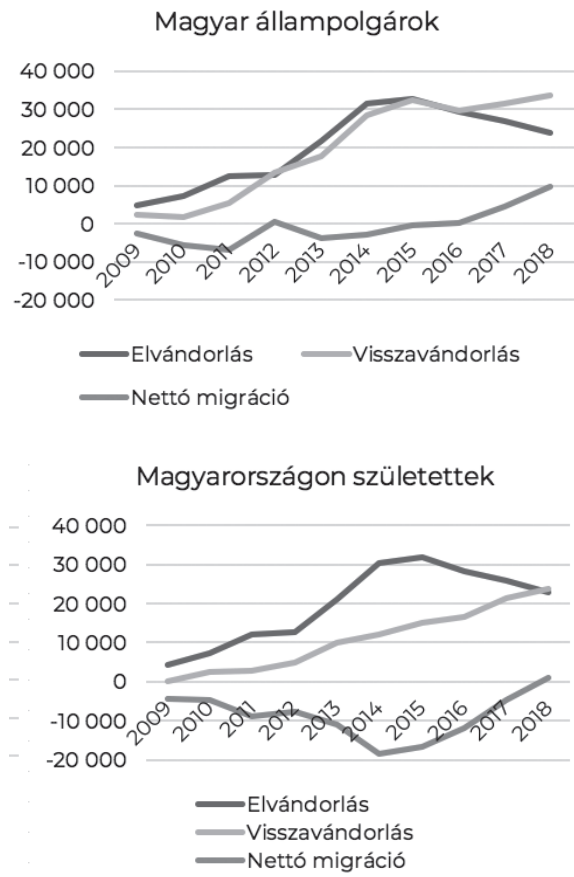

Forrás: Eurostat alapján saját számítás.

visszavándorlásnak. Az 1. számú ábra két diagramján jól látszik a különbség: a magyar állampolgárok mozgását tekintve úgy tűnhet, hogy az elvándorlás 2015-ös tetőzését követően a visszavándorlás jelentősen megnőtt, és az elmúlt években már többen tértek haza, mint ahányan elhagyták az országot. Ha viszont csak a Magyarországon születettek adatait nézzük, akkor látható, hogy – noha felerősödött a visszavándorlás – a távozókénál lényegesen alacsonyabb a hazatérők száma. Az adatok alapján arra következtethetünk, hogy az elmúlt években Magyarországra költöző magyar állampolgárok közel fele nem Magyarországon született; ők feltételezhetően a kárpát-medencei országok magyar közösségeiből illetve a „régi" diaszpóraközösségek leszármazottai közül kerülnek ki.

2. ábra
A Magyarországról elvándoroltak számának alakulása a világ országaiban 1990 és 2019 között (fő)

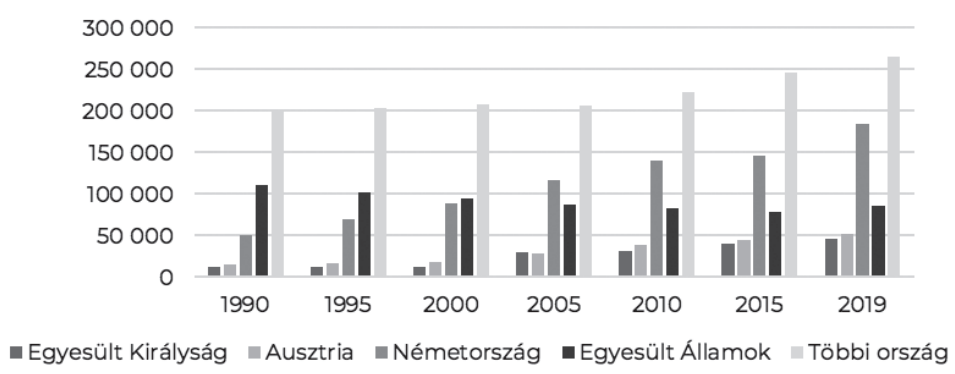

Forrás: UN Population Division (2019) adatai alapján saját számítás.

A különböző adatforrások megegyeznek abban, hogy a Magyarországról kivándorlók döntő többsége négy országban telepedik le: Németországban, Nagy-Britanniában, Ausztriában és az Egyesült Államokban. Ezen országok relatív sorrendje az ott élő magyarok (Magyarországon születettek) számát illetően némileg változott az elmúlt évtizedekben, azonban együttes dominanciájuk stabil (2. számú ábra).

Az elmúlt években kivándorlók jellemzőit vizsgáló adatfelvételek (SEEMIG, Mikrocenzus) alapján még inkább feltűnő Németország, az Egyesült Királyság és Ausztria dominanciája a kivándorlási célországok között.[19]

A külföldön élő magyarok társadalmi, demográfiai jellemzőit a legjobban a 2016-os Mikrocenzus adatai alapján mutathatjuk be, mivel ez a legfrissebb kellően részletes adatforrás. Eszerint a kivándorolt magyar népesség körében az itthon maradottakénál lényegesen magasabb a férfiak aránya, lényegesen a fiatalabbaké és a magasabb iskolai végzettségűeké (vö. KSH 2018:12). A külföldön élők döntő többsége (86%-a) elsősorban munkavállalási céllal tartózkodik jelenlegi lakóhelyén. Jellemzően három foglalkoztatási főcsoportba sorolható az általuk végzett munka: kereskedelmi-szolgáltatási, ipari-építőipari és szakképzettséget nem igénylő foglalkozások. Többségük kivándorlása előtt is dolgozott, azonban jellemzően más munkakörben és ágazatban, mint a kivándorlást követően.

19 A 2016-os Mikrocenzus adatai alapján az adatfelvétel pillanatában a külföldön élők 71%-a élt e három ország valamelyikében.

Kivándorlók a diaszpóra intézményeiben

Egy 2019 nyarán zajlott online kérdőíves kutatásunkban külföldön élő magyar állampolgárokat kerestünk meg, és többek között a magyarországi kapcsolattartásról, illetve az új lakóhelyükön tartott különféle magyar közösségi rendezvényeken való részvételükről kérdeztük őket. A kutatás fő kérdéskörei voltak: kivándorlási motivációk, a kivándorlás körülményei, a munkaerőpiaci helyzet változása, a Magyarországgal való kapcsolatok, személyes kapcsolatok, kulturális kötődések és általános szocio-demográfiai kérdések. Vizsgáltuk azt is, hogy milyen mértékben kapcsolódnak be olyan tevékenységekbe, amelyek az anyaországi diaszpórapolitika támogatását is élvezhetik. Az online kutatásokban, ám a migrációhoz kapcsolódó kutatásokra ez különösen is érvényes, hogy az alapsokaságra vonatkozó pontos adatok hiányában nem lehet reprezentativitásra törekedni. A már említett mikrocenzus adatokhoz képest a mi mintánk nemek szerinti eloszlása kissé a nők felé húz (49% a 45%-hoz képest), magasabb az átlagéletkora és a felsőfokú végzettségűek aránya. Célunk azonban a feltárás volt, amire mintánk magas elemszáma lehetőséget ad: a válaszadókon belüli jellegzetes mintázatok és statisztikai csoportok azonosítása megbízhatóan elvégezhető.

A kérdőívet több mint 18 ezer személy töltötte ki. Válaszadóink zöme Németországból (3809), az Egyesült Államokból (938), Ausztriából (2071) és az Egyesült Királyságból (4343) került ki, ezért az elemzést erre a körre korlátoztuk. Az alábbiakban bemutatott adatok csak az e négy országban élőkre vonatkoznak. Az így leszűkített minta átlagéletkora 38 év, a legmagasabb az Egyesült Államokban (42 év), legalacsonyabb az Egyesült Királyságban (36 év). Válaszadóink átlagosan 6–7 éve tartózkodnak jelenlegi lakhelyükön, leghosszabb átlagos migrációs tapasztalattal az USA-ban élők jellemezhetők (10 év). A vizsgált 4 országban a női-férfi nemi megoszlás 48 és 52%: a férfi válaszadók aránya Németországban és Ausztriában enyhén magasabb (54%), a másik két országban a nemi arányok kiegyenlítettek. Mint jeleztük, az online válaszadók iskolai végzettsége magasabb, mint amit a Mikrocenzus adatok mutatnak: a négy országban válaszadóink között 60% a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

A diaszpórajellegű tevékenységekbe való bekapcsolódást az 1. számú táblázat részletezi a négy országból származó adatok alapján. A leglátogatottabbak a különféle magyar gasztroesemények és fesztiválok, a legkevésbé a cserkészet népszerű. A gasztroesemények és fesztiválok magas látogatottsága akár a diaszpóraidentitás gasztronomizálódásáról árulkodhat, ami nem meglepő, hiszen a nemzeti és/vagy etnikai identitás vagy annak megőrzése antropológiai kutatások szerint is gyakran támaszkodik a sajátos ételek fogyasztására (Billig 1995,

Malesevic 2006). A nemzeti tudat banalizálódása, kommodifikációja valójában erősíti a hovatartozás érzését. Az etnikai címkével ellátott ételeknek sokszoros funkciója van: hordoznak valamit a múltból, képzelt közösséget építenek a jelenben, de a jelen és a múlt között is hidat képeznek, és ezáltal a kulturális emlékezet részeivé is válnak. A cserkészet relatív kismértékű látogatottsága azért nem meglepő, mert az mint a „régi" diszpóra egyik jelentős szervezete vélhetően kisebb mértékben tudja megszólítani a frissebben érkezett magyar bevándorlókat.

A látogatottságra vonatkozó eredményeket a négy ország adatait összehasonlítva vizsgáltuk és szignifikáns eltéréseket tapasztaltunk. A legmagasabb átlagokat rendszerint az Egyesült Államokban élőknél láthatunk, amelyet részben azzal magyarázhatunk, hogy az ottani magyar diaszpóra aktívabb, történeti okokból is nagyobb „diaszporikus hagyománnyal" rendelkezik, és ez vélhetően kihat az újabb migrációs rétegekre is, részben pedig azzal is, hogy az ottani válaszadók régebben kivándoroltak.

1. táblázat
Diaszpóraintézmények, események látogatottsága
(átlagok, használt skála: 1 – soha, … 5 – nagyon gyakran)

	Németország	USA	Ausztria	Egyesült Királyság	Összesen
Gasztroesemény	2,09	2,21	2,13	1,90	2,03
Fesztivál	2,09	2,17	2,16	1,88	2,03
Kulturális események (pl. megemlékezés, irodalmi esemény)	1,68	1,89	1,67	1,63	1,68
Szakmai jellegű	1,67	1,61	1,76	1,58	1,65
Sportesemények	1,64	1,58	1,73	1,53	1,61
Film(klub)	1,53	1,59	1,55	1,46	1,51
Magyar iskola	1,36	1,54	1,36	1,29	1,35
Táncház	1,30	1,38	1,34	1,25	1,29
Politikai rendezvény, fórum	1,29	1,27	1,23	1,25	1,26
Cserkészet	1,11	1,28	1,14	1,10	1,13
Egyéb	1,92	1,87	1,95	1,80	1,88

Megjegyzés: a szürke cellák átlag fölötti értéket jelölnek.

A diaszporikus érintettséget a fenti kérdésekre adott válaszok segítségével többféle módon is elemezhetjük. Először is megvizsgáltuk, hogy a felkínált skálán belül a „soha" opciót hány itemnél milyen arányban választották, ezzel egyfajta becslést kapunk a diaszpóralétbe való integrálódás mértékéről. A 3. számú ábrán például azt látjuk, hogy a válaszadók 2,2%-a aktív diaszpóra életet él, hi-

3. ábra
A diaszpóraintézményeket nem látogatók aránya
(a „soha” említések száma és aránya)

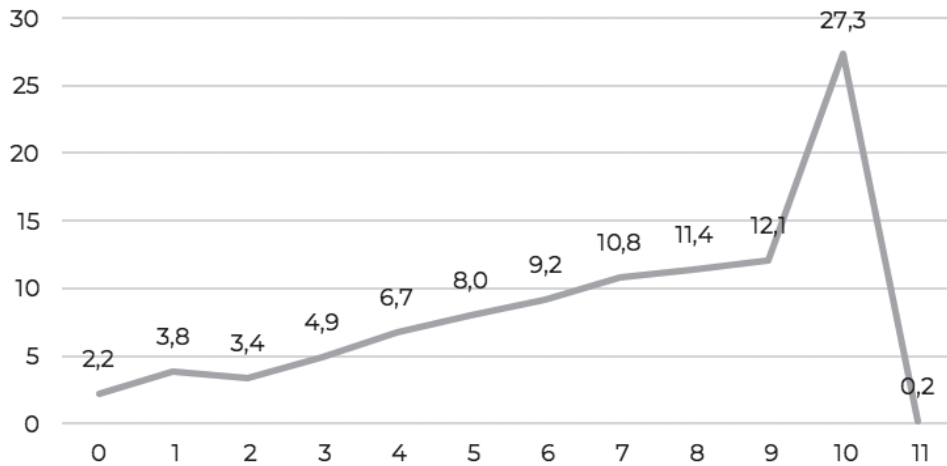

szen mind a 11 tevékenységben részt vett valamilyen mértékben (nem választotta egyszer sem a „soha” válaszlehetőséget), és közel 10%-uk legfeljebb két esetben választotta a „soha” opciót (azaz a felkínált 11 féle lehetőségből legalább 9-ben részt vett valamilyen mértékben). A másik végletet azok alkotják, akik egyáltalán nem, vagy egy-két alkalommal vettek csak részt valamilyen rendezvényen (azaz gyakran választották a „soha” opciót): az alanyok nagyjából 40%-a legfeljebb kétféle tevékenységben vett részt, azaz kis mértékű performatív, intézményesített diaszpóraléttel jellemezhető. Összességében megállapítható, hogy válaszadóink legfeljebb 10-20%-a az, aki aktívabb módon vesz részt a különféle magyar szervezeti életben, és nagyjából 40%-uk az, aki semmilyen vagy csak minimális érdeklődést mutat a diaszpóralét tevékenységei iránt. A fennmaradó mintegy 40% valamilyen módon részt vett ilyen-olyan magyar eseményeken, de motivációikra, a látogatott események jellegére az itt használt összevont változóval még nem derül fény. Mint korábban is jeleztük, országok szerinti összevetésben az Egyesült Államokban élők folytatnak aktívabb diaszpóratevékenységet.

A migrációs csoportok és a főbb diaszpórajellemzők

Felmérésünkből a tevékenységek jellege, együttjárási mintázatai is azonosíthatók. A 11 item többváltozós redukciós módszerrel három véleményegyüttest rajzolt ki: van egy általánosabb kulturális motivációt jelentő, egy kifejezetten értékalapú – azaz, intézményesült diaszpóraértékeket tartalmazó – és egy explicite politikai motivációjú eseménylátogatást jelző.[20] Ezek a véleményegyüttesek a magyar rendezvényeken való részvétel lehetséges motivációs mintázatait jelzik, ám kérdés, hogy statisztikailag milyen tényleges csoportokat tudunk felállítani e véleményekre építve. Ezért klaszterelemzéssel plauzibilis csoportokat írtunk körül, és végül a háromklaszteres megoldás mellett döntöttünk (lásd 2. számú táblázat). A migrációban érintett személyek a magyar jellegű események látogatásának gyakoriságai alapján három csoportba sorolhatók: az első csoportot *az elkötelezett diaszpóra vagy diaszporizálódó közösségek* képezik, ezek tagjai a tágan vett kulturális érdeklődés mellett hangsúlyosan érdeklődnek olyan diaszpóraintézmények programjai iránt, mint a magyar iskola, cserkészet vagy a táncház. A diaszporizálódó jelzőt az indokolja, hogy e csoport tagjai olyan rendezvényeken vesznek részt, amelyek az aktuális magyar diaszpórapolitika potenciális támogatási területét jelentik.

A második csoportot *megszólíthatatlanok*nak neveztük el,[21] ők azok, akik semmilyen magyar jellegű eseményt nem látogatnak, sem kulturális, sem politikai magyar rendezvények nem érdeklik őket. A harmadik csoportot *politizáló migránsok*nak hívjuk, tagjaik elsősorban a magyar politikai események iránt érdeklődnek, ám ezt részben kiegészíti különféle kulturális érdeklődésük is. Fontos észrevennünk, hogy a két kisebb csoportban (diaszporizálódók és politizáló migránsok) közös a kulturális motiváció, de míg a diaszporizálódók ezt inkább közösségi, etnikai szimbólumok által is teletűzdelt színtereken élik meg, addig a politikai okokból is kivándoroltak kerülik vagy legalábbis nem ismerik/látogatják azokat a markánsan etnikai/nemzeti eseményeket, közösségeket, amelyekre az adatfelvétel során rákérdeztünk.

A három csoport közül a legnagyobb a megszólíthatatlanoké: a vizsgált kivándorlók közel 80%-a, míg a másik két csoport közel azonos méretű. A diaszpórapolitikára érzékenyek (vagy ha úgy tetszik: diaszporizálódók) csoportja 9,3%, a politikai-kulturális rendezvények iránt érdeklődőké 11,3%.[22] E két kisebb

20 Statisztikai értelemben főkomponens-elemzésről van szó.

21 Nevezhetnénk elzárkózottaknak vagy közömbösöknek is, de mivel tanulmányunk a diaszpórát az anyaország perspektívájából vizsgálja, ezért e csoportot az anyaországi diaszpórapolitika által megszólíthatatlanoknak gondoljuk.

22 Ezek az arányok egybecsengenek korábbi szakirodalmi eredményekkel. Kérdőíves kutatásokkal ugyan nem alátámasztottan, de a magyar emigráció egyik legjelentősebb

2. táblázat
A magyar migrációs csoportok a diaszpóraesemények látogatottságának mértéke és motivációja szerint
(klaszterelemzés, klaszterközéppontok feltüntetve)

	elkötelezett diaszpóra, diaszporizálódók	megszólíthatatlanok (közömbösek)	politizáló migránsok
kulturális motiváció	0,58813	-0,19328	0,87403
diaszpóraértékek	2,47212	-0,2159	-0,51437
politikai motivációk	-0,12882	-0,24775	1,84534
N	965	8250	1175
%	9,3	79,4	11,3

csoport társadalmi beágyazottsága is eltérő: míg a diaszporizálódó csoportban az alacsony iskolai végzettségűek átlag fölötti arányban vannak jelen (a legfeljebb szakiskolai végzettségűek aránya 14% az átlag 9%-hoz képest), addig a politizáló migránsok körében felülreprezentáltak a magasan kvalifikáltak (67% a 60%-hoz képest). Szignifikáns különbség tapasztalható a csoporttagok átlagéletkora és a külföldön töltött átlagos idejük között is: a diaszporizálódó csoport tagjai idősebbek (átlagéletkoruk 40 év, a politizáló migránsoké 38, a közömbösöké 37) és valamivel régebben költöztek külföldre, mint a másik két csoportba tartozók (7,2 éve a 6,8, illetve 6,1-hez képest). Szintén látható az is, hogy a diaszporizálódó csoportban szignifikánsan magasabb azoknak az aránya, akik családdal/párral vagy családegyesítés céljából vándoroltak ki (18% a 14%-hoz, illetve 17%-hoz képest). Mindez részben magyarázza azt is, hogy azért is vonzóbbak számukra az etnikai-közösségi események, mert saját gyerekeiknek is szeretnék biztosítani a magyar kultúra megélésének lehetőségét (legalábbis a hétvégi iskolában, a táncházban avagy a cserkészetben való részvétellel).[23]

A csoportok migrációs motivációja is eltér (3. számú táblázat). A három csoport közül a megszólíthatatlanok körében a legmagasabb arányú a gazdasági jellegű motiváció: vélhetően ezért sem releváns számukra az anyaországhoz kapcsolódó rendezvényeken való részvétel. A politizáló migránsok csoportján belül természet-

krónikásaként Borbándi Gyula hasonló megállapításra jutott. Dániai vizsgálódásai alapján megjegyzi, hogy az ottani magyarok durván 10–15%-a vesz részt a magyar közösségi életben, majd hozzáteszi, ez „más országokban is tapasztalható arány" (Borbándi 1996:68).

23 Jelen kutatásban kvalitatív módszerekkel részletesen megvizsgáltuk az Egyesült Királyságban az elmúlt években létrehozott hétvégi magyar iskolákat. Többek között kiderült, hogy az iskolák működtetőinek (vezetők és/vagy oktatók) egyik fő motivációja az volt, hogy saját gyerekeiknek biztosítsák a magyar kultúra bizonyos elemeinek elsajátítását (Papp–Kovács–Kováts 2019).

3. táblázat
A migrációs csoportok kivándorlási motivációja
(átlagok, használt skála: 1 – egyáltalán nem fontos, … 10 – nagyon fontos)

Miért jött el Magyarországról?	diaszporizálódók	megszólíthatatlanok	politizáló migránsok	összesen	szign.
Jobb munkalehetőség reményében	7,54	7,7	7,51	7,66	0,048
Magasabb életszínvonal, jobb megélhetés reményében	8,05	8,32	7,97	8,26	0,000
Jobb (tovább)tanulási lehetőségek reményében	5,12	4,85	5,74	4,97	0,000
Pénzt kell gyűjteni az otthoni vállalkozáshoz, beruházáshoz	2,85	2,39	2,48	2,44	0,000
Pénzt kell gyűjteni az otthoni hiteltörlesztéshez	3,26	2,53	2,48	2,6	0,000
A magyarországi gazdasági helyzet kilátástalansága miatt	7,45	7,65	7,41	7,6	0,011
A magyarországi politikai helyzet kilátástalansága miatt	7	7,39	7,78	7,4	0,000
Magánéleti (családi, párkapcsolati) okok miatt	3,74	3,63	3,59	3,64	0,616
Kíváncsiságból, kalandvágyból	4,53	4,92	5,16	4,91	0,000
A személyes vagy szakmai fejlődés, önmegvalósítás reményében	6,19	6,52	7,11	6,55	0,000

Megjegyzés: a szürke cellák átlag fölötti értéket jelölnek.

szerűleg a magyarországi politikai helyzettel való elégedetlenség markáns, ám e magasan képzett csoport szakmai, továbbtanulási kíváncsisága is fontos szerepet játszott az ország elhagyásában. A diaszporizálódó csoporton belül – az előzetes elméleti felvetésekkel összhangban – erőteljesebben megjelenik az otthon/haza gondolatának gazdasági vonatkozása. Úgy tűnik, akik aktívabban részt vesznek a hétvégi magyar iskola, a cserkészet, a táncház tevékenységeiben, még abban reménykednek, hogy gazdasági megtakarításaikkal a magyarországi életüket fogják folytatni, vagy legalábbis támogatni, elősegíteni. Mintha még nem döntötték volna el egyértelműen, hogy haza fognak-e költözni avagy nem, azaz kettősséget

4. táblázat
A migrációs csoportok érdeklődése a hazai és a befogadó társadalom gazdasági, politikai, közéleti hírei iránt (átlagok, használt skála: 1 – egyáltalán nem érdekli, … 10 – nagyon erősen érdekli)

Mennyire érdeklik Önt az alábbiak?	diaszporizálódók	megszólíthatatlanok	politizáló migránsok	összesen
a magyarországi politikai hírek, események	6,19	6,05	7,44	6,22
a magyarországi gazdasági hírek	6,27	5,96	7,13	6,12
a magyarországi kulturális, közéleti hírek, események	6,33	5,69	7	5,89
annak az országnak a politikai hírei, ahol jelenleg él	6,7	6,75	7,76	6,86
annak az országnak a gazdasági hírei, ahol jelenleg él	7,06	7,06	7,81	7,14
annak az országnak a kulturális, közéleti hírei, ahol jelenleg él	6,89	6,78	7,74	6,9

Megjegyzés: a szürke cellák átlag fölötti értéket jelölnek.

hordoznak az asszimiláció (végleges kivándorlás) és a transznacionális mozgás (hazatérés) lehetősége között. A korábban említett, brubakeri diaszpórajellemzők közül az anyaországi orientáció, legalábbis e gazdasági vonatkozásban, egyértelműen kimutatható. Továbbá azt is láthatjuk, hogy a diaszporizálódó csoport tagjai szignifikánsan nagyobb mértékben gondolják azt, hogy a jövőben Magyarországon fognak élni, és az átlagnál gyakrabban is jártak haza az elmúlt egy évben (de kevesebbszer, mint a politizáló migráns csoport tagjai).

Részben az anyaországi orientációval és részben a határtermelés dimenziójával volt kapcsolatos az a kérdésblokk, amelyben azt tudakoltuk, hogy milyen mértékben érdeklődnek a magyarországi, illetve a befogadó ország politikai, gazdasági, kulturális hírei iránt. Előzetes elvárásunk az volt, hogy a diaszporizálódó csoport átlag fölötti mértékben érdeklődik az anyaországi kulturális, közéleti és gazdasági hírek iránt, míg a politizáló migránsok a politikai hírek iránt. A határtermelés dimenziójában azt feltételeztük, hogy a diaszporizálódó csoport tagjai átlag alatti érdeklődést mutatnak a helyi ügyek, események iránt. Eredményeink alapján hipotéziseink jobbára beigazolódni látszanak (4. számú táblázat). A diaszporizálódó csoporttagok átlag fölötti érdeklődést mutatnak a magyarországi gazdasági és kulturális hírek iránt, a magyarországi politikai hírek iránt viszont nem. A politizáló migránsok csoportjának viselkedése érdekes: őket minden ó- és újhazai hír jóval átlag fölött érdekel, ami azzal függhet össze, hogy magasabb az iskolai végzettségük. Sok szempontból ez a csoport is a diaszporizálódás jeleit mutatja, de

ami markánsan megkülönbözteti a diaszporizálódó csoporttól az az, hogy tagjai a helyi, azaz a jelenlegi országuk eseményei iránt is átlag fölötti érdeklődést mutatnak. És ezen a ponton a diaszpórafogalom határtermelésének dimenziójához kapcsolódhatunk: e dimenzióban egyértelmű, hogy a diaszporizálódó csoport kevéssé érdeklődik a helyi ügyek iránt, és ezért kevésbé integrálódott a befogadó társadalomba, mint a politizáló kivándorolt csoportba tartozók, akik minden irányba érdeklődőek. Ez az eltérő integrációs mintázat erősíti meg azt, hogy valóban létezik egy diaszporizálódó csoport, ugyanakkor jelzi azt is, hogy a politizáló migránsok másfajta attitűddel jellemezhetők: egyazon időben élénken érdeklődnek az anyaország és a magyar kultúra iránt (de mégsem látogatnak klasszikus diaszpóraeseményeket), gyakran haza is járnak, ugyanakkor intenzíven követik új lakhelyük politikai, gazdasági és kulturális eseményeit is. Ez voltaképpen azt jelzi, hogy e csoport transznacionális jellemzőkkel bír (Portes 2001, Durst 2019).

A határtermelést a személyközi kapcsolatok szintjén több kérdéssel is mértük. Egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy kivel barátkoznak leginkább jelenlegi lakhelyükön: más magyarokkal, más nem magyar bevándorlókkal avagy a helyi nem bevándorló népességgel. A diaszporizálódó csoportra vonatkozó hipotézisünk szerint ők nagyobb mértékben barátkoznak más magyarokkal, mint a politizáló migránsok. Ezen utóbbiakról pedig – mint egyfajta transznacionális csoportról – azt feltételeztük, hogy nagyobb mértékben barátkoznak helyi bevándorló és őshonos lakosokkal is, mint a diaszporizálódó csoport tagjai. Hipotéziseink teljes mértékben beigazolódtak (lásd 5. számú táblázat). A három csoport szignifikáns eltéréseket mutat, és azt látjuk, hogy a diaszporizálódók átlag fölötti mértékben ismerkednek más magyarokkal, a transznacionális csoport pedig a legnyitottabb más helyi bevándorló és nem bevándorló csoportok irányába is.

5. táblázat
A migrációs csoportok informális kapcsolatai (átlagok, használt skála: 1 – egyáltalán nem barátkozik, … 10 – teljes mértékben barátkozik)

Mennyire barátkozik, ismerkedik… ?	diaszporizálódók	megszólíthatatlanok	politizáló migránsok	összesen
A jelenlegi országában élő más magyarokkal	6,55	4,77	5,8	5,05
A jelenlegi országában élő más (nem magyar) bevándorlókkal	6,39	6,1	6,79	6,21
A jelenlegi lakóhelye szerinti ország nem bevándorló állampolgáraival	7,02	6,83	7,39	6,91

Hasonló trendet láthatunk abban is, hogy szükség esetén kire számíthatnak a leginkább (6. számú táblázat). A diaszporizálódók az ugyanabban az országban élő magyarokra nagyobb mértékben számítanak, mint a két másik csoport tagjai. A most már transznacionálisnak is nevezett csoport tagjai a jelenlegi országuk szereplőire és hivatalaira, valamint a magyarországi barátokra, ismerősökre számítanak nagyobb mértékben. Egy finom különbséget is észre lehet venni az e kérdésre kapott válaszok alapján: a diaszporizálódók nagyobb mértékben számítanak az anyaországi hivatalokra, a politikai migránsok pedig nagyobb mértékben számítanak a magyarországi civil szervezetekre, mint a két másik csoport tagjai. Ezek újra megerősítik a diaszporizálódó csoport anyaországi orientációját, illetve a politizáló migránsok sajátos, transznacionálisnak is nevezhető diaszpóraviselkedését.

6. táblázat
A migrációs csoportok kapcsolatainak erőssége nehézségek esetén (átlagok, használt skála: 1 – egyáltalán nem számíthatna rájuk, … 10 – teljes mértékben számíthatna rájuk)

Ha nehézségei támadnának, mennyire számíthatna az alább felsoroltak segítségére?	diaszporizálódók	megszólíthatatlanok	politizáló migránsok	összesen	szign.
Magyarországon élő családjára	7,5	7,56	7,67	7,57	0,451
Magyarországon élő barátaira, ismerőseire	6,21	6,17	6,58	6,22	0,000
Ebben az országban élő magyar barátaira, ismerőseire	6,96	6,3	6,81	6,42	0,000
Ebben az országban élő más bevándorló barátaira, ismerőseire	6,29	6,02	6,57	6,11	0,000
Itteni állampolgár barátaira, ismerőseire	6,77	6,66	7,11	6,72	0,000
Az itteni hivatalokra, hatóságokra	7,61	7,64	7,88	7,66	0,003
Itteni civil szervezetekre	7,1	7,05	7,42	7,1	0,000
Magyarországi hivatalokra, hatóságokra	3,37	3,11	3,28	3,15	0,001
Magyarországi civil szervezetekre	3,38	3,33	3,93	3,41	0,000

Diaszporizálódás, transznacionalizmus

Az empirikusan megragadott csoportok közül a diaszporizálódók meggyőzően hordozzák azokat a jellemzőket, amelyeket Brubaker (2005) alapján mi is a diaszpóralét fő tulajdonságainak gondoltunk: a térbeli, területi szétszóratást, az anyaországi orientációt, valamint a határtermelés és sajátos identitás létrehozását. A térbeli szétszórtság eleve adott, hiszen kivándoroltakról van szó. Az anyaországi orientációt több szinten azonosítottuk: e csoport tagjai átlag fölött vesznek részt olyan eseményeken, amelyek a magyar diaszpórapolitika területei is, valamint kimutattuk, hogy ők nagyobb mértékben gondolják azt, hogy visszatérnek Magyarországra, és – bizonyos értelemben – migrációs motivációjuk gazdasági alapja is az „otthon" felé mutat. Fogalmilag fontos rögzíteni, hogy ha a hazaköltözés megvalósul, akkor ez a csoport nem diaszporizálódik, azaz, nem egy később markánsabban intézményesülő diaszpóraközösség lesz, hanem csak a diaszporizálódás jeleit mutatja, és olyan társadalmi terekben mozog, amelyeket a magyarországi diaszpórapolitika is célba vett. Ez voltaképpen összecseng a magyar diaszpórapolitika egyik céljával is, hiszen mint láttuk a stratégiai dokumentum úgy tekint a frissen kivándoroltakra, mint akiket *„haza kell csalogatni"*.

A diaszporizálódás jeleit azonban a határtermelés dimenziójában is ki lehetett mutatni: e csoport tagjai informális szinten nagyobb mértékben keresik a kapcsolatot nemzettársaikkal, sőt az is kiderült, ha esetleg megszorulnának, akkor nagyobb arányban kérnének segítséget a magyarországi hivataloktól, mint a másik két csoport tagjai (lásd 6. számú táblázat).

Az elemzés elején a politikai rendezvényeken való nagyobb részvételük okán beazonosított, és ezért kezdetben politizáló migránsnak nevezett csoportról a későbbiekben az is kiderült, hogy a többi csoporthoz képest magasan képzett, illetve az anyaországgal és a befogadó országgal is aktív kapcsolatot ápoló tagokból áll. Náluk a magyarországi kapcsolat és jelenlét nem jár együtt a lakóhelyük országával szembeni határtermeléssel, nagyobb mértékű helyi integráció jellemzi őket, ezért sokkal inkább egy transznacionális diaszpóracsoport tagjaiként azonosíthatók, akiknek markánsabb a politikai érdeklődésük, intenzívebb magyarországi informális és civil kapcsolataik vannak, valamint ők járnak Magyarországra a leggyakrabban.

Tudatában vagyunk annak, hogy akárcsak a diaszpóra, úgy a transznacionalizmus fogalma körüli szakirodalomra is érvényes, hogy egyre inkább bővül, és fennáll annak a kockázata, hogy ha minden migrációs jelenségre rásütjük a transznacionalizmus bélyegét, elveszhet vagy devalválódhat a kifejezés tényleges jelentése (Brubaker 2005, Portes 2001, Durst 2019). Azért nevezzük mégis transz-

nacionálisnak is e csoportot, mert a Portes és munkatársai (1999) által meghatározott transznacionális csoportot jellemző két alapvető feltétel adataink alapján teljesül: 1. a befogadó országgal és a származási országgal rendszeres kapcsolatokat, tevékenységet fenntartó csoport elér egy kritikus tömeget; 2. e határon átnyúló társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai tevékenységek rendszeresek és stabilak. Kutatási eredményeink alapján e csoport meggyőző láthatósággal rendelkezik, és kijelenthetjük, hogy tagjai egyidejűleg jelen vannak a származási és befogadó országokban, társadalmakban. E csoport meglehetősen magasan iskolázott, így erőforrásaikat nagyobb eséllyel tudják transznacionális mezőben kamatoztatni (más kutatási eredmények rámutattak arra, hogy az erőforrás-hiányos, alacsony iskolai végzettségű rétegek számára a transznacionalitásnak komoly korlátai vannak (Durst 2019).

Összegzés

Becslések szerint a Kárpát-medencén kívül 2-2,5 millióra tehető a magyar származásúak száma (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1995, Borbándi 1996, Papp 2008, 2010, Magyar Diaszpórapolitika 2016). E populáció egésze nem beszéli a magyar nyelvet, egy rendkívüli heterogén népességről van szó: magyar származású első- és többedgenerációsok, illetve az újabban kivándoroltak egyaránt részei. Az elérhető statisztikai adatforrások alapján látható az is, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt a Magyarországot elhagyók száma, akik elsősorban olyan országokba távoztak, ahol már korábban is jelentős lélekszámú magyar bevándorlóközösségek voltak. Az újonnan kivándorlók Magyarországgal, az itthon maradottakkal való kapcsolata intenzív maradt, körükben jellemző, sőt a 2010-es évek végére fel is erősödött a visszavándorlás (lásd 1. számú ábra). Nemzetközi összehasonlításban is kiderül, hogy a magyar visszavándorlók legmarkánsabb motivációja a család (Hegedüs-Lados 2017).

Elemzésünk központi kérdése az volt, hogy a migrációban érintett magyar származású népességen belül vannak-e új diaszporizációs folyamatok, amelyek alapján létrejöhet egy új diaszpóra is. Eredményeink alapján összességében azt gondoljuk, a relatív frissen kivándorlók körében körülhatárolható egy olyan csoport, amely a Brubaker (2005) diaszpóra fogalmából levezethető tulajdonságokkal bír, azaz szorosabb kulturális-etnikai kapcsolatokat ápol az anyaországgal, ugyanakkor gyengébben integrálódott a befogadó társadalomba. Online kutatásunk alapján három migrációs csoportot azonosítottunk: egy diaszporizálódó, egy politikai érdeklődést mutató transznacionális, illetve egy, a magyar diaszpórapolitika iránt közömbös csoportot: a megszólíthatatlanokat. Az eleve rövid online kérdőíves módszer jellege miatt nem teszi lehetővé a mélyebb, mindennapi interakciók

mintázatait feltáró vizsgálatot,[24] azonban a statisztikai elemzés jelzi e csoportok létezését, melyek azonosításával a diaszpórapolitika következményeit is árnyaltabban tudjuk elemezni.

Kiinduló kérdésünkre válaszként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a 2000-es évek első évtizedében a Magyarországról való elvándorlás alapvetően gazdasági motivációjú volt, ám az azóta eltelt időben olyan csoportképződések és szerveződések indultak meg, amelyekben a kulturális vagy politikai tényezők is szerepet játszanak. A Magyarországról és a Kárpát-medence más országaiból kivándoroltak egy szűkebb csoportja (a kivándorlók nagyjából egytizede) a részben frissen létrehozott magyar identitást és kultúrát valamilyen módon ápolni kívánó intézményekhez, kezdeményezésekhez több-kevesebb ideig kapcsolódott. Ezt a csoportot diaszporizálódóként azonosítottuk, de természetesen jelenleg nem lehet megmondani, hogy milyen élettartamú új diaszpóraintézményeket hoznak létre, vagy az ezekben való tevékenységeik mennyire lesznek időtállók. A társadalmi képződményeket és gyakorlatokat a jelenlegi magyar diaszpórapolitika nemcsak narratív, hanem pénzügyi és más eszközökkel is támogatja, ami hozzájárul az anyaország és a migráns közösségek közötti integráció fennmaradásához.

Az új diaszpóra lehetőségét hordozó csoport mellett egy hasonló nagyságú úgynevezett transznacionális csoportot is azonosítottunk, amely olyan fiatalabb és kvalifikáltabb kivándorlókból áll, akik egyidejűleg szoros kapcsolatot ápolnak még Magyarországgal, de nyitottak a befogadó ország különféle szereplői, eseményei iránt is. Politikai érdeklődésük kimagasló, valamint közéleti és kulturális érdeklődésük is átlag fölötti, ugyanakkor kevésbé érdeklik őkek olyan hagyományos diaszpóraszerveződések, mint például a cserkészet, hétvégi magyar iskola. Mondhatni számukra minden peremfeltétel adott ahhoz, hogy transznacionális térben mozogjanak.

A Magyarországról kivándoroltak nagy többsége (négyötöde) azonban a diaszpórapolitika által megszólíthatatlan. A diaszpórapolitika nagy kihívása hogy miként tudja megszólítani e „megszólíthatatlanokat", akik közömbösek a diaszpórajellegű rendezvények iránt, és elsősorban egyéni-családi boldogulásuk motiválja külföldi tartózkodásukat.

Az anyaország és a diaszpóra kapcsolatát értelmezve továbbá azt láthatjuk, hogy a diaszporizálódó csoportot sikerült a diaszpórapolitikának megcélozni, és bizonyos értelemben meg is kreálni, konszolidálni: az anyaországi támogatások általában már létező intézményeket céloznak meg, de nem zárhatjuk ki annak az

24 Ehhez bővebb kérdőívre, vagy további kvalitatív vizsgálatokra lenne szükség. A magyar iskolák kapcsán részletesebb kvalitatív leírását adtuk a hétvégi magyar iskoláknak (Papp–Kovács–Kováts 2019).

esélyét sem, hogy bizonyos diaszpóraintézményesülések éppen azért jönnek létre, hogy támogatásokat tudjanak igénybe venni. A Gamlen (2006) által leírt kapacitásépítés modellben az új diaszpórát sikeresen el lehet érni a különféle támogatáspolitikai eszközökkel, és ennek nemcsak szimbolikus vonatkozása van, hanem lehetővé teszi a diaszpóra anyaország általi (állami) kormányozhatóságát is. A jogkiterjesztő modell a diaszporizálódó csoport esetében kevésbé érvényesülhet, hiszen e születő, új diaszpóraréteg tagjainak nagy része magyar állampolgárként eleve benne volt vagy van a magyar szociális és politikai rendszerben is. A jogkiterjesztő modell alkalmazása, akárcsak a kapacitásbővítésé és kötelezettségbehajtásé is a jelenlegi kivándorlók esetében csak a kivándorlási idő növekedésével, illetve majd a másod- és harmadgenerációsok megjelenésekor lesz igazán releváns. A jelenleg külföldön élők leszármazottai esetében lesz ugyanis a diaszpórapolitika központi kérdése az, hogy meg tudja-e szólítani őket, illetve integrálni tudja-e a már nem Magyarországon szocializálódott népességet az anyaországhoz kapcsolódó kulturális-nyelvi vagy akár politikai mezőbe.

Az kérdés, hogy a diaszpórapolitika tud-e vagy akar-e majd valamit kezdeni az előbbiekben körülírt transznacionális csoporttal. Ha az anyaország meg tudja őket szólítani, akkor a kapacitásbővítés újabb, mondhatni transznacionális lendületet is kaphat, mivel olyan személyek és csoportok is a diaszpórapolitika kedvezményezettjei lehetnek, akik a hazai és a fogadó ország társadalmában is integrálódtak. Ha ez nem sikerül, akkor nem zárható ki, hogy e politikailag aktív transznacionális csoport egyfajta antidiaszpóraként, azaz a diaszpórapolitika ellenében fog működni.

Tanulmányunk célja az volt, hogy a diaszporizálódást – és ezzel összefüggésben az anyaországhoz kapcsoló integrációt – árnyaltabban láttassuk. Ugyanakkor mindenképpen lényeges hangsúlyozni, hogy elemzésünk az új, fiatal, kibontakozó diaszpóra körülírására vállalkozott, amelynek hosszabb távú fennmaradása, szilárdabb intézményesülése jelenleg még nem látható globális és anyaországi tényezőktől egyaránt függ.

Hivatkozások

Anderson, B. – Kligman, G. (1992) *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics.* Amsterdam: Centre for Asian Studies.

Bárdi N. (2017) Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külhoni magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája. In Jakab A. – Urbán L. (szerk.) *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest: Osiris. 130–155.

Ben-Porat, I. (2011) Perpetual Diaspora, Changing Homelands: The Construction of Russian-Speaking Jews as a Diaspora of Both Israel and Russia. *Nationalism and Ethnic Politics*, 17(1). 75–95.

Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*. London: Thousand Oaks, New Delphi: Sage.

Borbándi Gy. (1996) *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Brubaker, R. (2005) The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies,* 28(1). 1–19.

Délano, A. – Gamlen, A. (2014) Comparing and Theorizing State–diaspora Relations. *Political Geography,* 41. 43–53. DOI: 10.1016/j.polgeo.2014.05.005.

Durst J. (2019) Transzmigránsok vagy vándormunkások? Az alacsony iskolázottságú északmagyarországi szegények egzisztenciális mobilitása és transznacionalitás korlátai. *Regio*, 3. 79–114.

Gamlen, A. (2006) Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them? Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No.32. University of Oxford.

Gazsó D. (2016) A magyar diaszpóra fejlődéstörténete. *Kisebbségi Szemle,* 1. 9–35.

Hárs Á. (2016a) Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2015.* Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. 39–53.

Hárs Á. (2016b) Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac – jelenségek, hatások, lehetőségek. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2016*. Budapest: TÁRKI. 243–262.

Hegedüs G. – Lados G. (2017) A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata a hazatérő magyarok példáján. *Területi Statisztika,* 57(5). 512–536. DOI: 10.15196/TS570503

Herner-Kovács E. – Illyés G. – Rákóczi K. (2014) Külhoni szavazatok a 2014-es magyar országgyűlési választásokon. *Kisebbségkutatás*, 2. 7–19.

Herner-Kovács E. (2015). Elméleti keretek a diaszpóra-politikák vizsgálatához. *Kisebbségkutatás*, 2. 34–49.

International Migrant Stock (2019) United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019

Kocsis K. – Kocsis-Hodosi E. (1995) *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. A study in Ethnic Geography*. Toronto–Buffalo: Matthias Corvinus Publishing.

Központi Statisztikai Hivatal (2018) *Mikrocenzus 2016 – 10. Nemzetközi vándorlás*. KSH, Budapest

Kurunczi G. (2018) A belföldi lakóhely követelménye, mint az általános választójog korlátja. *Iustum Aequum Salutare*, XIV(1). 213–238.

Magyar Diaszpórapolitika Stratégiai irányok (2016) Budapest: Miniszterelnökség, Nemzetpolitikai Államtitkárság.

Magyar Nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégia kerete (2011) Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság.

Malesevic, S. (2006) *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*. Palgrave Macmillan.

Papp Z. A. (2008) *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet.

Papp Z. A. (2010) A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője. *Kisebbségkutatás,* 4. 621–639. Elérhető: https://epa.oszk.hu/00400/00462/00048/1890.htm. Letöltve: 2020-07-25.

Papp Z. A. – Kovács E. – Kováts A. (2019) Az új magyar diaszpóra intézményesülése. Hétvégi magyar iskolák az Egyesült Királyságban. *Regio*, 3. 209–248. DOI: 10.17355/rkkpt.v27i3.279

Portes, A.– Guarnizo, L. E. – Landolt, P. (1999) The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2). 217–237. DOI: 10.1080/014198799329468.

Portes, A. (2001) Introduction: the debates and significance of immigrant transnationalism. *Global Networks*, 1(3). 181–193. DOI: 10.1111/1471-0374.00012.

Puskás J. (1982) *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest: Akadémiai.

Ragazzi, F. (2014) A Comparative Analysis of Diaspora Policies. *Political Geography,* 41. 74–89.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2019).

Várdy B. (2000) *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.

Szolidaritás és társadalmi mobilitás

Magyar bevándorlók jótékonysága és fizetett munkája a német bevándorlási rendszerben

Feischmidt Margit
Zakariás Ildikó

Bevezetés

Az európai munkaerőpiacok liberalizációja, a harmadik országokból érkező menekültek és menedékkérők növekvő száma, valamint a migráció körüli politikai konfliktusok a migránsok jogokhoz és erőforrásokhoz való hozzáférésért versengő kategóriáit hozták létre (Genova–Mezzadra–Pickles 2015:25, Boswell–Geddes 2011:3). Bár a differenciáló migrációs rendszerek hatásai számos problémával járnak, a különböző migrációs csoportok közötti kapcsolattal eddig kevés kutatás foglalkozott. A mi kutatásunk[1] ezt a hiányt igyekezett pótolni, amikor transznacionális mozgásban levő uniós állampolgárok és a harmadik országbeli menekültek vagy menedékkérők közötti kapcsolat vizsgálatát tűzte ki célul. Mindezt egy olyan kontextusban, ahol a földrajzi mobilitás nem önmagában, hanem a társadalmi mobilitás összefüggésében válik fontossá.

A kutatás alanyai Németországban élő magyarok. Migrációs tapasztalataikat, valamint a nem európai menekültek támogatásában való részvételüket vizsgáltuk. Kutatási kérdésünk az volt, hogy a Németországban élő magyarok hozzáállását az újonnan érkezett menekültekhez mennyiben határozzák meg saját küzdelmeik, kudarcaik és sikereik. A migráció és a befogadás politikai és társadalmi diskurzusaira adott válaszaik hogyan kapcsolódnak saját társadalmi helyzetükhöz és vándorlási tapasztalataikhoz? A befogadó és a küldő társadalomhoz való

1 A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program *Mobilitás Kutatási Centrum* projekt keretében készült, jelentősen átdolgozott változata a munka angol nyelvű publikációjának: *How Migration Experience Affects the Acceptance and Active Support of Refugees? Philanthropy and Paid Work of Hungarian Migrants in the German Immigrant Service.* Journal of Immigrant and Refugee Studies. 2020. Online published DOI: 10.1080/15562948.2020.1724353.

kettős kötődésük, illetve a két irányból érkező hatások miként jelentkeznek a menekültekhez fűződő kapcsolatukban?

A fenti kérdéseket egy a legnagyobb németországi magyarok által fenntartott Facebook csoportokban meghirdetett online kérdőívvel és két városban készített interjúkkal vizsgáltuk. Adatfelvételünk 639 érvényes kérdőívet és 15 Münchenben és Berlinben elkészített interjút eredményezett. A földrajzi és társadalmi mobilitás szubjektív és objektív (strukturális) mozgatórugóit egyaránt vizsgáltuk.

A tanulmány az elemzési keret felrajzolásával kezdődik, utalva olyan újkeletű kvalitatív és kvantitatív munkákra, amelyek a szolidaritás-percepciókat vagy a menekültek segítését célzó, fizetett vagy fizetetlen tevékenységeket vizsgálták. Áttekintjük a migrációs háttérrel rendelkezők személyes és közösségi cselekvéseit elemző szakirodalmat. Az elemzési keret kapcsolódik a migráns-szolidaritás és cselekvőség témájában végzett kutatásokhoz, a jótékonyság (önkéntesség és adományozás) társadalmi aspektusairól szóló és, jóval szűkebb körben, az EU-n belüli bevándorlók nem EU állampolgárok felé mutatott szolidaritásával foglalkozó munkákhoz. A kutatási célok, a módszertan és adatok konkrétabb bemutatása után elemzésünket az alminta (menekültekkel szolidáris németországi magyarok) társadalmi jellemzőinek bemutatásával kezdjük. Ezt a menekültek segítését célzó fizetett és fizetetlen tevékenységek bemutatása követi. Végül, az interjúkra alapozva bemutatjuk a szolidaritási akciók mögötti motivációkat és azok narratív keretezését.

Korábbi kutatások és a jelenlegi kutatási kérdések

Transznacionális mobilitás és szolidaritás

A migráció és a civil társadalom témájában született legújabb kutatások (Feischmidt–Pries–Cantat 2019, della Porta 2018) a migránsok és menekültek segítésében elsősorban a nem fizetett segítségnyújtásra koncentráltak, azon belül is a civil társadalomra, a filantrópiára,[2] az önkéntességre és a társadalmi mozgalmakra helyezték a hangsúlyt. A kritikai elméletek a migránsok tevékenységét (Cantat 2016, Kumar Rajaram 2016, Dines–Montagna–Vacchelli 2018) helyezték a középpontba elsősorban azokat az akciókat vizsgálva, melyekben – többé vagy kevésbé nyíltan – szembeszegültek a nemzetközi vándorlás hivatalos politikai kezelésével (ideértve a határellenőrzést, az elzárást és a kitoloncolást is), valamint a külföldi munkavállalók korlátozását célzó politikákkal (Isin–Nyers 2014, Atac–Rygiel–Stierl 2016, Genova et al. 2015:27). Más empirikus kutatások a nemzetközi

2 A jótékonyság kifejezést olyan önkéntes tevékenységre – adományozás vagy önkéntes munka – használjuk, ami a közjó előmozdítására irányul (Payton–Moody 2008).

vándorok kollektív cselekvését társadalmi és kulturális kapcsolataikkal, valamint közös migrációs tapasztalataikkal magyarázták (Weng–Lee 2016:512). Emellett az is bizonyított, hogy ha a korábban érkezettek segítik a később érkező generációkat, akkor ez a segítségnyújtás erősítheti a migráns közösség belső kohézióját (Weng–Lee 2016). Ezen felül, ha egy bevándorló önkéntes munkájával „visszaad" valamit mindabból, amit ő kapott, az pozitívan hat a társadalmi és a morális tőkéjére, ami elősegíti integrációját a fogadóközösségbe.

Számunkra a legnagyobb inspirációt egy olyan tanulmány jelentette, amely közvetlenül foglalkozott az Európán belüli vándorok és a menekültek/menedékkérők közötti kapcsolattal. Ez a dolgozat Németországba vándorolt lengyelek menekülteket segítő önkéntes tevékenységével foglalkozott, melyben a szerzők azt próbálták megérteni, hogy a lengyel migránsok hogyan definiálják a szolidaritást és a segítségükre méltó embereket (Nowicka–Krzyzoski–Ohm 2017:8).

Míg a szolidaritáskutatás legalapvetőbb területei közé tartozik a civil aktivizmus, a filantrópia és az önkéntesség különféle formáinak, gyakorlatainak és hatásainak vizsgálata, mindezidáig jóval kevesebb figyelem irányult az állami finanszírozású, civil- és piacorientált szervezetek által végzett fizetett tevékenységekre (például az USA kontextusában: Aptekar 2018; európai kontextusban: Brown 2016, Heinemann, 2017, Vrăbiescu–Kalir 2018). A munka fizetett jellege miatt eddig jórészt fel sem merült, hogy a szolidaritás és a segítő szándék társadalmi becsatornázásában ezeknek a szervezeteknek is szerepe lehet. Jelen tanulmányunkban, kutatásunk kvalitatív és kvantitatív adatai alapján, épp ezen kapcsolat további vizsgálatára, valamint a fizetett segítség szolidaritási komponensének feltárására törekszünk.

Bauder és Jayaraman (2014) már rámutatott a migráns háttérrel rendelkező személyek speciális készségeinek, migrációs tapasztalatainak és kulturális kompetenciáinak hasznosságára. Ez a tény arra késztetett bizonyos fogadóállamokat, hogy a vándorok és a menekültek ellátásával kapcsolatos feladatokba bevonják a migrációs hátterű embereket. Az önkéntes támogatás és a fizetett munka nem térnek el markánsan egymástól, sokkal inkább ugyanazon ellátórendszer más-más részei. Bauder es Jayaraman arra is rámutattak, hogy milyen gyakori a bevándorlási szervek másodlagos és primer munkaerőpiaci szegmense közötti karriermobilitás, milyen pozíciókat tölthetnek be korábbi önkéntesek és milyen lehet a pályagörbéjük (2014:187). Jelen tanulmány is foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Célunk, hogy egy közös elméleti keretben mutassuk be a menekülteknek nyújtott segítség fizetetlen (önkéntesség és adományozás) és fizetett formáit.

A menekültekhez és a migrációhoz kapcsolódó társadalmi percepciók és aktivitás Németországban és Magyarországon

Németország egyike volt azoknak az országoknak, ahova 2015-ben legnagyobb számban érkeztek menekültek, és ez a tendencia – bár kisebb mértékben – a mai napig tart. Ez számos formában érintette a német társadalmat, többek között a civil társadalom mobilizálódását is maga után vonta. 2015 nyarán olyan civil szervezetek, egyházakhoz kapcsolódó nonprofit és jóléti csoportosulások, politikai pártok és állami jóléti intézmények jelentkeztek a segítségnyújtás szándékával, amelyek korábban más területeken voltak aktívak (hajléktalanellátás, nemi egyenlőség, antirasszizmus stb.) (Pries 2019, Feischmidt–Pries–Cantat 2019). Ezen túlmenően a menekültek segítése egyfajta politikai ellenállásként is értelmezhető volt, melynek nem is feltétlenül a menekültek helyzetének megoldása volt a célja, hanem inkább az általános politikai atmoszféra átformálására irányult, és a német kollektív emlékezet meneküléssel kapcsolatos történelmi tapasztalatai hívták elő (Karakayali 2019).

Egy másik fontos fejlemény volt a jóléti és integrációs intézmények megerősödése, ami több esetben is a támogatási tevékenységeknek az állam és az NGO-k, illetve a piaci szektor közötti feladatmegosztásához vezetett. Ahogy azt Mayer (2018) is írja, Németországban 2015 óta a legtöbb önkormányzat – a szövetségi kormányzat önkéntességi programjának *(Bundesfreiwilligendienst)* megerősítésével párhozamosan – pozíciókat hozott létre az önkéntesek képzésére és koordinálására. A német kormány már jóval korábban elkötelezte magát a migrációs háttérrel rendelkező *(Migrationshintergrund)* tanárok, szociális munkások és munkavállalók alkalmazására (Scherr 2013, Bauder–Jayaraman 2014:180) és ez csak még hangsúlyosabbá vált 2015-ben a menedékkérők és menekültek nagyszámú érkezésével (Grote 2018).

A magyar kormány ezzel ellentétben a migrációs kérdés szekuritizációjának[3] EU-n belüli egyik legkomolyabb szószólójává vált. Miközben a menekülteket kriminalizálta, minimális teret engedett az ellenzéki politikai formációknak arra, hogy kritikájukat megfogalmazzák és egyet nem értésüknek hangot adjanak (Bernáth–Messing 2016, Nagy 2016, Melegh 2018). Ennek ellenére Magyarországon sem maradt el a menekültek segítése 2015 tavaszán és őszén. Magánszemélyek, formális és informális szervezetek ajánlottak fel adományokat és önkéntes munkát, hogy segítsék a menekültek legalapvetőbb szükségleteinek ellátását. Ezen felül fontos kiemelni, hogy a társadalom meghatározó része is pozitívan vi-

3 A bevándorlás „biztonságosító" politikai és nyilvánosságbeli értelmezései a bevándorlást olyan jelenségként láttatják, amely a befogadó társadalmat, annak intézményeit veszélyezteti (Bernáth–Messing 2016).

szonyult az ilyen típusú akciókhoz és szimpatizált az adományozókkal és az önkéntesekkel (Feischmidt–Pries–Cantan 2019, Zakariás 2016).

A menekült- és bevándorlásellenes szekuritizációs kampány, sajátos módon, épp egy olyan országban valósult meg, amelyet a kivándorlás az elmúlt években növekvő mértékben érintett. A legutóbbi adatok szerint a Németországba települő magyar kivándorlók száma 2010 (19 072) és 2016 (42 302) között megduplázódott. Német statisztikák szerint az országban dolgozó magyar állampolgárok száma 2017-ben (108 000) hatszor annyi volt, mint a 2010-ben (17 104). Míg 2010-ben 68 892 magyar állampolgár volt az erre irányuló német statisztikákban, 2018-ra már több mint kétszázezer olyan magyarról lehetett tudni, akik több mint három hónapja éltek Németország területén *(Destatis – Statistiches Bundesammt 2020).*[4]

Kutatási kérdések és hipotézisek

A Németországban élő magyarokkal kapcsolatban arra voltunk kíváncsiak, hogy mi az összefüggés az ott élő magyar bevándorlók társadalmi és gazdasági helyzete és az általuk végzett fizetett és fizetetlen szolidaritási tevékenységek között. Az egyének strukturális helyzete mellett azt is megvizsgáltuk, hogy az eltérő migrációs diskurzusok milyen mértékben érték el és milyen irányba befolyásolták a németországi magyarok aktivitását a fogadó és küldő társadalmakhoz való viszonyuk függvényében. Azt feltételeztük, hogy a fogadó és küldő társadalmakhoz való viszony speciális jellemzői – mint a két országban fellelhető társadalmi tőke, a két ország médiáinak fogyasztása, illetve a magyar pártpreferencia – szoros kapcsolatban állnak a válaszadók menekültek iránti szolidaritásával. Ezen kapcsolat, vagyis a társadalmi helyzet és a menekülteket segítő tevékenység közötti összefüggés vizsgálata mellett a kutatás számolt az ellentétes irányú hatás lehetőségével is, azaz, feltételezte a menekülteket támogató munka pozitív hatását a németországi magyarok társadalmi helyzetére is.

4 A Németország és Magyarország közti transznacionális kapcsolatokról szóló régre visszanyúló kutatások folytatólagos és intenzív migrációs relációkat tártak fel a két ország között. Társadalomtörténészek bebizonyították, hogy Németország mindig is az öt legfontosabb célország között volt a magyar emigránsok számára (Melegh–Sárosi 2016).

Adatok és módszerek

Kevert módszertanú megközelítés

Kutatási kérdéseink megfogalmazásakor kombináltuk az objektivista/strukturalista és a szubjektív/fenomenológiai perspektívákat és ehhez illő, kevert módszertani megközelítést alkalmaztunk az empirikus adatok gyűjtésékor és vizsgálatakor. A kvantitatív elemzés alapján többváltozós bináris logisztikus regressziós modellek segítségével azt mutatjuk be, hogy hogyan viszonyulnak a társadalmi-gazdasági változók és a transznacionális beágyazottságot tükröző változók a fizetett munkához és a jótékonysághoz. Ennek megfelelően a kvantitatív elemzés nem csak azokat vizsgálta, akik aktívan segítik a menekülteket, hanem azokat is, akik ilyen tevékenységekben nem vettek részt. Mindezt a célból, hogy azonosítsuk azokat a strukturális jellemzőket, amelyek a segítségnyújtásban való részvétellel együtt járnak.

A kvalitatív vizsgálat a menekültek támogatásának mélyebb megértését célozta. Ehhez egy 16 fős mintát használtunk olyan magyarok részvételével, akik két, nagyszámú menekültnek és magyar bevándorlónak otthont adó városban, Berlinben és Münchenben élnek. A strukturális pozíció és a segítőtevékenységek közötti kvantitatív összefüggések alapján annak próbáltunk utánajárni, hogy az ilyen kapcsolatok miként jelennek meg az interjúk fontos részét képező életút-elbeszélésekben azoknál, akik részt vesznek menekültsegítő tevékenységekben. Továbbá félig strukturált interjúk formájában kérdeztük alanyainkat a migráció előtti életükről, az elvándorlásuk mögött álló motivációkról és németországi tapasztalataikról, beleértve a menekültek segítése során szerzett tapasztalataikat is. Az interjúkat legépeltük, kódoltuk, majd Atlas.ti program segítségével elemeztük.

Kvantitatív adataink egy online kérdőíves felmérésből származnak. A célpopulációt 18 év feletti magyarul beszélők alkották, akik korábban legalább öt évig Magyarországon éltek, a kutatás idején pedig Németországban (vagy legalább idejük felében ott tartózkodtak). Első lépésben igyekeztünk minél több olyan facebook-csoportot találni, amelyet németországi magyarok hoztak létre vagy használtak. Összesen 120 ilyen csoportot találtunk, melyek taglétszáma száz és százezer fő között változott. Az önkitöltős online kérdőívet 2017 júniusa és augusztusa között három hullámban töltöttük fel, összesen 70 csoportba. A végső 639 fős minta nemi megoszlása a legalább három hónapig Németországban tartózkodó külföldiek központi nyilvántartásának *(Ausländerzentralregister)* 2017 decemberi megoszlásától jelentősen eltér (a nők erősen felülreprezentáltak a mintánkban). Az életkor és a németországi érkezés időpontja szerinti megoszlás ugyanakkor jól közelíti a nyilvántartásbeli megoszlásokat.

Változóképzés a survey adatok alapján

A németországi jótékonyság leírására egy bináris változót hoztunk létre a jótékonyság különböző formáira vonatkozó kérdések alapján. A németországi jótékonykodók csoportjába azok a válaszadók kerültek, akik a jótékonykodás legalább egyik formájában részt vettek Németországban. A menekülteket segítő fizetett munkában való németországi részvételre egy másik kérdésben kérdeztünk rá, ez alapján szintén egy kétértékű változót képeztünk.

A társadalmi-gazdasági helyzetet egyrészt egy négyértékű iskolai végzettség változóval mértük (általános iskolai, középiskolai, felsőoktatási és posztgraduális szint). Emellett a munkaerőpiaci helyzetet is mértük egy háromszintű foglalkoztatottsági változóval (teljes munkaidőben dolgozik; részmunkaidőben dolgozik vagy alkalmi munkát végez; nem dolgozik). A munkával, az élethelyzettel és az életszínvonallal való elégedettség értékelése alapján egy összevont szubjektív társadalmi-gazdasági helyzet változót is létrehoztunk. A társadalmi-gazdasági pozíción túl arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen gazdasági megfontolások és elvárások játszottak szerepet a résztvevők Magyarországról való elvándorlásában. A migrációs motivációkra vonatkozó kérdések között három olyan is volt, ami strukturális-gazdasági ösztönzőkre utalt (munkakeresés; adósság visszafizetése vagy befektetés céljából történő megtakarítás; általános gazdasági kilátások Magyarországon). E dimenziókból egy összevont mutatót (főkomponenst) készítettünk.

A résztvevőket arra is megkértük, hogy értékeljék a németországi társadalmi tőkéjüket abból a szempontból, hogy nehézségek esetén kire, milyen szereplők segítségére számíthatnak. Négy lehetséges forrást jelöltünk meg: német barátok vagy ismerősök, német hatóságok, német civil szervezetek, illetve másik országból Németországba vándorolt barátok. Ezeket egy főkomponensbe vontuk össze. A magyarországi társadalmi tőkét szintén négy dimenzióban vizsgáltuk, a segítség négy lehetséges forrására vonatkozó értékeléseket (magyarországi család, ottani barátok és ismerősök, magyarországi hatóságok és magyarországi civil szervezetek) szintén egy főkomponensbe aggregáltuk. A fogadó és küldő ország médiájához való viszonyt is vizsgáltuk egy olyan kategorikus változó segítségével, amely a médiafogyasztás nyelvét vizsgálta.

Az elfogadási és elutasítási attitűd változót nyolc itemből vontuk össze. Öt item a menekültekre vonatkozó elutasítás meglétét vagy hiányát vizsgálta három negatív és két pozitív állítás segítségével. Másik három item pedig a menekültek segítésének három lehetséges okát vizsgálta.

1. táblázat
Menekülteket támogató jótékonyság vagy fizetett szolidaritási munka

	Gyakoriság	Mintabeli arány (%) (N=639)
Jótékonyság (adományozás vagy önkéntesség) a menekültek javára Magyarországon vagy Németországban a válaszadó élete során bármikor	193	30,2
Jótékonyság (adományozás vagy önkéntesség) a menekültválság idején vagy utána	174	27,2
Jótékonyság Németországban	168	26,3
Önkéntesség Németországban	115	18,0
Jótékonyság Magyarországon	95	14,9
Fizetett munka a menekültek javára Németországban	55	8,6
Fizetett munka a menekültek javára Magyarországon	12	1,9

A fenti változókhoz használt kérdések, a kapcsolódó leíró statisztikák és a főkomponensek jellemzői a Függelékben találhatóak.

Eredmények. Strukturális helyzet és transznacionális kapcsolatok a kvalitatív és kvantitatív mintákban

A kvantitatív minta jellemzői

A válaszadók 30,2%-a jótékonykodott élete során menekültek javára (önkéntes munka vagy adományozás) (4% nem válaszolt). A többség (27,2%) az úgynevezett migrációs válság idején vagy azt követően tette mindezt. Százhatvannyolc személy (a válaszadók 26,3%-a) Németországban végezte e tevékenységet, 14,9%-a pedig Magyarországon. A válaszadók közül száztizenöten (18%) vettek részt menekültek segítésében önkéntesként Németországban. Ötvenöt személy (8,6%) végzett fizetett menekültügyi tevékenységet Németországban. (Magyarországon jóval kisebb számban, lásd az 1. számú táblázatot).[5]

A társadalmi-gazdasági helyzetük alapján mintánk magasan képzett személyekből áll (2. számú táblázat): a válaszadók 44%-a rendelkezik legalább egy felsőoktatásban szerzett diplomával és csak 2,5%-uk volt, aki legfeljebb általános iskolai oktatásban részesült. A résztvevők munkaerőpiaci helyzetéről elmondható, hogy sikeresen integrálódtak: a túlnyomó többségük (90%-uk) rendelkezett németországi munkával az adatfelvétel idején és a nem dolgozók pusztán 2%-ot tettek ki

5 Fontos kiemelni, hogy ezek az eredmények nem általánosíthatók a teljes németországi magyar népességre. Nemcsak azért, mert a nők erősen felülreprezentáltak a mintánkban, hanem azért sem, mert a kérdőívet online formája miatt valószínűleg a migráció és a menekültek iránt erősen érdeklődők töltötték ki.

(2. számú táblázat). A szubjektív társadalmi-gazdasági elégedettségük kimagasló, a lakáskörülményeivel 77%-uk volt inkább vagy teljesen elégedett (adott 4-es vagy 5-ös értékelést egy ötös skálán); 71%-uk volt inkább vagy teljesen elégedett a jelenlegi állásával; és 81%-uk volt inkább vagy teljesen elégedett a németországi életszínvonalával (Függelék, F2. számú táblázat). A vándorlásuk társadalmi-gazdasági okait illetően elmondható, hogy a résztvevők 83%-a jobb munkalehetőségek reményében érkezett, 77% hivatkozott az aggasztó magyar gazdasági kilátásokra, 36% pedig a – tartozásait kiegyenlítő, vagy befektetéseit fedező – megtakarítást tartotta inkább fontos vagy nagyon fontos migrációs oknak (F2. számú táblázat).[6]

2. táblázat
A válaszadók megoszlása nem, életkor-kategória, iskolai végzettség, az érkezés időpontja és a munkaerőpiaci helyzet szerint (%)

nem		N=635
férfi	37,2	
nő	62,8	
életkor kategória		N=557
18–24	4,8	
25–34	35,5	
35–44	30,3	
45–54	19,9	
55–64	6,5	
65+	2,9	
iskolai végzettség		N=546
általános iskola	2,0	
középiskola	46,9	
felsőoktatás	41,2	
posztgraduális képzés	9,9	
érkezés időpontja		N=426
1962–2010	19,2	
2011–2014	45,1	
2015–2017	35,7	
munkaerőpiaci helyzet		N=639
teljes munkaidőben dolgozik	52,0	
részmunkaidőben vagy alkalmilag dolgozik	18,2	
dolgozik, de nem jelölte, milyen formában	15,0	
nem dolgozik	14,9	

6 A válaszokat egy 4-es skálán lehetett jelölni.

A transznacionális kapcsolatokat vizsgálva (F1. számú táblázat) azt találtuk, hogy résztvevők 44%-a magyarul is és németül is követi a médiát, 24%-uk több nyelven tájékozódik, és csak 8% azoknak az aránya, akikhez kizárólag a német nyelvű média jut el. A minta 16%-át csak magyar nyelvű médiafogyasztás jellemzi, míg 7%-uk semmilyen médiát nem fogyaszt. A németországi és magyarországi társadalmi tőke vizsgálatakor (F2. számú táblázat), pontosabban a bajban elérhető segítségre vonatkozóan, Magyarországon a család, Németországban pedig a hatóságok kapták a legmagasabb pontszámot (átlagosan 3 pontot a lehetséges 4-ből). A magyarországi és németországi barátok, illetve a németországi civil szervezetek hasonló értékelést kaptak (átlagosan 2,6 pont). Az elérhető segítségben a legalacsonyabb átlagos pontszámot (1,7-et) a magyar hatóságok és civil szervezetek kapták.

Migrációtörténetek az interjúkban

Az interjúkban a magyar bevándorlók élettörténeti narratívái négy alaptéma köré rendeződtek: migrációs tapasztalatok és motivációk, kapcsolat a német társadalommal, személyes és politikai kötődés Magyarországhoz, illetve interkulturális és transznacionális tapasztalatok. A migrációs motivációk közül a politikai és személyes okok az idősebb (az 1980-as ’90-es évek előtt érkező) generáció körében voltak dominánsak. A fiatalabbaknál, akik az elmúlt tíz évben érkeztek, inkább a jobb munkalehetőségek, valamint a karrierben való előrelépés voltak a vándorlás fő hajtóerői. Az új érkezők körében – főleg Berlinben letelepült fiatal értelmiségiek között – megjelent ugyanakkor az is, hogy a gazdasági megfontolások a politikai okoknak rendelődtek alá.

A német társadalomhoz való kapcsolódásról elmondható, hogy a sikeres integrációs pálya és szociális mobilitás inkább az idősebb generációt jellemzi. Az általunk megkérdezett 50–60 éves generáció tagjai erősen kapcsolódnak a fogadótársadalomhoz, elsősorban szakmai és személyes kapcsolataikon keresztül. Néhányuk vegyes házasságban és etnikailag kevert családban él. Az alábbi idézet egy olyan sikeres üzletasszonytól származik, aki a hetvenes években vándorolt Budapestről Nyugat-Berlinbe. Gazdaságtudományi diplomáját és nyelvi készségeit használva egy nemzetközi kereskedőcég vezető pozíciójáig küzdötte fel magát, most saját kis cégét vezeti. Beszélt a kemény munkáról és arról a hosszú időről, amire szükség volt, hogy bevándorlóként boldoguljon Németországban. Ezek azonban, ahogyan mondta, össze sem hasonlíthatóak azzal a küzdelemmel, amivel egy háborús vagy konfliktusos zónából érkezőnek kell szembenéznie.

„Ennek is voltak fázisai. … (É)s én mindig azt érzem, hogy aki frissen jött, az még nem tudja, hogy ez nem egy helyzet, hanem ez egy folyamat. És én egy

csomó mindent látok ma így, nem láttam így 1975 szeptemberében, amikor idejöttem. És eltelt egy idő, miután bizonyos dolgokat másképp láttam, és nem jutottam olyan munkához eleinte, amilyet gondoltam, hogy nekem kijár. Ma már tudom, hogy nem jár ki semmi... Aztán megszületett a gyerekem, és akkor hirtelen kirúgtak az állásomból, és akkor ott álltam, háromnegyed évig kerestem állást, amikor is még nem volt rendszerváltás, még nem özönlött 17 millió NDK-s az NSZK-ba, idézőjelben, tehát ilyen jellegű problémák nem voltak, de én ott álltam és három negatívumom volt ebben a szakmában, hogy nő vagyok, hogy külföldi vagyok és kisgyerekem van. Szóval azért itt is voltak kanyarok, de összességében, ha összehasonlítom az életemet, mondjuk egy Mohammaddal,[7] *akkor azért ez, hogy mondjam, az ő élete az enyémhez képest koránt sem fáklyás menet. Én nem voltam 56-os, meg nem disszidáltam, nem csaptam be magam mögött az ajtót, tehát nekem nem kellett úgy éreznem, hogy soha többé nem jöhetek vissza."*

Az újgenerációs, fiatal bevándorló magyarok a munkaerőpiaci bizonytalanság és a hétköznapi interakcióikban tapasztalt ridegség ellenére a nagyvárosok vonzásáról és a bennük élvezett szabadságról beszéltek. A megszólalók a nagyvárosok multikulturális miliőjével azonosulnak. De ez egyben azt is jelenti, hogy kötődéseik gyengébbek. Többen beszéltek arról, hogy a kollegiális kapcsolataikon kívül egyéb emberi kötődéseik nincsenek.

A legtöbb interjúalanyunk szoros magyarországi baráti és családi kapcsolatokról számolt be, melyek sok esetben együtt járnak az ország iránt érzett egyfajta civil elköteleződéssel (ami a jelenlegi politikai berendezkedéssel szemben inkább kritikus, mint elfogadó). Az alábbiakban idézett interjúalany egy médiaszakember, aki 2012-ben, a mielőbbi visszatérés szándékával érkezett Németországba. Azonban egy adott pillanatban rájött, hogy nincs visszaút, hiszen a politikai körülmények kedvezőtlen alakulása miatt már nem tudna a magyar médiában dolgozni.

„Mindig olvastam a híreket, mindig elég rettenetnek tartottam, ami otthon megy, és egyik ámulatból a másikba estem. Ettől függetlenül mindig is kellemes nosztalgiát éreztem, ami sokáig elgondolkoztatott a hazatérésen. És akkor már itt vagyunk, 2016. október 8-án, amikor hirtelen nem tudtam hozzáférni az e-mail-fiókomhoz.[8] *És kiderült, hogy bezárták a lapot, és akkor olyan dühös lettem, és ami utána történt, természetesen nagyon sajnáltam, hogy megtörténhet, és aztán csak csalódottságot éreztem. Most is, máig is hiányoznak az emberek, de maga az ország egyszerűen nem, mert egyszerűen nem tudom ésszel felfogni, hogy ez lehetséges lenne."*

7 Egy szíriai ember, akit az interjúalany segít.

8 Az interjúalany egy olyan baloldali magyar napilap újságírója volt, amelyet az említett napon zártak be. Az interjú felvételének idejekor még riporterként dolgozott.

Eredmények. Szolidaritási tevékenységek: menekültek fizetett és önkéntes segítése

A jótékony és fizetett munka narratívái

Vizsgálatunk rámutatott arra, hogy a Németországban élő magyarok által végzett támogatói munka nagyon hasonló a német állampolgárokéhoz (Hamann–Karakayali 2016, Karakayali 2019). Az egyik ilyen jellegű tevékenység a humanitárius segítségnyújtásban való önkéntes részvétel volt, ami elsősorban a menekülők szenvedésének enyhítésére és alapvető szükségleteiknek a kielégítésére irányult, és az úgynevezett menekültválság idejére korlátozódott.

Ugyanakkor később – ahogyan ezt magyar interjúalanyaink egy része is elmondta – kialakult a hosszú távú elköteleződés, és az egyének, valamint családok segítése kiegészült nyelvi képzéssel, ami a bürokráciában való segítséggel és a rendszeres látogatásokkal is tovább bővült. Egy idősebb berlini nő a patrónus (németül *Patenschaft)* szót használta arra, hogy leírja kapcsolatát egy szíriai fiatalemberrel és családjával, akiket a mindennapi problémák megoldásában segített. *„Ebben semmi különleges nincs"* – mondta. 25 évvel korábban ugyanis hasonlóképpen segített egy Lengyelországot elhagyó embertársának és később több erdélyi családnak is. Egy müncheni nő arról mesélt, hogy hogyan kezdett el először kisgyerekes menekült családokat segíteni, majd pedig újonnan érkezett fiúknak focizásból, pingpongozásból, bokszedzésekből és mozilátogatósokból álló közösségi programokat szervezni. Elmondása szerint, egy kéthetes webdizájn kurzust is felépített, aminek keretében a résztvevők fotózni, rajzolni és webhelyeket készíteni tanulhattak. Két interjúalanyunknak a menekültekkel és migránsokkal folytatott munka nemcsak szakmája lett, de egyenesen egy erre szakosodott intézményt vezetnek. Egyikük egy olyan interkulturális szervezet alapítója és vezetője, amely a menekülteknek és a migránsoknak nyújt társadalmi és jogi tanácsokat. A másik – két további személlyel társulva – a törökországi menekültek ivóvízzel, orvossággal, árammal és oktatással való ellátásába bekapcsolódó szervezetet működtet.

Az interjúalanyaink több mint fele fiatal vagy középkorú, egyetemi végzettséggel és jó német nyelvtudással rendelkező személy volt, egy részük pedig egyetemi szinten tanult német nyelvet és irodalmat. Ők az utóbbi tíz évben, alapvetően jobb munkalehetőségeket keresve érkeztek Németországba, de elvándorlásukban politikai okok is szerepet játszottak. Segítő tevékenységeikben kétfajta mintázatot fedeztünk fel. Az egyik mintázat a németnyelv-tanároké, akik menekülteket segítő nyelviskola alkalmazásába kerültek. A másik típus olyan társadalomtudományi végezettséggel rendelkezőké, akik németországi karrierjüket részmunkaidős, bizonytalan munkakörben kezdték, ami mellett 2015-ben a me-

nekülteket segítő önkéntes programokhoz is csatlakoztak. Ők később olyan állást találtak a menekültügyben vagy az integrációs programokban, amelyet az állam vagy a helyi önkormányzat támogat. Ezt az állást nem feltétlenül a jobb fizetés reményében, hanem a magyarországi domináns diskurzussal szembeni ellenállás jegyében, illetve a németországi társadalmi elismertség elérésének céljával, valamint morális okokból választották.

A társadalmi-gazdasági pozíció, valamint a transznacionális beágyazottság és a segítségnyújtás fizetett és önkéntes formái közötti statisztikai összefüggés

Ahhoz, hogy a társadalmi-gazdasági pozíciók, a transznacionális beágyazottság és a menekültek segítése (jótékonyság, illetve fizetett munka) közötti összefüggések kirajzolódjanak, kvantitatív adataink segítségével mindkét segítségnyújtási formához három modellt készítettünk. Elsőként néhány alapvető szocio-demográfiai változót vontunk be a modellbe: nem, életkor, Németországba érkezés éve, iskolázottság, munkaerőpiaci helyzet és szubjektív gazdasági elégedettség. A második modell ez előbbiek mellett olyan változókat is tartalmazott, mint a migrációval összefüggő társadalmi-gazdasági perspektívák és a társadalmi beágyazottsági mutatók (társadalmi tőke a két országban, a médiafogyasztás nyelve és a magyarországi választási preferenciák). A harmadik modellben a szocio-ökonómiai helyzetre és a transznacionális beágyazottságra vonatkozó változók a menekültek elfogadásával és elutasításával kapcsolatos érzelmi-attitűd mutatóval egészültek ki.

Az első modellben (M1) a nem fizetett segítségnyújtással, azaz a jótékonysággal kapcsolatban azt találtuk, hogy minél magasabb a szubjektív gazdasági elégedettségi szintje valakinek, annál nagyobb az esélye annak, hogy az illető részt vesz a menekültek segítésében (míg az alacsonyabb életkor, illetve az érkezés későbbi időpontja csökkentik ennek az esélyét). Ez az összefüggés azonban eltűnik a második, bővebb modellben (M2). Az látható, hogy a gazdasági okokkal magyarázott migráció csökkenti a részvételt, de az erősebb németországi társadalmi tőke, a német nyelvű médiafogyasztás (a csak magyar nyelvűvel ellentétben) és a baloldali pártkötődés (a Fidesz támogatásával ellentétben) növeli a részvételi hajlandóságot. Ebből arra következtettünk, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet érzékelése csak közvetetten áll kapcsolatban a jótékony segítségnyújtásban való részvétellel. Az iskolázottság pozitív összefüggést mutat a szolidaritással: azok, akik rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, nagyobb eséllyel kapcsolódnak be segítő tevékenységekbe, mint az alacsonyabban képzettek. A munkaerőpiaci helyzet ezzel szemben nem mutat egyértelmű összefüggést a filantróp tapaszta-

latokkal. Az iskolázottság mellett a németországi migráció gazdasági motivációja mutat direkt összefüggést a részvétellel, azonban negatív irányban.

A németországi társadalmi tőke és a médiafogyasztás nyelve is erős összefüggést mutat a jótékonysággal. A kapcsolat a menekültek elfogadására vonatkozó attitűdváltozó bevonása után is fennáll. Ez a németországi társadalmi erőforrások hatásának fontosságát jelzi: a németországi intézményi és személyes kapcsolatok és a német nyelvtudás jelentősen hozzájárulnak a menekültek integrációjában való részvételhez. E statisztikai kapcsolatban egy ezzel ellentétes irányú oksági viszony is feltárul: a jótékonykodás olyan szociális kapcsolatok kiépítésének eszközévé is válhat, amelyek túlmutatnak a menekültek segítésének szűkebb kontextusán. Az attitűdváltozóval bővített harmadik modell (M3) alapján kirajzolódik, hogy a németnyelvű média fogyasztása (a kizárólag magyar nyelven történőhöz képest) a jótékonyságban való részvételt növeli: egyrészt a németnyelvű médiafogyasztás a filantróp tevékenységekkel kapcsolatos információkhoz és tudáshoz, elképzelésekhez, normákhoz, diskurzusokhoz ad hozzáférést, másrészt a német nyelvtudás a részvételnek is fontos feltétele. A médiafogyasztás közvetett és közvetlen hatásairól szóló eredmények egybecsengenek egy a németországi lengyelekről szóló vizsgálat eredményeivel. A tanulmány (a nemzetállam által befolyásolt diskurzusok kontextusában) azt hangsúlyozza, hogy a médiafogyasztás kiemelkedő hatással van arra, hogy ki kapcsolódik be a menekültek segítésébe: akik elsősorban németnyelvű médiát fogyasztanak, azok nagyobb eséllyel fogadják el és segítik a menekülteket (Nowicka et al. 2017) (3. számú táblázat).

3. táblázat
A menekülteket segítő jótékonyság (M1, M2, M3) háttértényezői

	Menekülteket segítő jótékonyság Németországban											
	M1				M2				M3			
	B	S.E.	Exp (B)		B	S.E.	Exp (B)		B	S.E.	Exp (B)	
Nem (ref: férfi)	0,37	0,23	1,44		-0,07	0,29	0,94		-0,31	0,36	0,73	
Korcsoport (ref: 55+)												
adathiány	-0,35	0,41	0,7		-0,73	0,53	0,48		0,06	0,63	1,06	
18–34	-1,34	0,4	0,26	**	-2,05	0,5	0,13	**	-1,47	0,64	0,23	*
35–44	-0,15	0,37	0,86		-0,65	0,47	0,52		-0,18	0,6	0,83	
45+	0,06	0,38	1,06		-0,03	0,51	0,97		0,6	0,64	1,82	
Iskolázottság (ref: főiskola, egyetem)												
adathiány	-1,18	0,50	0,31	*	-1,30	0,60	0,27	*	-1,10	0,70	0,33	
Általános, közép-, szakiskola	-1,12	0,24	0,33	**	-0,82	0,32	0,44	*	-0,57	0,40	0,57	
Posztgraduális	-0,42	0,36	0,66		-0,54	0,44	0,58		-0,80	0,57	0,45	

Migráció időszaka (ref: 2011 előtt)												
2011–2014	-0,62	0,32	0,54	t	-0,14	0,41	0,87		-0,07	0,5	0,94	
2015–2017	-1,03	0,36	0,36	**	-0,71	0,45	0,49		-1,05	0,56	0,35	t
adathiány	-0,16	0,31	0,85		0,04	0,41	1,04		0,03	0,49	1,03	
Munkaerőpiaci helyzet (ref: részmunkaidős vagy alkalmi)												
Teljes munka-időben dolgozik	-0,35	0,28	0,71		0,01	0,35	1,01		-0,3	0,42	0,74	
Dolgozik, de nem tudjuk, hogyan	0,8	0,51	2,23		1,19	0,61	3,3	*	0,94	0,75	2,56	
Nem dolgozik	-0,04	0,36	0,96		0,53	0,46	1,69		0,16	0,57	1,18	
Strukturális helyzettel való elégedettség	0,28	0,11	1,33	**	0,11	0,14	1,12		0,15	0,19	1,16	
Migráció gaz-dasági okai					-0,32	0,16	0,73	*	-0,49	0,21	0,61	*
Társadalmi tőke Magyaro.-on					-0,04	0,13	0,96		-0,05	0,16	0,95	
Társadalmi tőke Németo.-ban					0,6	0,15	1,82	**	0,47	0,2	1,59	*
Tájékozódás – Hagyományos média (ref: csak magyar nyelven)												
csak német nyelven					2,09	0,6	8,08	**	2,43	0,76	11,33	**
magyar és né-met nyelven					0,6	0,44	1,83		0,7	0,55	2,02	
számos nyelven					0,78	0,47	2,19	t	0,82	0,59	2,26	
nem követem					0,2	0,72	1,22		0,72	0,94	2,06	
Pártpreferenciák Magyarországon (ref: Fidesz)												
Baloldali ellenzék					1,35	0,54	3,88	*	1,55	0,91	4,71	t
Jobboldali ellenzék					-0,39	0,69	0,68		0,49	1,01	1,62	
Egyéb					0,81	0,72	2,25		0,97	1,07	2,64	
Nem tudja					1,04	0,56	2,82	t	1,5	0,93	4,5	
Nem szavazna					0,91	0,56	2,49		1,38	0,91	3,97	
Elfogadás–el-utasítás attitűd									0,82	0,22	2,26	**
Konstans	-0,45	0,68	0,64		-0,77	1,09	0,47		-1,19	1,46	0,3	

Bináris logisztikus regressziós modellek (regressziós együttható, standard hiba és esélyhá-nyados), *: p<0.05; **: p<0,01; t: p<0,1

A menekülteket segítő fizetett munkával kapcsolatban azt találtuk (4. számú táblázat), hogy a szubjektív társadalmi-gazdasági elégedettség erősen és pozitívan függ össze azzal, hogy a válaszadó vett-e részt valaha ilyen tevékenységekben (M4). A német nyelvű médiafogyasztás (ellentétben a csak magyar nyelvű média követésével) – még a szolidaritási attitűd változó beillesztése után is – erősen összefügg a fizetett segítő munkával. Egyrészt ahhoz, hogy valaki fizetett álláshoz jusson a menekültügyi rendszerben, szükség van nyelvi kompetenciákra, másrészt egy ellentétes oksági viszony is fennállhat: az ilyen típusú tevékenységek erősítik a nyelvi készségeket.

A kutatás egyik legfontosabb eredménye, hogy a vizsgálat időpontjában jellemző munkaerőpiaci státusz erősen összefüggött a fizetett (menekültek segítésével kapcsolatos) munkavégzés tapasztalatával: a részidős, vagy alkalmi munka szignifikánsan nagyobb eséllyel jár együtt a menekülteket segítő tevékenységekben való részvétellel, mint a teljes idejű foglalkoztatottság vagy a munkanélküliség. Az összefüggés akkor is fennmarad, ha a modellbe bekerülnek a társadalmi-gazdasági változók, a transznacionális beágyazottság, és a menekültek elfogadására vonatkozó attitűdváltozók is. Ez az erős kapcsolat arra enged következtetni, hogy a menekülteket támogató fizetett munka egyfajta alternatív integrációs út a német munkaerőpiacra, annak egy speciális szegmensébe: a részmunkaidős és alkalmi munkák világába.

Kutatásunk rávilágított még egy fontos összefüggésre: a menekültek elfogadására vonatkozó attitűdök és a menekülteket segítő fizetett munka közti erős kapcsolatra. Azt találtuk, hogy a szociodemográfiai, társadalmi-gazdasági és transznacionális beágyazottság változókkal bővített két modellben (M3 és M6) a menekültek elfogadásának-elutasításának attitűdje és a fizetett segítő munka közötti kapcsolat erőssége hasonló az attitűdök és a jótékonykodás kapcsolatához. Ez arra enged következtetni, hogy nem különbözik teljes mértékben egymástól a menekültekre irányuló segítségnyújtás fizetetlen és fizetett formája, sőt, – ahogyan bemutattuk – mindkettő ugyanazon értékekkel és attitűdökkel mutat összefüggést: az elfogadás és a segítségnyújtási kötelezettség kifejeződései.

4. táblázat
A menekülteket segítő fizetett munka (M4, M5, M6) háttértényezői

	Menekülteket segítő fizetett munka Németországban											
	M4				M5				M6			
	B	S.E.	Exp (B)		B	S.E.	Exp (B)		B	S.E.	Exp (B)	
Nem (ref: férfi)	0,82	0,38	2,27	*	0,34	0,45	1,41		0,19	0,52	1,21	
Korcsoport (ref: 55+)												
adathiány	0,6	0,71	1,82		0,4	0,86	1,5		2,33	1,31	10,26	t

18–34	0,24	0,66	1,28		-0,07	0,78	0,93		2,46	1,27	11,67	t
35–44	0,79	0,63	2,21		0,69	0,75	1,99		2,83	1,23	16,9	*
45+	0,41	0,65	1,5		-0,06	0,82	0,94		1,64	1,27	5,15	
Iskolázottság (ref: főiskola, egyetem)												
adathiány	-0,31	0,96	0,73		0,59	1,42	1,81		0,8	1,61	2,22	
Általános, közép-iskola, szakiskola	-1,13	0,41	0,32	**	-0,97	0,51	0,38	t	-0,75	0,61	0,47	
Posztgraduális	-0,1	0,5	0,9		0,14	0,59	1,15		-0,05	0,73	0,96	
Migráció időszaka (ref: 2011 előtt)												
2011–2014	-0,39	0,46	0,68		-0,02	0,59	0,98		-0,3	0,69	0,74	
2015–2017	-1,03	0,55	0,36	t	-0,8	0,69	0,45		-1,36	0,8	0,26	t
adathiány	-0,34	0,45	0,71		-0,39	0,61	0,67		-0,84	0,73	0,43	
Munkaerőpiaci helyzet (ref: részmunkaidős vagy alkalmi)												
Teljes munkaidő-ben dolgozik	-0,77	0,36	0,46	*	-1,13	0,45	0,32	*	-1,47	0,53	0,23	**
Dolgozik, de nem tudjuk, hogyan	-0,57	0,92	0,56		-2,05	1,42	0,13		-2,89	1,65	0,06	t
Nem dolgozik	-2,72	1,07	0,07	*	-3,1	1,13	0,05	**	-3,35	1,19	0,04	**
Strukturális helyzettel való elégedettség	0,58	0,19	1,78	**	0,5	0,25	1,65	*	0,32	0,3	1,38	
Migráció gazda-sági okai					-0,06	0,25	0,94		-0,34	0,3	0,71	
Társadalmi tőke Magyarországon					0,3	0,19	1,35		0,35	0,22	1,41	
Társadalmi tőke Németországban					0,38	0,21	1,46	t	-0,08	0,27	0,92	
Tájékozódás – Hagyományos média (ref: csak magyar nyelven)												
csak német nyelven					3,36	1,23	28,73	**	2,69	1,4	14,79	t
magyar és német nyelven					2,25	1,12	9,46	*	2,78	1,2	16,17	*
számos nyelven					1,78	1,14	5,91		2	1,21	7,41	t
nem követem					1,29	1,55	3,62		1,5	1,69	4,49	
Pártpreferenciák Magyarországon (ref: Fidesz)												
Baloldali ellenzék					-0,63	0,64	0,53		-1,35	0,95	0,26	
Jobboldali ellen-zék					-2,55	1,2	0,08	*	-1,87	1,3	0,15	
Egyéb					-0,42	0,91	0,65		-1,54	1,25	0,22	
Nem tudja					-1,17	0,71	0,31	t	-1,71	1,03	0,18	t
Nem szavazna					-0,37	0,67	0,69		-0,93	0,95	0,39	
Elfogadás–elutasítás attitűd									0,98	0,36	2,65	**
Konstans	-2,91	1,05	0,05		-2,91	1,83	0,05		-3,41	2,19	0,03	

Bináris logisztikus regressziós modellek (regressziós együttható, standard hiba és esélyhányados), *: p<0.05; **: p<0,01; t: p<0,1

Eredmények. A bevándorlók által végzett nem fizetett szolidaritási tevékenységek okai és azok következményei

A magyar bevándorlók legtöbbször humanitárius okokkal magyarázták a menekültek támogatásában való részvételüket. Ez az eredmény megfelel annak, amit a 2015-ös szolidaritási akciókkal kapcsolatban találtunk. (Részletesebben lásd: Feischmidt–Zakariás 2019, Vandervoordt–Verschraegen 2019). A résztvevők mások segítését morális keretbe helyezve, egyetemes emberi kötelességként írták le. Ezen felül – ahogyan az alábbi példaidézet is mutatja – ez az erős pozitív érzelmek által fűtött magyarázat szorosan kapcsolódik jóléti állam-párti érvelésekhez és olyan emberi kötelességekhez, mint a szülői feladatok. Mindennek akár – ahogyan ez az interjúalany is fogalmaz – személyes pozitív hozadéka is lehet: másokkal és magaddal jót tenni nem egymást kizáró, hanem sokkal inkább egymást erősítő tevékenységek.

„Ha hozzád fordul valaki, akinek segítségre van szüksége, és te tudsz segíteni, akkor tedd meg. Ha mással nem, legalább egy tanáccsal. Akármi is történik, egy élettapasztalattal minimum gazdagodsz. (…) Azt hiszem, ez (a segítés) alapvetően gazdagít engem valamiképpen, ezt magadért teszed. Mert neked jó."

A kutatás fő kérdése a menekültek támogatásának (vagy épp nem támogatásának) a saját migrációs tapasztalat általi meghatározottsága volt. Azt találtuk, hogy a saját migrációs tapasztalat erős magyarázó oka volt németországi magyar bevándorlók – köztük is főleg a legkorábban érkezők, a német társadalomba sikeresen integrálódottak között – a menekülteknek való segítségnyújtásban. A háború sújtotta Jugoszlávia területéről Németországba érkezett magyarok szintén reflektáltak a saját migrációs és menekülési tapasztalataikra.

„És én, ugye a saját életemben is megéltem ezt az egész menekült folyamatot, mert a férjemmel Szerbiából jöttünk, Vajdaságból. Menedékkérők voltunk, tehát ezt az egész jogi folyamatot is végigcsináltuk. És 1998-ban kerültem az Oasehez,[9] először tolmács voltam, később tanácsadó, még az adminisztrációban is dolgoztam, minden voltam. Aztán öt évvel ezelőtt olyan vezetővé lettem kinevezve, aki már 25 éve a menekültek védelmében és interkulturális projekteken dolgozik."

Ugyan az idősebbeknél és korábban érkezetteknél sem hiányzott, a fiatalabb és a később érkező interjúalanyaink jobban hangsúlyozták kivándorlásuk politikai motivációit. Ennek kifejtésekor értékelték a német *Willkommenskulturt,* azt egyértelműen a magyar kormány kriminalizáló beszédmódja elé helyezve (Feischmidt–

9 Egy a menekültek német társadalomba való integrációját segítő civil szervezet. Lásd: https://www.oase-berlin.org/

Zakariás 2019). Interjúalanyainknál, és közülük is elsősorban azoknál, akiknek legerősebb motivációjuk a saját munkahelyükön illetve karrierjükben való előrelépés volt, ugyancsak azt találtuk, hogy a fizetett és a fizetetlen részvétel a menekültek támogatásában nemcsak, hogy egymást támogató, hanem egyes esetekben egyenesen egymásból következő tevékenységek voltak. (Ez az eredmény összecsengett korábbi kutatások eredményeivel, lásd: Bauder–Jayaraman 2014.)

A Magyarországon képzett németnyelv-tanárok arról számoltak be, hogy a menekültekkel való munkájuk legfőbb motivációja a közvetlen sikerélmény és a karrierkilátások erősítése voltak. Egy olyan gazdasági részterület vált számukra elérhetővé, ami a magyar oktatási rendszerhez, illetve magán nyelviskolákhoz képest jobb lehetőségeket kínált. Egy másik interjúalany a német munkáltatók szemében különleges értékkel bíró migrációs hátterű (elsősorban társadalomtudományi és szociális munka végzettségű) szakemberekről beszélt.

„Én 2015-ben kezdtem. 2015 előtt is foglalkoztam már menekültekkel Berlinben. Családgondozó voltam, Magyarországon úgy mondanák, hogy ilyen gyermekjóléti szolgálatnál. Ott voltak menekült ügyfeleink, de én 2015-ben tudatosan váltottam át a menekültes szakmára, mert akkor erre nagyon nagy igény volt (…) Olyan is volt, hogy a főnököm is valamikor menekült volt, akinek nem volt diplomája, szakmai diplomája, de még érettségije sem, csak ebből a világból jött és akkor így átlátta."

Az intézményi fejlesztésekkel új lehetőségek keletkeztek, amelyek érintették a német munkaerőpiacon jobb pozíciókat kereső magyar bevándorlókat is. Emellett, – mivel a magyar kormány minden menekülteket segítő erőfeszítést stigmatizált a magyarországi nyilvánosságban – a menekültekért végzett munka a magyarok szemében az elfogadás és a szolidaritás kifejezésének eszközévé vált.[10] Azok a dolgozók, akik korábban kevésbé voltak elhivatottak, később morálisan és politikailag elkötelezettekké váltak, miután napi szinten szembesültek a menekült diákjaik és klienseik szükségeivel, erőfeszítéseivel és küzdelmeivel.

Teri újságíró volt, aki azután hagyta el Magyarországot, hogy nemcsak munkáját, de reményét is elvesztette, hogy valaha új állást találjon. Berlinben fizetett alkalmazottja lett egy német nyelvre és integrációra szakosodott nyelviskolának, amit egy Németországba évtizedekkel azelőtt menekültként érkezett afgán férfi vezetett. Személyes és érzelmes módon beszélt a munkájáról és a menekült diákokkal való kapcsolatáról. Kapcsolata a menekültekkel olyan erőssé vált, hogy akkor sem hagyta el a menekült-programot, amikor egy állami iskola sokkal jobban fizetett állást ajánlott neki.

10 Kutatások bizonyították, hogy a magyarországi szolidaritási tevékenységek motivációja, a morális ösztönzők mellett, a magyar kormány gyűlöletpropagandája elleni kiállás is (Feischmidt–Zakariás 2019).

„Abban az időben kevesen voltak, és a többségük magasan képzett. Iszonyatosan tudták, hogy mit akarnak, hogy itt új életet akarnak kezdeni. Ha valaki traumatizálva is volt, nem annyira. Ez a háború kezdete volt, még senki nem halt meg. OK, volt valaki, akit csak akkor engedtek ki a börtönből, később ő nagyon jó barátom lett, ő egy filmrendező lány, nagyon erős, jól tudta kezelni. Tudta, hogy nem hátranéz, hanem előre. És akkor ott voltak a szírek. Volt egy pár afgán, de ők már Iránban éltek, ott is születtek, egy kereskedő, szóval relatíve gazdag osztályból érkeztek. Volt még négy-öt csecsen és pár afrikai. Ez volt az én közösségem, meg egy palesztin fiú, aki azóta falafelt árul. Elkezdtünk akkor tanulni, és olyan tíz perc alatt szerettem bele ezekbe az emberekbe… és azóta, két éve együtt vagyunk, egy családdá váltunk (…) Még nincs gyermekem, szóval egy tyúkanyó vagyok, és nem tudnám máshogy elképzelni."

Összegzés

Kvantitatív vizsgálatunk a Magyarországról Németországba irányuló vándorlás legfőbb okaként az utóbbi ország jobb munkalehetőségeit, előbbi kedvezőtlenebb gazdasági kilátásait azonosította. Az elmozdulás e várakozásaikat igazolta: jelenlegi németországi helyzetével a válaszadók többsége elégedett. A kvalitatív módszerek alkalmazásával, menekültekkel ténylegesen foglalkozó személyekre fókuszálva azt mutattuk be, hogy interjúalanyaink munkájának leértékelődése Magyarországon kezdődött, majd egy ideig Németországban is folytatódott. Az idősebb generációhoz tartozó alanyaink sikeres németországi életpályát festettek le. Fiatalabb alanyaink küzdelmesebb életszakaszról számoltak be, és elmondták, hogy a menekültszektorban kibontakozó karrierjük szempontjából komoly előrelépést jelentett a fizetetlen munkáról fizetettre való áttérés.

Elemzésünkben arra törekedtünk, hogy kutatói figyelmünket az önkéntes szolidaritási munkán, a jótékonyságon túl, a hasonló jellegű, fizetett munkavégzésre is kiterjesszük. Ennek jogosságát kvantitatív eredményeink is alátámasztották, melyben bizonyítást nyert, hogy a menekültek elfogadása és a megsegítésükben való tevőleges részvétel mindkét típusú tevékenység esetében összefügg egymással. A segítségnyújtás fizetett és fizetetlen formája közel hasonló mértékű pozitív irányú összefüggést mutat az alany iskolai végzettségével, szubjektív anyagi jólétével, a német nyelvű média fogyasztásával és a menekültek felé mutatott elfogadással. Azonban különbségek is megfigyelhetőek. Például, ha valaki nem kifejezetten gazdasági okokból vándorolt Németországba, választott hazájában magasabb társadalmi tőkével rendelkezik, és magyarországi baloldali pártpreferenciákkal rendelkezik, akkor csupán a nem-fizetett segítségnyújtási tevékenysé-

gekkel mutatható ki pozitív kapcsolat. A munkaerőpiaci helyzet (részmunkaidős és alkalmi versus teljes munkaidős foglalkoztatás vagy a munkavégzés hiánya) ugyanakkor csak a fizetett segítő munkával függött össze.

Végezetül leszögezhetjük, hogy kutatásunk, amely az Európán belüli vándorok körében a társadalmi pozíció és a menekültekre irányuló segítő tevékenységek közötti összefüggés kimutatására vállalkozott, nem csupán a segítségnyújtás lehetséges okaira derített fényt, de azt is vizsgálta, hogy az ilyen típusú tevékenységek milyen hatással vannak az érintettek további sorsára. A részmunkaidőben dolgozók vagy alkalmi munkát végzők nagyobb arányban vettek részt menekülteket segítő fizetett tevékenységekben, mint az interjú időpontjában nem dolgozók, vagy teljes munkaidőben dolgozók. Ez arra mutat rá, hogy a menekültek segítését fontosnak tartó németországi magyarok számára a munkaerőpiaci beágyazódás egy lehetséges útja (annak speciális, részmunkaidős vagy időszakos alkalmazást jelentő szegmensébe), ha menekültekkel foglalkozó munkakörben alkalmazzák őket. Ennek oka a magyar munkavállalók alacsonyabb bérigénye, valamint a menekültügyi munkák alacsonyabb társadalmi-gazdasági státusza, illetve a rájuk való nagy kereslet. Mindezek következtében a magyarországi bevándorlók egy része a menekültekre és a velük kapcsolatos munkalehetőségekre nem veszélyként, hanem lehetőségként tekinthet.

A strukturális tényezők komoly hatással vannak a kutatás során elért résztvevők meghatározó hányadának pozíciójára, illetve társadalmi státuszára. A fiatal, magasan képzett magyar állampolgárok, akik a német menekültellátó és integrációs intézmények munkavállalói lettek, felfelé irányuló mobilitást élhettek át, társadalmi státuszuk és elismertségük olyan emelkedését, amely önbecsülésük megerősödéséhez vezetett. Ebben a szolidaritás értékként való elfogadása és a xenofóbia elutasítása is komoly szerepet játszott. A menekültek támogatását hivatott részmunkaidős és alkalmi munkák a magyar bevándorlók számára nem csupán állást és fizetést jelentenek, de a német társadalomba való hosszú távú integrációnak egy speciális útja is megnyílt előttük.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Kovách Imrének kutatásunk befogadásáért. Köszönettel tartozunk kollégáinknak a Humboldt Egyetem Migráció és Integrációkutatási Intézetében, Magdalena Nowickanak, Wolfgang Kaschubanak, Sina Arnoldnak és Ludger Priesnek a Bochumi Egyetemről, valamint Melegh Attilának és Papp Z. Attilának. Külön köszönettel tartozunk a közreműködésért kollégáinknak a Társadalomtudományi Kutatóközpontból, először is Hunyadi Mártonnak, aki az interjúkat készítette Münchenben, valamint Szakács Borbálának, Kovács Eszternek és Bayer Alexandrának az online kérdőív megalkotásában való segítségükért.

Hivatkozások

Aptekar, S. (2018) Doctors as migration brokers in the mandatory medical screenings of immigrants to the United States. *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 6(9). 1865-1885. DOI:10.1080/1369183X.2018.1494545

Atac, I. – Rygiel, K. – Stierl, M. (2016) The contentious politics of refugee and migrant protest and solidarity movements: Remaking citizenship from the margins. *Citizenship Studies,* 20(5). 527–544. DOI:10.1080/13621025.2016.1182681

Destatis – Statistisches Bundesammt: Foreign population by selected citizenships and years, Migration and integration, Foreign population by selected citizenships and years https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/foreigner-citizenship-time-serie.html?view=main[Print] (letöltve 2020-08-07)

Bauder, H. – Jayaraman, S. (2014) Immigrant workers in the immigrant service sector: Segmentation and career mobility in Canada and Germany. *Transnational Social Review,* 4(2–3). 176–192. DOI:10.1080/21931674.2014.952978

Bernáth, G. – Messing, V. (2016) Infiltration of political meaning production: Security threat or humanitariancrisis? The coverage of the refugee 'crisis' in the Austrian and Hungarian media in early autumn 2015. Research Report. Budapest: CEU. https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/article/17101/infiltrationofpoliticalmeaningfinalizedweb.pdf.

Boswell, C. – Geddes, A. (2011) *Migration and mobility in the European union.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Brown, J. A. (2016) We must demonstrate intolerance toward the intolerant': Boundary liberalism in citizenship education for immigrants in Germany. *Critical Sociology,* 42(3). 455–471. DOI:10.1177/0896920514527848

Cantat, C. (2016) Rethinking mobilities: Solidarity and migrant struggles beyond narratives of crisis. *Intersections. EEJSP,* 2(4). 11–32. DOI:10.17356/ieejsp.v2i4.286

della Porta, D. (szerk.) (2018) *Solidarity mobilizations in the 'Refugee crisis. Contentious moves.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Dines, N. – Montagna, N. – Vacchelli, E. (2018) Beyond crisis talk: interrogating migration and crises in Europe. *Sociology,* 52(3). 439–447. DOI:10.1177/0038038518767372

Feischmidt, M. – Cantat, C. – Pries, L. (szerk.) (2019) *Refugee Protection and Civil Society in Europe.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Feischmidt, M. – Zakariás, I. (2019) Politics of Care and Compassion: Civic Help for Refugees and Its Political Implications in Hungary—A Mixed-Methods Approach. In Feischmidt, M. – Cantat, C. – Pries, L. (szerk.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe.* Basingstoke: Palgrave Macmillan. 59–99.

Genova, N. D. – Mezzadra, W. – Pickles, J. (2015) New keywords: Migration and borders. *Cultural Studies,* 29(1). 55–87. DOI:10.1080/09502386.2014.891630

Grote, J. (2018) The Changing Influx of Asylum Seekers in 2014–2016: Responses in Germany. Focussed Study by the German National Contact Point for the European Migration Network (EMN). Working Paper 79. Federal Office for Migration and Refugees. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/11a_germany_changing_influx_final_en_0.pdf

Hamann, U. – Karakayali, S. (2016) Practicing Willkommenskultur: Migration and Solidarity in Germany. *Intersections. EEJSP,* 2(4), 69–86. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.296

Heinemann, A. (2017) The making of 'good citizens': German courses for migrants and refugees. *Studies in the Education of Adults,* 49(2). 177–195. DOI:10.1080/02660830.2018.1453115

Karakayali, S. (2019) The Welcomers: How volunteers frame their commitment for refugees. In Feischmidt, M. – Cantat, C. – Pries, L. (szerk.) *Refugee protection and civil society in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 221–241.

Isin, E. –Nyers, P. (szerk.) (2014) *Routledge handbook of global citizenship studies. Routledge international handbooks.* London: Routledge.

Mayer, M. (2018) Cities as sites of refugee and resistance. *European Urban and Regional Studies,* 25(3). 232–249. DOI:10.1177/0969776417729963

Melegh A. – Sárosi A. (2016) Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: Történeti-strukturális megkozelítés. *Demográfia,* 58(4). 221–265.

Melegh, A. (2018) Positioning in global hierarchies. In Moskalewicz, M. –Przybylski, W. (szerk.) *Understanding Central Europe.* London–New York: Routledge Taylor & Francis Group. (pp. 25–31).

Nagy, Zs. (2016) Repertoires of Contention and New Media: The Case of a Hungarian Anti-billboard Campaign. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2(4). 109–133. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.279.

Nowicka, M. –Krzyzoski, L. – Ohm. D. (2017) Transnational solidarity, the refugees and open societies in Europe. *Current Sociology,* 67(3). 383–400. DOI: 10.1177/0011392117737817

Payton, R L. –Moody, M.P. (2008) *Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission*. Bloomington: Indiana University Press.

Pries, L. (2019) Introduction: Civil Society and Volunteering in the So-Called Refugee Crisis of 2015—Ambiguities and Structural Tensions. In Feischmidt, M. – Cantat C. – Pries, L. (szerk.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe.* Palgrave Macmillan. 1–23.

Rajaram, P. K. (2016) Whose Migration Crisis? *Intersections. East European Journal of Society and Politics,* 2(4). 5-10. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.314.

Vandervoordt, R. –Verschraegen, B. (2019) Subversive Humanitarianism and Its Challenges: Notes on the Political Ambiguities of Civil Refugee Support. In Feischmidt, M. – Cantat C. – Pries, L. (szerk.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe.* 101–128. Palgrave Macmillan.

Weng, S.S. – Lee, J.S. (2016) Why Do Immigrants and Refugees Give Back to Their Communities and What can We Learn from Their Civic Engagement? *Voluntas,* 27(2). 509–522. DOI: 10.1007/s11266-015-9636-5

Vrăbiescu, I. – Kalir,. B. (2018) Care-full failure: how auxiliary assistance to poor Roma migrant women in Spain compounds marginalization. *Social Identities,* 24(4). 520–532. DOI: 10.1080/13504630.2017.1335833

Függelék

F1. táblázat
Kategorikus háttérváltozók megoszlása (médiafogyasztás nyelve, illetve a magyarországi pártokhoz való viszony)

	%	N
Milyen típusú médiát fogyaszt (nyomtatott és internetes újságok, tévé, rádió)? (N=638)		638
Főként magyar nyelvű médiát	16,0	
Főként német nyelvű médiát	8,2	
A magyar és a német nyelvű médiát is figyelem	44,2	
Számos nyelven figyelem a médiát	24,6	
Nem követem a médiát	7,1	
Pártpreferencia		635
Baloldali ellenzék	25,9	
Jobboldali ellenzék (Jobbik)	13,5	
FIDESZ	10,2	
Egyéb	5,8	
Nem tudja, kire szavazna	21,9	
Nem menne el szavazni	22,7	

F2. táblázat
Kérdőív itemek (érvényes válaszok száma, mintaátlag, szórás) és az összevont folytonos változó által megőrzött szóráshányad (%)

	N	Átlag	Szórás	Megőrzött szóráshányad (%)
Strukturális elégedettség (Mennyire elégedett Ön az alábbiakkal...; 5 – teljesen elégedett; 1 –egyáltalán nem elégedett)				68,7
Az Ön jelenlegi munkájával	620	3,89	1,10	
Az Ön jelenlegi életszínvonalával	635	4,13	0,91	
Az Ön jelenlegi lakáskörülményeivel	635	4,14	1,01	
A migráció gazdasági okai (4 – nagyon fontos; 1 – egyáltalán nem fontos)				
Jobb munkalehetőség reményében.	587	3,33	0,95	
Pénzt kell gyűjteni az otthoni hiteltörlesztéshez, vállalkozáshoz, beruházáshoz.	564	2,09	1,23	
A magyarországi gazdasági helyzet kilátástalansága miatt, vagy csupán magasabb életszínvonal reményében.	594	3,19	1,03	
Társadalmi tőke Magyarországon (Ha nehézségei támadnának, mennyire számíthatna... 4 – teljes mértékben; 1 – egyáltalán nem)				51,4
Magyarországon élő családjára?	629	3,09	1,06	
Magyarországon élő barátaira, ismerőseire?	627	2,62	0,97	
Magyarországi hivatalokra, hatóságokra?	622	1,68	0,79	
Magyarországi civil szervezetekre?	618	1,64	0,78	
Társadalmi tőke Németországban (Ha nehézségei támadnának, mennyire számíthatna... 4 – teljes mértékben; 1 – egyáltalán nem)				57,7
Németországban élő más bevándorló barátaira, ismerőseire?	617	2,29	0,97	
Német barátaira, ismerőseire?	627	2,68	0,98	
Német hivatalokra, hatóságokra?	632	2,95	0,89	
Németországi civil szervezetekre, egyházra?	618	2,50	1,04	

	N	Átlag	Szórás	Megőrzött szóráshányad (%)
Elfogadás és elutasítás attitűdváltozó (Mennyire ért egyet a következő állításokkal... 1: egyáltalán nem, 4: teljes mértékben)				59,4
A menekültek jelenlétükkel gazdagítják a befogadó ország kultúráját.	585	2,15	1,06	
A menekültek jelenlétükkel gazdagítják a befogadó országot, mert magasan képzett emberek is vannak köztük.	577	1,96	0,96	
A menekültek jelenléte együttjár a bűnözés növekedésével.	597	2,76	1,11	
A menekültek jelenléte növeli a munkanélküliséget.	589	2,63	1,14	
Menekülő embereken segíteni általános emberi kötelesség.	608	3,18	0,94	
A menekültek ellátására nemzetközi egyezmények és törvények vonatkoznak, amelyeket be kell tartani.	603	3,15	0,97	
A különböző hátterű bevándorlóknak segíteniük kell egymást.	571	2,82	0,99	
A menekültek veszélyeztetik más bevándorlók megítélését Németországban.	596	2,69	1,18	

Absztraktok

Mobilitás és integráció

Huszár Ákos – Szabó Andrea

Pártszimpátia és a társadalmi mobilitás érzékelése

A tanulmányban nem a társadalmi mobilitás hagyományosan vizsgált objektív dimenzióit, hanem annak az egyénben lecsapódó érzetét, a szubjektív mobilitást vizsgáljuk. Az elmúlt évek szociológiai, politikatudományi vizsgálódásai arra utalnak, hogy a média által erősen vezérelt társadalmakban egyre nagyobb jelentősége van az objektív mutatókban testet öltött valóságon túli, úgynevezett megélt valóságnak, vagy, ahogy a politikatudomány ezt mondja: a *„post-truth”* világnak. Természetesen nem állítjuk, hogy a szubjektív mobilitás ne lenne valóságos, azt azonban igen, hogy lehet érték-, ideológia- és politikavezérelt, sőt -befolyásolt, így a szociológia által kimutatott, adott esetben mobilitás szempontjából inkább állandóságot, stabilitást mutató társadalom, a szubjektum szintjén lehet erősen felfelé mobilnak megélt, dinamikus és kedvező konnotációjú, vagy éppen fordítva. Érezhetik úgy a társadalom tagjai, hogy helyzetük hónapról hónapra kedvezőtlenebbé válik annak ellenére, hogy objektív mobilitási mutatókkal ez az érzet nem támasztható alá. Ennek egyik kézzelfogható példája a Fidesz 2006-os *„Rosszabbul élünk, mint 4 esztendeje!”* kampány-szlogenje, amely arra próbált rávilágítani, hogy a társadalom súlyos veszteségeket szenvedett az MSZP által vezetett 2002–2006 közötti időszakban.

Kulcsszavak: inter- és intragenerációs szubjektív társadalmi mobilitás, pártpreferencia, politikai integráció

Huszár Ákos – Balogh Karolina – Győri Ágnes

A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között. Közeledés vagy távolodás?

A tanulmány a származás és az egyén által elért társadalmi pozíció összefüggését vizsgálja a mai Magyarországon és arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a nők és a férfiak mobilitási jellemzői között. A jelenség vizsgálata azért indokolt, mert annak ellenére, hogy a társadalmi élet számos területén a nők hátrányos helyzetben vannak a férfiakhoz képest, az elmúlt évtizedek mobilitásvizsgálatai szerint kedvezőbb helyzetbe kerültek. Vizsgálatunk a TK Mobilitás Kutatási Centrum által 2018-ban készített országosan reprezentatív felvétel adataira támaszkodik. Eredményeink arra a kedvezőtlen tendenciára hívják fel a figyelmet, hogy erősödik a magyar társadalom bezáródása a mobilitás mértékének csökkenésével, valamint arra is rámutatnak, hogy ugyan a nők abszolút mobilitási mutatói összességében kedvezőbben alakulnak, mint a férfiakéi, ez azonban nem jelenti azt, hogy a mobilitási esélyeik is kedvezőbbek.

Kulcsszavak: társadalmi mobilitás, abszolút és relatív mobilitás, nemek közötti egyenlőtlenségek

Gerő Márton – Hajdu Gábor – Kovách Imre – Kristóf Luca – Szabó Andrea

A magyar társadalom integrációja 2015, 2018

A tanulmány a 2018-as és a 2015-ös integrációs modellnek a szerkesztésében felhasznált dimenziók összehasonlításával elemzi a magyar társadalom integrációjának a változásait a két adatfelvételi időpont között. Ismerteti a 2018-as modell létrehozásának a részleteit, és a kapott eredményeket összehasonlítja a kormányzat kinyilvánított társadalompolitikai céljaival. A tanulmány eredményei, a látens profilelemzés a modellalkotáshoz, a modelleket létrehozó változók megoszlásai és statisztikai kapcsolatai jól alkalmazhatók és bizonyítják, hogy az integrációs modell alkalmas nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségek és az integráció adott állapotának a leírására, hanem azok két időszak közötti elmozdulásainak, módosulásainak az elemzésére is. A társadalmi egyenlőtlenségek és integráció nagyon csekély mértékben módosultak 2015 és 2018 között. A társadalom politikai integrációja jelentős mértékben felerősödött.

Kulcsszavak: társadalmi integráció, társadalmi egyenlőtlenségek, látens profilelemzés, politikai integráció

Szabó Andrea – Gerő Márton

A magyar társadalom politikai integrációja

Az elmúlt években több tanulmányban vizsgáltuk a politikai integrációt Magyarországon (Gerő–Szabó 2015, Gerő–Szabó 2017, Gerő–Szabó 2019). Az volt a szándékunk, hogy bemutassuk azt a folyamatot, ahogy a politikai rendszer a maga eszközeivel létrehozza azokat a mechanizmusokat és interakciókat, amelyek újra és újrateremtik az emberek együttélésének feltételit, valamint becsatornázzák a társadalmat a politikai alrendszer működtetéséhez (Kiss 2015). Ebben a tanulmányban összegezzük az ezzel összefüggő, korábbi vizsgálataink eredményét, és a legújabb rendelkezésre álló adatainkon teszteljük, hogy a politikai integráció korábban azonosított mintázatai hogyan alakultak az utóbbi években. Ehhez kifejtjük, hogy a habermasi alapokon nyugvó politikai integrációs keret hogyan kapcsolódik össze a politikai kultúra típusaival, majd egy 2018-as reprezentatív adatfelvétel segítségével megvizsgáljuk, hogy milyen értékrendbeli és részvételi mintázatok alakultak ki a mai Magyarországon.

Kulcsszavak: politikai integráció, értékrend, részvétel

Területi mobilitás

Csizmady Adrienne – Győri Ágnes – Kőszeghy Lea – Rácz Attila

Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai

Tanulmányunk a területi mobilitás jellegzetességeit vizsgálja. Először áttekintettük az e téren született legújabb kutatási eredményeket, majd a Társadalomtudományi Kutatóközpont (Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely) Szociológiai Intézetében több éve folyó, a társadalmi integrációs mechanizmusokat vizsgáló kutatás keretében kialakított integrációs csoportok mobilitási jellemzőit vizsgáltuk meg. A háztartások területi mobilitási lehetőségeit és hajlandóságát befolyásoló tényezők közül a lakás- és munkaerőpiaci helyzetet emeltük ki. Adataink a KSH statisztikáiból és a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete által 2018-ban, országosan reprezentatív mintán végzett kérdőíves kutatásból (KEP2, N=2650) származnak. A területi mobilitás társadalmi különbségeinek vizsgálata hozzájárul annak megértéséhez, hogy társadalmunk miért tartozik a kevésbé mobilak közé.

Kulcsszavak: területi mobilitás, lakásmobilitás, ingázás, integrációs csoportok

Dávid Beáta – Albert Fruzsina – Huszti Éva

Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás

A tanulmány fókuszában a lakóhelyi mobilitás és a kapcsolathálózat áll. Először áttekintjük a kapcsolati tőke indikátoraként használt, a személyes kapcsolathálózatok legszűkebb, erős kapcsolatokat tartalmazó körének, az úgynevezett bizalmas beszélgetési hálózatoknak az alakulását, különösképp a 2015–2018 közti időszak adataiból kibontakozó változásokat. Ezután az MTA TK, Mobilitás Kutatási Centrum KEP 2018. évi adatbázisa alapján megvizsgáljuk a földrajzi mobilitás (ugyanott él-e jelenleg, ahol gyerekkorában), illetve a bizalmas beszélgetési hálózatok jellemzőinek összefüggéseit.

Kulcsszavak: bizalmas beszélgetési hálózatok, földrajzi mobilitás, kapcsolati tőke

Bakó Tamás – Kálmán Judit

Változott-e az ingázásban a nemek közötti egyenlőtlenség? Az ingázási időre ható tényezők és változásuk 1990 és 2011 között Magyarországon

A munka miatti ingázás modern jelensége a munkaerőpiac és a lakáspiac térbeli interakciójának eredménye, mely az egyén részéről akkor racionális választás, ha vagy jobb lakáskörülmények vagy előnyösebb munkalehetőség, magasabb bérszínvonal kompenzálja a vele járó fáradságot. A fejlett országokra vonatkozóan régóta és több vizsgálat zajlott az ingázás összegfüggéseivel kapcsolatban, munka-gazdaságtani, gazdaságföldrajzi, vagy urbanista elméleti keretekkel egyéni, demográfiai és területi különbségeket is mérve. Viszont jóval kevesebb a kelet-európai adatokon alapuló elemzés a szakirodalomban. Jelen tanulmányunk a csekély hazai irodalmat kívánja kiegészíteni számos új, eddig nem kikutatott eredmény bemutatásával a *népszámlálási* adatok alapján az 1990–2011 közötti időszakra vonatkozóan. Leíró jelleggel bemutatjuk az ingázási mintázatokat, és egy szelekciós ökonometriai modellel vizsgáljuk az ingázási időre ható tényezők változását 1990 és 2011 között – hiszen a foglalkoztatottá válás nem random, azt is számos tényező befolyásolja. Kutatásunk egyik legjelentősebb eredménye, hogy míg a nemzetközi irodalom szerint a férfiak és a nők ingázása közötti időben mutatkozó különbség stabil (például Petrongolo–Ronchi 2020), addig Magyarországon a vizsgált időszakban ez nem volt igaz: az adatok arra engednek következtetni, hogy a nők egyre jobban felzárkóztak a férfiakhoz mind a foglalkoztatás esélyében, mind az ingázási időben, illetve a megtett távolságban. Számos egyéb egyéni, valamint a helyi munkaerőpiacot jellemző változó hatását vizsgáltuk az in-

gázási időre vonatkozóan, ám eredményeink szerint a lakóhely földrajzi elhelyezkedése lényegesen nagyobb hatással bír, mint bármelyik egyéni szintű demográfiai változó (kivéve a foglalkozás). A Közép-magyarországi régióban lakókhoz képest az ország bármelyik másik régiójában lakók napi 17–30 perccel rövidebb ingázási idővel számolhatnak, ami komoly kihatással lehet az ingázás társadalmi költségeire és jóléti hatásaira.

Kulcsszavak: ingázási idő, helyi munkaerőpiac, női foglalkoztatás, népszámlálás, szelekciós modell

Vissza a társadalomba

Rácz Andrea

A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra

A tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a szociális munkának milyen mozgástere van a hátrányos helyzetű, kirekesztett családok és egyének támogatásában, illetve a rendszer diszfunkcionális működése hogyan járul hozzá a kliensek helyzetének konzerválásához. A *Szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer működési mechanizmusai című* kutatás célcsoportja kettős: egyfelől a különböző problémákkal küzdő kliensek és családok, másfelől a velük dolgozó szakemberek, illetve a helyi döntéshozatalban érintett szereplők. A két célcsoport a szociális és gyermekvédelmi rendszer működésével kapcsolatos vélekedéseit, valamint a segítségnyújtás egyének, családok jól-létére és társadalmi mobilitásukra gyakorolt hatásait kvantitatív és kvalitatív kutatási eredményeink alapján ismertetjük. A tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy a szociális és gyermekvédelmi terület forrás és humánerőforrás kapacitásainak szűkössége, a szakma alacsony társadalmi megbecsültsége a kirekesztett léthelyzetek és állapotok rögzülését, konzerválását eredményezik. A gyakorlati működésre jellemző diszfunkcionalitás a szociális munka alapértékeit és beavatkozási elveit veszélyezteti, ezzel korlátozva a professzionális segítői tevékenységeket.

Kulcsszavak: szociális munka, gyermekes családok, jól-lét, társadalmi mobilitás és ellátórendszer

Boza István – Csáki Anikó – Ilyés Virág – Köllő János –
Kőműves Zsófia – Márk Lili – Mészáros Mercedes

Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában

A tanulmányban magyar vállalatok és költségvetési intézmények létszámfelvételi és bérezési döntéseit vizsgáljuk annak felderítésére, hogy milyen típusú munkáltatók, milyen munkakörökben, mekkora bérért és milyen hosszan alkalmaztak börtönviselt személyeket 2003–2011-ben. E célra egy államigazgatási regiszterekből épített panel adatbázist használunk, amely a magyarországi népesség feléről, ezen belül közel negyvenezer, a vizsgált időszakban legalább egyszer fogva tartott személyről tartalmaz adatokat. Eredményeink szerint a vállalatok az egyszerű munkák világában nem biztosítják magukat alacsonyabb bér fizetésével a börtönviseltek alkalmazásában rejlő kockázatok ellen, ugyanakkor megfigyelhető, hogy olyan cégek, olyan munkakörökbe vesznek fel szabadultakat, ahol a szabályszegő viselkedés okozta várható kár viszonylag kicsi. Ezeken a területeken a munkaviszonyok rövidek, nagyobb részt csak egy-három hónaposak. Potenciális beajánlók jelenléte, illetve a börtönviseltek foglalkoztatásában szerzett korábbi munkáltatói tapasztalat mérsékli az alkalmazás kockázatát és stabilabb állásokhoz segíti a börtönviselteket. Az arányuk népes társadalmi csoportokban elég magas ahhoz, hogy a visszailleszkedésük akadályait komolyan tanulmányozandó kérdésnek tekintsük.

Kulcsszavak: fogvatartottak, reintegráció, mobilitás, diszkrimiáció, Magyarország

Határon innen, határon túl

Papp Z. Attila - Kovács Eszter – Kováts András

Magyar diaszpóra és az anyaország. Diaszporizáció és diaszpórapolitika

A tanulmány azt vizsgálja, milyen kapcsolatrendszer alakult ki a külföldön, diaszpórában élő magyarok és az anyaország között. A nemzetközi diaszpórapolitikai szakirodalom elméleti keretei között elemezzük, hogy kormányzati szinten milyen politika szerint alakul az anyaország és a diaszpórában élő magyarság kapcsolata: hogyan gondolkodik a magyar politika a külföldön rövid vagy hosszú távon letelepedett magyar közösségekről, szán-e nekik valamilyen speciális feladatot a magyar nemzetépítésben vagy külpolitikában, egyszersmind milyen koncepciók

alapján viszonyul az anyaország a külföldön (nyugaton) élő nemzettagokhoz. Saját empirikus adataink segítségével vizsgáljuk azt is, hogy a külföldre migrált magyarok hogyan viszonyulnak Magyarországhoz és új, lakóhelyük szerinti országukhoz. Képet adunk arról, hogy a külföldön élők milyen módon intézményesülnek új környezetükben, és választ adunk arra is, hogy a különféle szerveződéseik egy új diaszpóra kialakulásához vagy inkább csak egy transznacionális mozgás állandósulásához vezetnek.

Kulcsszavak: magyar diaszpóra, diaszpórapolitika, diaszporizáció, transznacionalizmus

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó

Szolidaritás és társadalmi mobilitás. Magyar bevándorlók jótékonysága és fizetett munkája a német bevándorlási rendszerben

Tanulmányunkban az európai szelektív mobilitási rendszerben való helyezkedés és a szolidaritás összefüggéseit vizsgáljuk elsősorban abból a megközelítésből, hogy a menekültellátásban végzett jótékonyság és fizetett munka hogyan hat az európai migránsok strukturális és érzékelt munkaerőpiaci helyzetére. A vizsgálat Németországban élő magyarokra irányult, módszere online survey és interjús adatfelvétel. A tanulmány megállapítja, hogy az önkéntesen végzett szolidaritási munka növelte a magyar migránsok esélyét arra, hogy Németországban fizetett munkát találjanak, ami sokak számára az előrelépést jelentette a formális munkaerőpiacon is. Ez a strukturális összefüggés az értelmezések szintjén a migráns élethelyzetek azonosságának diskurzusait és a személyes példákra hivatkozó meritokratikus diskurzusokat erősítette.

Kulcsszavak: szolidaritás, migráció, menekültek, Németország, Magyarország, média, nyilvánosság

A kötet szerzői

Albert Fruzsina
Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar, Mentálhigiéné Intézet, egyetemi tanár; Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó

Bakó Tamás
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos segédmunkatárs

Balogh Karolina
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos segédmunkatárs

Boza István
CEU, PhD hallgató

Csáki Anikó
Váltó-Sáv Alapítvány, munkatárs

Csizmady Adrienne
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó; Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszék, egyetemi docens

Dávid Beáta
Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar, Mentálhigiéné Intézet, egyetemi tanár; Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó

Feischmidt Margit
Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó; Pécsi Tudományegyetem Média és Kommunikációtudományi Intézet, egyetemi docens

Gerő Márton
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs; ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Tanszék, egyetemi adjunktus

Győri Ágnes
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs

Hajdu Gábor
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos főmunkatárs

Huszár Ákos
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs

Huszti Éva
Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Szociális és Társadalomtudományi Intézet, főiskolai docens

Ilyés Virág
Budapesti Corvinus Egyetem, PhD hallgató

Kálmán Judit
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs

Kovách Imre
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó; Debreceni Egyetem, Szociológiai és Szociálpolitikai tanszék, egyetemi tanár

Kovács Eszter
Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs

Kováts András
Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos segédmunkatárs

Köllő János
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó

Kőműves Zsófia
Cambridge Econometrics, Economist

Kőszeghy Lea
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs

Kristóf Luca
Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos főmunkatárs

Márk Lili
CEU, PhD hallgató

Mészáros Mercedes
Váltó-Sáv Alapítvány, szakmai vezető

Papp Z. Attila
Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos tanácsadó; Miskolci Egyetem, BTK, ATTI, egyetemi tanár

Rácz Andrea
ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék, habil. egyetemi docens

Rácz Attila
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszék, egyetemi adjunktus

Szabó Andrea
Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos főmunkatárs; ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, egyetemi adjunktus

Zakariás Ildikó
Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs

Abstracts

Mobility and integration in Hungarian society

Mobility and integration

Ákos Huszár – Andrea Szabó

Party preference and the perception of social position

In the following paper, we do not examine the traditionally examined objective dimensions of social mobility, but its sense transpiring in the individual, subjective mobility. Sociological and political science research in recent years suggests that in heavily media-driven societies, so-called lived reality is becoming increasingly important, beyond the reality that is embodied in objective indicators, or, as political science says, the "Post-truth" world. Of course, we do not claim that subjective mobility is not real, but we do claim that it can be value, ideology and policy-driven, and even influenced, so while the society presented by sociology shows permanence and stability in terms of mobility, at the level of the individual, it may be perceived as very upwardly mobile, with a dynamic and favourable connotation, or vice versa. Members of society may perceive that their situation is getting worse from month to month, despite the fact that objective mobility indicators do not support this perception. One tangible example of this is the 2006 Fidesz campaign slogan "We live worse than 4 years ago!", which tried to highlight that society had suffered heavy losses in the period between 2002 and 2006, when was led by the Hungarian Socialist Party, MSZP.

Keywords: intergenerational and intragenerational subjective social mobility, party preference, political integration

Ákos Huszár – Karolina Balogh – Ágnes Győri

Inequality of social mobility between women and men Convergence or divergence?

This paper examines the relationship between origin and the social position achieved by the individual in today's Hungary and seeks to answer the question of what differences can be observed between the mobility characteristics of women and men. The study of this phenomenon is justified because, despite the fact that women are at a disadvantage compared to men in many areas of social life, they have been placed in a more favourable position according to mobility studies in recent decades. Our paper is based on the data of a nationally representative survey prepared by the TK Mobility Research Centre in 2018. Our results draw attention to the unfavourable trend that the rigidity of Hungarian society is strengthening with the decrease in the rate of mobility, and also show that although the absolute mobility indicators of women are more favourable than those of men, this does not mean that their chances are also better.

Keywords: social mobility, absolute and relative mobility, gender inequalities

Márton Gerő – Gábor Hajdu – Imre Kovách – Luca Kristóf – Andrea Szabó

The integration of Hungarian society 2015, 2018

The paper analyses the changes in the integration of Hungarian society between the two data collection dates by comparing the dimensions used in the construction of the 2018 and 2015 integration models. It describes the details of the creation of the 2018 model and compares the results obtained with the government’s stated social policy goals. The results of the paper, the latent profile analysis for modelling, the distributions and statistical relationships between the variables creating the models can be well applied and prove that the integration model is not only suitable for describing social inequalities and the given state of integration, but also to analyse their shifts and changes between two periods. is. Social inequalities and integration changed very little between 2015 and 2018. The political integration of society has intensified significantly.

Keywords: social integration, social inequalities, latent profile analysis, political integration

Andrea Szabó – Márton Gerő

Political integration in Hungary

In recent years, we have examined political integration in Hungary in several papers (Gerő – Szabó 2015, Gerő – Szabó 2017, Gerő – Szabó 2019). Our intention was to present the process by which the political system, with its own means, creates the mechanisms and interactions that recreate again and again the conditions for people to coexist and channel society to the functioning of the political subsystem (Kiss 2015). In this paper, we summarise the results of our related previous papers and test how the previously identified patterns of policy integration have evolved in recent years, using our latest available data. To this end, we explain how the Huberman-based political integration framework is related to the types of political culture, and then, with the help of representative data collection from 2018, we examine the value and participation patterns that have developed in today's Hungary.

Keywords: political integration, values, participation

Spatial mobility

Adrienne Csizmady – Ágnes Győri – Lea Kőszeghy – Attila Rácz

Spatial mobility and the integration groups of Hungarian society

Our paper examines the characteristics of spatial mobility. We first reviewed the latest research findings in this field and then we examined the mobility characteristics of integration groups formed within the framework of research examining social integration mechanisms that have been ongoing for several years at the Institute of Sociology of the Research Centre for Social Sciences (the Hungarian Academy of Sciences Centre of Research Excellence). Among the factors influencing spatial mobility opportunities and willingness of households, we highlighted the housing and labour market situation. Our data are derived from the statistics of the CSO and from a questionnaire survey conducted by the Institute of Sociology of the Research Centre for Social Sciences in 2018 on a nationally representative sample (KEP2, N = 2650). Examining the social differences in spatial mobility contributes to understanding why our society is less mobile.

Keywords: spatial mobility, housing mobility, commuting, integration groups

Beáta Dávid – Albert Fruzsina – Éva Huszti

Network capital and residential mobility

The focus of the paper is on residential mobility and networking. First, we review the evolution of the narrowest range of personal networks, the so-called confidential conversation networks, used as an indicator of contact capital, especially the changes that emerge from the data of the 2015–2018 period. Then, based on the 2018 database of the Mobility Research Centre KEP of the Hungarian Academy of Sciences, we examine the correlations between geographical mobility (does someone currently live in the same place as in their childhood) and the characteristics of confidential conversation networks.

Keywords: core discussion networks, geographical mobility, network capital

Tamás Bakó – Judit Kálmán

Has gender inequality in commuting changed? Factors affecting commuting time and their changes between 1990 and 2011 in Hungary

The modern phenomenon of commuting for work is the result of the spatial interaction of the labour market and the housing market, which is a rational choice on the part of the individual if either better housing conditions or better job opportunities or higher wage levels compensate for the inherent fatigue. Several studies have been conducted and for a long time on the determinants of commuting, measuring individual, demographic, and territorial differences using labour economics, economic geography, or urbanist theoretical frameworks. However, in the literature there is much less analysis based on Eastern European data. Our present paper intends to supplement the scanty Hungarian literature by presenting a number of new, hitherto unexplored results on the basis of census data for the period 1990-2011. We present commuting patterns in a descriptive way and use a selective econometric model to examine the change in factors affecting commuting time between 1990 and 2011 – since becoming employed is not random, it is also influenced by a number of factors. One of the most significant results of our research is that while according to the international literature, the time difference between men and women commuting is stable (e.g. Petrongolo – Ronchi 2020), in Hungary this was not true in the period under review: the data suggest that women increasingly caught up with men, both in terms of employment chances and commuting time and distance travelled. We examined the impact of several other individual as well as local labour market

variables on commuting time, but our results suggest that the geographical location of residence has a significantly greater impact than any individual-level demographic variable (excluding occupation). Compared to the residents of the Central Hungary region, the residents of any other region of the country can expect 17–30 minutes shorter commuting time per day, which can have a serious impact on the social costs and welfare effects of commuting.

Keywords: commuting time, local labour market, female employment, census, selection model

Back to society

Andrea Rácz

The impact of social work interventions on social mobility and immobility

This paper addresses the question of how social work has room for manoeuvre in supporting disadvantaged, excluded families and individuals, and how the dysfunctional operation of the system contributes to preserving the situation of clients. The target group of the paper titled Operating mechanisms of the social and child protection care system is twofold: on the one hand, clients and families struggling with different problems; on the other hand, the professionals working with them, and the actors involved in local decision-making. The views of the two target groups on the functioning of the social and child protection system, as well as the effects of assistance on the well-being and social mobility of individuals and families, are presented on the basis of our quantitative and qualitative research results. The paper draws attention to the fact that the scarcity of resource and human resource capacities in the field of social and child protection and the low social esteem of the profession result in the fixation and preservation of excluded life situations and conditions. Dysfunction, a characteristic of practical operation, endangers the basic values and intervention principles of social work, in this way restricting professional assistance activities.

Keywords: social work, families with children, well-being, social mobility and the care system

István Boza – Anikó Csáki – Virág Ilyés – János Köllő –
Zsófia Kőműves – Lili Márk – Mercedes Mészáros

Demand constraints in the reintegration of ex-prisoners

In this paper, we examine the recruitment and salary decisions of Hungarian companies and budgetary institutions in order to find out what types of employers, in which jobs, for what salary and for how long they employed prisoners in 2003–2011. For this purpose, we use a panel database built from public administration registers, which contains data on half of the Hungarian population, including nearly forty thousand people detained at least once during the period under review. Our results show that companies in the world of simple jobs do not insure themselves against the risks inherent in employing prisoners by paying lower wages; however, it can be observed that companies hire those who have been released in jobs where the expected damage from offending behaviour is relatively small. In these areas, employment is brief, with most only lasting one to three months. The presence of potential referrals and previous employer experience in employing prisoners reduces the risk of recruitment and helps prisoners find more stable jobs. Their proportion in populous social groups is high enough to consider barriers to their reintegration as an issue to be studied seriously.

Keywords: incarceration, reintegration, mobility, discrimination, Hungary

Within the borders and beyond

Attila Papp Z. – Eszter Kovács – András Kováts

Hungarian diaspora and the kin-state
Diasporarization and diaspora politics

This paper examines the system of relations that has developed between Hungarians living abroad and in the diaspora. Within the theoretical framework of the international diaspora policy literature, we analyse the policy at the governmental level of the relationship between the motherland and the Hungarians living in the diaspora: how Hungarian politics thinks about Hungarian communities established abroad in the short or long term, or in foreign policy, and at the same time on the basis of what concepts the mother country relates to national members living abroad (in the West).

With the help of our own empirical data, we also examine how Hungarians who have migrated abroad relate to Hungary and their new country of residence. We give an idea of how people living abroad are institutionalised in their new environment, and we also give an answer to whether their various organisations lead to the formation of a new diaspora or rather to the perpetuation of a mere transnational movement.

Keywords: Hungarian diaspora, diaspora politics, diasporisation, transnationalism

MARGIT FEISCHMIDT – ILDIKÓ ZAKARIÁS

Solidarity and social mobility
Hungarian migrants' philanthropy and paid work in the German immigration system

In our paper, we examine the links between inclusion in the European system of selective mobility and solidarity, primarily from the perspective of how charitable and paid work in refugee care affects the structural and perceived labour market situation of European migrants. The paper was aimed at Hungarians living in Germany, using an online survey and interview data collection. The paper finds that voluntary solidarity work increased the chances of Hungarian migrants to find paid work in Germany, which for many meant progress in the formal labour market as well. This structural correlation at the level of interpretations reinforced discourses of the identity of migrant life situations and meritocratic discourses referring to personal examples.

Keywords: solidarity, migration, refugees, Germany, Hungary, media, publicity

The authors

Albert, Fruzsina
Institute of Mental Health, Faculty of Health and Public Services, Semmelweis University Budapest, University Professor; Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair

Bakó, Tamás
Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Junior Research Fellow

Balogh, Karolina
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Junior Research Fellow

Boza, István
Central European University, PhD Student

Csáki, Anikó
Change-Lanes Foundation, Fellow Worker

Csizmady, Adrienne
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair; University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, Associate Professor

Dávid, Beáta
Institute of Mental Health, Faculty of Health and Public Services, Semmelweis University Budapest, University Professor; Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair

Feischmidt, Margit
Institute for Minority Studies, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair; Department of Communication and Media Studies, University of Pécs, Associate Professor

Gerő, Márton
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow; Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology, Assistant Professor

Győri, Ágnes
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow

Hajdu, Gábor
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Senior Research Fellow

Huszár, Ákos
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow

Huszti, Éva
University of Debrecen Faculty of Health, Institute of Social and Sociological Sciences, Associate Professor

Ilyés, Virág
Corvinus University of Budapest, PhD Student

Kálmán, Judit
Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow

Kovách, Imre
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair; University of Debrecen, Department of Sociology and Social Policy, University Professor

Kovács, Eszter
Institute for Minority Studies, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow

Kováts, András
Institute for Minority Studies, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Junior Research Fellow

Köllő, János
Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair

Kőműves, Zsófia
Cambridge Econometrics, Economist

Kőszeghy, Lea
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow

Kristóf, Luca
Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Senior Research Fellow

Márk, Lili
Central European University, PhD Student

Mészáros, Mercedes
Change-Lanes Foundation, Professional Executive

Papp Z., Attila
Institute for Minority Studies, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Chair; Miskolc University, Faculty of Arts, University Professor

Rácz, Andrea
Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences, Institute of Social Studies, Habil. Associate Professor

Rácz, Attila
University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, Assistant Professor

Szabó, Andrea
Institute for Political Science, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Senior Research Fellow; Eötvös Loránd University, Faculty of Law, Assistant Professor

Zakariás, Ildikó
Institute for Minority Studies, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, Research Fellow